

KODAK Color Control Patches

© The Tiffen Company, 2000

White

Magenta

Red

Yellow

Green

Cyan

Blue

Black

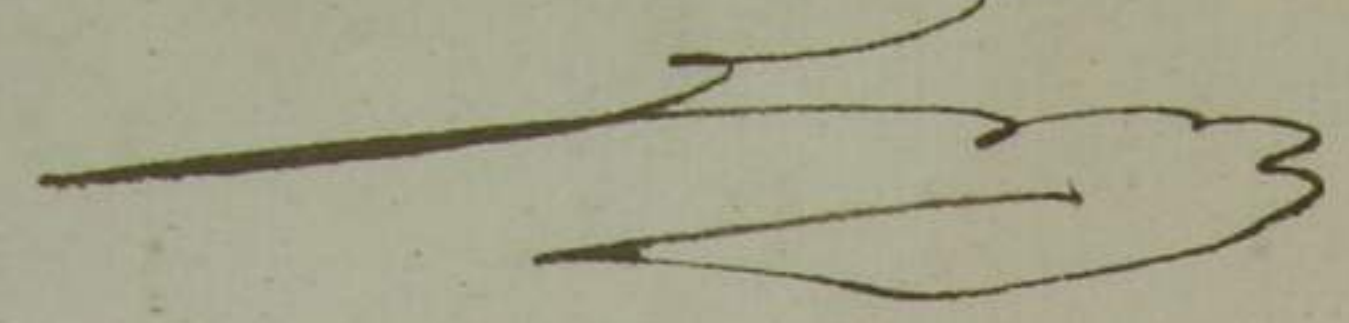


A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 B 13 14 15 17 18 19



1840

*Fransden*



1840

KORT BEGRIP

DER

ALGEMEENE HISTORIE.

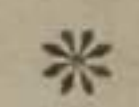
GEVOLGD NAAR DEN ZESDEN HOOG-  
DUITSCHEN DRUK.

VAN

G. G. BREDOW.

TWEEDE, TOT OP DEN TEGENWOORDIGEN TIJD,  
VERMEERDERDE UITGAVE.

TWEEDE DEEL.



TE HAARLEM, BIJ  
FRANÇOIS BOHN,  
MDCCCXVIII.



3001-20



65- 1096



文庫 8  
C 1102

## ALGEMEENE INHOUD

DER TWEE DEELE N.

### INHOUD VAN HET EERSTE DEEL.

- I. HOOFDSTUK. Wat leert men uit de Geschiedkunde? bl. 1
- II. — De schepping en verordening der wereld . . . — 9.
- III. — De gewassen, dieren en menschen. . . — 16.
- IV. — Levenswijze, en aandoeningen der eerste menschen. — 25.
- V. — Uitvinding van den landbouw, en de daartoe nodige werktuigen. — 32.
- VI. — De uitvinding van het broodbakken, molens, en de door kunst zamengefelde dranken. — 41.
- VII.

ii INHOUD VAN HET EERSTE DEEL.

VII.	HOOFDSTUK. Eerste uitvinding van het vuur, de kookkunst, het bereiden van metalen, en het bouwen der huizen. . . . .	bl. 47.
VIII.	——— Vorming der verschillende spraken, versfrooijing der menschen. —	56.
IX.	——— Vorming der Staten. . . . .	59.
X.	——— Onzekerheid der oude Geschiedenissen. Egypte. Deszelfs natuurlijke ligging, toestand en merkwaardige voortbrengzelen. Obelisken. Pyramieden. —	68.
XI.	——— De Egyptische stammen of Casten. De priesters, bezitters van alle geleerdheid. Tijdrekening. Meetkunde. Dierendienst. Doolhoven. Pfammetichus. —	79.
XII.	——— Abraham, Joseph, Mozes. —	89.
XIII.	——— Samson, Saul, David. (*) —	104.
		XIV.

(\*) Op bladz. 104 is eene drukfout ingesloopen: er staat Tiende Hoofdstuk; hetwelk moet zijn: Dertiende Hoofdstuk. Op bladz. 124 staat: Twaalfde Hoofdstuk, moet zijn: Veertiende Hoofdstuk.

INHOUD VAN HET EERSTE DEEL. iii

XIV.	HOOFDSTUK. De Scheepsbouw. bl. 124.	
XV.	——— De koophandel, munten. —	135.
XVI.	——— Koophandel, zeevaart, volkplantingen der Phoeniciërs. —	157.
XVII.	——— Algemeen overzicht der Rijken welken een aanzienlijk gedeelte der waereld beheerscht hebben. . . . .	177.
XVIII.	——— Semiramis. Sardanapalus. —	186.
XIX.	——— Cyrus. Cresus. Solon. —	193.
XX.	——— Kamp der Grieken tegen de dreigende aanvallen der Perzen. Slag bij Marathon. Miltiades. Themistocles. —	206.
XXI.	——— Inrichtingen en zeden der Spartanen. Zucht der Atheners tot de schoone kunsten. —	223.
XXII.	——— Krijg tuschen Athenen en Sparta. Alcibiades. Val van Athenen. —	239.
XXIII.	——— Socrates. . . . .	252.
XXIV.	——— Alexander. . . . .	263.
XXV.	——— Zeden en heldendaden der oude Romeinen. . . . .	285.
XXVI.	——— Pyrrhus. Fabricius. Curius. —	295.
		XXVII.

IV INHOUD VAN HET EERSTE DEEL.

XXVII.	HOOFDSTUK. Kamp der Romeinen met Carthago. Hannibal.	bl. 302.
XXVIII.	— Vervolg des krijgs. Verovering van Sicilien. Hannibal. Verwoesting van Carthago.	— 317.
XXIX.	— Innerlijke toestand van Romeinen. Julius Cæsar.	— 329.
XXX.	— Augustus, Antonius, Cleopatra. Octavia. Livia.	— 346.
XXXI.	— Duitschland vóór 2000 jaren.	— 361.
XXXII.	— Verbreiding van het Christendom. Verwoesting van Jeruzalem. Constantin. De Monnikenstand.	— 378.
XXXIII.	— Uitgestrektheid des Romeinischen Rijks. Deeling van hetzelfde. Volksverhuizing. Verwoesting van het westerfche Keizerrijk.	— 395.
XXXIV.	— Justiniaan. Zijwormen in Europa.	— 409.
XXXV.	— Arabien. Mahomed. Veroveringen der Arabieren.	— 419.
XXXVI.	— Het Christendom in Duitschland ingevoerd door Bonifacius. Toenemende magt van den paus.	— 435.

IN-

INHOUD VAN HET TWEEDE DEEL.

I.	HOOFDSTUK. Karel de Groote. Het Frankische Rijk.	bl. 1.
II.	— Uitvinding der Uurwerken.	— 20.
III.	— Hendrik de I. Otto de I.	— 30.
IV.	— Paus Gregorius de VII. Hendrik de IV., Koning van Duitschland.	— 42.
V.	— Kruisvaarten.	— 65.
VI.	— Vervolg der Kruistogten.	— 79.
VII.	— Oostindische Producten. De wijze om dezelve naar Europa over te voeren. Hanzésteden.	— 93.
VIII.	— Zeeweg naar Oostindiën om den zuidhoek van Afrika, door de Portugezen ontdekt.	— 113.
IX.	— De ontdekking van America door Columbus.	— 125.
X.	— Verdere ontdekkingen in America. Eerste reis rondom de waereld.	— 146.
XI.	— Verdere ontdekkingen der Portugezen in de Oostindiën, en afwisselende beheerschers van Oostindiën.	— 164.
XII.	— Uitvinding van het Buskruid, het geschut en schietgeweeren.	— 177.
XIII.	— Uitvinding van het Schrijfpapier, en de kunst om vormen te snijden, de Boekdrukkunst en Boekbinderij, de Graveerkunst, de uitvinding der Brillen, Verrekijkers en Compasfen.	— 188.

• 2

XIV.

IV INHOUD VAN HET TWEEDE DEEL.

XIV.	—	Daling der pauselijke magt. Wiclef. Johannes Huss. De Grieken in Italien.	bl. 223.
XV.	—	Luther.	— 237.
XVI.	—	Dertigjarige Oorlog.	— 265.
XVII.	—	Vervolg van den dertigjarigen Oorlog.	— 283.
XVIII.	—	Koning Hendrik de Vierde van Frankrijk.	— 306.
XIX.	—	Lodewijk de Veertiende.	— 320.
XX.	—	Czaar Peter de Grootte.	— 333.
XXI.	—	Pruisfen. Frederik de Tweede.	— 361.
XXII.	—	Noord-America. Franklin.	— 382.
XXIII.	—	De Fransche Revolutie. Englands zeemagt en handel.	— 397.
XXIV.	—	Gevolgen van den Presburger en Tilsiter vrede. Portugal. Spaansche opstand. Weener vrede.	— 419.
XXV.	—	Napoleons veldtogt tegen Rusland. Moskou. Beresina. Frankrijks val.	— 427.
XXVI.	—	Gevolgen van den eersten Parijschen vrede. Weener Kongres. Veldslag bij Waterloo. Tweede vrede van Parijs.	— 436.
		Tijdrekenkundig overzicht der merkwaardigste voorvallen uit de Algemeene Geschiedenis.	— 443.

KORT

KORT BEGRIP

DER

ALGEMEENE HISTORIE.

EERSTE HOOFDSTUK.

KAREL DE GROTE. HET FRANKISCHE RIJK.

PEPIN *de Kleine* stierf in het jaar 768. en liet zijn rijk na, aan zijn zoon, den beroemden KAREL *den Groten*, die van 768 tot aan 814 regeerde, en zich door zijn grote daden en weldadige inrichtingen beroemd maakte. Hij had een sterk ligchaamsgestel, en, zonder in eenig ander vak, dan in de jacht en krijgskunst onderwezen te zijn, had hij, door zijn reizen naar *Romen*, door zijn verkeer met geleerden en verstandige mannen zijn geest dermate beschaafd, dat hij welligt de geleerdste man onder zijne natie was. Échter onderscheidde hij zich het meeste als Krijgsheld, en als Koning: daar hij al de grenzen van het Frankische rijk veroverde, de staten die hem onderworpen waren in bedwang wist te houden — en veele onder zijne heerschappij onderling oneenig leevende volken, met elkander wist te verzoenen: ter-

II. DEEL. A wij

wijl de verééniging hunner krachten, den staat der Franken de magtigste van *Europa* deed zijn.

De beroemdste krijg, dien KAREL voerde, was de oorlog tegen de *Saxen*: dit oude duitſche volk woonde in *Westphalen*, en *Nedersaxen*, aan de *Elve* en de *Oostzee*, en deelde zich voords in drie hoofdstammen af, in *Westphalen*, *Angrien* en *Oostphalen*. Dit volk hield zich vast aan zijn Godsdienst en gebruiken, en doodde alle christelijke afgezanten die derwaards kwamen om hetzelfde te doopen, vermids men dezen aanzag als verraders hunner vrijheid. Dit volk had geene steden die het bewoonde, en ook geen koning, en schoon hun armoedig land, onder deszelfs toenmaligen woesten stand, nauwlijks het nodige opleverde, wilde het echter naar geen verbetering hooren, en leefde met de Franken in een gedurigen oorlog. KAREL wilde dit volk niet slechts eenige mijlen dieper dan tot hiertoe geschied was, in zijne bosſchen doen vluchten, maar het zelve onderwerpen en met de andere volken van *Duitschland* vereenigen. Daar en boven wilde hij het van de leer van het heidendom af trekken, en, door het omhelzen van den Christelijken Godsdienst, zagter zeden doen aannemen; al zoude hij het ook met geweld hiertoe dwingen, waartoe hij door den Paus en de priesters aangeſpoord werd. Hieruit ontstond een langdurige krijg van 33 jaren, die eindigde met de geheele onderwerping der *Saxen*, als ook met derzelve bekering van het heidendom; na dat deze oorlog en twisten aan veelen hunner het leven gekost hadden.

In

In 772 begon de oorlog, de Franken volgden KAREL vrijwillig in den strijd, vermids de Saxen hen door nieuwe plunderingen aangehitst hadden. De Saxen werden nu geheel verſlagen, en een grote veemarkt in het *Paterbornsche*, waarop een zuil stond ter eere van een hunner goden, aan wien zij een' algemeenen eerdienst bewezen, werd geheel verwoest. KAREL drong tot aan den *Wezer* door, en als toen geen weêrstand meer vindende, eischte hij gijzelaars, en floot den vrede.

In den jare 774 riep de Paus hem naar *Italiën*, ten einde het *Lombardiſche* volk te bestrijden, dat op nieuw een aanval op het Roomsche grondgebied gewaagd had. Zegevierend overwon KAREL, door éen veldslag, geheel *Lombardijen*, bevestigde de bezittingen van den Paus en verhieft zich zelve tot heerscher over het geheel oppergeeelte van *Italiën*.

In 775 was hij weder in *Oost- en Westphalen*, vermids de Saxen gedurende zijne afwezigheid de tot grensſcheiding strekkende landen, geplunderd hadden. Hij dreef hen terug, zij boden den vrede aan, gaven gijzelaars, en in 776 bevond KAREL zich weder in *Italiën*. Hier had een hertog zich aan het hoofd van het nog niet onderworpen zijnde volk van *Lombardijen* geplaatst. KAREL had een veldslag met den Hertog, en tuchtigde hen die dezen opstand bewerkt hadden. Nog in het zelfde jaar trok hij weder naar de *Saxen*, die op nieuw een inval gewaagd hadden. Hij verfloeg

A 2

hen,

ken, en liet thans sterke plaatsen in hun land aanleggen: waarin hij Frankische bezettingen lag: zijn billijke gramschap jaagde hun zulk een groten schrik aan, dat zij beloofden om zich te onderwerpen, en door den doop den Christelijken Godsdienst te omhelzen. Nu hoopte KAREL eindelijk alle zwaarigheden overwonnen, en zich dit volk geheel onderworpen te hebben: waarop hij ter zijner huldiging al de edelen van het land naar *Paterborn* deed oproepen; de meesten vervoegden zich aldaar, voorts liet hij kerken sichten, stelde geestlijken aan, en zond de Saxen, dien men hem tot gijzelaars gegeven had, naar de kloosters, ten einde in dezelve onderwezen te worden.

Terwijl KAREL zich nog in *Paterborn* bevond, vervoegde zich een zonderling gezantschap bij hem: bestaande uit Arabieren, die door een hunner Emirs uit *Spanjen* afgezonden waren, en zijn bijstand tegen een onderdrukker begeerden. Het luisterrijk doel dezer onderneming sleepte den Christen held weg, in den jare 778 trok hij naar de *Pyreneën* en veroverde aldaar al het land tot aan den *Ebro*. Op zijn terugtocht leed hij echter een groter verlies, dan hij ooit in een zijner veldslagen geleden had. Het leger kon in de enge en met hout bewasene wegen tusschen de hooge *Pyreneën* niet dan in smalle gelederen doortrekken. — Gelukkig was het echter nog dat het voorval slechts de achterhoede trof; deze was, met de bagage, bij *Ronceval*, in eene enge gesloten, toen zich op de spit-

spitzen een vijandlijk volk deed zien, dat met ligte wapens voorzien, gewoon was de *Pyreneën* te bestijgen, op de zwaar gewapende Franken met pijl en boog schoot, en zulk een hagelbui van stenen op hen nederwierp, dat slechts zeer weinigen ontkwamen. Een der dapperste veldheren van KAREL, ROLAND OF RUTLAND genaamd, viel insgelijks bij deze hinderlaag, en de bagage werd een buit des vijands.

Ondanks den duuren eed dien de *Saxen* gezworen hadden, waagden zij echter weder een aanval op het Frankische gebied, moordden, brandden en plonderden alles wat onder hun bereik viel. KAREL tuchtigde hen op nieuw. — Hierop deed hij in 781 eene reis naar *Italiën*. Nauwlijks was hij vertrokken, of de *Saxen* vermoordden de Frankische veldheeren, als ook veele edelen, en vielen met hunnen veldoversten WITTEKIND, met nieuwe woede, in het gebied des Konings. — Dit verbitterde KAREL, waarop hij zich in aller ijel van *Romen* naar *Duitschland* begaf, alwaar hij het Saxische leger bij *Berden* aan den *Aller* ontmoette, het zelve insloot: en eischte dat men hem WITTEKIND zoude uitleveren. Hij was ontvlucht: waarop KAREL in gramschap ontgloeid, 4500 *Saxen* op het zelfde oogenblik deed onthoofden, en de overigen, bijaldien zij weder trouwloos mogten worden met nog veel strengere straf bedreigde.

Deze harde en wreedaartige behandeling, in plaats



van tot gehoorzaamheid en onderwerping aan te sporen, deed het geheele Saxische volk, zelfs tot uit de afgelegenste plaatzen, die zommigen hunner bewoonden, in massa opstaan: en zij allen zwoeren den Franken bloedige wraak, waar bij zij tevens eene gelofte aan hunnen god *Wodan* deden, waarvan nog een formeel afschrift, of mischien wel het origineel zelf, onder de archieven op het raadhuis te *Goslar*, te vinden is. Hetzelve luidt aldus in onze taal overgebracht:

*Heilige grote Wodan, bescherm ons en onzen hoofdman WITTEKIND; die ons vaandel voert: als ook de onderbevelhebbers tegen den afschuwlijken moordenaar KAREL. Wij zullen u een wilden stier, twee schapen, en al zijn buit toewijden. Wij zullen u al de gevangenen op den heiligen Hartzberg slagten.*

De Saxen slagten dus, ter dier tijd nog menschenoffers; en nog heden op het grote steenen blok, dat op den *Hartzberg* staat, werd welligt, vóór duizend jaren menig Frank geofferd. — In de overmaat hunner wanhoop vochten zij zo woedend, dat *KAREL* verplicht was terug te wijken; doch hij trok, met een veel sterker leger, in den jaare 783 tot aan 785, het geheele land der Saxen door, en overreedde hen door goedheid en bedreigingen zo zeer, dat eindelijk *WITTEKIND* zich vrijwillig aan hem overgaf. — *KAREL* betrouwde hem op zijn woord als Duitscher, en ontving hem gulhartig. *WITTEKIND* werd Christen, en bekwam

kwam het grootste deel zijns vaderlands als hertog of leenheer: naamlijk hij konde er zijn voordeel van trekken, het land regeren, recht uitoeffenen, wetten geven, de inwoners tot soldaten gebruiken: echter de hoogste magt over hetzelve, behield *KAREL* aan zich: stierf er iemand die een goed, of land van den hertog ter leen had, (zulk een werd een vasal genoemd) alsdan verviel het land of goed weder aan den Hertog. De andere Saxen met hunne onderbevelhebbers volgden het voorbeeld van *WITTEKIND*, en lieten zich doopen. Men vindt nog een echt handschrift van het formulier, dat een der veldheeren bij zijn' doop uitsprak, 't geen in onze taal aldus luidt.

*Heilige magtige Koning KAREL, ik OTTO uw gevangene, opperbevelhebber over duizend, doe afstand van het grote Wodansbeeld op den Hartzberg, als ook al mijne onderdanen: ook doe ik afstand van al de goederen die tot mijn gebied en eigendom behoren, en verbind mij, als ook mijne onderdanen en krijgslieden om Christenen te worden. Alle mijne bezittingen en rechten staan in uwe handen, wij bidden u op het nederigste, om ons leven en vrijheid te sparen. Wij zullen ons houden aan God den Almagtigen en zweeren: aan den Vader den Zoon, en den Heiligen Geest, gelijk gij ons onderwezen hebt. Wij zullen u, onzen genadigen Koning, ook onderdanig zijn.*

Na dat *KAREL* hier de rust en vrede hersteld had, trok hij naar andere gedeelten van zijn rijk om

hetzelve te bevestigen. Hij tuchtigde in 787 den trouwlozen Hertog van *Beijeren*, herstelde de rust in *Italien*, onderwierp zich de *Wiltien* in het *Brandenburgsche*, en dreef de nakomelingen der oude *Hunnen* in *Hongaryen*, als ook de *Avaren* die in *Duitschland* invielen, in 791 en 792 tot aan *Belgrado* terug: en zou dezelve nog verder van *Duitschlands* grenzen verdreven hebben, bijaldien er geen nieuwe opstand onder de *Saxen* losgebroken ware, die hem tot nieuwe tuchtiging van dit hardnekkig volk noodzaakte. De grond van dezen nieuwen opstand was gelegen in de waarlijk vrij drukkende krijgstogten, waarbij *KAREL* zijne onderdanen noodzaakte hem, verre van hun vaderland, te volgen.

Gedurende deze *Saxische* veldtogten waren er onlusten in *Italien* ontstaan, en Paus *LEO* was, toen hij openlijk binnen *Romen* trok, bijnaar door zijn overwinnaars uit de gelederen gerukt, en vermoord geworden. Men berichtte *KAREL* dit voorval, waarop hij bevel gaf om den Paus, onder de grootste eerbetuigingen, bij hem naar *Saxen* te geleiden. *LEO* kwam in 799 met een luisterrijk gevolg naar *Paterborn*, alwaar hij, door den Koning, met den grootsten eerbied ontvangen, en van het volk, dat zich om hem heen drong, als een God aangestaard werd. *KAREL* beloofde hem den geledenen hoon te zullen vergoeden, zond hem, in het jaar 800, met een talrijk gevolg naar *Romen*, waars hij zich zelve in den volgenden herfst begaf, en een strenge wraak nam over de muitelingen.

In

Intusschen werd het toenmalig verblijf van *KAREL* te *Romen* nog merkwaardiger door eene andere omstandigheid.

De eerste kersdag werd, in de prachtige *St. Pieters* kerk, gewoonlijk door een heerlijk muziek en bijzondere Godsdienstige plegtigheden gevierd. De inwoners van *Romen* en de *Franken* drongen zich in de grote kerk, ten einde deze plegtigheden bij te wonen, en de zegenende stem des heiligen vaders te hooren. Nu trad *KAREL* in de kerk, in het lange purper gewaad, (zijnde dit de costum der oude aanzienlijke Romeinen) ging naar het outer, en knielde, volgens zijn gewone Godsdienstige vroomheid, op de onderste trede. Toen hij, na zijn gebed verricht te hebben, weder wilde opstaan, trad de Paus tot hem, en zette hem een kostbare kroon op. De muziek begon hierop, in een choor, een krooningslied aan te heffen, en het gezamentlijke volk riep *KAREL* tot Roomsche Keizer uit. Op deze wijze werd de titel van Keizer, die sedert *ROMULUS AUGUSTUS*, in 476, in het westelijk gedeelte van *Europa* niet meer gebezigd werd, weder ingevoerd. Echter ontving *KAREL* hier door niets meer dan den titel. Naderhand onderscheidde de opperhoofden des Duitsehen Rijks zich insgelijks door dezen titel: alhoewel derzelver waardigheid juist door den titel van *Duitschen Keizer* uitgedrukt wordt; vermids zij sedert lang alle heerschappij op *Romen* verloren hebben. *KAREL* bleef, na zijne kroning, nog eenige maanden in *Romen*, vermids hij gaarne

A 5

zijn

zijn verblijf in die stad hield, welke, ondanks al de verwoestingen die zij ondergaan had, nog altoos een der schoonste van *Europa* was, alwaar de geleerdste en verstandigste mannen van dien tijd zich ophielden. Hij schreef aan een zijner vrienden ALKVIN, Bischof van *Tours*, aan wien hij naamlijk voorgelagen had om dezé reis met hem te doen: dat hij niet begripen kon, hoe men de stroodaken van *Tours* de voorkeur kon geeven boven het prachtig *Romen*? Men kan hieruit opmaken hoe slegt de toenmalige Frankische steden gebouwd waren; in vergelyk van het prachtige *Romen*.

Terstond na zijn terugkomst uit *Italien*, smaakte KAREL eindlijk het genoeg van den Saxischen krijg geheel te eindigen, in het jaar 804. De Saxen lieten zich doopen, behielden hunne eigene wetten en vrijheid, doch erkenden KAREL als hun opperhoofd. Er werden in hun land burgten en zetels voor de Bischoppen aangelegd, welken naderhand tot steden vergroot werden, als bij voorb: *Maagdenburg* en *Halle*, *Halberstad*, *Hildesheim*, *Bremen*, *Osnabrug*, *Munster*, enz. en de Saxen zijn thans even zulke vroome Christenen als zij te vóóren vijanden van dezen Godsdienst waren. Onder hen hebben zich het langste de oude Duitsche moederspraak, en zuivere nationale zeden in stand gehouden: nog tot op heden zijn dezelve in *Neder-Duitschland* minder verbasterd, dan in de zuidelijke provincien, terwijl tevens deszelfs inwoners zich door vlijt en beschaving onderscheiden.

Toen

Toen KAREL over de *Elve* trok verwekte zijne aannadering hem nieuwe vijanden, naamlijk de *Walten* en *Denen*. Doch KAREL dreef hen beiden tot over den *Oder*, waarop zij hem beloofden zich voortaan rustig te zullen houden. Met de *Denen* werd voords in het jaar 811 een verdrag gesloten, waarbij de *Oder* tot grenscheiding tusschen *Denemarken* en *Duitschland* gesteld werd: gelijk hij nog heden daar voor gehouden wordt.

Hier mede namen KAREL's grote veroveringen een einde, waarbij hij de grenzen van zijn uitgestrekt rijksgebied verzekerd had; door het aanleggen van vestingen en bischoplijke zetels. Zijn rijksgebied strekte zich uit van den Spaanschen vloed *Ebro*, aan de westelijke zijde van *Duitschland* gelegen, tot aan den *Oder*, aan de oostzijde, tusschen het *Canaal* en *Noordzee*: in het noorden, tot aan de *Middeland-sche Zee*; langs de Fransche en Italiaansche kusten tot aan den *Tiber*, bij *Romen*, in het zuiden. Een gedeelte van *Spanjen*, geheel *Frankrijk*, *Holland*, *Zwitserland*, het noordlijke gedeelte van *Italien*, en een streek van *Hongaryen* was dus onder zijn gebied begrepen. Dit uitgestrekte Rijk werd naderhand in drie deelen afgezonderd, naamlijk het Middenfrankenland (*Italien*, *Zwitserland* en *Lotharingen*.) Oostfrankenland (*Duitschland*.) en Westfrankenland (*Frankrijk*.) Na deze verdeling hebben ook van tijd tot tijd *Frankrijk*, *Holland*, *Duitschland* en *Zwitserland* zich elk tot een op zich zelve staanden staat gevormd.

Zo

Zo groot KAREL als krijgsman was, niet minder groot was hij als beheerscher zijner staten: hij had het gehele rijk in provincien verdeeld, uit alle deze provincien moest men hem de berichten toezenden, terwijl hij tevens zijne bevelen naar alle plaatsen afvaardigde. Zijn cachet was op het gevest van zijn degen gegraveerd, wanneer hij eenig bevel aan den een of anderen hardnekkigen vasal bezegeld had, alsdan zeide hij, op zijn degen wijzende: „hier is „mijn bevel; en hier, terwijl hij met denzelven „rondzwaaide, is het middel, dat mij gehoorzaam- „heid verschaffen zal” . . .

In dagen van vrede was het echter zijne geliefdste bezigheid om zijne kundigheden te vergroten, en dezelve bij zijne onderdanen te verbreiden. Ten dien einde nam hij een geleerden monnik, ALKUIN genaamd, uit *Italien* naar *Duitschland* met zich mede; ten einde zijn' Zoon te onderwijzen, terwijl hij, zo dikwijls als het hem mogelijk was, dit onderwijs bijwoonde. Het latijn sprak hij zeer vlug, en verstond het Grieksch ook zeer goed. Vermids hij in zijn jeugd niet had leeren schrijven, zette de held aan wien half *Europa* gehoorzaamde, zich nog in zijn manlijke jaren aan de schrijftafel, ten einde de letters te leren naschrijven; 't geen zijn, door het zwaard verharde hand ongetwijffeld veel moeilijker moest vallen, dan voor de nog buigzame vingeren van het kind. Bijzonder lag hij zich ook toe om betere inrichtingen aan de scholen te geven, op dat de jeugd in nuttige kundigheden zoude onderwezen worden. Ten dien einde ontbood hij geleerde en  
daar

daartoe geschikte mannen uit *Italien* en *Griekenland*; en deed ook zelfs aan zijn hof een school oprichten, waarin alle zijne ambtenaren, van welk een stand zij ook waren, hunne zoonen moesten zenden. Soms tijds vereerde hij zelfs dit school met zijne tegenwoordigheid, luisterde alsdan een poos naar het onderwijs en beoordeelde den schriftlijken arbeid der jonge lieden. De bekwaamste onder hun moesten alsdan allen aan zijn rechte, de onbekwaamste aan zijn linkerzijde treden: waarbij hij opmerkte dat de laatste meestal zoonen van vermogende ouders waren. Hij keerde zich alsdan tot de armste doch vlijtigste kinderen, en sprak hun aldus aan: „Ik „verheug mij, lieve kinderen! dat gij zo goed leert, „gaat dus voort, en neemt daaglijks toe in kundig- „heden, gij bevordert hierdoor uw eigen geluk, „en op zijn tijd zal ik u daarvoor beloonen. Doch „gij, (hierop keerde hij zich ter linkerzijde:) gij zoonen van de edelen des lands, gij die u op uw rijkdom „en stand zo veel laat voorstaan, dat gij u verbeeldt „geene kundigheden noodig te hebben, gij kwade on- „nutte jongens: ik verzeker u, bij God, dat uw „adeldom, en uw stand niets bij mij afdoen, en dat „gij van mij niets te hopen hebt; wanneer gij uwe „luiheid niet weder door naarstigheit vergoedt.”

Hij verzocht ook den Paus om hem kundige organisten en zangers te zenden, ten einde een fraai kerkchoor op te richten. Doch de Franken muntten ten dien einde in hunnen zang niet uit. De Italianen ongetwijffeld in deze kunst meer ervaren,  
doch

doch trotsch hierop, vergeleeken de kerkgezangen der Franken bij het gebrul der wilde dieren, of het krakend gepiep van een' lastwagen. En ALKUIJN klaagt aanhoudend in de brieven, die ons nog van hem overgebleven zijn, dat hij met deze lieden niets konde uitrichten, en met eene ongelooflijke domheid in dit stuk te kampen had. Eens vermengde een vreemd priester, die niet wist dat KAREL niet vergunde dat men iemand die de zangkunst niet verstond, tot het priesterchoor toeliet, zich onder hunne reijen: vermids hij in het geheel niet zingen konde, stond hij zeer beschaamd; de voorzanger wilde hem met zijn maatstok behulpzaam zijn; in zijn angst volgde hij alle de gebaarden der zingende priesters na, doch deed geen enkel geluid hooren, waardoor hij al de zangers aan het lachen maakte. De Keizer alleen behield zijn' gewonen ernst, en vermids hij ook toegeeflijkheid met het onvermogen had, liet hij, na den geëindigden Godsdienst, dezen priester bij hem komen, dankte hem vriendlijk voor de moeite die hij zich gegeven had, en schonk hem, hoorende dat hij zeer armoedig was: een pond zilver voor den doorgestanen angst.

Hij spoorde de monniken aan tot de vertaling van nuttige boeken, en verzamelde zelfs eene naar dien tijd zeer aanzienlijke collectie van handschriften. In de brieven die hij van de geestlijken ontving, toonde hij hun menigmaal de taalfouten aan, die zij begaan hadden, en spoorde hen aan tot een deugdzaam leven: „want” zeide hij: „reine zeden maaken de groot-

ste

ste waarde van den mensch uit”: om ook de onkunde te gemoed te komen, deed hij eene verzameling van goede preken van de beste Grieksche leeraars, in de Frankische taal overzetten; ten einde dezelve aan het volk te doen voorlezen.

Bovendien omringde hij zich aanhoudend door een gezelschap van geleerden, waarmede hij dikwerf vriendelijke bijeenkomsten had; waarbij hij de waardigheid van Keizer geheel aflag, en zich alsdan met hen onderhield omtrend de beste middelen om de taal, als ook zijn volk, te beschaven. Dit gezelschap vervaardigde de volksliederen der oude Duitfche *Barden*, gedichten die echter, helaas! verloren gegaan zijn. Zij bepaalden de regels der Duitfche spraak, en vonden enkele nieuwe woorden uit, die in andere talen uitgedrukt konden worden, doch in de Duitfche nog onbekend waren. Bij voorbeeld de maand *Januarij* noemde KAREL de Groote *Wintermonat* (Wintermaand) Maart *Lenzmonat* (Lente maand) April *Ostermonat* (Paasch maand) Junij *Brachmonat* (Braak maand) Julij *Heumonat* (Hooimaand) Augustus *Aehrenmonat* (Koornairen maand) December *der Heilige monat* (de Heilige maand, om dat er de Kerstijd in valt). Onder dezen kring van geleerden bevond zich zekere EGINHARD, zijnde een Duitfcher, die naderhand het leven van KAREL beschreven heeft: als ook, de door zijn schoonheid en geestigheid zo zeer beroemde ANGILBERT, met wiens schoonheid men zegt; dat eene dochter des Keizers, BERTHA, even zo zeer zoude ingenomen geweest zijn, als zijne andere dochter EMMA met EGIN-

HARD.

HARD. Men verzekert dat 's Keizers dochters beiden, deze jongelingen beminden, zonder echter de minste hoop te kunnen voeden dat de Keizer deze verbindtenis zoude wettigen; intusfchen bezochten zij elkanderen heimlijk des nachts wanneer alles fliep. Eens toen EGINHARD op deze wijze heimlijk uit des Keizers burgt naar zijn huis zou gaan: was er zeer veel sneeuw gevallen, en zij beiden vreesden dat de voetstappen van een man, dien men in den sneeuw voor EMMA's kamer ontdekken zoude, hem verraden mogten. EMMA kreeg den inval om den geliefden op hare fchouderen te nemen, en hem over het voorplein van het hof te dragen. Alles fliep, doch haar oude vader de Keizer alleen, (die vermids hij gewoon was na den eten een paar uren te flapen, waardoor hij dikwerf der nachts niet konde rusten, en alsdan fomtijds opftond, wakker lag) was opgeftaan, en ftond aan het vengfter toen EMMA terug kwam. Zij zag hem en verfchrikte. Doch KAREL liet gedurende verfcheide dagen niets blijken. . . . Nu waagde EGINHARD, die het ergfte vreesde, zijn ontslag te vragen. „Kom morgen op den rechte dag”, antwoordde de Keizer. Hij kwam, doch werd echter niet eer binnengelaten voor dat KAREL den raad alles geopenbaard had, en op deszelfs oordeel hieromtrent aandrong, de een ftemde voor een ftrenge straf, terwijl andere op verfchoning aandrongen. Doch KAREL fchudde met het hoofd en zeide: „Laat hem hier komen”; waarop hij EGINHARD aldus aansprak: „Gij hebt mij tot hiertoe

„ ge-

„ getrouw gediend, en vraagt mij thans om uw  
„ ontslag. Ik wensch u voor uw getrouwen dienst  
„ te kunnen beloonen, en geef u daarom mijne  
„ dochter EMMA; met een huwlijksgoed waarover  
„ gij voldaan zult zijn.” -- Verfcheide geleerden zijn echter van gevoelen, dat dit verhaal een sprookjen is, dat door monniken verzonnen werd.

Zo groot en verftandig KAREL eindelijk als regent was, zo zorgvuldig was hij insgelijks omtrend de mindere belangrijke zaken zijne huishouding betreffende. Hij zag alle zijne rekeningen zelf na, terwijl al het ingekomene, en het uitgegevene of gebruikte, nauwkeurig moest aangetekend worden. Vooral hield hij zich gaarne bezig met plannen voor gebouwen te fchetfen, ook in zijne geliefdste verblijfplaatsen *Aken* en *Ingelheim*, liet hij fchoone burgten oprichten, deed moerasfen droog maken; bosfchen uitroeijen; canalen graven, en deed den landbouw als ook de verfiering der hoven met den grootften ijver beoeffenen.

LODEWYK was de eenigfte erfgenaam van KAREL, toen deze zijn krachten voelde afnemen, en de groten des rijks vermaand had zijn' zoon te eerbiedigen ging hij, op den 16 November in zijn keizerlijk plegtgewaad naar de kerk, alwaar hij een' gouden kroon op het outer had laten plaatsfen. Na dat hij zijn gebed verricht had, vermaande hij zijn' zoon met luider ftem, in tegenwoordigheid van al het volk, om God te vrezzen; zijn geboden te houden; voor de kerk te waken, en dezelve tegen kwade menfchen te bescher-

II. DEEL.

B

men;

men; zich jegens zijn zusters en halve broeders altoos minzaam en goedgehartig te gedragen: zijn volk als zijne kinderen te beminnen; den armen troost te verschaffen; getrouwe en godvruchtige ambtenaaren aan te stellen; niemands eer of leven dan om zeer gegronde oorzaken, en na alles behoorlijk onderzocht te hebben, te ontnemen en zich voorts deugdzaam te gedragen. — „Wilt gij dit alles vervullen, mijn lieve „zoon?“ vroeg de ontroerde grijsaart. — LODEWYK beloofde hem dit met tranen in de oogen. — „Wel nu „sprak KAREL, zet u zelve alsdan de kroon op, en „herinner u altoos aan het geen gij beloofd hebt.“ LODEWYK gehoorzaamde, terwijl het getroffen volk overluid weende. In de maand Januarij van het jaar 314 verviel KAREL in een zeer hevige koorts, waarbij zich een steek in de zijde voegde. Hij wilde zich, als naar gewoonte, door vasten genezen, doch zijne krachten bezweken, en hij stierf op den 28 Januarij, in den ouderdom van 72 jaaren.

Ook buitenlandsche mogenheden vereerden KAREL, door gezantschappen en geschenken: een Emir zond hem een van het grootste foort van olyphanten naar *Aken*, welk dier in *Duitschland* eene algemene verwondering baarde, vermids dit waarschijnlijk het eerste van dit foort was, dat men aldaar zag. HARUN AL-RACHID, een der beroemdste Arabische kaliphen zond hem de kostbaarste gewassen, als ook verscheide door de Arabieren zeer kunstig bewerkte zeldzaamheden; waarbij onder anderen een slaand uurwerk was; zijnde het eerste dat

men

men, in de westelijke gedeelten van *Europa* kennen leerde. Intusfchen was hetzelfde niet zo kunstig zamengesteld als ons slaande uurwerken dat een der geestigste uitvindingen van het menschlijke vernuft is, — en daarom waardig dat wij deszelfs zamensel een weinig van naderbij beschouwen. De geschenken die KAREL daarentegen aan de vreemde mogenheden deed, bestonden in jachthonden, fijn lijnwaad, en andere kunstige weefzels, waarin de Fransche en Vriefche vrouwen zeer behendig waren. KAREL zelf droeg geene andere kleding; dan die zijne dochters zelve gesponnen en geweven hadden.

De op- en onnagang der zon waren, gelijk wij reeds zamenkten, natuurlijk de eerste afleelingen van den dag; met derzelver opgang slopen de heidens en landbouw op, en begaven zich aan hun arbeid. Voor het grootste gedeelte van de Duitschers behoort onbekend: derzelver uitvinding behoort tot de eerste afleelingen van den dag. Het is, even lang na den tijd van ons in gebruik zijnde uurwerk dat men op onze torens ziet, als ook onze slaand- uurwerk en klokken, waren ook nog lang in gebruik. Ook zette de beschaaftste volken vóór CHRISTUS geboren, namelijk de Egyptenaars, Phoeniciërs, Grieken en Romeinen waren hiervan onkundig: men vond deze verdeling, welke echter bij de bepaling der verschillende bezigheden zoo noodzakelijk is, eerst lang na den tijd van ons in gebruik zijnde uurwerk dat men op onze torens ziet, als ook onze slaand- uurwerk en klokken, waren ook nog lang in gebruik. Ook zette de beschaaftste volken vóór CHRISTUS geboren, namelijk de Egyptenaars, Phoeniciërs, Grieken en Romeinen waren hiervan onkundig: men vond deze verdeling, welke echter bij de bepaling der verschillende bezigheden zoo noodzakelijk is, eerst lang na den tijd van ons in gebruik zijnde uurwerk dat men op onze torens ziet, als ook onze slaand- uurwerk en klokken, waren ook nog lang in gebruik.

## TWEDE HOOFDSTUK.

## UURWERKEN.

Wij zijn het reeds zo gewoon om den dag en nacht in 24 gelijke deelen of uren af te scheiden, dat het ons welligt nooit invalt, dat er plaatzen zijn alwaar men deze berekening der uren niet kent. Nog heden vindt men berichten van reizigers die zich naar afgelegene eilanden begeven hebben, welke melden dat derzelver woeste bewoners, geen spoor van eenige nadere bepaling van den dag hebben als die, welke door het opgaan der zon, derzelver stand op den middag, en derzelver ondergang bepaald wordt. De oude Duitschers kenden ook de nadere bepaling van het uurwerk niet, ook zelfs de beschaafde volken vóór CHRISTUS geboorte, namelijk de Egyptenaren, Phoeniciërs, Grieken en Romeinen waren hiervan onkundig: men vond deze verdeling, welke echter bij de bepaling der verschillende bezigheden zoo noodzaaklijk is, eerst lang naderhand uit. Het bij ons in gebruik zijnde uurwerk dat men op onze torens ziet, als ook onze staande- tafel- en zakhorologien, waren ook nog lang na CHRISTUS geboorte onbekend: derzelver uitvinding behoort voor het grootste gedeelte aan de Duitschers.

De op- en ondergang der zon waren, gelijk wij reeds aanmerkten, natuurlijk de eerste afdelingen van den dag; met derzelver opgang stonden de herders en landbouwers op, en begaven zich aan hun' arbeid;

beid; met derzelver ondergang begaven zij zich ter rust; daar niemand de duisternis bemint. De woeste jager alleen ging zomtijds in den manenschijn het wild, dat in den nacht op roofuitgaat, opjaagen, of verraschte het in zijn leger, doch buiten dezen, begaf zich alles bij den ondergang der zon ter rust.

Menschen die altijd in de open lucht leefden moesten natuurlijk opmerken, dat het eene gedeelte van den dag heeter is dan het andere, en dat dit heetste gedeelte het midden van den dag is; wanneer de zon het hoogst aan den hemel staat en de schaduw het kortste is. Gelijk de afen toenemende schaduw reeds zeer vroeg zelfs de opmerking der kinderen wekt, even zo wekte dezelve reeds in vroeger tijd den aandacht der herders en landbouwers op: en wij kunnen met grond vermoeden, dat reeds, in voor ons nog onbekende tijden, de nadenkende Egyptenaar of Babyloniër opmerkte dat de Zon in haar hoogste punt boven een pijlaar of zuil stond, dan wanneer derzelver schaduw het kortste is. Zodra zij gadegeslagen hadden dat de schaduw gedurende een zeker gedeelte van het jaar op eene bepaalde lengte bleef, dan bemerkten zij ook gewis, dat deze schaduw niet altoos op gelijke lengte van de zuil of pijlaar zich uitstreckte, en dat dezelve gedurende de zomermaanden korter was dan in de wintermaanden. Zetteden zij hunne naarvorschingen voort, alsdan ontdekten zij met blijdschap, dat, na den volbragten loopkring van een zonnejaar, de kortste schaduw zich weder als te vóóren nevens de zuil vertoonde: en dat de kortste schaduw altoos in het midden van den tuschen-



tijd, tusfchen zonne op- en ondergang viel: 't geen altoos was, wanneer de zon het hoogfte aan den hemel stond, welk tijdstip dus eene verdeeling aan den dag gaf: naamlijk den middag.

De in het eerste deel reeds aangehaalde zonnepijlers der Egyptenaren overtuigen ons dat die volken de eerste ontdekkingen dien aangaande deden: op dezelfde wijze bemerkten de oude Romeinen op wat tijd de kortste fchaduw van het raadhuis viel: alsdan, ging de gerechtsdienaar, of lector van den conful, door de ftraten van *Romen*, en riep uit: *dat het middag was.*

De tijd tusfchen den opgang der zon, en de kortste fchaduw op den middag is echter niet altoos even lang: offchoon in de zuidlijke oorden, de winterdagen niet zo kort en de zomerdagen niet zo lang zijn als in het noordlijk gedeelte van *Duitschland*, daar de langfte dag volgens onze berekening 18 uren heeft, duurt dezelve in *Griekenland*, en het zuidlijk gedeelte van *Italien* slechts 15 uren, in *Egypte* en *Babylonien* 14 uren: in het middelste gedeelte van *Afrika*, in *Oostindien* en *Peru* onder den Aequator, zijn dag en nacht altoos even lang, de kortste dag bij ons duurt slechts zeven uren: in *Italien* daarentegen 9, in *Egypte* 10 uren. Ondanks deze afwifeling van het langen en korten der dagen befpeurt men toch eene evenredigheid in het vergrooten en verkleinen der fchaduwen, 't geen het denkbeeld deed ontftaan, om de tusfchenruimte van tijd in gelijke deelen te fcheiden, en den tijd van het opgaan der zon,

zon, tot aan de kortste fchaduw, en van de kortste fchaduw tot aan den ondergang der zon, en dus den winter, en den zomer af te deelen: ten einde deze verdeling te kunnen maaken, lette men nauwkeurig op hoe lang de fchaduw van het bovenfte gedeelte der zilten viel: op deze wijze befpeurde men natuurlijk, dat de zomerdagen langer waren, dan de winterdagen: doch, zo lang men geene andere werktuigen ter nadere bepaling had, moest men zich hiermede vergenoegen.

Ongetwijffeld maakten alle oude vol en deze opmerkingen, en deelden, op deze wijze, den dag en nacht in twaalf gelijke uren af. Men zegt: dat de Babyloniers het eerste deze afdeling maakten; de Grieken ontleenden die van hun, en de Romeinen namen die van de Grieken over: en hebben dezelve weder in geheel *Europa* uitgebreid.

Intusfchen konde men deze verdeling der uren, slechts bij dag maken; wanneer de lucht onbewolkt was: doch voor den nacht had men in het geheel geen maatftaf. Om den tijd van dag en nacht in bepaalde uren te onderscheiden, hiertoe was een werktuig nodig, dat in eene gelijkmatige beweging bleef, en bij elken voortgang des tijds, een zichtbaar of hoorbaar teken gaf; hoe veel gedeelten van den dag 'er verlopen waren. — Deze behoefte fchijnt men reeds vroeg opgemerkt te hebben, en het toeval werkte welligt mede tot de eerste uitvinding van foortgelijke werktuigen. Vermids men reeds zeer vroeg fchalen had, waardoor men, uit eene kleine

opening, waterdruppen deed afloopen, welke men wateruurwerken noemde. Men lette op, hoe veel water er door de opening van zulk een schaal droop; in eene daaronder staande bak; gedurende den tijd van de kortste schaduw. Dezen tijd deelde men als zijnde de helft van den gehelen dag, in zes uren af, men nam dus het zesde gedeelte van het afgedrupte water, goot dat in de bovenste schaal of bak, en wanneer hetzelfde afgedruppeld was, alsdan was er één uur verlopen. Doch spoedig verzoon men dit op eene veel gemalijker wijze, naamlijk door gade te slaan, hoe hoog het water in de onderste bak stond, tekende dit punt aan, en bepaalde hierdoor hoe veel uren sedert het opgaan der zon verlopen waren. Deze water-uurwerken, moesten echter bij de verkorting of verlenging der dagen zeer moeilijk zijn, daar men toch ten minsten ieder maand een ander water-uurwerk nodig had: deze ongeschiktheid doet ons vermoeden, dat het gebruik der water-uurwerken, het eerste aanleiding gaf om de winter en zomerdagen en nachten in gelijke vakken of uren te verdeelen. -- Bij de Chineezen zijn deze wateruurwerken van een' hogen ouderdom. Men bezigde hiertoe, eene rond vat, waarin, onder aan, eene kleine opening was, men zette het zelve ledig in een ander vat dat vol water was: wanneer nu het water uit het onderste vat in het bovenste drong, zonk het bovenste langzamerhand in het onderste, dat veel groter was, op deze wijze tekende men de verlopende uren aan. Men schrijft

in

in het westelijk gedeelte van *Aziën* de uitvinding dezer water-uurwerken aan de Babyloniers toe, van daar werden zij door de Grieken omtrend 555 jaren vóór CHRISTUS geboorte, ten tijde van den groten Perfiaanschen veroveraar CYRUS, in klein *Aziën* verbreid.

Bij de Romeinen werden dezelve eerst 160 jaar vóór CHRISTUS geboorte ingevoerd, doch werden toen ook tevens door het gehele Roomsche rijk in gebruik gebragt.

Van deze water-uurwerken bediende men zich ook in den nacht, en de Romeinen verdeelden, volgens dezelve, hunne nachtwaken, welken zij viermaal, zo wel gedurende de zomer- als de winternachten, deden aflossen. Volgens deze vier nachtwachten, rekende men de uren, niet alleen te *Romen*, doch overal alwaar bezettingen van Romeinsche soldaten lagen, dus ook in *Palestina*. -- Deels is het waarschijnlijk dat deze water-uurwerken in *Romen* meer bij nacht dan bij dag gebruikt werden; daar men zelden aangetekend vindt, dat de Romeinen bij dag-uren rekenden: intusschen waren dit soort van uurwerken op lang na niet zo algemeen, dat men dezelve in alle huizen der Romeinsche burgers vond. Zelfs ten tijde van CHRISTUS geboorte waren zij nog weinig in gebruik.

Al de uurwerken die men te dier tijd, als ook nog lang daarna, om derzelve schoonheid roemde, waren van dit soort. In 490 zond THEODORUS, Koning der Oostgothen in *Italien*, aan SUNDEBALD

Koning van *Bourgondien*, (zo als toenmaals het gebied van de *Saône* en *Rhone*, tusfchen de *Loire* en den *Rhijn* gelegen, genaamd werd: welke rivieren zich van *Revers* tot aan *Bazel*, en benedenwaard zich tot aan de zee uitftrekken. Dit gebied was in het jaar 500 een op zich zelven ftand koningrijk, waaronder de fteden *Dijon*, *Sent*, *Lion*, en *Avignon* behoorden:) een water-uurwerk ten gefchenk, dat tevens den loop der zon en maan aantoonde. Er moeten dus in dit water-werk ftiften of waarfchijnlijk raderen gemaakt zijn geweest, die, door het afdruppende of aftromende water in beweging gebragt en gehouden wordende, den loop der zon en maan konden aantonen.

Van een zoortgelijk zamenftel was ook het uurwerk, dat de Arabifche Kalif *HARUN* in 809 aan *KAREL den Groten* ten gefchenk zond. Zijnde een water-uurwerk van metaal gemaakt, en met een uurwijzer verfterd: het was zo zamengefteld dat er terftond, na het verloop van een uur, ronde metalen kogeltjens op een daar onder geplaatst bekken, zo dikwerf op hetzelfde nedervielen, als het uur was dat de wijzer aantoonde. Met het vallen dezer kogeltjes, kwamen, uit daar aan gemaakte deurtjes, ruiters ten voorfchijn, welke met het laafte daguur weder terug gingen en de deuren sloten. Er moeten dus raderen gemaakt zijn geweest, waardoor het water in beweging gebragt werd.

Daar echter het water, dat in den zomer vloeibaar ftroomt, in den winter geheel verftijft, konden deze

water-uurwerken, de uren niet altoos even juist aantekenen. Bovendien moest men bij dezelve het water uit de eene kom of fchaal in eene andere gieten: waar door er ligtelijk iets van verloren ging, terwijl er door de bijvoeging van het water dat verloren gegaan was, ook welligt te veel konde bijkomen; waarom men, reeds ten tijde van *CHRISTUS* geboorte, uitvond om er zand, in plaats van water in te gieten, gelijk men thans in onze zandlopers bezigt: als bij voorbeeld: op de kanzels, en de fchepen, op welke laafte men dezelve echter met kwikzilver in plaats van met zand vult.

Onze tegenwoordige uurwijzers hebben geen water noch zand, noch ook de lengte der fchaduwe die de zon van de gebouwen doet vallen, nodig om de uren aan te wijzen. Zij worden door raderen voortgedreven, en deze raderen worden weder door gewigt in beweging gebragt: in de uurwerken die men op de torens, als ook in vertrekken bezigt; of wel door een elasticke veer welke zich buigt: gelijk in de zakhorologien.

Deze uurwerken welke door gewigt voortgedreven worden, zijn vroeger uitgevonden dan de anderen, daar dezelve reeds voor den jare 1100 bekend waren, een der eerften van dit foort werd in den jare 996 door een Franschen monnik *GERBERT* genaamd, vervaardigd, die in 999 tot Paus verkoren werd, onder den naam van *SYLVESTER*, den II., en voords in 1003 te *Romen* ftierf. Hetzel-

zelve wees echter alleen de uren aan zonder dezelve te slaan: wie er deze verbetering bijvoegde is ons onbekend. In het jaar 1300, vindt men eerst eenig bericht aangetekend van slaande uurwerken, en waarschijnlijk waren dezelve toen nog niet lang uitgevonden geweest: in 1344 te *Padua*, in *Op- per-Italiën* gelegen, werd het eerste toren-uurwerk vervaardigd; dat alle uren sloeg: in 1370 liet **KAREL** de Vde Koning van *Frankrijk*, den beroemden **HENDRIK VAN WIRT**, uit *Duitschland* naar *Parijs* ontbieden, die het eerste grote uurwerk aldaar vervaardigde, en hetzelfde op den toren van het koninglijk Paleis zette. In *Duitschland* schijnt *Augsburg* de eerste stad geweest te zijn, alwaar in 1364 een slaand uurwerk gevonden werd.

Intusfchen waren alle deze uurwerken nog zeer onvolkomen, vermids er de slinger aan ontbrak, waar door de voortgang bij het afrollen van het gewigt, gelijkmatig wordt. Deze zo gewigtige uitvinding hebben wij aan twee beroemde mannen te danken: de een een Florentijner **GALILEI** genaamd, die in 1564 geboren werd, en in 1629 stierf: alsook aan een Hollander **HUIGENS** geheeten, geboren in 1629 en gestorven in 1695. **GALILEI** merkte reeds in zijne jeugd op, dat een gewigt aan een koord hangende, hetzelfde gelijkmatig doet heen en weder slingeren, en dus natuurlijk ook een gelijken voortgang aan het uurwerk moet

gee-

geeven, wanneer men het zelve onmidlijk met het uurwerk verbindt; zo dat de minste aanstoting het zelve onophoudlijk in beweging doet blijven.

Uit alle deze aangehaalde van tijd tot tijd gemaakte vorderingen in deze kunst, zien wij hoe veel er vereischt werd om dezelve tot de volmaaktheid te brengen, welke zij thans bereikt. Aldus is het dat 'smenschen vernuft zich langzamerhand ontwikkelde, en de hoge vlucht nam waarvoor hetzelfde vatbaar is.

DER-

DERDE HOOFDSTUK.

HENDRIK DE I. OTTO DE I.

De opvolger van KAREL den Groten, had op verre na den moed noch grootheid van geest niet die zijn beroemde voorzaat in de beheersching van zijn wijd uitgestrekt rijk betoonde; vermids toenmaals het erfrecht van den eerstgeboornen nog niet was ingevoerd, ontstonden er rasch bloedige twisten tuschen de zonen van den Frankischen koning, en *Duitschland* scheurde zich van het uitgestrekt gebied van KAREL den Groten af, en vormde zich als een op zich zelve staande rijk. In dezen nieuw gevormden staat ging het echter ook niet vreedzaam toe, de magtigste hertogen wilden niet voor elkander onderdoen, en beoorloogden elkander onophoudelijk: daarenboven waren er twee vijanden van KAREL, dien hij nog niet geheel overwonnen had, en die onder eene zwakkere regeering, stoutervallen en veroveringen op het Duitsehe gebied waagden: naamlijk de Hunnen, ook Avaren genaamd, als ook onder den lateren naam van Hongaren bekend: voords de *Wenden* en *Sklayen* in *Pommeren* en *Poolsch Pruysen*. Deze binnenlandsche en buitenlandsche vijanden schokten het rijk; dat toenmaals in 900 door LODEWYK aan wien KAREL de Grote de regeering overgaf, beheerscht werd. Deze was nog een kind; bo-

vendien stierf hij reeds in 911 in zijn 18de jaar: en *Duitschland* zou waarschijnlijk in verscheide kleine staten verdeeld zijn geworden, bij aldien de Franken en Saxen zich niet met vrees voor de Hongaren met elkander vereenigd en een koning, tot opperhoofd des rijks, benoemd hadden. Zij kozen den ouden hertog der Saxen OTTO genaamd. Deze weigerde dit, uit hoofde van zijne hoge jaren, doch bevelde tot deze hoge waardigheid den hertog der Franken COENRAAD genaamd, aan. Dit was een goed man, doch wien het aan de nodige sterkte van geest ontbrak om zulk een uitgestrekt en gefchokt rijk staande te houden. Bovendien meende hij reden te hebben om alles van den magtigen hertog van *Saxen* te vreechten. Toen zijn zoon OTTO stierf, wilde hij, gedurende het leven van den ouden Hertog, deszelfs zoon HENDRIK niet in de regeering bevestigen. Dit vertoornde de Saxen, die hunnen hertog de trouwste liefde en genegenheid toedroegen, waar op de Hongaren terstond een inval in *Duitschland* deden, en zich aan plondering overgaven; zonder dat COENRAAD dit weeren kon.

COENRAAD zelf te onvrede, over de slegte gevolgen welke uit zijne regeering voortsporen, nam het besluit om zijn leven door eene edelmoedige daad te eindigen. Hij liet zijn broeder EVERHARD, Hertog der Franken naar *Limburg* aan den *Lahn* komen, alwaar hij krank lag: en sprak tot dezen in tegenwoordigheid van verscheide vorsten

ten en heeren: „ lieve broeder, ik gevoel dat ik  
 „ sterven moet: ik beveel u dus uw welvaart, en  
 „ die der Franken aan. Wij bevinden ons in staat  
 „ om Legers op de been te brengen, wij heb-  
 „ ben steden en voorraad van wapenen: in een  
 „ woord, alles wat tot den koninglijken stand  
 „ vereischt wordt: het geluk en de bekwaamheid  
 „ ontbreeken ons echter.” Deze voorrechten bezit  
 „ HENDRIK in volle mate: van de Saxen hangt  
 „ alleen het welzijn van het rijk af. Neem dus de  
 „ Kleinodien, klederen, de lans en het zwaard des  
 „ onderkoning, ga daar mede naar HENDRIK, en  
 „ geef hem dien ten blijk van eeuwigduurende vrede en  
 „ vriendschap. Meld hem dat ik u aan hem als aan  
 „ mijn navolger aanbeveel.” Alle de aanwezenden wa-  
 ren getroffen door de belangloosheid waar mede de Ko-  
 ning de verdiensten van HENDRIK op prijs stel-  
 de, en beloofden zijn laatste wil te zullen vol-  
 brengen. Nauwlijks had COENRAAD de oogen  
 gesloten of zijn broeder reisde met de rijkskleino-  
 dien naar den *Hartz*, alwaar Hertog HENDRIK  
 zijne goederen had; ten einde hem deze onverwagte  
 tijding over te brengen. Dit geschiedde in den jare  
 918.

HENDRIK bevond zich juist op de jagt, en hield  
 zich met den vooglenvangst bezig, waar over de  
 geschiedschrijvers van zijn' tijd hem den bijnaam van  
*auceps* of *de vogelaar*, gegeven hebben, schoon hij  
 mischien met veel meer recht dan menig ander, den  
 bijnaam van *groot* verdiende. Hij had eene schoone  
 man-

mannelijke gestalte, was dapper — braaf —; en  
 uitermate vriendlijk in den omgang. Krachtvolle  
 werkzaamheid en buitengewone snelheid kenschetsten  
 hem tot in zijne minste daden. Ging hij ter jagt,  
 alsdan ruste hij niet voor dat hij verscheide wilde zwij-  
 nen, herten of ander wild geschoten had: was hij  
 onder de wapenen, alsdan rustte hij niet eerder,  
 voor dat hij geen vijanden meer te bestrijden had:  
 en nooit eindigde hij den oorlog zonder de eene of  
 andere provincie veroverd te hebben. Bij deze krach-  
 dadigheid in zijne handelingen, was hij altoos tot  
 het goede genegen, en gedurende zijne regeering  
 vindt men geen het minste spoor van hardheid noch  
 onbillijkheid: waaruit bleek dat men nooit geen ge-  
 lukkiger keus had kunnen doen.

Toen hij openlijk tot koning uitgeroepen werd,  
 trad de aartsbisfchop van *Maintz* naar hem toe, ten  
 einde hem te zalven. Doch HENDRIK zeide hem  
 onbeschroomd: „ het is mij genoeg, dat mijn volk mij  
 „ tot de waardigheid van koning verhief, bewaar  
 „ uwe zalving voor eerwaardiger hoofden dan het mij-  
 „ ne: voor mij is deze eer te groot.” — Binnen kort  
 wist hij de vriendschap van alle Duitsche vorsten te  
 winnen zonder het zwaard uit de schede te trekken:  
 terwijl hij ook de eensgezindheid tusfchen hen her-  
 stelde.

In 924 deden de Hongaren weder een inval in  
*Duitschland*, — roofden en plunderden tot in het  
*Thuringsche*. HENDRIK die, in dit oogenblik,  
 ongelukkig, krank was, wist geen ander middel om

hen te doen terugtrekken, dan door een negenjarigen stilstand van wapenen met hun te sluiten, waarbij hij eene jaarlijksche schatting beloofde. Dezen negen jaren wist hij zich op eene verstandige wijze ten nutte te maken: door de Duitschers in het strijden te oefenen, hun beter wapens te geven, en vestingen te laten bouwen; op dat de plunderzieke vijand niet meer zo ligt in het binnenste van het rijk zoude kunnen indringen. Door het sichten dezer vestingen lag HENDRIK den grond tot den aanbouw van veele steden, en de Duitse burgerstand heeft hem deszelfs bestaan en rechten te danken. De vestingen werden met den naam van *burgten* bestempeld, en ten einde deze burgten bevolkt zouden worden, vervaardigde HENDRIK eene wet: dat de negende man van de landlieden deze burgten bewonen moest! — voorzag hun met den nodigen voorraad van koorn, en verleende hun verscheidene voorrechten: — vermids nu de nieuwe bewoners dezer burgten, burgers genaamd werden, en veelen derzelven slechts weinig lands in eigendom bezaten, zochten zij zich, in vreedestijd (want als er oorlog was moest ieder hunner, den burgt dien hij bewoonde verdedigen) hun onderhoud door andere werkzaamheden te verschaffen, en werden, van tijd tot tijd, ambachtslieden, kunstenaars en kooplieden; vermids de landbouwer die tot hiertoe zijn eigen klederen gemaakt, zijn eigen wooning en huisraad vervaardigd had, dezelve thans veel fraaijer en gemaklijker tegen een matig gedeelte van het geen zijn

ak-

akkers hem opleverde door de burgers konde laten vervaardigen. De van tijd tot tijd bij deze burgten nieuw aangelegde, of aangrenzende steden, werden hier door allengskens bloeiender: want toen de akkerman zich de kunst niet meer verstond om zijn eige klederen huisraad enz. te maken, en dezelve echter gaarne fraaij en gemakkelijk wilde hebben, als zijnde hij nu eenmaal daaraan gewoon: zetteden de burgers den prijs hunner waren hoger, en toen de zucht tot den koophandel zich hier bij voegde, kochten de burgers de meest gezochte waren op de plaatsen, alwaar materialen tot dezelve in overvloed waren, tot een' geringen prijs op: bearbeidden dezelve in grote menigte en met meer daartoe geschikte werktuigen; in de manufacturen en fabrieken: waardoor deze steden in rijkdom en bloei toenamen.

Gedurende den oorlog dezer nieuwe steden, maakten de *Wenten* een opstand aan de *Elve*, *Saale* en *Havel*. HENDRIK onderwierp dezelve weder in den jare 926, en deed aan hunne grenzen (*Marken*) de vlekken *Brannibord* en *Waldburg* tot burgten aanleggen, plaatste in dezelve eene Saxische bezetting, en stelde aldaar eene grenscheiding, of, volgens de oude Duitse spraak, een markgraaffchap van waarmede de *Wenten* kon gadeslaan. Dit was de oorsprong van het markgraaffchap van *Brandenburg*. In den jare 927 deed hij op eene soortgelijke wijze in den omtrek van *Weiszen* en *Dresden*, tegen het zuidelijke gedeelte van het land, dat de *Wenten* bewoonden, een soortgelijk markgraaffchap met de burgstad

C 2

Mei-

*Meißen* ter beveiliging aanleggen, aan den voet van den met hout bewasfchen berg: van daar werd ook naderhand *Banzen*, en de gantsche *Lausnitz* veroverd. — Thans veroverde HENDRIK *Praag*, en trok voords tegen de Deenen en Nooren, die de door KAREL den Grooten bestemde, grensfcheidingen, namelijk: de rivier de *Eider*, dikwerf overgetrokken waren. HENDRIK deed hier, 't geen zijn voorgangers reeds lang hadden moeten doen: hij zocht hen, in hun eigen land op; veroverde aldaar een stuk lands aan de noordzijde van den *Eider* gelegen, en deed dit tegen hun zelve tot een voormuur van *Duitschland* strekken; daar hij een Saxisch regiment derwaards deed trekken, en ter verdediging van dit land een Markgraaffschap deed aanleggen. — Op deze wijze werd in den jare 931 de *Slie* de grensfcheiding tusfchen *Duitschland* en *Denemarken*; daar de *Eider* eerst ten grens gestrekt had. Dit Markgraaffschap bekwam hier door den naam van *Schleszwig*. Voords noodzaakte HENDRIK den koning der Deenen, om de Christelijke leer te omhelzen, en afstand van hunnen Godsdienst te doen; als ook om de menschenoffers, welken nog bij hun in gebruik waren, af te schaffen.

Intusfchen was de tijd van den wapenstilstand met de Hongaren verlopen. Toen de gezanten kwamen en de fchatting vorderden, werden zij met fchimp afgewezen: zelfs verhaalt men dat HENDRIK hun een kwaden hond, dien men ergens in verborgen had, deed overhandigen. De daar over verftoorde

Hon-

Hongaren drongen hier op, in 933, met een groot leger in *Saxen* en *Thuringen*, doch de Duitschers trokken hun dapper te gemoed — en vreesden slechts dat de Hongaren hun het hoofd niet zouden bieden; ten dien einde trachtte men een gedeelte van het leger voor hun te verbergen; doch de Hongaren namen echter de vlucht vóór dat zij gevochten hadden: de meesten hunner werden achterhaald en neêrgefabeld, en zij, die men levend ving, werden aan bomen opgehangen. De hoofdfslag viel niet ver van *Sandershausen* voor, zijnde aan de westzijde van *Leipzig*, en aan de noordzijde van *Gotha* gelegen. HENDRIK liet naderhand aan den muur van zijn best vertrek, op zijn burgt te *Merseburg* dezen slag affchilderen; en nog tot op heden fpreken de boeren in het Kerspel van *Keuschberg* bij *Merseburg* van deze overwinning; vermids dezelve jaarlijks door een preek, en een oud verhaal dat de prediker alsdan voorleest, gevierd wordt. HENDRIK ftichtte bij deze gelegenheid, uit erkenenis jegens God, verscheide kerken en kloosters in het door de Hongaren geplunderde land: deed voords twee bisdommen in *Brandenburg* en *Havelberg* aanleggen, en verordende dat in het ftift te *Quedlinburg* de dochters der edellieden, welke in het ftrijden voor hun Vaderland gestorven waren, aldaar opgevoed, en tot haar huwlijk van al het nodige onderhoud moesten voorzien worden. HENDRIK ftierf in 936, op den 22 Julij, in het 60ste jaar zijns ouderdoms: zijn lijk werd te *Quedlinburg* bijgezet.



Zijn zoon, OTTO de I, *de Groot* bijgenaamd, was een geweldig krijgsheld, en tevens een man van een zeer ondernemend en vast karakter, waarbij hij een' zeer doordringenden geest, doch tevens ruwheid van zeden voegde. Hij werd te *Aken* met dezelfde plegtigheid en gekroond, welke thans nog bij de kroningen der keizers gebruikelijk zijn: bij den maaltijd verrichtteden de vassallen alle de kleine diensten jegens OTTO, welke de afgezanten der keurvorsten, nog heden ten dage bij de kroning van een nieuwen keizer bewijzen.

De Hertog van *Lotharingen* had voor de nodige versieringen van het vertrek, alwaar de kroning geschiedde, gezorgd: de hertog der *Franken* zorgde voor de spijzen. De hertog van *Zwaben* voor den wijn en verdere dranken. — De hertog van *Beijeren* voorzag het leger en de hovelingen. Intusfchen ontstond er tusfchen de bischoppen van *Maintz*, *Trier* en *Keulen* oneenigheid omtrend de vraag: wie hunner den koning zalven zoude. Dit geschiedde echter door den bischop van *Maintz*.

De regeering van OTTO was zeer onrustig, als zijnde een zamenweefzel van zamenzweringen en opstanden, vermids hij de begaafdheid zijns vaders, om zich vrienden te maken, niet bezat: daar zelfs zijne uiterlijke houding en gelaatstrekken een zo ruwen en afschrikkenden ernst hadden, dat men hem doorgaands een *Leeuw* noemde. Daarenboven gaf hij alle aanzienlijke ambten aan de *Saxen*, en strafte de ge-

nen die onlusten baarden op eene zeer harde wijze. Echter herstelde hij overal weder de rust, en behaalde, sedert den jare 946, overwinning op overwinning. Hij strafte de Deenen die in *Schleszwig* het *Saxische* regiment vernietigd hadden, en drong door tot aan de noordzee. De Hongaren die in 955 een nieuwen inval in *Duitschland* deden, sloeg hij zoo geducht, dat zij het niet waagden om weder te komen. — Voórts vereenigde hij *Opper-Italien* met *Duitschland*. — Te *Romen* zette hij den paus JOHANNES den XII af: vermids deze hem eerst trouw beloofd, en naderhand heimlijk tegen hem zamengezworen had, en noodzaakte bij deze gelegenheid de Romeinen om te beloven dat zij voortaan geen paus zouden verkiezen, zonder alvorens de goedkeuring of toestemming des keizers hier bij af te vragen. En toen zij echter, buiten zijne toestemming, weder een' anderen paus verkoren hadden, zettede hij denzelven af, en zond hem in ballingschap naar *Hamburg*, in den jare 973. Intusfchen was het hem niet mogelijk om de rust in *Italiën* te bewaren. Hij stierf in den jare 973 op den 3den Mei, en werd te *Maagdenburg* begraven; vermids hij aan deze stad zeer gehecht was; en dezelve met zware muuren versterkt — derzelver aldaar staande domkerk verfraaid, en tot den zetel van het aartsbisdom van dit geheele oord benoemd had.

Onder OTTO den eersten werden de hartzbergen ontdekt, zij leverden in den beginne zo veel op, dat men algemeen zeide: dat de gouden eeuw

voor *Duitschland* verschenen was. Het Duitfche volk werd hierdoor zo fterk angevuurd tot de be-  
arbeiding der metalen, dat zelfs de bischoppen op  
de gedachten vielen om de kunstwerken, die zij, tot  
hiertoe, in andere landen hadden laten vervaardigen,  
door Duitfche kunstenaars te laten na maken. Hier-  
door werd ook *Saxen*, dat nog kort te vóóren, door  
een Griek uit *Constantinopolen*, uit hoofde van de  
armzalige kleding van derzelve inwoners spottender  
wijze het *Gepelste Saxen* genoemd werd, zeer rijk: ver-  
mits hetzelve in alle oorden door vlijt en werkzaam-  
heid zo fterk bloeide, dat het nu het bloeiend pa-  
radijs der veiligheid en des overvloeds zoude hebben  
kunnen genaamd worden. — Hier door werd natuur-  
lijk de handel uitgestrekter, tot dat dezelve zich eind-  
lijk van stad tot stad verbreidde; 't geen ten gevolge had,  
dat er jaarlijks in verscheide Duitfche steden eene jaar-  
markt gehouden wordt; terwijl verscheide Duitfche  
kooplieden in *Londen*, als ook in andere buitenland-  
fche sieden, hun handel drijven. — Ook worden er thans  
in *Saxen* verscheide kerken van steen in plaats  
van hout; gelijk eertijds aldaar het gebruik was,  
gesticht, en de verbindtenis met *Italiën* bragt de ken-  
nis der schilderkunst, der gegotene beelden, en  
schone gebouwen naar *Duitschland* over.

Vermids men echter op het blote gezicht geen  
kunst leren noch doorgronden kan, waren de Duit-  
fchers, in den beginne, nog zeer onkundig, en tevens  
zeer bijgelovig: aldus hielden zij, bij voorbeeld, den  
monnik GERBERT, dien hun het eerste in *Maag-*  
*den*

*denburg* een gewigt uurwerk liet zien, voor een to-  
venaar; als het onmooglijk achtende om zulk een  
kunstgewrocht te vervaardigen, zonder in een verbond  
met den bozen geest te staan. Toen OTTO de I.  
met zijn leger in *Italiën* stond, zag men eene grote  
verduistering aan de zon, zijnde dit eenvoudige een  
zon-eclips. De Duitfche krijgslieden geheel on-  
kundig van de oorzaak van dit verschijnsel, meenden  
dat de jongste dag genaakte, en dat de waereld  
vergaan zoude. Ten einde aan dezen ondergang te  
ontkomen, verborgen zij zich zo goed als zij kon-  
den: eenigen verftaken zich in ledige wijnvaten, an-  
deren onder de bagage, als ook onder de karren en  
wagens. De Bisfchop van *Luik* poogde de ont-  
roerde menigte weder gerust te stellen, door te be-  
togen: dat dit een zeer gewoon natuurverschijnsel  
was, doch weinigen hunner floegen geloof hier aan.  
Eerst na dat de zon weder zichtbaar was, kwamen  
de verschrikte krijgslieden weder ten voorschijn.

## VIERDE HOOFDSTUK.

PAUS GREGORIUS DE VII. HENDRIK DE  
IV. KONING VAN DUITSCHLAND.

Sedert de roomsche bischoppen onder den naam van pausen zich in *Duitschland* voornaamlijk groot aanzien verworven hadden, en ook in de overige landen van het westelijke *Europa*, als de hoofden van de Christelijken kerk geacht werden, ja vooral sedert zij ook in het bezit der waereldsche heerschappij en derzelver omliggende oorden geraakten, trachtete zij hunne heerschappij in alle rijken van *Europa* al verder en verder uit te breiden. Ten dien einde zonden zij naar alle hoven gezanten, die zoo onfeilbaar waren als de paus zelf. Dezen moesten den Christelijken wandel van den vorst en het volk gadeslaan, de pauslijke voorschriften (bullen) aan de kerk bekend maken, en de geestlijken vooral tot hun oogmerk doen medewerken. Tot deze gezanten werden doorgaans de looste mannen uitgekozen, die door eene schijnbare vroomheid zich aanzien bij het volk wisten te verwerven, en de heiligheid en onfeilbaarheid van den paus diep in de harten te prenten — zich tevens in huislijke belangen der vorsten wisten in te dringen, en zich zoo in de regering wisten in te wikkelen, dat de paus grotendeels door hen onderricht werd van al het geen er aan de hoven omging. Het aanzien dat hij hierdoor ver-

kreeg

kreeg wist hij zich zodanig ten nutte te maken, dat hij wanneer een vorst iets tegen de kerk of tegen den paus ondernam, hij de onderdanen ontfloeg van den trouw dien zij aan den vorst gezworen hadden; en het volk was trouwloos en bijgelovig genoeg om den ban van den paus te erkennen en zich aan de gehoorzaamheid, welke zij den vorst verschuldigd waren, te onttrekken.

ROBERT koning van *Frankrijk* beminde zijne gemalin BERTHA teder, hij was wettig met haar gehuwd: doch zij was eene zijner bloedverwanten, waarop in den jare 1000, de kerklijke wetten verklaarden: dat de huwlijken onder bloedverwanten misdadig waren. Terstond bragt een afgezant van den paus aan den koning het bevel om zich van zijne gemalin te scheiden, hij weigerde dit: schiekelijk daarop volgde de banbul, welke de onderdanen van de gehoorzaamheid jegens den koning ontfloeg. Hierdoor ontstonden onrustige bewegingen, onder de groten van het rijk, het volk wilde den koning niet volgen, en hij bevond zich in oogschijnlijk gevaar om de kroon te verliezen. Hij verzocht den paus om den banvloek van hem te neemen; doch dit geschiedde niet, vóór dat hij zijne geliefde gemalin verftoten had.

De pauslijke magt steeg ten hoogsten top door GREGORIUS den VII. niet alleen toen hij in den jare 1073 tot aan 1085 zelf de waardigheid van paus bekleedde: doch reeds te vóóren, toen hij, als kardinaal, onder den naam van HILDEBRAND, alle aangelegenheden van het pauslijke hof bestuurde.

Hij

Hij werd naderhand zo heimlijk en schielijk tot paus verkoren, dat geene mogeheid buiten *Italiën* er iets van wist, toen hij reeds, als opvolger nog van den paus zijne regering aanvaardde. De zeven hoofdkerken in het roomsche gebied heetten cardinaalkerken, en de daaraan verbonden zijnde priesters, cardinaalbischoppen. Tot 1059 waren de pausen door de roomsche geestlijkheid en het volk verkoren, en door de keizers welken hun recht handhaafden bevestigd geworden. — Hierbij hadden veele ongeregelheden plaats gehad als kuiperijen, partijschappen enz. waarop in den jare 1059. besloten werd, dat de cardinaalbischoppen voortaan de keus zouden overleggen, en dezelve alsdan met de geestlijkheid en het volk tot stand zouden brengen; waarop voords de cardinaalbischoppen den verkorenen paus inwijdden waarbij men voorzeker onderstelde dat de keizer zijne toestemming zoude geeven; vermids men niet dan een eerwaardig persoon hiertoe verkiezen zoude: van tijd tot tijd werd het volk geheel buiten deze verkiezing gesloten: de toestemming des keizers werd hieromtrent niet meer gevraagd, en de geestlijkheid der cardinaalskerken kozen alleen. Eindelijk werd het getal der kiezers op 70 bepaald, welke personen men, bij uitfluiting, cardinalen noemden. Dezelfen voerden groter rang dan de afgezanten der vorsten en koningen, en tot op heden besturen zij al de zaken tot de pauslijke regering behorende; terwijl de paus alleen hunne besluiten bekrachtigt. Zij onderscheiden zich in hunne kleding

door

door een' roden hoed, en een langen scharlaken mantel.

Dan om tot paus GREGORIUS den VII. terug te keeren: men had zijne strengheid reeds te vóóren zo zeer leeren kennen, dat de Duitsche bischoppen hier over verschrikten, en zich bij den koning vervoegden, ten einde dezen te smeeken, van hunne vrijheid te willen beschermen. In Duitschland heerschte toenmaal HENDRIK de IV., van wien wij naderhand meer spreken zullen. Hij zond naar *Romen* en deed de geestlijkheid verwijten dat zij buiten zijn vóórkennis een paus gekozen hadden. Hierop liet GREGORIUS hem zeer demoedig antwoorden: Dat hij God nam tot getuigen, dat hij deze hoge waardigheid op geenerlei wijze gezocht had, doch dat hij alleen op het verlangen van het Roomsche volk, ja ondanks zich zelven de heerschappij der kerk op zich genomen had: hierbij voegende, dat hij zich nog niet had laten inwijden, vermids hij hiertoe eerst de bewilliging des konings van *Duitschland* wilde afwagten. — HENDRIK was met deze verklaring te vrede, en gaf zijne toestemming tot de inwijding van den paus.

Thans naderde GREGORIUS met rasche schreden, aan zijne stoute onderneming. Hij verklaarde openlijk, dat de paus de plaatsvervanger van PETRUS, het opperhoofd der Christelijke kerk, en tevens de zichtbare stedehouder des onzichtbaren Gods op aarde was: en dat bovendien de paus eigen-

gen-

genlijk geboren leenheer van alle keizers en koningen was, en het hem dus ook vrijstond om alle tekenen der keizerlijke waardigheid te dragen: en de magt had, om alle koningen die den wil Gods niet betrachteten, hun rijk af te nemen, en hetzelfde aan een ander te geven, vermids elk godloos koning onder het geweld des satans staat: en daar ieder geestelijke de kracht heeft om bij den doop den duivel uit de kinderen te verdrijven: des te meer moest de opperste aller bisschoppen de heerschappij over den satan, en al de geen die onder het geweld des satans stonden, voeren. — Als paus, konde hij alle menschen richten, doch hij was alleen aan Gods bestuur onderworpen. Deze grondbeginzelen eenmaal vastgesteld zijnde, berichtte hij door Brieven aan de Christen vorsten van *Spanjen*: (in een gedeelte van *Spanjen* heerschten de Arabieren nog): *Spanjen* had eertijds aan P E T R U S gehoor gegeven, dus gaf het den paus gehoor. Echter voegde deze hierbij, dat bijaldien zij aldaar zijne rechten al niet ten vollen konden doen gelden, zij alsdan een billijk verdrag met hem moesten zien te treffen, door hem jaarlijks een inkomen te betalen.

Doch den koning van *Frankrijk* bedreigde hij met den banvloek, bijaldien dezelve de wanorde met betrekking tot het plaatsen der geestelijkheid niet deed ophouden, en verlangde dat ieder Franschman jaarlijks één *Denar*, zijnde een kleine zilveren munt ter waarde van eenige schellingen, voor den heiligen P E T R U S zoude betalen; ten blijk, dat zij hem als hun-

hunnen vader en opperheer erkenden. Op deze wijze gingen zijne gezanten naar alle hoven van *Europa*, zelfs naar *Constantinopolen* en *Denemarken*.

Doch zijn hoofddoel was om de geestelijken van alle Europeesche landen van de regering, waar onder zij leefden los, te rukken, en hen onder zich als tot een eenigen staat te verbinden; waar van hij, als paus het opperhoofd zoude zijn. Ter bereiking van dit oogmerk vervaardigde hij de drie volgende wetten. Ten 1sten, dat er geen *Simonie* meer plaats zoude hebben: aldus noemde men het kopen en verkopen der geestelijke ambten: vermids men zich door dezen ergerlijken handel aan dezelfde misdaad schuldig maakte die SIMON weleer beging, en waar van in de handelingen der Apostelen, in het 8ste Hoofdstuk vs. 9—26 verhaald wordt: dat hij de gave om wonderen te doen met geld van de apostelen afkopen wilde. — Ten 2den, dat de regenten het recht niet meer zouden hebben om de geestelijken in hunne ambten te bevestigen, vermids dit recht alleen aan den paus toebehoorde. — Ten teken van deszelfs waardigheid, ontving een bisschop den ring en staf uit handen van den paus.

Men zeide alsdan, dat de Bisschop ingekleed was, of wel, volgens het latijnsche woord *investitus*: hiervan drukt men deze daad gewoonlijk op de volgende korte wijze uit: Den regenten was het *investituur recht* ontnomen. — Ten 3de, dat alle Christelijke geestelijken, zonder uitzondering, echteloos zouden leven. Echteloos heet in het latijn *coelebs*:

van daar zegt men: GREGORIUS voerde het *ce-  
libat* of den ongehuwden staat onder de geestlijken  
in. 't Is waar dat de handel dien men met de  
plaatsen der geestlijken dreef, toenmaals ten hoog-  
sten top gestegen was. De koningen welken zeer  
dikwijls in geldverlegenheid waren, gaven de open  
zijnde bischopsplaatsen en abtdijen aan den meest-  
biedenden. De priesters zochten daar en tegen door  
allerlei middelen geld van hunne arme biegtelingen  
af te persen, lieten zich voor de kleinste diensten  
betalen, en dreven met de waarneming van hunne  
Ambtsbediening tevens allerlei soort van onteerenden  
handel en kramerijen: waar door dikwerf de voor-  
deligste plaatsen verkregen werden, door lieden die  
gedurende hun geheel leven, naar niets anders ge-  
streeft hadden, dan om geld te famen te schrapen. —  
Dit misbruik af te schaffen zoude ten allen tijde,  
eene waardige handelwijze voor een paus geweest  
zijn: doch GREGORIUS gebruikte alleen dit voor-  
wendfel, ten einde de vorsten overal het recht te  
benemen, om voortaan ergens eene geestlijke plaats  
te begeben: en behield de *investituur* der bischop-  
pen met den ring en staf ook voor zich, 't geen eer-  
tijds een voorrecht der pausen geweest was, maar  
die het echter nu en dan aan de vorsten overgela-  
ten hadden: doch 't welk hij hun thans geheel ont-  
nam, vermids dezen het zich door den handel dien  
zij met de kerkelijke bedieningen gedreven hadden  
geheel onwaardig maakten. Hij bedreigde dus de  
vorsten die weder een geestlijk ambt begeben zou-  
den

den, met den banvloek, als ook de geestelijke die  
den ring en den staf uit de hand van een vorst  
zoude aannemen. Tot een dreigend voorbeeld wer-  
den ook verscheide bischoppen, die geen agt op  
dit bevel gegeven hadden, naar *Romen* ontboden,  
en aldaar van hunne waardigheid ontzet.

De geestlijkheid verschrikte over deze strenge  
kerktucht; doch toen zij het nieuwe bevel van den  
paus ontvingen: „ dat geen priester voortaan eene  
„ vrouw mogt nemen, en dat zij, die eene vrouw  
„ hadden, zich van dezelve scheiden moesten, on-  
„ der straffe van hunne ambten te verliezen ” — ver-  
oorzaakte dit een algemeen oproer onder de geest-  
lijkheid. De aartsbischoep van *Maintz* schreef naar  
*Romen* terug, dat hij zijne onderhorige geestlijkheid  
van te famen geroepen, en hun het bevel voor-  
gelegd had; doch dat hij twijffelde, of hij het-  
zelve tot stand zoude kunnen brengen. Terstond  
ontving hij op nieuw een legaat met het antwoord:  
„ dat hij dit bevel moest doordringen, terwijl hij  
„ anders met verlies van zijne waardigheid bedreigd  
„ werd.” De aartsbischoep deed hier op weder zijne  
geestlijkheid te famen komen; doch op deze ver-  
gadering ging het zoo onstuimig toe, dat hij met  
zijn legaat gevaar liep er het leven bij in te schie-  
ten. GREGORIUS bleef niettemin onverander-  
lijk bij zijn besluit, en verzachtte dit in geen  
opzichte — waardoor de ongehuwde staat weinig  
jaren daarna onder de geestlijkheid ingevoerd  
werd.

Door deze inrichting nam de paus zeer veel in magt toe: geen geestlijke was nu meer aan zijn leenheeren verbonden, zij hingen nu alleen van den paus af; vermids deze alleen het vermogen had, om de geestlijken aan te stellen, en de aangestelde geestlijken weder af te zetten. — Geen hunner kon thans, ter bevordering van het geluk zijner vrouw en kinderen, de bescherming van den staat vragen, of denzelven voor ontvangene weldaden dankbaar zijn -- hun vorst en opperhoofd van wien zij alles te hopen, of te vrezen hadden, was alleen de paus. Op deze wijze maakte de geestlijkheid een op zich zelve staande grooten staat uit, welke zich in alle landen van *Europa* verspreidde, en door den paus te *Romen* als een groot geheel te samen werd verbonden; 't geen hij hun naar gemeenschaplijke wetten bestuurde.

De meeste vorsten van *Europa* zagen dit aan zonder hieromtrent den minsten tegenstand te bieden: eensdeels vermits zij het gevaar waarmede hunne eigen rechten hierdoor bedreigd werden niet recht doorgrondten: anderdeels, vermits hun oppergezag niet zeer vast gevestigd was, en zij onophoudelijk met magtige vassallen te kampen hadden. Daar en boven was het volk zeer bijgelovig, en verbeeldde zich omtrent een vorst over wien de allerheiligste vader den vloek Gods uitgesproken had, alles te kunnen veroorloven. Dus hadden de vorsten, die zich tegen den paus verzetten een algemeen oproer te wagten: en GREGORIUS sprak

zoo beslissend dat zijn toon alleen, hun schrik inboezemde. Eén hunner wilde echter de pauselijke bevelen zoo gewillig niet aannemen, en dit was HENDRIK de IV. keizer van *Duitschland*. Intusfchen had geen hunner zich in een ongunstiger oogenblik tegen de pauslijke bevelen kunnen verzetten; en zijn noodlot schrikte elk ander vorst af, om zich tegen het zo streng tuchtigend opperhoofd der kerk aan te kanten.

HENDRIK de IV. was een zesjarig kind, toen zijn Vader HENDRIK de III. in den jaare 1056 stierf. Deze had, zoo wel als zijn grootvader COENRAAD, 't is waar, met veel krachtdadigheid, doch niet met toejuicing en tevredenheid, de Duitfche hertogen; en graven geregeerd. Beiden hadden naamlijk leengoederen die, volgens de zeden en rechten van dien tijd, na den dood des leenheers aan deszelfs kinderen moesten afgeftaan worden, daarentegen naar willekeur verdeeld; of wel voor hun zelve behouden, en tot keizerlijke eigendommen verklaard. Al de geen die nu met deze willekeurige handelwijze te onvreden waren, verheugden zich, dat de regering thans in handen van een kind verviel: vermids elk hunner zich tot de voogdijschap in kon dringen, of ten minsten hopen konde van den geen aan wien zij de voogdijschap overlieten, aanzienlijke voorrechten te genieten.

Eerst wilde de moeder des jongen keizers zijne opvoeding en het bestuur des rijks overnemen,

doch dit verwekte eene algemeene ontevredenheid; en STANNO aartsbisfchop van *Keulen* verbond zich met verfcheide waereldlijke vorften en voorname geestliken, ten einde dit te verhinderen. In den jare 1062. werd de keizerlijke weduwe met haar' zoon naar *Keizerswaard* aan den *Rhijn*, tot een feest genodigd. De prins werd na den maaltijd op een prachtig jagtſchip gelokt, naauwlijks was hij er in geſtegen, of de van alles onlderrichte roeijers, ſtieten het zelve ſchielijk van den oever af, en voeren met den geroofden prins over den *Rhijn*, naar *Keulen*. Het kind ſchreeuwde, ſprong over boord in het water, alles was vruchteloos: men toog het er weder uit, en trachtte het door zoete reden te vrede te ſtellen. Ook alles wat de bedrukte moeder in het werk ſtelde om haar' zoon weder te bekomen was te vergeefs. STANNO wilde een vromen bijgelovigen dienaar der kerk van hem maken: en ſlechts drie jaren daarna gelukte het den bisfchop van *Bremen* en *Hamburg*, ADELBERT genaamd, om zich van den jongen koning meester te maken, en hem met zich naar *Saxen* mede te nemen.

Deze ADELBERT was van een juist tegenovergeſteld gevoelen als STANNO, en ſprak met verachting van den paus, van de Duitſche vorften en bisfchoppen, en prentte deze gevoelens ook in het hart van zijn' jongen voedſterling. Vooral leerde HENDRIK, door hem, de *Saxen* reeds vroeg als eene trotſche en hem vijandige natie haten, en  
maak-

maakte, nog zeer jong zijnde, reeds ontwerpen, hoe hij hen onderdrukken zoude. Doch de Duitſche vorften zagen in, wat hun bedreigde, en verklaarden dat zij een' anderen koning zouden kiezen bijaldien HENDRIK, ADELBERT niet van zich verwijderde. Schoon deze hierop in 1066 HENDRIK verlaten moest, behield de jonge vorst intuſchen de beginſelen die hij hem ingeprent had, — was daar bij zeer ligtzinnig, en beminde de ledigheid en het vermaak boven alles.

Een der grootſte mannen van dien tijd, de Saxiſche graaf OTTO, toenmaals hertog van *Beieren*, werd valſchelijk aangeklaagd dat hij een edelman had willen omkopen om den koning te vermoorden: — zonder eenig onderzoek omtrend deze zaak te doen, ontzette HENDRIK hem van zijn hertogdom, OTTO nam de vlucht naar den erfprins van *Saxen*, MAGNUS genaamd: HENDRIK trok hem met een leger tegen, en nam beiden gevangen. Hierop deed hij overal in *Saxen*, vooral aan den *Hartz*, bergkaſtelen en veſtingen ſtichten, waarin hij Frankiſche ſoldaten lag; die het gehele land doorkruisten; de vrije landlieden plunderden; en hen, in naam des konings tot de opbouwning der burgten noodzaakten: waarop zich een groot bontgenootſchap, uit de voornaamſte Saxiſche bisfchoppen en graven beſtaande, vereenigde, en HENDRIK gezamentlijk bad: om de bergſloten te doen nederwerpen, den jongen hertog MAGNUS in vrijheid te ſtellen, en voortaan geen  
D 3 fleg-



slegte lieden, maar zijn getrouwe standen tot raadgevers te kiezen. Toen HENDRIK hunne gezanten, half dreigend, en half met verachting terug wees, rukte plotselings een leger van 60,000 *Saxen* op *Gosler* aan. HENDRIK moest thanks de vlucht nemen, en ontkwam slechts met weinige zijner dienaars door zware boschen en bergholen, en eischte in *Beijeren* te vergeefs dat zijne vassallen zich ter zijner verdediging zouden wapenen; doch deze waren eer genegen om zich tegen hem te wapenen. De *Saxen* bevrijdden intuschen hunnen hertog MAGNUS, en verwoestten veel bergsloten aan den *Hartz* met innerlijke gramschap trok HENDRIK in 1075 naar *Worms*; alwaar hij zich onder het gemene volk veel aanhangers verwierf: vermits hij zijn trotschen aart verborgen hield, en zich zeer vriendelijk aanstelde; tot dat hij eindelijk door smeken en beloften ook eenige vorsten aan zich hechtte, die hem hunnen bijstand tegen de *Saxen* beloofden: en ook werkelijk een aanzienlijk leger op de been bragten; dat de *Saxen* na dat dezen dapper weêrstand geboden hadden, teruggreef: terwijl zij tevens de *Saxische* graven en bischoppen door zagtaartige voorstellen overhaalden om de wapens neder te leggen, en den vrede aan den koning te verzoeken. De *Saxen* deden dit, doch HENDRIK was zoo trouwloos en boosaartig, dat hij hen allen gevangen deed nemen; en door geheel *Duitschland* verdeelde.

Dit versloorde billijk de *Saxen* tegen hem, die wei-

weinig bijstand in *Duitschland* hopen konden, en wetende dat de paus zich gaarne hunner zaak tegen den koning zoude willen aantrekken; vermids ook HENDRIK de pauselijke bevelen niet geacht had, zich bij denzelfen vervoegden. GREGORIUS de VII. zond hierop terstond een bevel aan HENDRIK, om zich tegen de eerste vasten te *Romen* te bevinden; ten einde aldaar voor het geestelijk gericht rekenfchap te geven, van de misdaad waarover hij aangeklaagd was.

De koning, verrascht door deze indaging, beriep, in 1076, eene verzameling van bischoppen naar *Worms*, waarin de aanstelling van den paus voor onrechtmatig verklaard, en hij tevens van zijne waardigheid ontzet werd. Nauwelijks vernam GREGORIUS dit besluit: of hij liet de cardinaalen te *Romen* oproepen, en zond het volgende geschrift in *Duitschland* rond:

„ In naam des almachtigen God! ontzeg ik koning HENDRIK, die zich met een ongeoorloofden hoogmoed tegen de kerk verzet heeft, de regering des *Duitschen* en *Italiaanschen* rijks: terwijl ik voords alle christenen ontbind van den eed dien zij hem gedaan hebben, verbiedende dat iemand hem voortaan als koning meer mag onderdanig zijn: terwijl ik hem, in naam van den heiligen PETRUS, in den banvloek leg: ten einde allen volken bekend zal worden, dat PETRUS de rots is, waarop God zijn kerk gebouwd heeft.”

De ontevredene Duitschers namen gaarne dezen banvloek van den paus ten voorwendfel, om hunne ongehoorzaamheid jegens hunnen koning te billijken. Doch HENDRIK bekommerde zich weinig aan dezen banvloek, trok weder naar *Saxen*, en deed aldaar op nieuw bergfloten frichten: tot dat op eene rijksvergadering, de gezamentlijke vorsten hem verklaarden: „ dat zij hem niet voor „ hunnen opperheer erkenden; en dat bijaldien hij „ niet binnen het jaar van den banvloek vrijgesproken was, zij alsdan besloten hadden om „ een' anderen koning te verkiezen, ” Vermids zijn lot nu geheel van den paus afhing, en dat de zaken eene gehele andere wending namen als HENDRIK zich voorgesteld had, werd hij geheel ter nedergeflagen, daar hij zich nu op eenmaal van al de zijnen verlaten zag.

Misdadigers van een geringer stand, moesten om van den banvloek vrijgesproken te worden naar *Romen* reizen, en den paus om eene kerkelijke penitentie of boete smeeken. Gewoonlijk werden zij alsdan met een boethemd bekleed, terwijl zij tevens veroordeeld werden om aldus verscheide dagen aan een der kerkdeuren te staan; alwaar zij tevens vasten, bidden, en zich voor al de voorbijgangers verootmoedigen moesten. Eindelijk vergande een geestelijke hun om in de kerk te gaan, en gaf hun alsdan tegen zekere pligten, dien hij hun oplag, de absolutie of vrijspreking.

HENDRIK stelde thans alles in het werk om  
van

van den ban vrijgesproken te worden; vermits hij hierdoor zijne onderdanen het voorwendzel hunner ongehoorzaamheid ontnam. — Zoude hij zich echter zo diep moeten verootmoedigen? — Intusfchen hoopte hij dat men eenige uitzondering met een' boetenden keizer zoude maken, en besloot dus de reis te ondernemen. Met zeer veel moeite en na menige vergeeffche bede bragten zijn dienaars eindelijk zoo veel geld te samen, om de kosten van deze lange reis te kunnen goedmaken.

Behalven zijne getrouwe gemalin, welke hij dikwerf beledigd had, en zijn kleine zoon, volgden hem slechts weinig lieden die aan hem gehecht gebleven waren. Zijn vijanden die gaarne wilden dat hij in den ban zoude blijven, hadden alle Duitfche bergpassen over de alpen bezet, ten einde den koning in zijne reis te verhinderen. Doch HENDRIK die hier van onderricht werd, begaf zich naar *Frankrijk*, en trok, in den harden winter, in de maand januarij van het jaar 1077 over het ysgebergte der alpen. Dikwerf bevond hij zich op deze ijspitzten in levensgevaar, en moest op handen en voeten dezelve afkruipen; of zich op den rug, of den buik van de gladde hoogten laten nederglijden. De vrouwen liet men dikwerf, in osfenhuiden gewikkeld, met touwen neder. Op deze wijze moest men, op verscheide gevaarlijke plaatzen, ook met de paarden doen, terwijl men hun de poten samenbond, en alsdan met koorden  
D 5 af-

affiet: waardoor echter verscheide hunner in het nederlaten, tegen deze harde ijsbergen stootende, gekwetst werden en stierven. Aldus reisde eene Duitfche keizerlijke famielje naar *Italiën* ten einde den paus om genade te smeken.

Toen HENDRIK eindelijk het dal van *Piedmont* gelukkig bereikt had, verzamelden de Italianen zich in groote menigte bij hem; vermids zij in het denkbeeld waren dat hij kwam, om den paus te tuchtigen; daar zij hem een' bitteren haat toedroegen: en hem met allerlei scheldnamen bestempelden. — Doch HENDRIK wees hen af: welligt handelde hij ten dien opzichte niet zeer verftandig: vermids de paus zelf verschrikte toen hij hoorde dat hij zich in *Italiën* bevond: te meer, daar hij zelf reeds op weg naar *Duitschland* was, ten einde aldaar over de onder den ban liggenden koning gericht te houden. — Doch horende dat deze zich in *Italiën* bevond, nam hij fchielijk zijn' weg weder derwaards en begaf zich in het vaste slot *Kanosfa*, dat aan zijne vriendin de rijke gravin MATHILDA behoorde (en aan de westzijde van *Modena* in opper-*Italiën*, digt bij *Regio*, gelegen was.)

Doch hoe veranderde zijn fchrik zich in blijdfchap, toen hij hoorde in welk een diepen ootmoed de keizer hem naderen wilde.

HENDRIK vervoegde zich het eerste bij MATHILDA, welke de naafte bloedverwante van den paus was, ten einde door haar de zagfte boete, ter verkrijging zijner abfolutie, van de-

dezen te verwerven. Doch GREGORIUS wilde zich in den beginne in het geheel niet met hem inlaten — eindelijk eischte hij: „ dat de koning in het „ boetgewaad voor hem verschijnen zoude, en hem, „ ten teken van zijn oprecht berouw, zijne kroon zoude overgeven, met de openlijke bekentenis dat hij de- „ zelve onwaardig was:” doch MATHILDA vond dezen eisch te hard, en door veelvuldig smeken bragt zij het eindelijk zoo verre, dat de paus vergunde: „ dat de koning alleen, zonder eenig gevolg, „ zich in het voorhof van den burgt zoude bege- „ ven, aldaar echter zijne kleding met een wollen „ hemd moest verwisfelen; en met het ontblote hoofd „ en barvoets, onder den vrijen hemel aldaar, de „ befliffing van den paus moest afwagten.” — Aldus stond de keizer van *Duitschland* in een wollen hemd tusfchen hoge muuren in den fcherpften wintervorst, barvoets op den berijpten bodem, en aldus liet de boosaartige dwingeland hem drie dagen en drie nachten ftaan: en de paus fchrijft zelf hier omtrend: „ Na eene boete van veele dagen, „ waar door zijn beenen en ingewanden als verftijfden, „ lag hij met tranen en smekingen voor ons, en alle „ bewonderden de buitengewone ftrengheid van on- „ zen geest: ja fommigen riepen zelfs uit: dat „ dit meer dan apostolifche ftrengheid, en tyranieke gruwzaamheid ware.” Eindelijk op den vierden dag liet hij hem bij zich komen, en fprak hem onder het volgende beding, van den banvloek vrij: dat hij zich namelijk gerust naar *Duitschland* be-

begave, doch zich van alle koninglijke heerschappij moest onthouden, tot dat er op den rijksdag beflist zoude worden: of hij koning van *Duitschland* konde blijven, of niet.

HENDRIKS vijanden kozen intusfchen een' anderen keizer, zijnde RUDOLPH van *Swaben*, terwijl de paufelijke legaten deze keus bekrachtigden. Doch HENDRIK, wien deze onwaardige handelwijze verbitterde, vond thans veel aanhang in *Duitschland*, vooral in de steden: en floeg, in den jare 1078, zijn overwinnaar zoo geducht, dat de paus, hem weder met vriendschappelijke genegenheid begon te vleijen, doch toen de *Saxen* bijstand van den paus verlangden, hield hij zich, als of hij geheel onkundig was, dat men RUDOLPH tot koning verkoren had: maar toen HENDRIK, in den jare 1080, weder door de *Saxen* verslagen werd, zond hij RUDOLPH een kroon, en deed HENDRIK op nieuw in den ban. Doch deze keer had dit weinig invloed op zijne onderdanen, als ook op de *Saxen*, die beiden het dubbelhartig gedrag van den paus hebbende leren kennen, hem met diepe verachting beschouwden. Bovendien viel RUDOLPH, in het zelfde jaar 1080, in een slag bij *Merseburg*, offchoon zijn leger aldaar zegevierde. (De verdorde hand van RUDOLPH wordt in de domkerk te *Merseburg* nog aan de reizigers getoond.)

HENDRIK thans weder keizer van *Duitschland* zijnde, trok nu, in den jare 1081, naar *Romen*, om den

den paus te tuchtigen (offchoon het hem nog niet gelukt ware om de rust in *Duitschland* te herstellen). Hij belegerde de stad *Romen*, doch daar het hem niet gelukte om dezelve in te nemen trok hij voor den winter weder terug. — In den jare 1083 veroverde hij een gedeelte van *Romen*, vertoefde aldaar gedurende den winter, zette paus GREGORIUS af, en benoemde een nieuwen paus, namelijk: CLEMENS den III. — Intusfchen hield GREGORIUS aanhoudend zijn verblijf in den *Engelenberg*. In 1084 werd hij van daar bevrijd, en naar *Salerno*, niet verre *Napels*, in zekerheid gebragt; alwaar hij in den jare 1085 op den 25 Augustus stierf.

(De magt welke paus GREGORIUS zich omtrend de heerschappij van keizer HENDRIK, aangematigd had, werd naderhand door zijn opvolgers insgelijks gebezigd. De paus INNOCENTIUS, schonk, onder anderen, in den jare 1209, *Engeland*, aan PHILIPPUS AUGUSTUS koning van *Frankrijk*, die hetzelfde ook aannam, schoon hij kort daarna afstand moest doen van dit geschenk.)

Offchoon HENDRIK door den dood van den paus, van zijn ergsten vijand bevrijd was; duurden echter de onlusten in *Italiën* en *Duitschland* tot aan zijn dood voort: terwijl zijne ligtzinnigheid, hem dikwerf verhinderde om zich de gelukkige toevallen van het fortuin ten nutte te maken. Intusfchen viel het hem zeer smartelijk, dat de meesten onder hen die de wapens tegen hem opvatten, lieden waren die hun geheel fortuin aan hem te danken hadden: doch in

in zijn laatste levensjaren moest hij nog den allerfmar-  
telijksten hoon ondervinden, daar zijn oudste zoon  
COENRAAD, in den jare 1097, zich aan het hoofd  
van een' opstand tegen hem plaatste, en zich tot ko-  
ning van *Italiën* deed kronen. Deze stierf echter  
kort daar na in den jare 1101, en, gelijk sommige  
lieden geloofden, van smart en naberouw dat hij zijn  
vader verraden had: doch nu liet zich ook zijn twe-  
de zoon HENDRIK, overreden, om, door trouw-  
loosheid, de weinige levensdagen te verbitteren  
die zijn vader nog overbleven; door hem, zoo veel  
hem mogelijk ware, zijn eer en kroon te ontroven;  
en aan zijn ouden vader te verklaaren: dat hij  
hem, die als onder den banvloek leefde, geen gehoor-  
zaamheid verschuldigd zijnde, dus de eer van den paus  
en die der kerk moest handhaven, en den met vloek  
beladenen vorst van den staat en de kerk moest  
trachten te verwijderen.

Diep ter neder gedrukt, en door alle zijne vrien-  
den verlaten, nam de oude vorst de vlucht: waarop  
de zoon een rijksdag te *Maintz* uitschreef in den ja-  
re 1105, ten einde zich aldaar te laten kroonen. Op  
dit bericht verzamelde HENDRIK zijne laatste  
krachten, ten einde deze samenkomst te verhinde-  
ren, of zelf aldaar te verschijnen.

Toen zijn zoon hier van kennis kreeg, ging hij  
hem te gemoed, stelde zich demoedig aan, en over-  
reedde hem om zijne troepen van zich te laten trekken,  
terwijl hij zeide niets vuriger te wenschen dan zich  
met zijn ouden vader te verzoenen. Doch nauwe-  
lijks

lijks had HENDRIK zijn krijgsvolk doen terug trek-  
ken, of hij werd gevangen genomen en men bragt hem  
door dreigingen, zo verre, dat hij afstand moest  
doen van het rijk, en de rijkskleinodien moest over-  
geven: terwijl men zich wel wagtte van hem naar  
*Maintz* te brengen. Doch de burgers werden al-  
daar zoo sterk getroffen, door de mishandeling, en  
door het treurig lot dat dezen man drukte, dat dit  
genoegzaam zoude geweest zijn om alle handen tegen  
den onnatuurlijken zoon te wapenen. Intusfchen schoon  
HENDRIK nog niet van den ban vrijgesproken ware,  
verschafte zijn vrienden hem gelegenheid, om uit zijne  
gevangenis te ontkomen; eenige steden verklaarden  
zich voor hem; en de nieuw verkoren koning HEN-  
DRIK de V. zoude welligt nog veel hebben moeten  
kampen; bijaldien zijn ongelukkige vader, de kei-  
zer, niet in den jare 1106 in de diepste vernedering  
gestorven ware.

De aan hem verknochte en getrouwe bisfchop van  
*Luik*, OTBERT genaamd, deed hem met zeer veel  
pracht in zijne domkerk begraven, doch, op bevel  
van een pauselijk legaat, moest zijn lijk weder opge-  
graven en op een klein eiland, in de *Maas* gelegen,  
vervoerd worden, en aldaar onbegraven blijven lig-  
gen; vermids iemand die onder den banvloek lag  
geen aandeel aan de kerk hebben en dus ook, na den  
dood, geen rustplaats in dezelve vinden kon. Een  
medelijgend kluzenaar uit *Jerusalem* bezorgd voor  
de ziel des ongelukkigen keizers hield zich intusfchen  
uit eigebeweging bezig, met dag en nacht boetpsal-  
men

men te zingen, terwijl 's keizers zoon HENDRIK de V. zijn lijk eindelijk van dit eiland naar *Spiers* deed vervoeren; alwaar het volk hetzelfde met aandoening en eerbied ontving: terwijl het in de *St. Maria* kerk, welke de keizer van den grond af had laten opbouwen, bijgezet werd. Doch de aldaar zijnde bisschop verbood alle Godsdienst-oeffening in deze kerk, en rustte niet eerder voor dat men 's keizers kist weder opgegraven, en in eene nog ongewijde capel gebragt had. Hier stond het gebeente van dezen ongelukkigen keizer nog vijf jaren boven aarde, tot dat eindelijk zijn zoon de absolutie voor hem verwierf, vermids hij, volgens het getuigenis van veelen, boetvaardig gestorven was: waarna hij te *Spiers* in den jare IIII met meer pracht, dan ooit eenig keizer te vóóren, ter aarde besteld werd.

## VIJFDE HOOFDSTUK.

## KRUISVAARTEN.

Sedert HELENA, de moeder van keizer CONSTANTIN, eene bedevaart naar *Jeruzalem* gedaan had, was het een heerschend gevoelen onder de Christenen geworden, dat een reis naar het heilige land, en vrome gebeden op de zelfde plaats, alwaar JESUS CHRISTUS geleden had: hen rein van zonden maken — en eens tot de eeuwige zaligheid overvoeren zouden. Intusfchen was dit heilig graf, (niet het oude en wezenlijke graf waarin de Heiland gelegen had, maar een graf dat HELENA aldaar had doen stichten, en 't geen thans nog aanwezig is) altoos vol van pelgrims, die dikwerf verscheide mijlen ver derwaards reisden. De arabieren welken sedert de zevende eeuw beheerschers dezer voormalige Christelijke eilanden waren, stoorden deze Godsdienst-oeffeningen niet, en lieten den aartsbischop, en de overige Christelijke inwooners van *Jeruzalem* onbelemmerd reizen; vermids zij bij de veelvuldige bezoeken dezer reizigers hun voordeel vonden. KAROL de Grootte floot bovendien een vriendschappelijk verdrag met het toenmalig opperhoofd der arabieren, en verzocht hem de Christelijke pelgrims te beschermen. Sedert zag men een aantal pelgrims, nu

een alleen, dan weder met een talrijk gezelschap naar *Palestina* wandelen, waaronder zich ook dikwerf voorname lieden, als ook geestelijken van den grootsten stand bevonden: ongetwijfeld deden verscheide hunner dit met een vroom hart, ten einde de heilige aarde te betreden waarop *JESUS* leefde, als ook om op den berg tranen der weemoedigste aandoening te storten; waar op *JESUS* eens zijn bloed vergooten had: doch de meeste dezer pelgrims reisden uit bijgelovigheid derwaard heen: daar hun dit een middel ter verkrijging der zaligheid scheen te zijn.

In den jare 1076, kwamen echter de pelgrims met groote klagten in de westelijke landen terug, alzoo er in de oosterfche landen een oorlog was uitgebarsten; waardoor de *Arabieren* uit *Palestina* verdreven, en de *Seldschucken*, zijnde een ruuw en woest volk van Turkschen afkomst, het heilig graf veroverd hadden: en aldaar in hunne woestheid de Christenen mishandelden, met het gewijde oord den spot dreven, en den aandacht der gelovige pelgrims stoorden.

Deze klagten gingen verscheide vrome lieden zeer ter harten, en deden in een geestdrijvendan ijver den wensch ontstaan, om met een leger derwaards te trekken, en het heilige land met het zwaard aan de ongelovigen te ontrukken. — Deze stemming der gemoederen beviel *GREGORIUS* den VII. die toenmaals paus was, zeer wel; vermits hem dit op nieuw gelegenheid gaf, om de vorstelijke hoofden onder zijn opzicht te verzamelen, en naar zijn' wil

te

te doen handelen; bij aldien hij hun overreden kon om een veldtocht tegen de ongelovigen te wagen; ten einde met het zwaard het heilige graf te veroveren: — te meer om hier door tevens gelegenheid te hebben van den griekfchen keizer te tuchtigen; die het recht, dat hij zich aangematigd had, nog altoos wederstreefde; en de griekfche kerk van de roomfche affcheidde. Doch de ontstane oneenigheden met *HENDRIK* den IVden belette hem dit ontwerp ten uitvoer te brengen.

In den jare 1094 kwam *PETER*, te *Amiens* woonachtig, zijnde eene stad in *Picardien* in het noordelijke gedeelte van *Frankrijk* gelegen, van een bedevaart van het heilig graf terug, en begaf zich naar *Romen* alwaar hij aan paus *URBANUS*, zijnde de tweede opvolger van *GREGORIUS* den VII, smeekfchriften van de beangfte Christenen uit *Jeruzalem* overhandigde, waarbij hij hem, met de grootfte welsprekenheid, een treffend en aandoenlijk tafreel fchetste van den toestand der Christenen en die der pelgrims te *Jeruzalem*: er bij voegende, dat *CHRISTUS* hem in den droom verscheenen was, en hem gebeden had om den bijstand der geheele waereld af te smeeken ter bevrijding van het heilige graf. — De paus die het ontwerp van *GREGORIUS* niet vergeten had, vond indezen, door geestdrift bezielden, pelgrim een treffend middel om het zelve ten uitvoer te brengen.

Hij zond hem ten dien einde door geheel *Frankrijk* en *Italiën* rond, om van dorp tot dorp en van stad tot stad, het, door den Heiland aan

E 2

hem

hem gegevene bevel te verkondigen! en het gerucht van dezen heiligen pelgrim verspreidde zich wijd en zijd, zoo dat hij overal, alwaar hij zich zelven ver- toonde, als een bode Gods beschouwd werd: te meer, daar zijn uiterlijk aanzien den indruk zijner prediking ten sterksten ondersteunde! uitgeteerd door honger, dorst en aanhoudende vermoeijng welken hij op zijne reis ondervonden had, barrevoets met het ontblootte hoofd; in een bedelaars gewaad, met een crucifix, en een klein kruis in de hand; waaraan een CHRISTUS beeld hing, reed hij op een ezel voort: zijn stem, en de vuurige blik zijner oogen, duidde echter zijn levendiger geest, en zijn ijver voor den Godsdienst aan; terwijl zijne strenge en ingetogene levenswijze tevens bewondering en eerbied inboezemde.

Hij predikte in de kerken op de straten en kruis- wegen, en zijne levendige welsprekenheid, ontgloei- de harten door een algemeenen geestdrift, verscheide lieden verbeeldde zich tekenen aan den hemel te zien, die Gods wil ontegensprekelijk aanduiden. De ster- ren, aldus verhaalde men: vielen als sneeuwvlokken uit de lucht, men zag een' vurigen weg door het donker blaauw des hemels dien zich naar het oos- ten uitstreckte; waarop een oogenblik daarna de helft des hemels bloedrood schein te zijn: terwijl men daarenboven de aanstekende ziekte welke toen- maals heerschte, en waar aan veele menschen stier- ven als eene Goddelijke straf hield voor het lang ver- toeven dat men deed eer men tot dezen heiligen kruis-  
togt

togt besloot: waarvan de ziekte, die veelligt een schar- laken koorts of iets foortgelijks was, met den naam van: het heilig vuur bestempeld werd.

Paus URBANUS zag dezen geestdrift met welge- vallen, en schreef eene rijksvergadering uit in de maand november, bepaalde dezelve te *Auvergne*, eene stad in het zuidelijke gedeelte van *Frankrijk* gelegen. Op den bepaalden dag begaf de paus zich derwaards en vond aldaar eene uitgestrekte vlakte be- dekt met bischoppen, monniken, vorsten, en voorname lieden: toen hij hun de tijdelijke voordelen welken zij door zulk eene grootfche on- derneming zouden verwerven, als ook van de nieuwe bezittingen, en aan winst die hun de verovering van een onschatbaren buit voorfpeelde, en hun voords van de onsterfelijke verdienste, en het grote loon dat zij hier voor in den hemel verwerven zouden, sprak: als vergeving der zonde en genade bij God! toen riep de gehele verzamelde menigte uit: *God verlene ons dit! God verlene ons dit!* allen knielden neder, en de paus gaf hun vergeving der zonden — of sprak, zijn zegen over hen uit, en plaatste op de schou- ders van een der bischoppen, dien hij tot zijn legaat en plaatsvervanger op den togt benoemde, een rood kruis van wollen stof gemaakt, waarna; allen die in dezen kruistogt deelden, zich ook met het zelfde teken uitrustten: van waar dan ook de naam van kruis- vaarders ontstond.

Alles rustte zich toe: ridders en knechten, geeste- lijken en leken: waarbij zich vrouwen, grijsaarts en  
E 3 kin:



kinderen voegden. De ridders droomden reeds van hunne heldendaden, en van de onafmetelijke schatten op aarde, en in den hemel. De lijfeigene die gedrukt werd, als ook de landman, verliet vrolijk zijn ploeg en egge, om zich door het strijden in een ander waerelddeel vrijheid onder den hemel te verwerven. Den zondaren werd volkomen aflat hunner zonden gegeven; en alle schuldenaars behoefden geene vergiffenispenning van hun schuld te betalen, zoo lang als zij zich in het heilige land zouden bevinden. Voor de achterblijvende familiën zoude men vaderlijk zorgen; terwijl de kerk intusfchen beloofde om geld en goed getrouwelijk in bewaring te nemen, en den terugkerenden onbeschadigd weder ter hand te stellen. Intusfchen konde men zeer gemakkelijk hier bij berekenen dat een groot gedeelte der genen die uittrokken, niet terug zouden keeren.

Terwijl dit alles in *Italiën* en *Frankrijk* gebeurde was, hadden echter de paus, noch *PETER*, zich niet naar *Duitschland* begeven; ten einde iets van dit voornemen te vermelden. Toen nu de Duitschers de grote menigte met kruisen op de schouderen door hun land zagen trekken; zonder de oorzaak daar van te weeten; dreven zij den spot met de kruisvaarders, en beschouwden hen als uitzinnigen, die het zekere verlieten om naar het onzekere te haken; en een vreemd geluk zochten, om het geluk dat zij zelven bezaten te verliezen: daar er echter niets befmettelijker is dan dweeperij, werden eindelijk ook de Duitschers, door de veelvuldige verhalen der kruis-

vaar-

vaarders, en de menigvuldige herhalingen dat het Gods wil was, weggesleept, tot dat zij het eindelijk ook geloofden: waarop men ook in *Duitschland* verspreidde, dat men tekenen aan den hemel gezien had, en zich dan ook een menigte Duitschers op weg begaven, doch op verre na in zulk eene menigte niet als Italianen en Franschen.

Men zou zich, op den 15 Augustus in den jare 1096 op den togt begeven, na den oogsttijd, doch *PETER* plaatste zich reeds in de lente van dit zelfde jaar aan het hoofd van 15000 menschen en hoe sterker hij voortreisde, hoe verder de menigte langs hoe meer aanwies, zoo dat hij dezelve verdelen moest; en het opzicht over de eene helft over liet aan een Fransch ridder die *WALTER* van *Nergenshuis* bijgenaamd werd: uit hoofde van zijne grote armoede.

Intusfchen begaf deze verzamelde menigte zich op reis, zonder levensmiddelen, en den nodigen voorraad van klederen, in een woord: als vijanden en rovers; en werd dus ook zoo behandeld. Zij namen hun' weg door *Duitschland*, *Hongarijen* en *Servien*, in welk laatst genoemd land, toenmaals de Bulgaren, zijnde een zeer oorlogzuchtig volk, woonde, voords in het gebied des Turkschen keizers. In *Duitschland* liet men hen nog al ongestoord voortreizen, doch de Hongaren, Bulgaren en Grieken werden door hunne plunderingen ten sterksten verbitterd, vielen op de kruisvaarders aan, fabelden een groot gedeelte derzelven neder, en namen al hun bagage

weg. Op deze wijze kwamen PETER en WALTER eindelijk te *Constantinopolen*, alwaar zij om levensmiddelen en bijstand verzochten. De keizer liet hen schielijk over de zeeëngte naar Klein *Aziën* over zetten, ten einde zich van de aanzoeken dezer dweepachtige, en plonderzicke menigte te bevrijden. Aldaar geland zijnde, geraakten zij in twist met elkander, vermoordden zich onderling, en werden bij hunne plunderingen door de Turken vermoord: zoo dat van het gantsche leger, dat over de 100,000 menschen sterk geweest was, slechts 3000 overbleven, waarmede PETER zich nog te rechter tijd door de vlucht naar *Constantinopolen* redde. De menigte welke zich in *Duitschland* verzameld had, en ook bij de 40,000 menschen bedroeg, bereikte *Constantinopolen* niet eens, maar werd door de Hongaren gedeeltelijk gedood, gedeeltelijk gevangen genomen.

Op deze wijze waren er, gedurende den zomer van den jare 1096, bijna 200,000 uitgetrokken die het heilige graf niet bereikten, en onderweegs reeds hun graf gevonden hadden.

Nu eerst op den bestemden tijd, trok GODFRIED van *Bouillon* op, met 80,000 man voetvolk en 10,000 ruiters; zijn broeder BOUDEWYN van *Vlaanderen* vergezelde hem. Beiden hadden hun leven aan dezen heiligen krijg toegewijd, en hoopten in het veroverde land nieuwe rijken te stichten. Ten dien einde verkochten of verpandden zij alle hunne goederen en bezittingen: waarin verscheiden ridders en andere lieden hun voorbeeld volgden.

G O D-

GODFRIED trok nu met zijn leger in goede orde door *Duitschland*, baande zich verder door goede krijgstucht den weg door *Hongarijen*; en kwam zonder eenige hinderpaal in het gebied des Griekschen keizers ALEXIUS. Hier vond hij ook de andere hertogen en graven, die zich, langs een' anderen weg, derwaards begeven hadden: als waren HUGO, broeder des konings van *Frankrijk*; graaf RAIMUND van *Toulouse*, zijnde een grijsaart, die zijne overige levensdagen aan het heilige graf toewijdde: hertog ROBBERT van *Normandijen*, broeder des konings van *Engeland*, en ROBBERT graaf van *Vlaanderen*. Naderhand vereenigde zich de magtige BOEMUND vorst van *Tarent* in het lage *Italien* gelegen, nog met hen: als ook zijn beroemden biegtvader TANKRED, die het oogmerk had op dezen togt voor zich zelven een rijk te veroveren. ALEXIUS geraakte in groote verlegenheid, toen hij zulk eene ontzachelijke menigte van menschen zijn land zag overstroomen, en dat zij hem om levensmiddelen vroegen. Hij bevond zich intuschen in de noodzaaklijkheid van aan hun verlangen te voldoen, wilde hij zelf niet op eene vijandelijke wijze behandeld zijn.

In de maand mei van den jare 1097 bevonden zich eindelijk al de vorsten met hunne legers in *Aziën* bij elkander, en men telde in eene monsterring die men van dezelve deed over de 100,000 wel toegeruste ruiters, 200,000 uitgelezene krijgslieden te voet, behalven de vrouwen, kinderen en monniken. In-

E 5

tus-

tusfchen waren de Seldfchukken tegen wien dit leger te ftrijden had, een even zoo dapper en listig volk: waarbij bovendien de zware dagreizen in Klein *Aziën* aan honderden van Christenen het leven kosteden, terwijl de fteden niet dan met grote moeite veroverd werden. Hierdoor werden ook zelfs de dapperften moedeloos; en de meesten fpraken van terug te ke- ren: eenigen keerden ook werkelijk terug, terwijl onder de anderen twisten ontftonden; waardoor het voortreizen voor een tijd lang geftaakt werd. Ein- delijk, in de maand mei, van den jare 1099, trok- ken zij van de veroverde stad *Antiochien* in *Sijriën* langs de zee-kusten voort, onderwierpen zich de fte- den *Tyrus*, *Sidon*, *Akre* en de kleine zeehaven *Joppe*, tot dat zij op den 6den Junij in den jare 1099 op eene hoogte kwamen van waar zij *Jeruzalem* vlak over zich zagen liggen. — Allen riepen, nu uit eenen mond: *Jeruzalem! Jeruzalem...* en konden nauwelijks wederhouden worden, om, zon- der de minste orde, deze fterk verfchanste, stad aan te vallen: doch van deze ontelbare menigte Christenen, waren nauw' nog 60,000 menfchen over. Spoedig verdeelden zij zich in deze oorden alwaar het hout zoo fchaarsch groeit, om eenig hout te verza- melen, tot het maken van krijgsmachines en storm- ladders. Den 14 julij waagde men een algemenen aanval doch van de zijde der belegerden werden zij moedig te rug geflagen. Den volgenden dag herhaal- de men den aanval weder: „het is Gods wil:” dus was hun aller kreet, en **GODFRIED** was de eert- ste

ste die van zijn' stormladder in de stad sprong, de an- deren volgden hem, de poorten werden met geweld overrompeld, en door wraakzucht ontvlamd voor de eer van God, moordden zij allen zo vreeslijk dat het bloed in de moskeën, stroomde. — Terwijl zij, na het plegen dezer euvel daden, juichte even als of zij het schoonste werk volbragt hadden; door het vermoord- den van de vijanden des Heeren, als ook door het heilige land van de heidenen te verlossen. Een werk waarvoor zij zich in hunne dwepende woede ver- beeldden dat God hun ongetwijfeld in genade aanne- men, en ter beloning eens de eeuwige zaligheid fchenken zoude!... waarop zij dan ook, na hunne volbragte euvel daden, zich met een vromen aandacht biddend op de knieën voor het heilige graf ter nedervier- pen, — hunne overwinning vierden door een algemenen dank-, vast- en bedendag, en tevens met luide lofgezan- gen, plegtige omgangen of procesfien deden; door de van het menfchenbloed rood geverwde ftraten...

Hoe verre de dweperij beurtelings angevuurd door de verfchillende harstogten die den mensch tot gru- welen aanfporen, hier ook gewoed hebbe, hoe zeer een blinde of geveinsde ijver de leus ware, welke men bezigde om geheele beken menfchenbloed te doen ftoomen, kunnen de vijanden van het Christendom deze gruwelen echter nooit aan de leer van **JESUS** wijten; daar dezelve vrede en zachtmoedigheid ademt, en ons leert: „dat God de vader aller men- „fchen is, en dat men hen die dwalen, met zacht- „moedigheid moet trachten te onderwijzen.” **PAU-**

LUS zelf, deze ijveraar voor het Christendom, vermaant de Christenen te *Romen* in zijn 14 hoofdstuk aldus.  
 „Hij, die gelooft dat het hem vergund zij allerlei  
 „spijzen te eeten, verachtte hem niet, die dit niet  
 „gelooft. — Een ieder zal God voor zich zelven  
 „rekenschap moeten geeven. — De geest des Chris-  
 „tendoms is vrede en vreugde; die CHRISTUS  
 „op deze wijze dient, is Gode welbehaaglijk en den  
 „mensen aangenaam.”

Offchoon *Jeruzalem* nu veroverd ware, waren de *Turken* echter nog niet overwonnen, boven dien hadden de kruisvaarders nog alles te vrezen van de rondom hun gelegerde vijanden, als ook van de califen in *Egypten*. De rangstrijd onder de Christelijke vorsten deed hen zelven besluiten tot eene algemene keus, waardoor GODFRIED van *Bouillon* tot koning over *Jeruzalem* benoemd werd. Uit nederigheid wilde hij echter geen gouden kroon dragen, op dezelfde plaats alwaar de Heiland der waereld onder een doornen kroon gebloed had. Hij deed dus afstand van den titel van koning, en noemde zich: *Beschermer van het heilige graf*. Verscheide andere vorsten kozen zich andere gedeelten van het veroverde land. — GODFRIED stierf helaas! te vroeg, en reeds in den jare 1100 op den 8ten julij, en liet deze, door de *Turken* gedurig ontrust wordende heerschappij, aan zijn broeder BOUDEWIJN over.

Reeds voor deze kruistogten, hadden de kooplieden voor de derwaards reizende Christenen, wien het

het doorgaands aan eene voegzame huisvesting ontbrak, een herberg, bij wijze van een klooster, als ook een bidhuis in de nabijheid van de kerk van het heilige graf gesticht. Toen *Jeruzalem* veroverd was, vereenigden zich de stichters dezer gebouwen tot een bijzonder gezelschap, waarvan de leden zich verbonden, om armen en zieke pelgrimmten te verzorgen, en de ongeloovigen te bestrijden: zij noemden zich naar JOHANNES den dooper, *Johannes ridders*. Hun naam werd beroemd onder de Christenen, en vermits er zich van tijd tot tijd meer en meer lieden tot dezen heiligen dienst verbonden, schonken vrome Christenen hun geldsommen, en maakten aan hun liggende goederen, om; daar zij den kruistogt niet mede gedaan hadden, ten minsten ook iet van het hunne toe te brengen: ter bestrijding der ongeloovigen.

Intusschen konden deze ridders zich eindelijk in *Palestina* niet langer staande houden, daar zij door de *Turken* van daar verdreven werden. Waarop zij de vlucht namen naar het eiland *Rhodus*, aan den zuidwestelijken hoek van Klein *Azien*. Toen de *Turken* hen echter ook derwaards vervolgden, begaven zij zich naar *Maltha*, vandaar verkregen zij ook den naam van *Rhodische*, of *Malthezer ridders*, en schoon zij, sedert lang, niet meer tegen de ongeloovigen streden, zijn echter tot voor weinig jaren al de aanzienlijke goederen, welke vrome Christenen hun in vroeger tijd schonken, hun eigendom gebleven. In de laatste jaren echter hebben verscheiden

den vorsten in wier staten de goederen der Malthezer ridders gelegen waren, dezelve voor zich behouden: terwijl ook het eiland *Maltha* zelf in vreemde handen is vervallen.

Naderhand stelde men er zoo veel belang niet meer in, om lid van deze orde te zijn; en de weinige nog overgebleven *Johannes ridders* leventhans verstrooid in *Europa*. —

Op eene foortgelijke wijze ontstond ook de orde der *Tempelheeren*, die zich tot een godvruchtigen wandel verplichtten; als ook vooral, om de gemene wegen van rovers te zuiveren. Zij verkregen dezen naam, vermits *BOUDEWYN* hen, op dezelfde plaats alwaar te vóóren *SALOMONS* tempel gestaan had, een verblijf aanwees. Deze orde had deszelfs goederen grootendeels in *Frankrijk* gelegen, en werd zoo rijk, dat zij zelfs de afgunst van koning *PHILIPPUS* den IV. opwekte: waarop verscheide leden dezer orde, wegens grote misdaden aangeklaagd, en verscheide derzelve door den pijnbank zoo verre gebracht werden, dat zij bekenden 't geen men wilde dat zij bekennen zouden: waarop, in den jare 1311, sommigen hunner binnen vier muuren opgesloten, anderen verbrand, en hunne goederen verbeurd verklaard werden.

## ZESDE HGOFDSTUK.

## VERVOLG, DER KRUISTOGTEN.

Sedert de eerste kruistogten, trokken er van tijd tot tijd jaarlijks kleine verzamelingen van pelgrimen naar *Palestina*: doch deze versterkingen waren nog veel te gering dan dat de overwinnaars van het heilige land zich aldaar lang zouden hebben kunnen staande houden. Zij smeekten dus den paus op de dringendste wijze om hun bijstand te verlenen, waarop deze dan ook eindelijk door den abt *BERNHARD*, een tweede groot leger op de been bracht; dat door den luisterrijken stand van deszelfs aanvoerders het eerste nog verre te boven ging.

*LODEWYK* de VII. koning van *Frankrijk* had tegen twee oproerige vassallen de wapens opgevat, hun land overheerd, en *Bitri*, in *Champagne* gelegen: stormenderhand veroverd. Terwijl bovendien een kerk waarin 1500 menschen de vlucht genomen hadden, door zijn soldaten in brand gestoken werd. Ten einde deze gruwzame daad weder uit te wischen, deed hij eene gelofte aan God om een kruistogt naar het heilige land te zullen maken. De abt *BERNHARD* versterkte hem in dit vroom besluit, bad ten dien einde de toestemming en zegen van den paus af: trok voorts daarbij, gelijk *PETER* eens deed, door

door een gedeelte van *Duitschland* en *Frankrijk*, en predikte aldaar de kruistogten met zoo veel ijver en nadruk aan; dat alle harten ontgloeid werden en vuurig naar dezen kruistogt verlangden. Zelfs de keizer van *Duitschland* COENRAAD de II. liet zich door BERNHARD hiertoe overreden, waarop verscheide Duitsche vorsten en aanzienlijke groten zijn voorbeeld volgden.

In den jare 1147 trokken twee groote legers van over de 200,000 krijgslieden uit, waarvan er helaas! slechts weinig terug kwamen; daar zij nog gróter zwaarigheden op hunnen togt ondervonden, dan PETER en GODFRIED vijftig jaren te vóóren op denzelfen ontmoetteden. De Grieksche keizer weigerde hun levensmiddelen, viel als vijand op hen aan, en deed hen in de handen der Turken vallen. Toen zij in Klein *Azien* landden deeden hongersnood en pest het grootste gedeelte van het leger omkomen. De keizer van *Duitschland* COENRAAD, als ook LODEWYK koning van *Frankrijk* keerden beiden zeer misnoegd terug; na dat zij, door de opoffering van bijnaar 200,000 menschen, geen ander voordeel verwierven, als dat zij *Jeruzalem* en het heilige graf gezien hadden. BERNHARD die hen, in den name Gods de gelukkigste gevolgen van dezen togt voorspeld had, werd thans met verwijtingen overladen; doch hij verontschuldigde zich door te zeggen: dat de zonde des kruisvaarders hiervan alleen de oorzak was geweest, dat echter al de zielen der genen die hen graf aldaar ge-

von-

vonden hadden, ongetwijfeld ook in den hemel waren; waarbij hij het voorbeeld van MOZES ter bevestiging aanhaalde: daar toch elk Christen geloofte dat zijne ziel in den hemel was, offehoon het hem niet vergund geweest ware om zelf zijn volk in het beloofde land in te voeren.

Bij deze algemeene dweperij gedroegen de noordelijke Saxen zich het verstandigste, daar zij begrepen, dat men om ongelovigen te bekeeren zoo verre niet behoefde te reizen: vermits toenmaals de slaven in *Pommeren*, *Pruissen*, *Lotharingen* en *Lijfland* op verre na nog alle geen christenen waren. Zij trokken dus tot deze ongelovigen uit, waarbij zich de hertog van *Saxen* en *Beijeren* HENDRIK, de *Leeuw* bijgenaamd, vooral onderscheidde. Hij overreedde de Wenden aan de *Oostzee* om zich te laten doopen, stichtte voords, in den jare 1163, het bisdom *Lubeck*, en trachtte overal het vervallen Christendom te herstellen: de *Blasius* kerk in *Brunswyk* werd voords ook door hem gesicht.

De westelijke koningen, genoeg bezigheden in hunne eigen staten hebbende, hadden sederd 40 jaren de kruistogten achtergelaten, toen men eensflags het bericht ontving, dat *Jeruzalem* weder in handen der ongelovigen vervallen was. — Op den 2 october van den jare 1187, had de stad zich aan den dapperen en geduchten sultan van *Egypte*, SALADIN genoemd, moeten overgeven; waarbij de heidensche overwinnaar de Christenen door zijne edelmoedigheid beschaamde: hij nam wel verscheide hunner

II DEEL.

F

ge-

gevangen, doch deed de voornaamste lieden een losgeld ter verkrijging hunner vrijheid betalen, en de anderen veilig naar *Tyrus* geleiden.

Thans vond de paus eindelijk gehoor ter onderneming van een' derden kruistogt, en de drie machtigste vorsten van *Europa* namen het besluit om zelve naar *Palestina* te reizen, ten einde de hoofdstad weder te veroveren: namelijk **FREDERIK** de I. keizer van *Duitschland*, **RICHARD** de I. koning van *Engeland*, *Leeuwenhart* bijgenaamd wegens zijne dapperheid; en **PHILIPPUS** **AUGUSTUS**, koning van *Frankrijk*. Er trokken overal monniken heen, die het volk tot de kruistogten aanspoorden: alles geraakte in beweging en duitfche zeelieden van de *Noord-* en *Oostzee*, ja zelfs tot *Denemarken* en *Zweden*, vereenigden zich thans met de Italiaanfche vloot van *Venetien*, *Genua* en *Pifa* in de middelandfche zee; gedeeltelijk om kruisvaarders over te voeren, en gedeeltelijk om zich hierbij door den handel te verrijken.

In den jare 1188, trok **FREDERIK** de I. (Bijgenaamd *Barbarosfa*) koning van *Duitschland* uit, en had met ongelooflijk veel zwarigheden te kampen, eer hij *Azien* bereikte. Hij moest zijn weg gedeeltelijk door ongebaande wegen in het gebergte, moerassen en zware bosfchen neemen: de wegwijzers voerden het leger met voordacht langs een verkeerden weg, namen vervolgens de vlucht, waarop hetzelfde door de Bulgaren en Serviërs aangegrepen werd, die veel kruisvaarders nederhieuwen. De Griek-

Griekfche keizer weigerde levensmiddelen, voor menschen en paarden, waar door meest al de laatste stierven; terwijl de krijgslieden het paardenvleesch als eene kostbare spijsze verslonden: en toen men welhaast aan het einde van den kruistogt hoopte te zijn, verdronk de Keizer in den vloed *Cidnus* welke door de Stad *Tharfis* in *Cilicucien* stroomt op den 10 Junij, in den jare 1190. — Zijn jongste zoon, **FREDERIK** trok met omtrend 5000 man in het leger voor *Ptolemis*, anders *Akko* genoemd, welke stad reeds federd drie jaren door de Christenen belegerd werd. Doch ook deze stierf benevens het grootste gedeelte van zijn leger, in het begin van het volgende jaar aan de pest.

De Franschen en Engelschen fcheepten zich in den jare 1190 in, en namen hun weg over zee: doch reeds onder weg openbaarde zich de oude ijverzucht en wrok welke deze twee volken tegen elkan- der voedden, en toen zij voor *Ptolemis* aankwamen barstte dezelve in openbare vijandelijkheid uit. Ondanks al de oneenigheden kwamen de legers met el- kander overeen om beurtelings een dag te strijden, en den aanval dus af te wisselen: op deze wijze bragt de dapperheid door den naijver angevuurd, het zoo verre, dat de belegerden op den 13 Junij van den jare 1191 de stad overgaven, onder beding dat men hun den vrijen uittogt zoude vergunnen: schoon zij echter niets dan hunne klederen mede namen, en dat de sultan **SALADIN**, aan beide de

koningen, 200,000 Griekſche ducaten voor krijgs-kosten betaalde, tot zoo lang zou de bezetting krijgsgevangen blijven; daar SALADIN echter dit geld niet ſchielijk zond, deed RICHARD, door zijne drift vervoerd, 6000 van deze ongelukkigen neder-fabelen. — Nu stormde de Kristenen van alle zijden aan, en hertog LEOPOLD van Oostenrijk, die een der eerſte in de ſtad was, liet zijn vaandel op een der torens plaatſen. RICHARD afgunſtig hierover, liet het vaandel van den toren affcheuren, en hetzelfde in het ſlijk vertreden. De Duitschers billijk hier overin gramſchap ontſtoken, vatte deze de wapens tegen hem op: doch daar zij de zwakſte partij waren liet LEOPOLD zich bevredigen, en trok met zijn leger ſpoedig uit *Azien*.

Kort daarna verliet ook de koning van *Frankrijk* zijn leger, waarvan hij 10,000 man achterliet, onder het opzicht van den hertog van *Bourgondien*. RICHARD rukte intuſſchen nog verder voort, en floeg den ſultan SALADIN: doch toen hij naar *Jeruzalem* wilde trekken, toog de hertog van *Bourgondien* terug; en begaf zich met de Franſchen op zijn terugtogt. RICHARD die intuſſchen al te veel op zijn eigen dapperheid vertrouwde, liet zich hier door niet affchrikken; om verder door te dringen, hoewel hij zich hier door meer dan eens in levensgevaar bevond. Eens ging hij, met weinig lieden vergezeld, op de jagt, en werd door verſcheide Turken, die in een hinderlaag waren, aangegrepen — als een razende hieuw hij links en rechts om zich heen,

heen, doch allen die hem verzelde, waren op één na, reeds neêrgefabeld, en de Turken waren veel in getal. Nu riep deze éénige die nog bij hem was, en WILLEM van POUCCLET heette, plotslings uit: *Ik ben de koning!* waarop de Turken RICHARD los lieten, en dezen gevangen namen. SALADIN roemde zijn trouw en toen hij dezen liſt ontdekte, behandelde hij hem zeer edel, en wiſfelde hem naderhand tegen 10 Arabieren uit.

Intuſſchen raadden de vorſten en grooten die zich in het leger van RICHARD bevonden, hem, offchoon hij *Jeruzalem* reeds voor zich zag liggen, om terug te keeren. — Hij wendde hier op miſtrooſtig zijn oog van deze ſtad af, en riep uit: „hij die geen „moeds genoeg bezit om het graf van den Heiland te „veroveren mag ook zijn gezicht niet derwaards wend- „den.” — Hij trok naar *Ptolemais*, ſloot den vrede met den ſultan SALADIN, en ſtevende, in de maand September van den jare 1192, naar *Europa* terug. Doch onderweegs overviel hem een zware ſtorm, waar door zijn ſchip, dat zeer ligt was, in den zeeboezem van *Venetien*, anders de *Adriatiſche Zee* genaamd, gedreven werd: en te *Aquila* aan land kwam. Ten einde geen tijd te verliezen vermits er in zijn koninkrijk een oproer uitgeborſten was, beſloot hij, om als pelgrim vermomd, naar *Duitschland* te reizen. Te *Weenen* werd hij echter herkend, waarop hertog LEOPOLD van oostenrijk, dien het affcheuren van zijn vaandel nog niet vergeten was, hem gevangen deed nemen: en hem, op vordering



van den toenmaligen Duitschen keizer HENDRIK den VI aan denzelven overleverde. Deze veroordeelde hem tot eene harde gevangenis. PHILIPPUS koning van *Frankrijk* gaf geld aan den Duitschen keizer op dat deze hem nog lang in de gevangenis zoude doen blijven, en deed, in dien tusschen tijd, een inval in RICHARDS land, doch de Engelschen bleven hun koning getrouw: intusfchen schaamden de Duitsche vorsten zich over de onredelijkheid van hunnen keizer, en vervoegden zich ten dien einde bij hem, waarop RICHARD zijne vrijheid weder bekam; benevens een millioen daalders, of 100,000 mark zilver tot schavergoeding: zijnde voor dien tijd, eene onzagchelijk groote som. INNOCENTIUS de II, was een der listigste en heerschzuchtigste pausen die ooit het gebied over *Romen* voerden. Hij regeerde van den jare 1198, tot aan 1216: en gebod sommige koningen om zich van hunne vrouwen te scheiden; zette JOHANNES koning van *Engeland* af, en schonk zijn land aan den koning van *Frankrijk*; indien het dezen mogelijk ware om het zelve te veroveren. Toen de koning van *Engeland* zich echter voor den paus verootmoedigde, *Engeland* tot een leengoed van denzelven verklaarde en zich hier bij tot de betaling van een jaarlijksche cijns van 1000 mark zilver verbond, werd hij weder als een vroomer voorstander der kerk in genade aangenomen, terwijl hij den koning van *Frankrijk*, die zich reeds ten strijd toegerust had, met den ban deed bedreigen: „bijaldien hij „ niet terstond alle aanval op het thans meer dan „ ooit

„ ooit wettig erfdeel van den stoel van PETRUS „ staakte.” — Een paus van zulk een karakter kon niet uit het oog verliezen, hoe veele voordelen de kruistogten hem aanbragten: derhalven zond hij bij alle vorsten rond, gaf aan dieven en moordenaars af-laatbrieven, — gaf aan knechten ondanks of zonder voorkennis hunner heeren, hunne vrijheid door geestelijke vrijbrieven; bij aldien zij een kruistogt ondernamen: waarop zich een groot aantal Fransche ridders en graven tot een vierden kruistogt vereenigden, *Venetiën* gaf, tegen een som gelds, schepen en levensmiddelen; op deze wijze begaven zij zich in de maand april van den jare 1203 op den zee-togt, en kwamen schielijk te *Constantinopolen* aan: alwaar toenmaals de grootste regeringloosheid heerschte: er ontstonden intusfchen oneenigheden tusschen de Franschen en de Turken, terwijl de kruisvaarders, zonder verder aan *Palestina* te denken, deze prachtige stad veroverden, — in den jare 1204 een hunner tot keizer aanstelden, en aldaar een zoo genaamd latijnsch keizerrijk stichtten, 't geen gedurende 57 jaren door Fransche graven geregeerd werd: en 't geen zich tot in den jare 1261 staande hield.

Alzoo het heilige graf door dezen kruistogt niet veroverd was geworden, spoorde paus INNOCENTIUS den koning van *Hongarijen* ANDREAS, als ook verscheide Duitsche vorsten, tot een vijfden kruistogt aan, doch ook dezen bereikten *Jeruzalem* niet: de heilige woede ging intusfchen zoo verre,

F 4

dat

dat men in den jare 1213, in *Frankrijk* een schaar van 30,000, en in *Duitschland* eene andere schaar van 20,000 kinderen zag doortrekken om de ongelo- vigen te gaan bestrijden: de Duitschen kwamen meest allen door honger en vermoeidheid om, ter- wijl de Franschen in de handen der slavenhandelaars vielen; die gehele scheepsladingen derzelven aan de Turken verkochten.

De regering van paus INNOCENTIUS was bo- vendien merkwaardig wegens de kruistogten tegen de ketters, gelijk hij dezelve noemde. Er waren in het zuidelijke gedeelte van *Frankrijk*, in den om- „ trek der stad *Albij*, Christenen die leerden: dat de „ paus geen meer gezach had, noch onfeilbaarer was „ dan andere bischoppen, als ook dat het vagevuur „ eene uitvinding was van hebzuchtige priesters; enz.” Tegen dezen deed de paus een kruistogt aanruk- ken; alles werd nedergeveld, en terwijl men de stad bestormde, heften zij het Godsdienstig gezang aan: *kom heilige geest, kom Here God!*

Intusfchen woonde er veele rechtzinnige gelovi- gen te midden onder de zogenaamde ketters: — Doch men verhief den algemenen kreet: *staat alles dood! de Heere kent de zijnen!* Op deze wijze werd ook geheel *Toulouse* overheerd.

Eindelijk werd er nog een nieuwe kruistogt on- dernomen door FREDERIK de II koning van *Duitschland*, offchoon dit aan zijn' kant met zeer veel tegenzin geschiedde: doch hij had dit bij zijne kroning met eenen eed beloofd, ten einde zich de vriendschap van

van den paus te verwerven: daarenboven had hij een vreeslijk *Interdikt* van dezen voor zijn geheel rijk te vrezen; bijaldien hij zijne gelofte niet vervul- de. Dit *Interdikt* was door den paus uitgedacht en opgesteld, en bestond hierin: „ Dat bijaldien de „ koning zijn gelofte niet volbragt, alle uiterlijke „ Godsdienst zoude ophouden, de altaren van der- „ zelve versierfelen ontbloot en alle beelden der hei- „ ligen in het treurgewaad gehuld zouden worden; dat „ geen klok zich zou mogen laten hooren, geen „ doode in de gewijde aarde der Kerkhoven, „ doch, zonder eenig gebed of gezang, in onge- „ wijde aarde, begraven moest worden: dat de „ echtverbintenissen niet voor het altaar maar op de „ graven zouden voltrokken en ingezegend worden; „ dat geen inwoner den anderen op straat zou mo- „ gen groeten, op dat eene algemeene stilte aankon- „ digen zouden dat het geheele land onder den „ vloek des Heeren lag”. — Doorgaands volgde op zulk een *Interdikt* een algemeene opstand des volks.

Koning FREDERIK vond zich dus verplicht om den kruistogt te ondernemen, ter verhoeding van grooter onheilen: waar op hij zich, in den jare 1228, op reis begaf: gedurende zijn' togt floot hij, in de maand maart van het volgende jaar, een wapenstil- stand van zeven jaren met den sultan van *Babylon*, uit kracht van welke hem *Jeruzalem*, en al de doer den sultan SALADIN veroverde plaatsen, terug gegeven werden: waarna hij eene plegtige intrede

binnen *Jeruzalem* deed, alwaar hij, bij het heilige graf, onder den luiden vreugdenkreet van zijn volk, zich zelven de kroon, als koning van *Jeruzalem*, op het hoofd zette: waarop hij van daar vertrok, en zich in de maand mei reeds weder in *Italiën* bevond.

Intusfchen veroverden de Turken kort daarna weder de aan hem afgeftane oorden, en verdrongen de Christenen de een' na de anderen weder uit hunne bezittingen. Het gehele koningrijk van *Jeruzalem* bestond toenmaals slechts in een matige landstreek langs de kust, tusfchen *Tyrus* en *Tripoli*, gelegen, waarvan *Ptolemais* de sterkste stad was. De paus liet intusfchen niet af om bij aanhoudenheid de kruistogten aan te prediken; en LODEWYK de IX. koning van *Frankrijk*, die in eene zware krankheid de gelofte deed, om een' kruistogt te doen, bijaldien hij weder herstelde; scheepte zich in de maand Augustus van den jare 1248, met 40,000 man, bij *Marseille*, tegen de ongelovigen in: waar op hij *Damiette* in *Egypte* aanviel, en deze stad veroverde: naderhand verdeelde zich het leger, drong onberaden te diep landwaards in, en kwam groten deels door het zwaard, honger, en ziekte om. Eenige duizenden werden in de gevangenis gezet, anderen zwoeren de Christelijke leer af, om hun leven te redden; en de koning zelf werd gevangen genomen. Offchoon men hem verscheide keeren met den dood bedreigde, bijaldien hij niet van GODSDIENST veranderde, bleef hij echter getrouw aan de  
Chris-

Christelijke leer; waarop hij zich door zijne standvastigheid zelfs de achting zijner vijanden verwierf. Eindelijk kocht hij zijne vrijheid als ook die der genen die hem nog overgebleven waren, voor eene groote som gelds, en kwam eerst in den jare 1254 in zijn rijk terug.

Na al de gevaren en moeilijkheden, welken hij op dezen togt ondervonden had, liet hij zich echter in zijn' hogen ouderdom tot een' tweeden kruistogt tegen *Tunis* in *Africa*, verleiden; toen hij nauwelijks meer te paard stijgen en reeds niet meer de volle wapenrusting dragen kon. Zijn getrouwste onderdanen bragten hem de treurige gevolgen van deze verre verwijdering van het rijk, onder het oog: doch hij achtte de gewaande roeping Gods hoger dan alle waereldlijke betrekkingen: daar hij zich met de hoop vleide om den vorst van *Tunis* tot het Christendom te zullen bekeeren. Hij scheepte zich dan, op den 1 Julij van den jare 1270, in, landde met 60,000 man in *Africa*: doch een besmettelijke ziekte verspreide zich onder het leger; waaraan LODEWYK zelf, op den 25 Augustus van het zelfde jaar stierf. Zijn laatste gedachte vestigde zich nog op de prediking der Christelijke leer in *Tunis*.

Sedert dien tijd betoonde niemand eenig verlangen meer om de Christenen in *Palestina* te hulp te komen: in den jare 1291 werd ook de laatste plaats welke nog in het bezit der Christenen was, *Ptolemais* door de Turken veroverd, en sinds dien tijd  
is

is dat land ook bĕstendig onder hunne heerschappij gebleven.

Zie daar de zoo merkwaardige geschiedenis der kruistogten welke 6 millioenen menschen aan de westelijke landen kostede: offchoon derzelve gevolgen niet ten eenenmaal onnut voor *Europa* waren. De daardoor verbreide geestdrift wekte den geest der volken op, die in een diep bijgeloof als verzonken lag: terwijl men tevens hierdoor de zeden en kunsten der Oosterlingen leerde kennen, en het prachtig *Constantinopolen* de vorsten aanspoorde, om ook hunne residentie plaatsen met schoone gebouwen te versieren. Een groot getal der genen die op deze togten bleven, waren ridders, die eigendommen bezaten; welken, na hun dood, door den aankoop der burgers in eigendom verkregen werden, die zich hier door in een meer welgestelden stand bevonden: zoo dat zij den armen terug komende pelgrims bijstand bieden, en weder in hun voormalig bestaan herstellen konden. Hier door verhief zich de vrije burgerstand, de stad werd vergroot, en de vorsten die tot hiertoe het meeste door hunne magtige vafallen geleden hadden, begunstigten thans meer den burgerstand; wijl dezelve voor den adelijken stand in niets behoefde onder te doen. Bovendien breidde de koophandel zich door deze kruistogten uit, waarvan *Italiën* vooral het eerst de gelukkigste gevolgen ondervond.

Z E.

## ZEVENDE HOOFDSTUK.

OOSTINDISCHE PRODUCTEN. DE WIJZE  
OM DEZELVEN NAAR EUROPA OVER  
TE VOEREN. HANSA.

Onder den naam van *Oostindiën*, dat door zijne producten een der merkwaardigste landen van den gehelen aardbol is, verstaat men vooreerst: de twee halve eilanden tusfchen *Persjën* en *China*, en voords vier groote eilanden welke aan de zuidoostelijke zijde van deze twee halve eilanden liggen: als ook nog verscheiden daarom liggende kleine eilanden. De beide halve eilanden, zijn verdeeld door den grooten vloed *Ganges*, en den *Bengaalschen zeeboezem*, aan deze zijde van den *Ganges* gelegen. Bovendien wordt het eene halve eiland door den beroemden vloed *Indus* van *Persjën* gescheiden; terwijl zich midden door dit halve eiland, een keten van bergen uitstrekt, welke aan de zuidzijde aan beide einden in een smalle streek lands uitloopt; die aan de westzijde aan het land grenst, dat door de Arabieren bewoond wordt, en de *Malabaarsche* kust heet: terwijl die aan de oostzijde aan den *Bengaalschen zeeboezem* gelegen, de kust van *Coromandel* genoemd wordt; nevens welke het door de *caneel* zoo beroemde eiland *Ceylon* ligt.

In

In het midden van den bovengemelden zeeboezem ligt de hoofdstad der Engelsche bezittingen in *Oost-indien*, *Kalkutta* genaamd, in welke den grootsten handel gedreven wordt. Op dit halve eiland aan gene zijde van den *Ganges* strekt zich zuidwaards de lange smalle streek lands onder den naam van *Makka* bekend, uit. — Doch van nog veel meer belang zijn de vier volgende groote eilanden; namelijk *Sumatra*, *Java*, met de hoofdstad van den Hollandfchen oostindifchen handel, *Batavia*, eene groote doch, zeer ongezonde stad; *Borneo*, zijnde het grootste dezer eilanden; *Celebes*, welke tot hiertoe het minst belangrijk is. Aan derzelve oostzijde ligt een groep kleine eilanden, aan welken men den naam van *Molukken* geeft.

De kostbaarste en meest gezochte voortbrengzelen van deze warme of grootendeels heete landen, zijn: de zijde, waarvan wij te vóóren reeds gesproken hebben; boomwol, die aan een steng van 3 of 4 voeten hoogte in zaadhuisjens groeit, die de groote van een' appel hebben: rijst, zijnde het gewas van alle warme landen, en waar mede de aarde waarschijnlijk nog meer bebouwd wordt dan met tarwe en rogge: deze groeit ter hoogte van omtrend vier voeten, derzelve airen hebben eerst veel overeenkomst met die van de gerst, maar spreiden zich naderhand in groote bosfchen uit. Doch van al de oostindifche gewasfen die in *Europa* dagelijks ten gebruik strekken, en bij welker genot wij nauwelijks bedenken dat dezelve 1000 mijlen ver van ons vaderland

land groeit, is de *Caneel*. Dezelve is de innerlijke bast van een' boom, die veel overeenkomst heeft met den lauwrierboom; deszelfs uiterlijke bast is onbruikbaar; men schilt dezelve gewoonlijk van de afgesneden takken af, want bijaldien men dezelve van de stammen schilde, zouden dezen verdorren. Wanneer men nu dezen binnenften bast afgeschild heeft, legt men denzelven te drogen, terwijl hij zich alsdan van zelve famenrolt, tot dunne, of dikke pijpen. De echte caneel is buigzaam en zoo dun als papier, roodachtig geel, of bruinachtig van couleur: zoet, en niet zozeer fcherp van smaak, gelijk de bast van een' foortgelijken boom, dien men dikwerf voor de echte caneel verkoopt: waarvan de beste foort op *Ceylon* groeit.

De *peper* is de bes van een gewas dat trosgewijze als de druiventrosfen of hopranken wascht. Er groeijen 6, of 8 zulke langwerpige beziën aan een tros, die, wanneer zij rijp zijn, eene roode couleur hebben. Vermits zij rijp zijnde fchielijk afvallen, durft men met het plukken niet lang vertoeven, en plukt dus, om niets hier van te verliezen, tevens rijp en onrijp af, zoekt dezelve naderhand uit, en droogt de onrijpe in de zon, waar door zij zwart en rimpelig worden: 't geen de gemeene zwarte peper is. De rijpe beziën worden in zeewater geweekt, voords wordt, door het wrijven met de handen, derzelve buitenfte schil afgenomen, en ten laafsten ook gedroogd: 't geen de witte peper is, zijnde echter veel minder fcherp dan de zwarte, welke meer dienftig is ter

vertering van vaste en slijmachtige spijzen. Niets versterkt de maag ook meer dan wanneer men er des morgens nuchteren tien of twaalf heele korrels met een slok koud water neemt: voor de zwijnen is de peper een vergif.

De *Gember* is een rietachtig gewas dat 3 voeten hoog groeit, deszelfs wortel die alleen naar *Europa* gezonden wordt: is nu eens wit, dan weder bruin- of geelachtig. In *Oostindiën* gebruikt men ook derzelve blad als salade. Intusfchen is deze wortel zeer gezond, vooral in fuiker ingelegd zijnde.

De *Cardamom* behoort tot het zelfde foort van gewas, welker kleine hoekachtige zaadkorrels die een geelachtige roode couleur hebben, als specerijen bij de spijzen gebruikt worden, schoon veel meer in de *Oostindien* dan bij ons. De *Nagelboom* heeft zeer veel overeenkomst met den *laurierboom*, al deszelfs bestanddelen en voornamelijk de stelen der bladen bezigt men als specerijen: de knoppen der uitgebloeide bloemen worden vooral zeer hoog geschat, en zijn bekend onder den naam van *kruidnagelen* of nagelknoppen, men plukt dezelve groen af, wijl zij, uitgebloeid zijnde, hun kracht verliezen: zij worden eerst in den rook, waardoor zij eene bruinachtige couleur krijgen, en naderhand in de zon gedroogd: zijn zeer scherp van smaak, en de daaruit gedistilleerde olie is zoo sterk dat zij uiterlijk het vel af ligt, en als een zeer heilzaam middel voor de tandpijn, gebezigd wordt. Deze nagelen groeijen alleen op de *Molukksche* eilanden, en de Hollan-

ders

ders die alleen meester dezer eilanden zijn, houden de aankweking van dezen kostbaren boom zeer geheim; ten einde de voordelen die hun deze handel aanbrengt alleen voor zich zelve te behouden. — Bovendien verhaalt men dat zij met dit oogmerk dezen boom overal uitroeiden en denzelve alleenlijk op de eilanden *Amboina* en *Ternate* hebben laten staan, om deszelfs voortbrengfelen niet te veel te vermenvuldigen, en hier door niet in prijs te doen dalen.

De *Muskaatboom* heeft veel overeenkomst met den *peerenboom*, en draagt aanhoudend een ronde steenvrucht, die men tweemaal des jaars inzamelt — en die veel overeenkomst heeft met den *abricoos*. Het vleeschachtig gedeelte om den steen, of noot, is roodachtig, sappig, doch onaangenaam van smaak, en wordt, wanneer de nooten rijp zijn, afgeschild en weggeworpen. Onder dit vleeschachtige gedeelte is de gantsche noot met een bruinachtig rood weefzel, als bij wijze van een net, omtogen. Het zelve wordt er voorzichtig met een mes afgenomen, in de zon gedroogd, met zeewater besprengd, en voords weder in de schaduw gedroogd, waar door het een geelachtige, hoog roode couleur aanneemt: welk gedroogd weeffel men *Muscaat bloesem* of *foelie* noemt. De noot die in eene zwarte houtachtige schaal zit, wordt in de zon, en voords in den rook gedroogd, tot dat zij los in de schalen zit: alsdan slaat men dezelve open, doopt die in kalkwater waarin zeewater gemengd is: dit geschiedt op

dat hij niet zoo ligt muf zou worden, wijl hij veel olie in zich bevat. Van de slegtsten maakt men kostbare muscaat olie, zijnde een zeer zenuwsterkend middel in de medicijnen. Deze muscaatboom wordt voornamelijk op het Hollandsche eiland *Banda* voortgekweekt, en de Hollander die dezen muscaat handel alleen voor zich zelven heeft weten te behouden, heeft hiervan bestendig in zijn magazijnen een zeer grooten voorraad daarvan. Ten einde dezelve hierdoor niet in prijs zoude daalen, verbranden zij van tijd tot tijd een gedeelte — gelijk bij voorbeeld in den jare 1760 te *Amsterdam* geschiedde, wanneer de waarde van den verbranden voorraad op twee millioenen geschat werd.

Bovendien waschen er veel welriekende kruiden in *Oostindien*, waar onder een soort van *Myrthe* voor het kostbaarste geschat wordt. Dit is een zeer tedere boom die schoon opgroeit — een aangenaamen geur heeft: en welks kleine zwarte beziën men menigmaal als peper bezigt. — Een ander opmerkelijk soort van *Myrthe* is vooral de *specerij Myrthe*, welks groene beziën onrijp afgeplukt, in de zon gedroogd zijnde, zwart en rimpelig worden, men verkoopt dezelve onder den naam van Engelsche specerijen, vermits zij meestal in *Engeland* gebruikt worden: en, minder verhittend zijnde dan de andere specerijen, uit dien hoofde voor gezonder gehouden worden.

Voords vindt men aldaar ook geheele boschen van *Cocospalmen*, die den mensch tot spijs, drank, kle-

ding,

ding, ja zelfs tot voedsel voor het vee strekken. Het goud en edele gesteenten zijn aldaar nog niet door de hebzucht der Europeanen uitgeput: de voordelige paerelvischerijen vindt men vooral op het halve eiland, aan deze zijde van den *Ganges* gelegen. De Elephanten welken het, in de oudheid nog hoger dan thans, geschatte elpenbeen, opleveren, zijn op *Ceylon* zeer menigvuldig.

De voortbrengefelen van deze zoo vruchtbare oorden waren bij de Grieken en Phoeniciërs zeer vroeg bekend; zonder dat zij echter de oorden zelven kenden: daar zij derzelve gewasfen op zeer hoogen prijs stelden, prezen zij ook het land dat dezelve voortbragt, als een der gelukkigste landen der aarde: en fierden het *Oosten*, anders *Indiën*, gelijk zij het reeds zeer vroeg noemden, nog meer op, door verscheide fabelen welken zij hier omtrend verhaalden.

In de vroegste tijden, kregen de Poeniciërs; zijnde het oudste handel drijvend volk der aarde, de *Indische* gewasfen, als zijden, boomwol, elpenbeen, caneel en andere specerijen over *Arabiën*: waarschijnlijk vervoerden men dezelve op schepen uit *Indiën*, langs *Persien* om, tot in den *Persischen* zeeboezem: terwijl dezelve alsdan aan de Arabiesche kusten ontscheept, en van daar met caravanen, door de leveraars der goederen naar de *Arabische* kusten vervoerd werden. Aldaar ontvingen de Phoenicische caravanen deze waren, of laadden dezelve ook, gedurende een' korten tijd, op Joodsche schepen, die door de Phoeniciërs bevaren werden; ten tijde van *DAVID*

en SALOMON, (zijnde 1000 jaren vóór CHRISTUS geboorte,) waarmede zij zich alsdan op de *Middelandfche zee*, naar alle westelijke landen begaven. — Na dat, 333 jaren vóór CHRISTUS geboorte, de koophandel der Phoeniciërs door ALEXANDER *de Grootte* verwoest werd, en dat *Alexandrien* in *Egypte*, zich door de kunst der Grieken tot eene magtige stad verhief, haalden de Grieken, de gezochtste waren van *Indiën*, tot van den *Arabifche zeeboezem*; voerden dezelve een klein eind wegs over land, tot aan den *Nyl*, en fcheepten ze onder aan de *Middelandfche zee* in. Ten tijde dat ALEXANDER in het bezit was van de door hem gebouwde stad *Alexandrien*, dreef dezelve ook handel met de zoo voordelige *Oostindifche* specerijen, en welriekende kruiden. Doch toen de Romeinen, 30 jaren vóór CHRISTUS geboorte, *Egypte* veroverden; werden zij ook meester van den *Oostindifchen* handel. Toen naderhand het groote Romeinfche rijk in het *Oostersch* en *Westersch* verdeeld werd, en *Egypte* aan den westelijken keizer te beurt viel, dreven de Grieken, onder het opzicht van den keizer, te *Constantinopolen* dezen handel. Doch zij werden echter, in den jare 630, door de Arabieren, uit *Egypte*, uit al de Phoenicifche havens en van al de Syrifche kusten verdreven; waardoor dezen zich van de grootste voordelen van dezen handel meester zouden gemaakt hebben; bijaldien de *Oostindifche* kooplieden geen anderen weg ter vervoering der goederen uitgevonden, of denzelven weder geopend had-

hadden. Waarschijnlijk floorden de woeste oorlogen der Mahomedanen voor eenigen tijd dezen handel der Indianen, waardoor dezen het voor een poos niet raadzaam vonden om hunne waren langs den gewonen weg te vervoeren.

Intusfchen verdient de nieuwen weg dien zij ten dien einde uitvonden, onze opmerkzaamheid: de *Oostzee* was de stapelplaats, alwaar men de goederen ontladde, om dezelve verder te vervoeren; ter koop aan te bieden; of naar *Europa* te verzenden. Men vervoerde dezelve door den *Indus*, van daar te land tot in den *Amu*, die zich in het meir van *Aral* uitstort, en van daar te land tot in de groote *Caspifche zee*; in welke zich, niet verre van de oude, en nog beroemde stad *Astrakan*, de groote vloed de *Wolga* uitstort. Men voer denzelven geheel ten einde tot aan deszelfs oorsprong, die aan de oostzijde, gelegen is, niet verre van de tegenwoordige stad *Petersburg*, (welke eerst in den jare 1709 gebouwd werd) bij het meir *Ladoga*, en van daar in de *Oostzee*. Men voerde de goederen ook nog langs een' anderen weg, uit de *Wolga*, naar den *Duna*, die zich in het tegenwoordig *Lijfland*, bij *Riga* in de *Oostzee* uitstort.

Er lagen nog meer, in de oudheid reeds bekende, handel drijvende steden aan de *Oostzee*; werwaards de goederen vervoerd, of door de inwoners van daar gehaald werden. De voornaamften derzelven waren de Wendifche steden *Bineta*, en *Julin*. *Bineta* was op het eiland *Usedom* in de *Oostzee*, omtrend twee mij-



len van *Wolgast* gelegen. Deze stad was omtrend den jare 800 eene der rijkste steden, waarin de kooplieden van alle natiën zich verzamelden. Bij een geweldigen storm, spoelde de zee een groot gedeelte van het land af, en deed de geheele stad onder hare opgezwollene baren verzinken. — Nog eenige eeuwen daarna verhaalde men: dat men bij stil weder, een halve mijl van den oever, uit de zee, zien kon, hoe regelmatig de straten dezer stad liepen, terwijl dit treurig overblijfsel zelfs veel groter was dan geheel *Lubeck*, in derzelver toenmaals niet kleinen omtrek.

De stad *Julin* lag aan de uitstorting van de *Oder* in de oostzee, alwaar thans het stadjen *Wollin* ligt, en bloeide vooral na de verwoesting van *Bineta*. Na den jare 1000 steeg zij tot derzelver hoogsten bloei: men vergeleek haar te dier tijd bij *Constantinopolen*, wijl alles wat schoon en schaars te vinden was, zich aldaar in grooten overvloed verzameld vond: de schepen van alle natiën stevenden derwaards, terwijl de Deenen, Rusfen, Saxen, en Wenden, in deze stad hunne afzonderlijke straten hadden; waarin zij zich, gedurende hun verblijf aldaar, ophielden. Doch de rijkdom dezer stad, wekte eindelijk de ijverzucht harer bewoners op; waardoor innerlijke onlusten ontstonden: terwijl hare trotsheid en overmagt den toorn des Deenschen konings *WOLDEMARE* dermate aan hitte, dat hij deze stad in den jare 1170 belegerde, en na dezelve ingenomen te hebben, in een puinhoop veranderde.

Van

Van beide deze *Pommerfche* steden werd, toen zij in derzelver bloei waren, zijde, boomwol, edele gesteenten, specerijen, en tevens alle voortbrenghelen der noordelijke plaatsen van *Europa*, als barnsteen, pelterijen, hout, en haring naar alle westelijke oorden van *Europa* vervoerd. Ten tijde van derzelver bloeienden koophandel werden ook de Arabische munten, welke men in de laatste jaren in *Pommeren* gevonden heeft, derwaards gebragt, en zijn welligt bij een vijandelijken inval door de voorzichtigheid der kooplieden, die naderhand zelve gedood, of gevangen weggevoerd zyn, in den grond verborgen geworden.

Na de verwoesting van *Julin*, was *Wisbij*, op het thans zweedfche eiland *Gothland* gelegen, de grootste koopstad van dien tijd. Er woonden 12000 kooplieden binnen hare muuren, en onder dezelve een enkele *Bakker*: al de andere handwerks (en ambachts lieden moesten in de voorstad hun verblijf houden. Het geen den naam dezer stad ook nog lang in aandenken zal doen blijven, is: *het waterrecht dat de schippers en kooplieden te Wisbij gemaakt hebben*, en 't geen uit het plat Duitsch, reeds vroeg in het Engelsch en Hollands overgezet werd, en den grond tot alle nieuwe zeerechten lag.

Bij dezen handel in de *Oostzee* hadden ook de *Saxen* in verscheide steden hunnen koophandel uitgebreid, vooral in *Lubeck* en *Hamburg*; deze laatste Stad was, sedert den jare 1200, de voornaamste koopstad aan de *Oostzee*, terwijl de andere in het bezit was van den inlandfchen handel met de westelijke landen.

G 4

Al-

Alhoewel sedert den jare 1200 de oostindische waaren, niet meer in zulk eene menigte over den *Indus* en de *Caspische zee*, door *Rusland* naar de *Oostzee* vervoerd werden — hield deze handel echter niet geheel op, en nog na den jare 1300 zond *Lubeck* zijde, boomwol, gember, peper enz. naar *Engeland*, en de *Nederlanden*.

Bovendien ontbrak het niet aan Duitfche producten waar mede een uitgebreide handel gedreven kon worden: dezelve bestond voornamelijk in hout ter aanbouwing der fchepen, als ook in brandhout, kostbare pelterijen, zeep, wasch, honig, en paarden. Ook waren de Saxen en Vriezzen, door hun lijnwaad, beroemd, en daar KAREL DE GROOTE niets kostbaars wist uittedenken om de Arabifche vorften ten gefchenk te geeven dan dit Duitfche lijnwaad, kan men zelf oordeelen dat de Saxifche koopfteden hier mede een aanzienlijken handel dreeven: en dat de winst welke de wevers en spinners door hunnen arbeid hadden, de kunstvljkt der noordelijke Duitfchers aanvuurde.

Deze handel werd echter dikwerf geftoord, door de onveiligheid der wegen. Geen roversbenden vielen of plunderden, wel is waar, de kooplieden, doch de ridders hielden het niet voor onteerend om van hunne rooffloten, de reizende voerlieden aan te vallen, en te plunderen: of rijk geladene fchepen aan te houden. Ingeeliks was men op de *Oost* en *Noordzee* niet veilig voor de Deenfche en Noordsche kapers, die, gelijk de ridders op het vaste land aldaar, rooffden, en plunderden.

Ten einde zich tegen deze geweldadigheden te beveiligen floten *Lubeck* en *Hamburg* een verbond (*Hansa* in de oude Duitfche spraak geheeten, waarvan die fteden *Hanse fteden* genoemd werden) met elkander, waardoor deze beide fteden over een kwamen, om fchepen en foldaten te wapenen om den gemeenen weg tufchen de *Trave* en de *Elve*, als ook al het vaarwater van *Hamburg* tot in de *Noordzee* te beveiligen. Vermits dit bondgenootfchap deszelfs oogmerk in allen opzichten zoo zeer bereikte dat verfcheide roverskasteelen verwoest, en zelfs verfcheide Deenfche fchepen verjaagd werden, voegde *Brunswijk* zich ook hier bij, en derzelver voorbeeld werd door verfcheide andere fteden als door *Bremen*, *Wismar*, *Rostock*, *Straalsund*, *Griefwalde*, en meer anderen gevolgd. Men bragt nu zoo veel manfchappen te famen, dat het land en water tufchen de bondfchappelijke fteden, ten vollen beveiligd waren. Binnen 25 jaren telde men reeds over de 60 fteden, van den *Nederrhijn*, tot aan *Pruifsen* en *Lijfland*, die tot hetzelfde verbond behoorden. *Keulen* aan den *Rhijn*, als ook *Salzwedel*, welke een grooten handel met *Lubeck* en *Hamburg* dreeven, waren mede hier onder begrepen. Een bosch in derzelver omtrek waarin een kruid groeide, welker bladen men tot het blauwverwen bezigde, was een groote tak van haren koophandel, waarbij zich ook die van de turf, de hop en het bier voegde; daar het Markfche bier zeer beroemd was; en de markgraven van *Brandenburg* zelfs veel tuinen ter voort-

teling van de hop deden aanleggen. Bovendien werden in het Marksche zeer veel hoeden, doeken en kousen geweven die meestal naar *Hamburg* en *Lubeck* verzonden werden. De verdere voornaamste steden die tot dit bondgenootschap behoorden, waren *Stettin*, *Thorn*, *Koningsbergen*, *Riga*, *Reval*, *Nerva*. Dezelfde vormden te samen een krijsstaat, die geheele legers te land, en ter zee konden aanstellen; welken met anderen staten verbonden sloot, en zich bij alle Noordsche zeemogenheden geducht maakte: buitenlandsche mogenheden wedijverden omtrend den jare 1300 om de gunst van deze Duitsehe koopsteden, men ruimde zelfs geschikte stapelplaatzen voor haar in: dit Duitsehe bontgenootschap, bekwam vooral vier groote stapelplaatzen ter berging van deszelfs goederen, te *Novogrod* in *Rusland*, te *Bergen*, in *Noorwegen*, te *Bruggen* in *Vlaanderen*, en te *Londen*: welks handel toenmaals op verre na zoo groot niet was als die der Duitsehers.

Dit voor *Duitschland* zoo voordelig bontgenootschap hield zich staande tot in den jare 1600; van dien tijd af begon het zelve zich van elkander te scheiden: eensdeels door inwendige oneenigheden, anderdeels door de voorrechten welken sommige dezer steden zich aanmatigden; als ook door de nieuw ondeckte handelwegen, langs welken de kostbaarste buitenlandsche producten door de Portugezen, Spanjaarden, Engelschen, Hollanders, en Franschen naar *Europa* vervoerd werden; en waardoor deze nati-

en

en zulk eene geduchte zeemagt verkregen: dat de voorrechten waarop de bondschappelijke steden zich te vóóren alleen konden beroemen, thans, opgeheven werden; en men dezelve den uitfluitenden handel op deze verschillende kusten belette.

Want terwijl de oostindische waren over de *Caspische zee*, door *Rusland* naar de *Oost zee* vervoerd werden, werden tevens door andere volken deze kostbare voortbrengzels langs andere wegen in de *Middelfandse zee* gebracht. Men voerde dezelve van den *Wolga*, over land, in den *Tanais*, en voords in de *Zwarte zee*; van daar haalden Grieksche schepen dezelve naar *Constantinopolen*: door deze hoofdstad van het Oostersch keizerrijk werd alsdan het Grieksche rijk, als ook *Italiën* met zijde, boomwol, en specerijen voorzien. — Doch ook deze weg was zeer langwijlig en maakte het vervoeren der waren uiterst kostbaar. Men trachtte dezelve dus op nieuw weder door den Perfischen zeeboezem te vervoeren, en, na dat de veroveringen der Arabieren ophielden, — verzond men de waren uit *Indiën* weder te scheep in den Perfischen zeeboezem, voords langs den *Euphraat* en den *Tigris* naar *Bagdad*: van daar werden zij op cameelen naar de handelplaatzen der Syrische kusten *Aleppo*, *Tripoli* en meer anderen verzonden: terwijl de Italianen, Genuëzen, Pisaners, doch vooral de Venetiaansche kooplieden dezelve weder van daar lieten halen: op deze wijze verdeelde de Oostindische handel zich, omtrend den jare 1100, in drie verschillende vakken,

naar

naar de *Oost zee*, of in de *Zwarte zee*, en aan de *Syrische kusten*: terwijl het noordelijke gedeelte van *Duitschland*, de Grieken, en Italianen den winst onder elkander verdeelden.

Doch deze natiën werden, gelijk meestal plaats heeft, ijverzuchtig tegen elkander: en elk hunner poogde zich van dezen zoo voordeligen handel bij uitsluiting meester te maken. Toenmaals waren de kruistogten der westelijke Christenen niet onvoordelig voor de Italianen, dus ondersteunden en bevorderden zij denzelven ook zoo veel mogelijk ware: terwijl zij, als kooplieden, niets deden zonder eene ruime beloning daar voor te erlangen; waarbij zij zich ook de veroverde zeeplaatzen zeer goed ten nutte maakten; en tevens verscheide steden in *Syrien* en *Palestina* in eigendom wisten te verkrijgen; onder beding dat zij dezelve tegen de heidenen verdedigen zouden: 't geen zij ook werkelijk zoo lang deden, als hun handel hun voordeel aanbragt. — Bij voorbeeld, toen SALADIN zich, in den jare 1175, tot sultan van *Egypte* verhief, en bevel gaf om alle Christenen van daar te verdrijven, wisten de Genuezen het zoo verre te brengen, dat zij van dit algemene bevel uitgezonderd werden: door te beloven dat zij den Christen koningen van *Jeruzalem* geen verderen bijstand zouden verlenen.

Bovendien gelukte het den Genuezen om de kruistogten ten nadeel des Griekschens handels, en tevens tot hun voordeel te doen strekken; door het ver-

verkrijgen van eenige landing plaatzen aan de *zwarte zee*, en vooral op het halve eiland de *Krim*: waar op *Caffa* de voornaamste stapelplaats hunner goederen werd. Hier vonden zij ook middel om de *Oost-indische* waren die gedurende de kruistogten niet in zulk een overvloed naar de *Syrische kusten* vervoerd werden, meester te worden; en bragten dezelve alsdan met schepen naar *Constantinopolen*, en verscheide plaatzen van *Europa*. De Grieksche keizer bespeurde ook rasch welke aanmerkelijke voordelen zijn land en hoofdstad van dezen handel trok, en begunstigde dus de Genuezen door verscheide voorrechten. — Intuschen beloonden zij hem met on dankbaarheid, door zich, van tijd tot tijd, vijandelijker tegen de Grieken te gedragen, en derzelver landen en steden in te neemen; ja zelfs verhaalt men: dat zij, door eigen belang gedreven, ook de grootste vijanden der Christenen, namelijk de Turken, over de zeeënge van *Constantinopolen* overvoeren; ten einde de vrugt van het overvaren te verdienen. Bijaldien dit waar is, zijn zij zelve, door hunne ontrouw, gestraft geworden, daar de Turken, van tijd tot tijd, het geheele Grieksche keizerrijk, in *Aziën* en *Europa*, en eindelijk, in den jare 1453, ook deszelfs hoofdstad *Constantinopolen*, veroverden: waardoor ook het westersche roomsche rijk in den jare 476, zijnde 1400 jaren na de verwoesting van het oostersche keizerrijk, geheel ten onder gebragt werd. Na de verovering van *Constantinopolen* belegerden en veroverden de Turken ook *Caffa*, vielen de Genuezen

aan, en sloten dezelve buiten allen handel op de *Zwarte zee*: waarschijnlijk is het dat de vervoering der oostindische waren langs dezen weg hierdoor geheel gestremd of ten minsten van weinig belang is geworden in deze laatste tijden; wijl men er geen de minste narichten van opgegeven vindt.

Intusfchen geloof men dat er thans nog eenige nakomelingen van de Genueefche colonisten gevonden worden op het groote dorp *Cubefcha*, in het hooggebergte, den *Caucasus*, tusfchen de *Zwarte* en *Caspifche zee* gelegen. Zij zijn den Mahomedaanfchen Godsdienst toegedaan, doch hebben eene geheel andere spraak: weinig hunner beoefenen den akkerbouw doch zijn daarentegen meest allen kunstenaars: en vooral beroemd door het vervaardigen van de beste fchietgeweeren, fabels, en pantfers; voords ook in de kunst om koper gefchut te gieten, vooral onderscheidden zij zich door de bearbeiding van hun goud en zilverwerk: men verhaalt dat er te vóóren aldaar Mijnen gevonden werden, waaruit men zilver, koper, en andere metalen groef, terwijl de Genuezen, ter bearbeiding derzelve, werklieden derwaards zonden, en fabrieken deden aanleggen: doch dat, toen de Turken, de Arabieren, en andere Afiatifche horden naderhand in *Europa* indrongen, deze mijnwerken en fabrieken verwoest werden, en de kunstenaars zich van daar verwijderden: alhoewel hunne kunst tot hunne nakomelingen overging.

Na dat de Turken zich van *Constantinopolen* mees-

meester gemaakt hadden, werd, op last der fultans, de oude weg ter vervoering der Indifche goederen te fcheep door den Arabifchen zeeboezem, weder geopend: van daar werden zij slechts een kleine ftreeks lands, tot aan den Nyl, en voords naar *Alexandrien* vervoerd, van waar zij alsdan door geheel *Europa* verzonden werden. Daar men langs dezen weg de waren veel goedkoper vervoeren konde, was het natuurlijk dat dezelve, van tijd tot tijd, meer dikwerf gekozen, en de andere wegen langs welken men te vóóren de goederen vervoerde, nu minder gebezigd werden. De Venetiaanen haalden nu ook zelve de goederen uit *Egypte*, offchoon deze handel eerst na den jare 1380 regt doorgezet werd; fints welken tijd ook de *Indifche* producten veel menigvuldiger naar *Italien* en het overige gedeelte van *Europa* gebragt werden. Sedert den jare 1360, vervoerde men dezelve ook in groter overvloed over de *Oostzee* naar het zuidelijke gedeelte van *Duitschland*. — Ziedaar de veranderingen welken er, door de afwifeling der wegen waar langs men den *Oostindifchen* handel dreef, te weeg gebragt werden.

Hoe zeer de Italiaanfche kooplieden zich ook door dezen handel verrijkten: zagen zij echter in, dat hun gewin nog veel groter zijn zoude, bijaldien zij dezen handel onmiddelijk met *Indien* dreven. Doch de fultans van *Egypte* wisten ook hun voordeel te berekenen, en vergunden dus den Europeanen niet, om, door hun land, tot aan den *Arabifchen zeeboezem*

zem te trekken, maar deden de waren tot aan *Alexandrien* en *Damiette* vervoeren; alwaar de Europeanen, dezelve alsdan zoo duur moesten betalen, als de Egyptische kooplieden derzelve prijs bestemden. Intusschen was men in *Italien* algemeen bedacht om eenen anderen weg naar *Oostindien*, en, zoo het mogelijk ware, denzelve geheel ter zee te ontdekken: vermits, eensdeels de tusschen handelaars, anderdeels de transporten te land, den prijs der waren al te hoog deden rijzen.

## A G T S T E H O O F D S T U K.

ZEEWEG NAAR OOSTINDIEN OM DEN ZUID-  
HOEK VAN AFRICA, DOOR DE PORTUGE-  
ZEN ONTDEKT.

In het halve eiland aan de zuidwestelijke zijde van de *Pijrencën*, heerschten de Arabieren sedert 711, de Gothen waren in het noordelijke gebergte verdron- gen, van tijd tot tijd herstelden zij zich echter weder, dreven de Arabieren terug, en vormden zich, in den jare 1035, tot twee nieuwe Gothische staten: namelijk *Aragonien* en *Castilien*, behalven dezen, verhieft zich, in den jare 1100, een Spaansch stadhouderfchap als een op zich zelve staand rijk; onder den naam van *Portugal*, 't geen zich door de veroveringen op de Arabieren vergrootte. Want in het zuidelijke gedeelte van *Spanjen* en *Portugal* heerschten deze Mahomedaansche vreemdelingen nog aanhoudend. Na dat het echter eindelijk den Portugezen gelukt was, deze vijanden der Christenen uit hun land te verdrijven, streefde hun Godsdienstijver nog verder, en deed hen hun dodelijksten vijand aan gene zijde der zee in *Africa* opzoeken. Koning JOHANNES die, van den jare 1411, tot aan 1433, regeerde, voer dezelve over — het gelukte hem de vaste haven *Ceu- ta*, aan den straat van *Gibraltar* in te nemen; en

de verovering dezer plaats, in den jare 1413, werd de voorbereiding van grote ontdekkingen te land.

De derde zoon des konings, namelijk de infant, welken naam men in *Spanjen* en *Portugal* aan den erfprins geeft; deze infant, HENDRIK genaamd, wijdde den ledigen tijd, welken hem zijn stand vergundde, aan de wetenschappen, en bijzonder aan de aardrijks- en sterrekunde. Hij verliet het hof, en koos zijn verblijf te *Lagos* in *Algarve*, in het zuidelijke gedeelte van *Portugal*, ten einde zich aldaar in stilte aan zijne neiging te kunnen overgeven — tevens aldaar digter bij de *Africaansche kust* te zijn, en narichten van derzelver toenmalige bewoners te kunnen erlangen. Hij had hiermede geen voordeel aanbren- gende veroveringen in het oog, maar alleen de bevorderingen van den toenmaligen algemeen wensch om eenen weg ter zee naar *Indiën* te vinden; door lang hierover na te denken, kwam hij eindelijk op de meer bepaalde gedachten, of er geene mogelijkheid zijn zoude, om, door het omzeilen van *Africa*, tot aan de zuidoostelijke kust van *Aziën* te komen. De meeste lieden geloofden dat *Africa* zich tot in het oneindige uitstreckte, doch tevens geloofde men nu ook, dat niemand zijn onderzoek nog zoo verre uitgestrekt had, om tot aan deszelfs einde door te dringen, intusfchen had men, volgens een verhaal uit den ouden tijd, *Africa* werkelijk reeds rondge- varen. Anderen vreesden daarentegen door verder naar het zuiden door te dringen, voor eene ondraag- lijke hitte, die alles verschroeide, waarbij men el-  
kan.

kander vertelsels verhaalde, van woeste verscheuren- de dieren, vuurstromen, van drabbig slijkachtig wa- ter, dat ten laatsten een moeras werd, waarin geen schip meer varen kon. Soortgelijke fabelen schrikten de zeelieden van alle verder onderzoek af: van daar dat men nog altoos dicht langs de kusten voer, en zich op de openbare zee niet durfde te wagen, offchoon het compas toen reeds sedert den jare 1300 was ontdekt geworden. Prins HENDRIK vorschte nu nauwkeurig al de berichten der zeevarenden en kooplieden uit omtrend de westelijke kust van *Africa*; en de gezamentlijke berichten boezemden hem moed in, om op zijn eigen kosten vaartuigen uit te rusten, en derwaards te zenden. Doch de eerste stuurlieden, die met deze uitgeruste schepen derwaards voeren, lieten zich door de bovengemelde fabelen afschrikken, om ver in de hun onbekende zee door te dringen: en keerden onverrichter zake terug. — Eindelijk gaven twee dappere ridders GONZALES ZARKA, en TRISTAN VAS, hun woord aan den infant, van niet terug te keeren vóór en alleer eeni- ge gewigtige ontdekkingen gedaan te hebben: zij ontdekten dan ook gelukkig, daar storm en onweder hun te stade kwam, in den jare 1418, het kleine eiland *Porto Santo*, 't geen men op de kaart van *Africa* vinden kan. Prins HENDRIK deed aldaar eene co- lonie aanleggen, derzelver grond met koorn, groen- ten en wijngaarden beplanten, 't geen onder deze schone heete luchtstreek zeer snel opgroeide, en ver- menigvuldigde. Een enkel dragtig konijntjen,  
H 2

teelde, binnen weinige jaren, eene zoo talrijke menigte voort, dat men wezenlijk begon te vreezen, dat hierdoor alle plantsoenen van het eiland zouden verwoest worden.

Van *Porto Santo* ontwaarde men dikwerf, bij helder weder, een ver af liggende met nevels bedekten berg aan den horizon, waarop GONZALES besloot om naar denzelfven heen te varen. Hij ontdekte dan, in den jare 1420, het eiland *Madera*, en vond op hetzelfde een enkel, naar oogenschijn nog door geen menschenvoet betreden, bosch, van 18 mijlen lengte, en meer dan 4 mijlen breedte. Men stak dit bosch in brand, en, volgens sommigen, zou dit vuur zeven jaren gebrand hebben. Prins HENDRIK lag ook hier eene colonie aan, zond den nodigen voorraad van alles, als ook verscheide huisdieren derwaards, deed aldaar wijn uit *Cyprus* en suikerriet uit *Sicilien* planten, en beiden groeiden, in den met asch vermengden grond, zoo heerlijk onder deze vruchtbare hemelstreek, dat nog tot op heden het suikerriet aldaar, schoon thans weinig meer op dit eiland verbouwd wordende, van het voortreffelijkste soort is: — en dat van de *Madera* wijn jaarlijks 30,000 vaten, ieder 3 oxhoofden bevattende, naar *Europa* verzonden worden, en bovendien zeer veel van dezen wijn naar de *Oost- en Westindien* verhandeld wordt.

Deze ontdekkingen vuurden den moed van den Infant aan, offchoon de zeelieden nog niet geheel onbevreesd waren. Zij voeren echter nu tot aan de *Canarische* eilanden, welken bij de ouden reeds onder den naam van *gelukkige eilanden* bekend waren;

de

dezelven liggen niet verre van de kust. Op verscheiden derzelve werden volcanen gevonden, waar onder, vooral *Tereniffe*, altoos van zwavel rookende is. Zulke verschijnselen konden ligt den vrees vermeederen, en op het denkbeeld brengen, dat aldaar de onverdraaglijke hitte, waarvan te vóóren zoo veel verhaald was, een begin zou neemen. — Echter voer men nog verder in de openbare zee voort, en ontdekte, in den jare 1432, een der *Azorische* eilanden tusschen *Portugal* en *America*, 200 mijlen van de *Portugeesche* kust gelegen. Dezelven waren geheel onbewoond: in den jare 1449 werden zij het eerste bevolkt, en naderhand door inwoners uit *Vlaanderen* tot eene Colonie vermeerdert: waardoor zij naderhand ook wel de *Vlaamsche* eilanden genoemd werden: dezelve hebben thans een groten overvloed van granen en wijn: en voorzien de *Portugeesche* schepen, op hunnen togt naar *America* en de *Oostindien*, met ververschingen.

Intusschen was men nog niet naar gene zijde van de *Canarische eilanden* door gedrongen: alzoo zich aan derzelve westzijde een voorgebergte in zee uitstrekt, 't welk men, tot dien tijd, als het einde der waereld beschouwde, en de Kaap *Nova* genaamd werd. De zee werd aldaar door zulke vreeslijke draaikolken beroerd, dat dit zelfs bij den moedigsten zeeman vrees verwekte. GILIANEZ, zijnde een moedig en kundig zeeman, waagde verscheide pogingen, doch allen te vergeefs: echter niet kleinmoedig wordende, verliet hij de gehele kust en

H 3

koos



koos de ruime zee, waardoor het, hem in den jare 1433, gelukte om de Kaap *Nova* rond te varen: waaraan men naderhand een anderen naam gaf, dezelve met een spaansch woord de kaap *Bojador* en de daarom liggende spitzen het voorgebergte noemde. Deze ontdekking baarde eene algemeene verwondering, en gaf den Infant groote blijdschap, offchoon dit eiland toen woest en ledig ware, en het eenigste dat men aldaar gevonden had, in robbe en zehonden vellen bestond.

Toen de Christen zeevaarders aan de omliggende kusten Mahomedanen vonden, welken zij als hunne ergste vijanden beschouwden, roofden, moordden en voerden zij dezelve als gevangenen weg, terwijl hieruit tevens de eerste slavenhandel ontstond. In den jare 1442 zag men, in *Lisfabon*, de hoofdstad van *Portugal*, de eerste zwarte menschen, met kroes gekruld hair, en uitstekende lippen, die men in de omliggende oorden van den goudvloed had gevangen genomen. Thans deed de gouddorst een algemenen ijver ontstaan om nieuwe ontdekkingen te doen, en voerde menschen naar de schepen, die zich tot hiertoe nooit naar de reeds sedert lang bekende oorden hadden durven begeven, de Venetiaansche en Genuesche kooplieden rustten schepen uit, alles wilde nieuwe landen met goudrivieren en diamant mijnen ontdekken: doch daar men dezelve zoo schielijk niet vond, vong men negers op, en verkocht dezelve.

In den jare 1450 bereikten de Portugezen den vloed

*Senegal*, alwaar zij voor het eerst wilde heidensche Negers vonden: terwijl de genen die zij meer noordelijk aangetroffen hadden, allen Mahomedanen geweest waren. Digt bij den mond van den *Senegal* ligt het groene voorgebergte (*Kaap Verd*), en voor hetzelfde de tien eilanden, die men te samen *de eilanden van het groene voorgebergte* noemt. De Portugeezen ontdekten dezelve in den jare 1456. Deze eilanden zijn zeer bergachtig, doch hebben zulk eene warme lucht, dat de lage dalen altijd met groene bomen versierd zijn. Intusschen hebben zij somtijds gebrek aan water, en, daar de Portugeezen er zich niet veel aan gelegen laten liggen, zijn zij niet veel bebouwd en weinig bewoond.

Het voornaamste dat zij opleveren is het zeezout. De Engelschen voorzien zich, op hun togt naar *Guinea*, aldaar van water en ververschingen, als ook de Hollanders, op hunne reis naar *Surinamen*, in het zuidlijke gedeelte van *America*: en de Portugeezen op hunnen weg naar *Brazilien*. In den jare 1462 werd eindelijk de eigenlijke zo genaamde kust van *Guinea* ontdekt: dus was men nu tot de zee gevreesde oorden van den Aequator doorgedrongen, zonder echter door de hitte verbrand te worden. Men vond hier goud, elpenbeen, wasch, en andere kostbaare waren: waardoor de scheepvaart naar *Africa* zich hoe langs hoe meer vergrootte.

Alle de ontdekkingen van *Santo Porto* tot aan *Guinea*, zijnde een streek van 500 mijlen, hebben wij aan den Infant HENDRIK te danken: daar, of

schoon zich zelf niet mede inschepende, echter alle deze zeetogten volgens zijne ontwerpen ondernomen werden: welk eene blijdschap moet hem de goede uitflag derzelven dan niet veroorzaakt hebben?.... Het was door hem dat de kleine staat van *Portugal* voor eenigen tijd een der aanzienlijkste van *Europa* werd, terwijl nog tot op heden de bezittingen welken *Portugal* in de *Oostindien* heeft, hoofdplaatsen zijn. Deze zoo verdienstelijke prins stierf in den jare 1463, en het laatste nagelacht zal nog zijn naam steeds met blijdschap en dankbaarheid noemen.

Na zijn' dood verkoelde de ijver voor nieuwe ontdekkingen, het goud van *Guinea* was thans het doel van alle zeetogten, en al de in den omtrek van dit eiland liggende plaatsen werden, bij gelegenheid, van tijd tot tijd, ontdekt. Aldus ontdekte men in den jare 1472 het *Prince eiland*, en de eilanden *St. Thomas* en *Annabon*, dicht bij den Aequator, waarop het laatste schielijk wegens de aankweking van het suikerriet bekend werd; waartoe men voor de ontdekking van *America* de ongelukkige negerflaven gebruikten. — In den jare 1481 kwam er echter in *Portugal* een koning aan de regering JOHANNES de II. genaamd, die de ontwerpen van den Infant weder met ijver voortzette. Hij deed op *Guinea* vestingen en colonien aanleggen, en zond van daar schepen om verdere ontdekkingen te doen: deze voeren 300 mijlen aan gene zijde van den Aequator, en men vernam met blijdschap dat *Africa* zich niet

te-

tegen het züiden uitstrekke, gelijk op de oude kaarten afgebeeld was, maar dat hetzelfde zich langzamerhand meer oostwaards kromt.

Thans werd de hoop sterker, dat men een der zuidelijke spitzen van *Africa* zou kunnen bereiken, dezelve omvaren, en op deze wijze rondvaren en ter zee naar *Oostindien* zou kunnen stevenen. Waarop, in den jare 1486, zekere BARTHOLOMEUS DIAZ deze spits bereikte. Doch schoon hij dezelve zag, zoo wilde echter zijn foldaten hem niet verder volgen, en niet langer op eene onbekende zee, aan het einde der waereld, met zoo veele gevaren kampen: daar de vreeslijke stormen, die aan deze spitzen gewoonlijk woeden, de onstuimige baren deden zwellen: hij vond zich dus genoodzaakt om naar *Lisfabon* terug te keeren, en noemde het zuidelijk einde van *Africa*: *Het voorgebergte* of de *Kaap des Schriks*. Doch toen koning JOHANNES de II. dit heugchlijk naricht ontving: riep hij, met een vrolijk vertrouwen, uit: neen, het heet het voorgebergte de *Goede Hoop!* Thans is de zeeweg naar *Oostindien* gevonden! — Met recht heeft het dezen naam tot op heden behouden, daar de hoop van koning JOHANNES ten vollen vervuld werd. — Bij verkorting wordt hetzelfde thans veelal de *kaap* geheeten.

Na lang vertoeven werd eindelijk, onder de regering van koning EMANUEL, eene vloot van vier schepen uitgerust, onder het opzicht van den moedigen Genueeschen zeeman, VASKO DE GAMA, wel-

H 5

welke de rondvaring om *Africa* ondernemen wilde. Zijne reisgezellen, zijnde slechts 160 in getal, waren zoo moedig niet — vreesden dat zij in hun gewisfen dood gingen, en zochten dus, door bidden en vasten, den toorn des hemels te bevredigen. Op den 18 Julij van den jare 1497 gingen zij onder zeil, waarop VASKO DE GAMA, juist in den ongunstigsten tijd, aan de kaap kwam. Hij bespeurde dit terstond met schrik, daar de stormen zoo vreeslijk woedden dat zij elk oogenblik dreigden zijn schip in den afgrond te doen verzinken. Nog vreeslijker bedreigde hem de wanhoop zijner schepelingen, die, meer dan eens, het voornemen hadden om de vermeete oorzaak van hunnen doodsangst over boord te werpen. GAMA overwon intuschen alle deze gevaren door zijne standvastigheid. Hij deed de wederspannigste zeelieden in ketens kluisteren — plaatste zich zelve aan het roer, en voer op deze wijze eindelijk, op den 20 November, met een' gunstigen westen wind de *kaap* om: schoon hij zich echter niet op de volle zee waagde, maar aan de oostkust van *Africa* binnen liep; ten einde te vernemen, of hij hier ook eenige narichten van de *Oostindiën* kon verkrijgen.

Hoe verder hij voortzeilde, voorbij het land der Hottentotten; om het voorgebergte van *Corientes*, langs de kust van *Sofala*, hoe meer sporen van welstand en vertier met *Indiën* hij ontdekte. In de haven van *Mofambique* zag hij voor het eerst schepen met zeilen, aan deze schepen was geen enkele spij-

spijker, de planken waren te samen gehecht met touwen van kokosnoten; ook de voegen waren hiermede dicht gemaakt: de zeilen waren van palmbladen, en sommige der grootste schepen hadden landkaarten en compasfen. Bovendien vonden zij aldaar niet alleen alle *Indische* producten, als zijden, paarden, specerijen enz. maar ook Mahomedanen, die de waren van daar naar den Arabischen zeeboezem vervoerden. Thans waren zij zeker dat zij het doel hunner reis bereikt hadden. GAMA stevende nog voort tot aan *Melinda*, dicht onder de linie gelegen: werd aldaar zeer vriendelijk ontvangen, men gaf hem zeelieden die de reis naar de *Oostindien* reeds meermaalen gedaan hadden, en dus zeilde hij 500 mijlen dwars over den Oceaan; en ankerde in den jare 1498 op den 19 Mei in de haven van *Calicut*, op de Malabaarsche kust.

Op deze wijze werd het hoofdoogmerk dezer groote en moedige onderneming eindelijk bereikt. Nu was men in het zoo hoog geprezene en nooit geziene *Indien* gekomen. — Doch de Portugezen zagen schielijk in, dat zij met hun drie schepen, (een hadden zij onderweeg verbrand,) hier geene dappere veroveringen maken, zoo min als zij met hunne schelpen, glazen korallen, en andere blinkende kleinigheden eenigen koophandel drijven konden: want de bewoners van *Indiën* waren geen ruuwe negers, maar leefden in een' bloeienden welvaart. Hadden steden, manufacturen, koophandel, akkerbouw, en hun koning hield een prachtigen hofstoet. — Een koop-

koopman uit *Tunis*, aan de noordelijke kust van *Africa*, tegen over *Siciliën* gelegen, die zich, uit hoofde van den handel dien hij dreef, in *Indiën* ophield, verheugde zich aldaar zoo onverwagt Europeanen te vinden. *VASCO DE GAMA* deed door zijn tuschenkomst aan den *Samorin*, of koning van *Calicut* een gehoor verzoeken, die hem zeer vriendelijk ontving, waardoor hij reeds veel hoop voedde om een voordelig verdrag met hem tot stand te brengen. — Doch zoo dra de Mahomedanen, die van dit verdrag de nadeligste gevolgen voor hunnen handel vreesden, dit hoorden: maakten zij de Portugezen bij den koning verdacht, dat zij hem zijn rijk wilden ontroven, waarop *GAMA* zich nog gelukkig achtte, dat hij nog zijn leven, door de vlucht met zijn schip te nemen, redden kon. Hij zeilde schielijk naar *Melinda* en van daar naar *Europa* terug: en liep, op den 14 September van den jare 1499 den *Taag*, waar aan *Lisfabon* ligt, in; na dat hij de langste en bezwaarlijkste zeereis gedaan had, die ooit ondernomen werd.

N E-

## NEGENDE HOOFDSTUK.

DE ONTDEKKING VAN AMERICA DOOR  
COLUMBUS.

Vóór dat de Portugezen, op de boven gemelde wijze, gedurende 70 jaren, door moeilijker en herhaalde pogingen langs de westelijke kusten van *Africa*, het grote doel bereikt, en een' zeeweg naar de *Oostindien* uitgevonden hadden, ontstond er in den geest van een ervaren en nadenkend man de gedachten, of men, langs een' foortgelijken korter weg, dit doel niet zou kunnen bereiken: niet juist, dat deze weg zoo veel korter was, doch hij gaf aanleiding tot nieuwe ontdekkingen, waaraan men tot heden nog niet gedacht had.

*CHRISTOFFEL COLUMBUS*, heette deze zoo beroemde man. Hij was in *Genua* geboren, doch in *Portugal* met eene dochter van *PERESTRELLO*, (die verscheide zeereizen aan de westelijke kusten van *Africa* mede gedaan had) gehuwd. Reeds als aankomend jongeling was de zeemanskunst zijne geliefte bezigheid: doch zijn eergierigheid was te groot om gewoon schipper of kapitein te willen blijven, ten dien einde was hij vlijtig in het navorschen omtrend de kennis der ligging van toenmaals bekende landen, anders de *aardrijkskunde* genaamd: hij leerde ook de sterrekunde,

de, het tekenen, en de meetkunde; van zijn veertiende jaar af had hij op zee geweest, had de voornaamste havens der *Middellandsche zee* bezocht, en had zelfs met de Engelschen den togt tot de vischvangst naar *Island* gedaan.

In *Portugal* terug gekeerd las hij de journalen van zijn schoonvader, vergeleek die met de landkaarten, en deed zelfs een reis naar *Madera*, de *Canarische* en *Azorische* eildanen: hierdoor ontstonden, van tijd tot tijd, de gedachten in hem, dat men *Indien* ter zee bereiken konde, wanneer men aan de westelijke zijde recht uit in de openbare zee voortzeilde; want men wist, of geloofde ten minsten toenmaals nog niet dat de waereld een ronde kloot was. Op dezen kloot ligt *Indien* geheel oostwaards; en was, volgens de berichten der oudste reizigers, een zeer groot land, van welks oostelijk uiteinde men nog geen bepaalde berichten gegeven had. Wie weet dus, dacht *COLUMBUS* toenmaals, of het zelve niet tot aan de westelijke kust van *Europa* omloopt? — En bijaldien dit uiteinde zich ook al niet zoo ver uitstreckte, als dan moet het toch mogelijk zijn, wanneer men recht uit naar het westen zeilt, om *Indien* te bereiken. Deze gedachten had des te meer waarschijnlijkheid, vermits de Portugeefche zeelieden somtijds zeldzaam riet, kunstig bearbeid hout, ja eens twee lijken, die men bespeurde dat van een' geheel verschillenden aart van volken waren, van den westelijken zeeoever tot aan de kusten van de *Azorische* eilanden, zagen voortdrijven, en verstandige lieden, aan wien

*COLUMBUS* zijn gedachten mededeelde, billijkten dezelve.

Nu begaf *COLUMBUS* zich naar zijne geboortestad *Genua*, en verzocht dat men hem eenige schepen zoude geven ter ontdekking van den nieuwen zeeweg. Doch men wees hem als een dweper af, waarop hij zijn ontwerp mededeelde aan *JOHANNES* den II, koning van *Portugal*. Deze, als ook zijn raadsheren, ondervroegen *COLUMBUS*: doch rustte hierop heimelijk schepen uit, en zonden met dezen een ander uit, om den zeeweg naar het westen te onderzoeken. Doch deze keerde, na verloop van eenigen tijd, weder terug, en verzekerde dat aldaar geen land te vinden was. — Onwillig over deze trouwloze behandeling der Portugeefche ministers, ging *COLUMBUS*, in den jare 1484, naar *Spanjen*, alwaar toenmaals *FERDINAND* in *Arragonien* en *Izabella* in *Castilien* gemeenschappelijk regeerden. — *COLUMBUS* voorslag werd rijpelijk overwogen: doch *Spanjen* had toenmaals nog geene zeemagt, en men verstond er niets van de zeevaart, noch aardrijkskunde: bovendien was men toenmaals in oorlog met de Arabieren en Mooren in het zuidelijk gedeelte van *Spanjen*, en het ontbrak den koning en de koningin aan geld om de schepen uit te rusten.

Thans wilde *COLUMBUS*, na vijf jaren, die hij te vergeefs in *Spanjen* had doorgebracht, zich naar *Engeland* begeven, waarop een spaansch geestelijke, die het vertrouwen der koningin bezat, hem overreedde om te blijven, wanneer eindelijk, na drie jaren,

de moedige standvastigheid van den edelen COLUMBUS haar doel bereikte. De Mooren waren overwonnen, en offchoon het geld nog altoos ontbrak, gaf IZABELLA hare juwelen ten pande, waar voor de fchatmeester van *Arragoniën*, SANTANGELO genaamd, zijn gantsch vermogen, van 17,000 ducaten, als ter leen aanbod. Op den 17 April van den jare 1492 werd er met COLUMBUS een verdrag geteekend, waarbij hij: „ tot opper admiraal „ van alle nieuwe zeeën, tot onderkoning van alle „ landen en eilanden welken hij ontdekken zoude, „ benoemd werd: waarbij hij voords een tiende deel van „ alle inkomsten in de nieuwe bezittingen zoude „ erlangen, terwijl deze waardigheid en voordelen „ op zijne nakomelingen zouden overgaan.”

Met drie kleine fchepen en 90 man zeilde COLUMBUS op den 3den Augustus van den jare 1492 uit de zeehaven *Palos*, in *Andalufien* gelegen: zoo lang hij in bekende wateren voer, hielden zijn gezellen goeden moed, offchoon zijn roer, dat verbrijsfeld werd, aan veelen een slecht voortteeken fcheen te zijn. Doch toen zij, op den 6den September, van de *Canarifche eilanden* regtftreeks in de openbare zee ftevend, toen fchielijk al het land voor hun gezicht verdween, en zich overal niets meer voor hun oog vertoonde dan eene eindelooze zee en de uitgestrekte lucht, — toen men, fchoon met een gunftigen oostenwind, verfcheide dagen, ja eindelijk verfcheide weken lang voortzeilde, zonder land te zien: toen werden de standvastigften kleinmoedig; zij allen

ge-

geloofden een zekeren dood te gemoed te gaan, en bedreigden eindelijk hun' vermetelen aanvoerder om hem over boord te werpen; bijaldien hij niet terug keerde. COLUMBUS bleef intusfchen onwankelbaar, bevredigde de ontruste en grimmige gemoederen door zijn eigen gerustheid; en de hoop die hij voedde: daar hij zich aanfelde als of hij zeer te vrede ware over den verren weg dien hij reeds afgelegd had, en hierdoor het zekere vertrouwen had, dat hij zijn doel bereiken zou. Intusfchen hield hij voor hun verborgen, dat zij op den 1 October reeds 770 zeemijlen afgelegd hadden. (De zeemijlen zijn kleinder dan de landmijlen: 4 zeemijlen maken te famen 3 landmijlen uit.) Doch eindelijk was alles vergeefs, de fchepelingen wilden COLUMBUS vermoorden: maar het denkbeeld hoe zij alsdan terug zouden keeren, weêrhield hen nog alleen.... Waarop, reeds den volgenden dag, het peillood grond peilde, en zij riet en een boomftam met roode beziën op het water zagen dobberen: ook zag men landvogels die om de masten heen vlogen, of zich hierop nederzetten: want de zeevogel onder anderen vliegt dikwerf mijlen ver over de zee; 't geen COLUMBUS, die dit toenmaals nog niet wist, reeds dikwerf misleid had. — De zon ging onder en men zag echter nog niets, COLUMBUS deed intusfchen de zeilen nederlaten; om niet in den nacht op klippen gedreven te worden. Twee uren vóór midden nacht zag hij in de verte een vuur branden: — land! land!.... riep nu elk in verrukking

II. DEEL.

I

uit,

uit: men viel elkander om den hals, allen weenden van vreugde, en baden op de knieën COLUMBUS om vergiffenis: waarop zij God door lofgezangen dankten: en toen de morgen aanbrak, zijnde vrijdags den 12 October, zagen zij een schoonen groenen wal voor zich liggen. ....

Met het opgaan der zon roeiden zij onder het maken van krijgsmuziek aan land, knielden biddend neder, kuschten den vasten grond; en COLUMBUS nam, in naam des konings van Spanjen, het eiland in bezit: daar men van gevoelen was dat heidenen het recht niet hadden om land in eigendom te bezitten: en dat dit alleen aan de uitverkoornen kinderen Gods, aan den Christen toe kwam. Bovendien toonden de bewoners van dit eiland zich zoo ruuw, dat de Spanjaarden zelf een tijd lang twijffelden of het wel menschen waren: zijnde zij geheel naakt, rood koper kleurig en latende slechts enkele afgebroken geluiden hooren. De zoele lucht en de natuurlijke vruchtbaarheid des gronds leverden aan het klein getal inwoners genoegzamen voorraad en vruchten op, daarom arbeidden zij niet, bouwden geen akkers, weidden geen vee, vongen geen vogels noch vischen — ook vond men aldaar geen sterke wilde dieren die hen noodzaakten om ter jagt te gaan. Te dier tijd had niemand hunner aldaar nog een eigendom; ieder at wanneer hij honger had, en iets te eeten vond: en sloep op den bloten grond onder de schaduw van een' boom.

Naar het woeste geluid dat deze wilden van zich gaven, noemde men dit eiland *Guanahani*, gelijk

lijk het thans nog heet: het zelve is onder de *Bahama* eilanden gelegen. COLUMBUS zag echter wel, dat hij aldaar geen schatten van *Indien* vinden zou, en stuurde dus verder naar het zuiden; want de eilanders, die de begeerte der Spanjaarden naar de gouden sieraden die zij in de ooren, en in den neus droegen, ontdekten, wezen hen naar deze oorden: waarop COLUMBUS aan het grootste eiland, namelijk aan *Cuba* landde, 't geen hij reeds voor het vaste land van *Indien* aanzag. Hij zeilde nu van haven tot haven, vond overal vruchtbare gronden, doch geen de minste sporen van akkerbouw of beschaafdheid: geheele troepen maakte menschen zwerven even zoo dierlijk rond, als op *Guanahani*. Wanneer men hun goud liet zien, wezen zij naar het *Oosten*. COLUMBUS zeilde derwaards, en vond een nieuw eiland, 't welke hij *Hispanjola* noemde, doch 't geen thans *St. Domingo* heet.

Ook dáár vond hij de oorden even schoon en vruchtbaar, doch menschen die geen het minste besef van kleding, noch van den arbeid hadden. Echter waren zij in stammen verdeeld, hadden opperhoofden, *Caziken* genaamd. Een dezer liet zich op een draagbaar rond dragen, doch was voor het overige naakt gelijk de anderen. Hij gaf de Spanjaarden te verstaan dat er somtijds *Caraiben*, die hunne vijanden waren, van het nabij liggende eiland, op *Canoes*, (zijnde uitgeholde boomstammen,) derwaards kwamen, zijn volk aanvielen en veelen hunner mede sleepten; ten einde hen op te eeten.

COLUMBUS gaf hierop door tekenen aan den *Cazik* te kennen, dat hij ter hunner verdediging tegen deze rovers, een fort wilde bouwen, en een gedeelte zijner Spanjaarden daarin achter zoude laten. De wilden verstonden hem, en verheugden zich toen zij de Spaansche timmerlieden zagen arbeiden: en droegen vlijtig hout en andere materialen aan. De goudstaven welken zij hadden gaven zij met blijdschap voor glazen korallen, schellen, en naainalden. Toen COLUMBUS hun vroeg werwaards hij zich moest begeven om het goud te vinden? wezen zij hem naar het *Zuiden*, als zijnde het regte *Goudland*.

Intusfchen kon COLUMBUS thans geen ontdekkingen meer wagen, daar een zijner fchepen gestrand was, en DON PINZON, een zijner gezellen zich heimelijk met een ander fchip verwijderd had; ten einde voor zich zelve het regte *Goudland* op te zoeken: dus bleef hem slechts één fchip, en wel het kleinste over. Hier mede besloot hij naar *Spanjen* terug te keeren. Hij liet 38 Spanjaarden in het nieuw gebouwde fort, gaf hun wijze voorschriften, vermaanden hun om zich bescheiden en vriendschappelijk tegen de Indianen te gedragen; en fcheepte zich, op den 4 Januarij 1463 weder in, om naar *Europa* te varen.

Op den derden dag, van zijn' togt ontmoette hij den trouwlozen PINZON, die niets ontdekt had, maar de eerste wilde zijn, die de tijding der nieuw ontdekte landen in *Spanjen* bragt. Hij ontschuldigde zich, en COLUMBUS vergaf hem grootmoedig: waarop een vreeslijke storm rasch de moedige zee-lic-

hiede dreigde te doen vergaan, zij allen wagten bevend het oogenblik af, waarin hun lek fchip zinken zoude: doch COLUMBUS, die, te midden van het dringendst gevaar, zijn tegenwoordigheid van geest behield, fchreef intusfchen op perkament een kort bericht van zijne ontdekkingen, lag dit met alle mooglijke voorzorg in eene leëgen ton, wierp denzelven in zee; op dat in geval hij ook vergaan mogte, veelligt toch hier of daar het naricht zijner gewigtige ontdekkingen gered, en bekend zoude worden. Doch de lucht werd weder helder, en op den 15 Januarij kwamen zij aan de *Azorische* eilanden. Gedurende zes weken moesten zij aldaar vertoeven ten einde hunne zwaar beschadigde fchepen te laten repareren. — Op den verderen togt werd COLUMBUS op den 4den Maart nog door een' zwaren storm in den *Taag* bedreigt, die hem naar *Lisfabon* dreef. JOHANNES de II. koning van *Portugal* wilde nu zelf den zoo moedigen zeeheld spreken, waarop het hem zeer berouwde van hem voor tien jaren geen gehoor verleend te hebben.

Toen COLUMBUS nu eindelijk op den 10 Maart in de haven van *Palos* binnen liep, werd hij met algemene vreugde ontvangen: men luidde de klokken, loste het gefchut, en drukte hem in de armen; toen hij voor het eerst van zijn fchip naar een bijgelegen klooster ging, om God openlijk zijn dankoffer te brengen. Het hof hield zich toenmaals op in *Barcelonien*, in het oostelijk gedeelte van *Spanjen* bij de *Pyreneeën* gelegen. Waarop COLUMBUS zich



zich derwaards begaf, waar hij doortrok werd hij als in triumph ontvangen: FERDINAND en IZABELLA overhoopten hem met lofspraken en eerbewijzen, en geheel Spanjen was in beweging op het bericht van eene nieuw ontdekte waereld. In korten tijd had men 1500 menschen gevonden die deel aan den tweden togt wilden nemen; daar zij zich nu naar het eigentlijke Goudland zouden begeven. De koning rustte 17 schepen uit, gaf ambachtslieden, en mijnwerkers mede, terwijl COLUMBUS voor de verzameling der Europeaansehe dieren en gewassen zorgde: waarvan hij eene schielijke voortteling op deze zoo vruchtbare eilanden hoopte. — Ook werd de paus niet vergeeten, en men geloofde zoo sterk dat hij de plaatsvervanger van God op de aarde was, dat men al het nieuw ontdekte land ter zijner beschikking overliet: en dit slechts uit zijne handen als een geschenk wilde ontvangen. De Portugezen hadden bij hunne ontdekkingen in *Africa* op dezelfde wijze gehandeld: en toen *Portugal* zich bij den paus vervoegde, en hem voorstelde dat het onbillijk zoude zijn dat *Spanjen* alleen deze nieuwe ontdekte landen ten geschenke zoude erlangen: deed de paus de uitspraak dat: „al het land 't geen 300 „ mijlen westwaards de *Azorische* eilanden lag, aan „ de Portugezen; en 't geen aan gene zijde lag aan „ de Spanjaarden zoude behooren.” Ten gevolge van dien, bleef *Brazilien* een eigendom van *Portugal*.

Op den 25sten September 1493 zeilde COLUM-

BUS

BUS uit *Cadix*, nam deze keer zijn koers een weinig meer zuidwaards, en ontdekte hierdoor op den 2den november het eerste *Caraïbische* eiland, en voords *Martinique*, *Guadeloupe*, *Portorico*, en meer anderen: op alle deze eilanden heerschte de grootste menschenhaat, en sporen van de gruwzame woestheid om vijanden te slachten, en hun vleesch te eeten. — De zorg voor zijne achtergelatene colonie voerde hem naar *Hispanjola* terug, alwaar hij op den 2den November aankwam. Doch hoe verschrikte hij, toen hij aldaar zijn fort noch niemand van zijn volk meer vond. Het gruwzame gedrag der Spanjaarden jegens de goedhartige Indianen had dezen tot weêrwraak aangehitst, zij hadden al de Spanjaards verslagen — de vesting verwoest — en de vlucht in het binnenste gedeelte van hun eiland genomen. COLUMBUS stichtte op eene daartoe geschikte plaats, een nieuw verblijf, ten einde aldaar altoos een rustpunt te kunnen vinden: waarop hij dit eiland ter eere zijner koningin, IZABELLA noemde. De Spanjaards die hem verzelden betoonden hem intussen schielijk hun misnoegen, daar zij gehoopt hadden het goud als zand te vinden; terwijl zij daarentegen hier arbeiden, den onbebouwd grond bebouwen, en huizen timmeren moesten: offchoon het weinig goud dat zij aldaar vonden hun naauwelijks voor hunne moeite beloonde.

Bovendien verwachtte koning FERDINAND welhaast een schip met goud te zien aankomen. — COLUMBUS bevond zich ten dien einde in de

14

har

harde noodzaaklijkheid, om de ongelukkige *Indianen*, eene bestemde afgave van goud en boomwol af te vorderen.

In den beginne kantten zij zich hiertegen; doch eenige kanonschoten, en de kwaadaartige honden die op deze naakte menschen aangehitst werden, en verscheiden hunner doodbeeten, noodzaakten hen om zich tot den vermoeijendsten arbeid te laten gebruiken. — *COLUMBUS* begaf zich intusfchen met de zijnen naar het hem aangewezen eigentlijke goudland: naar het zuiden, namelijk — en ontdekte *Jamaica*. — Op deze reis werd hij ziek, het ontbrak den schepeling aan levensmiddelen, en toen hij uitgeput in *Hispanjola* terug kwam, vond hij alles in oproer. Men had de Indianen op nieuw onmenschelijk behandeld, dezen hadden zich gewroken, en veele misnoegde Spanjaarden waren naar hun vaderland terug gekeerd. — In een woord, een spaansch kamerjonker nam op zich om alle bezwaren die men tegen *COLUMBUS* maakte op te tekenen, en hiervan aan het hof bericht te geven. *COLUMBUS* ontrustte zich te recht over deze trouwloosheid, gaf het opzicht over alles aan zijn broeder *BARTHOLOMEUS* over, en ijelde naar *Spanjen* in den jare 1494. Hij bevond dat kwade geruchten hem aldaar reeds bezwalkt hadden, en schoon zijne tegenwoordigheid voor dit maal allen laster den mond snoerde, verwijlde men echter twee jaren eer men eene nieuwe vloot uitrustte, waartoe men hem geen andere schepelingen mede gaf, dan een aantal grove mis-

misdadigers; om welken hij genoodzaakt geweest ware, zelf te vragen; ten einde met zijne vloot in zee te kunnen steeken, en die het Gouvernement voords tot Colonisten bestemde.

Ditmaal, zijnde in den jare 1496, richtte hij zijn koers nog meer naar het *Zuiden*, en zou welligt in *Brazilien* aangekomen zijn, bijaldien geen ongunstige wind en de brandende hitte onder den aequator, die alle wijn en watervaten deed springen; als ook de levensmiddelen bedierf, hem niet genoodzaakt hadden naar het *Westen* te stuuren. Op deze wijze kwam hij aan het eiland *Trinidad* aan de uitvloeijing van den *Oronoco vloed*, welks onstuimigheid zijn schip bijnaar tegen de klippen deed verbrijzelen. Naar de grootte van dezen vloed, trok hij het gevolg dat dezelve niet uit een der eilanden vloeide — terwijl hij de kusten langs voer, werd hij ten vollen overtuigd dat hij het vaste land bereikt had. Daar het hem intusfchen niet waarschijnlijk voorkwam dat dit land aan het reeds ontdekte *Indien* verbonden was, vermoedde hij dat er ergens een doorvaart moest zijn: die men werkelijk ook naderhand ontdekte.

Voor het tegenwoordig oogenblik werd hij door ziekte, als ook door de ontevredenheid zijner soldaten, genoodzaakt om weder naar *Hispanjola* terug te keeren. Ook hier vond hij weder weinig reden om zich te verheugen. Zijn broeder had zich van daar verwijderd ten einde eene tweede stad, *St. Domingo* te doen stichten: intusfchen hadden de Spanjaards, de overige landgenoten tegen de beide

gebroeders COLUMBUS tot oproer aangehitst. „ De Genueezen wilden de Indianen beschermen, om „ de Spanjaards tot slaven te maken; uit dien hoof- „ de verboden zij op de strengste wijze de mishan- „ deling der Indianen.” Daarenboven behielden zij drie scheepsladingen met levensmiddelen voor zich, terwijl BARTHOLOMEUS met zijne landslieden aan het andere einde van het eiland van honger verfmachtten.

Aldus vond COLUMBUS, bij zijne terugkomst, den toestand der zaken: met moeite smoorde hij het oproer, ontkwam zelf nauwelijks aan de sluikmoordenaars, en alhoewel hij zijn koning de trouwste berichten deed toekomen, zonden zijn vijanden echter ook berichten: daar men nu eenmaal mistrouwen jegens hem opgevat had, vond de laster en logen nu des te ligter ingang: waarop een Spaansch edelman FRANCISCUS VAN BOVADILLA afgezonden werd om de klagten te onderzoeken: vond hij dezelve gegrond, alsdan had hij bevel om COLUMBUS af te zetten, en zich in zijn plaats te stellen. — Toen BOVADILLA in *Hispanjola* aan kwam, nam hij, zonder eenig onderzoek te doen, het huis, en de goederen van COLUMBUS in bezit, vaardigde een algemeen bevel uit, om hem als stadhouder te erkennen; en zond aan COLUMBUS het koninglijk decreet, waardoor hij van zijn post ontzet werd; en dat hij reeds bij voorraad had mede genomen. Nu eerst begon men aan zijn rechtsgeding, waarbij van ieder geëischt werd om zijn bezwaren tegen

gen COLUMBUS bij hem in te brengen: doch COLUMBUS die ook in dit geval een bewijs gaf van de gelatenheid en innerlijke zielrust, waardoor hij dikwerf te midden van de grootste doods gevaren zijn eigen redder geweest was, zag dit alles gebeuren, zonder zich te ontrusten: en verzocht alleen om op eene bescheidene wijze verhoord te worden: doch BOVADILLA zonder hem eens bij zich te doen komen, gaf bevel om de beide broeders aan ketens te kluisteren; en hen op een afzonderlijk schip naar *Europa* te voeren....

Intusschen deed het aanzien van deze ketenen in het hart van elk billijk Spanjaard bitterheid en misnoegen ontstaan, waarop de kapitein, toen het schip een weinig van land verwijderd was, COLUMBUS met eerbied naderde, en hem van zijn ketenen wilde ontslaan. — Doch COLUMBUS sloeg dit af, er bijvoegende: „ dat geheel Spanjen moest zien, hoe zijn „ koning de ontdekker eener nieuwe waereld beloon- „ de.” Het konde ook niet misfen of de wijze waarop hij terug keerde moest algemeen misnoegen baren. De koning FERDINAND, als ook de koningin IZABELLA, schaamden zich zelve hier over, en dedden terstond zijn kluisters flaken: de laatste zond hem geld, ten einde hij welvoeglijk aan het hof zoude kunnen verschijnen. Hij kwam, wierp zich zwijgend, doch met een blik waaruit men het gevoel van zijn gekrenkte verdiensten ontwaarde, voor de trappen des throons neder. — Waarop de koning en koningin hem van hunne gunst verzekeringen dedden,

den, en de begane dwaling erkenden. BOVADILLA werd afgezet, doch aan het gesloten verdrag met COLUMBUS werd niet meer gedacht — daar men een ander namelijk OVANDO, als stadhouder naar de colonie zond, in den jare 1500. Vol misnoegen verliet COLUMBUS het hof, droeg zijn ketens overal met zich om, en gaf bevel dat dezelve met hem in het graf zouden gelegd worden.

Eenige jaren daarna ontwaakte in COLUMBUS intusfchen weder de oude neiging om de doorvaart naar Indiën, die hij vermoedde dat in het nieuw ontdekte land te vinden zou zijn, op te zoeken. Hij begaf zich ten dien einde naar het hof, en FERDINAND ijverzuchtig over de ontdekkingen der Portugezen in Indiën, gaf hem vier schepen; die echter vrij slecht waren, en waar mede COLUMBUS, op den 9 Mei 1502, uit Cadix onder zeil ging. Een derzelve was reeds in de eerste maand lek: waardoor hij genoodzaakt werd om zijn koers naar Hispanjola te richten; 't geen hij echter zoo gaarne had willen vermijden: waarom ook de hem vijandelijke OVANDO hem het binnen lopen in deze haven weigerde. COLUMBUS zocht naar het vaste land, zeilde langs de kusten van het voorgebergte van *Gracios à Dios*, (aan de westzijde van *Jamaica*,) zuidwaards tot aan *Portobello*, doch vond echter de zoo gewenschte doorvaart niet: ook het verlangen om in deze schoone oorden eene colonie aan te leggen, werd verijdeld door de onverzaadlijke hebzucht zijner Spanjaarden, welke hem noodzaakte om deze oorden zoo spoedig

moog

mooglijk te verlaten; waarop hij, na een reeks van ongelukkige toevallen, eindelijk op den 14 Junij in den jare 1503 te *Jamaica* aan kwam.

Een zijner schepen was gezonken, de overigen waren zoo sterk beschadigd dat er geen mogelijkheid was om dezelve te herstellen, en bijaldien de hemel hem niet door een zonderling toeval een schip ter zijner redding gezonden hadde: zou deze zoo beroemde ontdekker der nieuwe waereld zijn leven aldaar in elende onder de wilden hebben moeten eindigen. Ten einde dit te verhoeden waagden twee zijner scheepsgezellen, namelijk de Spanjaard MENDES, en de Italiaan FIESCHI eene moedige onderneming: zij roeiden op twee uitgeholde boomstammen naar *Hispanjola*, zijnde een streek van 30 zeemijlen, gedurende tien dagen lang, op de onstuimige zee; en kwamen 't geen nog bewonderingswaardiger is, gelukkig aan land. COLUMBUS beschouwde hen intusfchen rasch als verloren, daar er meer dan een half jaar verliep, zonder dat hij iets van hun hoorde; 't geen voor hem de ongelukkigste tijd was die hij gedurende zijn zeetogten nog beleefd had. Zijn gezellen wilden zijn bevel, om de Indianen geen leed te doen, niet langer gehoorzamen; een gedeelte der Spanjaarden verliet hem, ten einde op het eiland rond te zwerven, en te plunderen: de eilanders verwijderden zich geheel van daar, en hielden op met de Spanjaarden levensmiddelen te verschaffen, waarop het verstand en de kunde van COLUMBUS hem en zijne gezellen van den hongersnood redde. Hij had

had een maan — eclips berekend, en kondigde den wil- den den toorn hunner goden over hun onmenschelijk gedrag aan, welke toorn zij den zelfden avond aan de volle maan zouden kunnen bespeuren . . . . zij za- gen met schrik hoe de heldere maan zich verduister- de, baden den voor hun zoo vreeslijken vreemdeling om dit te bemiddelen: en beloofden hem zoo veel levensmiddelen te zullen brengen, als hij verlangde.

Intuschen ging de zich aan COLUMBUS ontruikt hebbende hoop Spanjaarden voort met plunderen; waardoor men reden had om alles van de wraak der goedhartige, doch mishandelde, Indianen te vreezen. COLUMBUS trok met zijn getrouwste Spanjaarden tegen de hem ontvluchte hoop, versloeg deze, en bragt de nog overgeblevenen tot gehoorzaamheid terug. — Eindelijk, na verloop van acht kommervolle maanden, verscheenen MENDEZ en FIËSCHI met een groot schip; dat zij niet dan met zeer veel moeite van den wreden OVANDO bekomen hadden. Uitgeteerd door krankheid en verdriet, kwam CO- LUMBUS te *Hispanjola* aan, en nam aldaar de eer- ste gelegenheid waar om naar *Spanjen* te stevenen. Dit was in den jare 1504.

Ook het eerste bericht dat hij aldaar hoorde was zeer treurig voor hem: de koningin IZABEL- LA was gestorven: hij droeg haar veel achting toe, en had zijn laatste hoop nog op haar gevestigd, doch ook deze hoop was nu geheel verijdeld: hij vervoegde zich met smeekschriften bij het hof, be- riep zich op het met hem gemaakte contract, en op de

de koninglijke belofte, doch vergeefs. — Boven- dien trachtte men de waarde van zijne ontdekking te verminderen, welke, na dat zij door COLUMBUS gedaan was, iedereen zoo natuurlijk en ligt toescheen, dat men zeide: dat elk ander dezelve even zoo gemak- kelijk zoude hebben kunnen doen.

COLUMBUS zat eens met een gezelschap van soortgelijke verstandige lieden aan tafel; er werden gekookte eijeren opgebracht: hij nam een ei, en vroeg: „wie van de heeren kan een ei op zijn „punt zetten, dat het op zichzelf overeind blijft „staan?” Verscheide hunner poogden dit te doen, doch vergeefs. Nu nam COLUMBUS het ei, drukte het aan de eene punt in, en het stond over- eind. „Ja!” riepen zij allen uit, „zoo hadden „wij het ook kunnen doen.” COLUMBUS ant- woordde hun lagchend, zeer goed: „ik beken „mijnheeren, dat het eenigste onderscheid hierin „bestaat: dat gij het zoo had *kunnen* doen, doch „dat ik het alleen zoo *gedaan heb*.” Waarvan het ei van COLUMBUS een spreekwoord in soort- gelijke gevallen is gebleven: daar het menigmaal ge- beurt, dat men de waarde eener nieuwe ontdekking wil verminderen, door te zeggen: dat elk ander dezelve ook had kunnen doen. Hij die het eerste iets gewigtigs ontdekt heeft, blijft echter alleen de grote man, wijl het nadoen vrij gemakkelijker is dan de uitvinding.

COLUMBUS stierf op den 20 Meij van den jare 1506 te *Valladolid*, in den ouderdom van 59 jaren,

zonder dat men de aan hem gedane beloften vervuld had. Zijn broeder vervoerde zijn lijk naar *St. Domingo*; op het eiland *Hispanjola* gelegen: alwaar hij het in de domkerk bijzette, waarbij hij de ketens niet vergat waarmede men COLUMBUS gekluisterd had. Een zoon van COLUMBUS, DIEGO genaamd, bekwam eindelijk den post van stadhouder over de nieuw ontdekte landen, doch niet om dat hij de zoon van COLUMBUS was, maar vermits hij met de nicht van een veel vermogend hertog gehuwd was.

AMERICUS VESPUTIUS, zijnde een Florentijnsch edelman, gaf het eerste een omstandig bericht van deze nieuwe ontdekte landen; werwaards hij verscheide reizen gedaan had. Daar nu de Europeanen, gedurende verscheide jaren, het nieuw ontdekte land alleen uit de berichten van den bovengenoemden schrijver kenden, werd het van tijd tot tijd eene gewoonte, om hetzelfde naar zijn naam *America* te noemen: alhoewel men het met meer recht, en voegzamer, *Columbia* had kunnen heten. Intusfchen dacht men er te vooren niet aan om hetzelfde een eigenaartigen naam te geeven, daar men het, nog lang na COLUMBUS dood, voor een gedeelte van *Indien* hield: van daar noemt men ook nog thans, de eilanden tusschen *Noord- en Zuid-America* gelegen, *Westindien*, vermits men dezelve door een vaart, aan de westzijde van *Europa* gelegen, bereikt: terwijl het daarentegen een heerschend gebruik is geworden, om de beide hal-

ve, ja zelfs al de eilanden, aan de zuidoostelijke zijde van *Aziën*, bij onderscheiding, *Oostindien* noemden, die men te vooren alleen met den naam van *Indien* bestempeld had.

## TIENDE HOOFDSTUK.

VERDERE ONTDEKKINGEN IN AMERICA.  
EERSTE REIS RONDON DE WAERELD.

Nu deed men jaarlijks nieuwe ontdekkingen in *America*, en reeds bij COLUMBUS leeftijd zond EMANUEL, koning van *Portugal*, eene vloot langs den nieuw ontdekten zeeweg naar *Oostindiën*, gaf aan den admiraal PEDRO ALVAREZ CABRAL die het commando over dezelve voerde; het bevel om bij zijn vaart naar het voorgebergte de *Goede Hoop*, zijn koers zoo veel mogelijk westwaards te richten. De admiraal deed dit, en ontdekte *Braziliën* in *Zuid-America* gelegen. Dit zeer uitgestrekt land werd in den beginne door de Portugezen op zeer geringen prijs gesteld: wijl zij aldaar wel een vruchtbaren grond, doch echter geen goud noch zilver, of eenige andere kostbaarheid vonden, welke tot een hoofdpunt des handels konde strekken. De Portugezen zonden toenmaals misdadigers derwaards, ten einde het door dezen als Colonisten te doen bevolken. Het was eerst na dat de verbandde Joden het suikerriet van *Madera* naar *Braziliën* verplant hadden, en men zag, dat hetzelfde aldaar zoo heerlijk gedijde, dat, het gouvernement omtrent dit land opmerkzamer werd, en kundige

mar-

mannen derwaards zond, ten einde dit te onderzoeken. Er werden hierop suikerplantagiën aangelegd, en de goedhartige doch den arbeid schuwende *Braziliaan* werd, door kleine geschenken, ligt gewonnen; waarvoor hij de rijke oogsten der tot hiertoe geplante gewassen afstond.

Dit land werd echter nog belangrijker voor de Portugezen, toen men aldaar in den jare 1695 goud, en in 1730 diamanten ontdekte; gelijk men dezelve op de gehele waereld tot hiertoe, nog niet zoo groot en schoon gevonden had. Behalven dien levert *Braziliën* een der schoonste soorten van verwout op, vooral aan de kust van *Fernambuco*, waarvan de Engelschen jaarlijks voor 20,000 centners kopen. Voor het overige is *Braziliën* de gewichtigste en rijkste bezitting der Portugezen buiten *Europa*.

De Spanjaarden, die intusfchen het eigentlijke *goudland* noch niet gevonden hadden, mishandelden de ongelukkige Indianen op de eilanden, ten einde dezen hun, door het bebouwen van den grond, rijke oogsten zouden verzamelen. — De Indianen waren zwak, en stierven, niet aan den arbeid gewoon zijnde, onder de harde mishandeling hunner gruwzame meesters zeer schielijk weg; zoo dat er van een millioen menschen op *Hispanjola*, na verloop van 15 jaren, naauwelijks 60,000 overgebleven waren.

Nog erger mishandeling wedervoer den genen die zich aan de heerschappij der Spanjaarden zochten

te onttrekken, men hitte honden op deze naakte menschen aan; hieuw hen met het zwaard; of schoot met snaphaan kogels onder deze weerloze menigte.... terwijl men hunne *Caziken* of opperhoofden tot een waarfchouwend voorbeeld, meestal bij een langzaam vuur verbrandde.... Op alle deze gruwelen konden priesters die de leer van JESUS, zijn' godsdienst, en liefde tot de vijanden beleden, de Christenen aansporen!... ô schandelijke geveinsdheid! ô ongehoorde gruwelen! die de vijand van het Christendom, ten onrechte aan den Godsdienst van den zoo menschlievenden JESUS, (die zelfs de liefde tot de vijanden leerde) wijt: wijl deze gruwelen door sommige priesters ondersteund werden. — Doch zij allen vergaten echter hunne verheven roeping niet, een hunner LAS-CASAS genaamd, ijverde tegen de onmenschelijkheid waarmede men de arme Indianen mishandelde. Hij maakte zelfs eenige slaven vrij, en daar men hem op de eilanden geen gehoor verleende, deed hij verscheide reizen naar *Spanjen* en trachtte den koning, en deszelfs raad ten voordele dezer ongelukkigen te bewegen. Gelukte hem dit voor een korten tijd, alsdan wist de hebzucht der goudgierige Europeanen door omkoppingen alles weder in vergetelheid te brengen en de schoonste plannen van LAS-CASAS te verijdelen. Intusfchen was het sedert dien tijd een algemeen gebruik geworden, om de sterke negers uit *Africa* te halen, en dezelve, in stede der zwakke Americanen, tot de aanbouwing der plantagien te

ge-

gebruiken. Men vond dit zoo voordelig, dat er sedert dien tijd jaarlijks bij de 80000 negerflaven uit *Africa* naar *America* gebragt werden. LAS-CASAS wordt algemeen voor de eerste gehouden, die ter verfhoning der zoo sterk gefolterd wordende Indianen, raadde om negers uit *Africa* te halen. Doch daar men dit reeds voor zijn' tijd deed, is dezen edele man onschuldig aan den zoo onteerenden menschenhandel.

BALBOA, een moedig en verftandig, doch woest mensch, had de eerste stad *Santo Maria* genaamd, op het vaste land aangelegd, en trok landwaard ten einde op deze wijze de goudrijke oorden te bereiken, werwaards de Indianen hem den weg aantobden. 190 moedige gelukzoekers volgden hem, en na een zeer bezwaarlijken marsch door digte zware bosschen, moerasfen, hoge bergen, vol van slangen en giftig ongedierte, kwamen zij aan eene hoogte van waar zij de grenzeloze zee aan de west zijde van *America* gelegen, ontwaarden. Dit was eene nieuwe ontdekking, COLUMBUS had reeds vermoed, dat het ontdekte land niet tot *Indiën* behoorde, maar dat er ergens een doorvaart moest zijn; waar door men langs een onbekenden, doch niet ver afgelegen, weg, *Indiën* zou kunnen bereiken. VALBOA steeg aan de kust af, ging met zijn zwaard en schild tot aan de borst in het water, en nam deze zee voor den koning van *Spanjen* in bezit: dit was in den jare 1513, ook vond hij aldaar veel goud en paarden, en alles bevestigde de vertelzels die men van het

K 3

Goud-



*Goudland*, in het *Zuiden* gelegen, gedaan had. Doch ook deze moedige BALBOA werd slegt beloond. Het Spaansch gouvernement zond hem een man van een lafhartig karakter die tot opperbevelhebber over hem aangesteld was: hoe bescheiden BALBOA zich ook jegens hem gedroeg, werd hij eindelijk, hoe moedig hij ook ware, door dezen genoodzaakt om den door hem met zoo veel gevaar ontdekten weg niet verder te vervolgen.

Intusfchen zeilde er in den jare 1519 een vloot van *Cuba*, noordwaards naar *Mexico*, onder FERDINAND CORTEZ. Hij landde, en vond aldaar een talrijk bevolkt en meer beschaafd land, als men tot hiertoe nog aangetroffen had. Hij had 600 man, 13 snaphanen, 16 paarden, en 14 stuks klein geschut mede genomen, daar hij op geen onderstand durfde hoopen, wijl de opperbevelhebber van *Cuba*, VELASQUEZ, hem reeds het, eerst aan hem gegevene, commando wilde ontnemen; wijl hij hem veel moediger en ondernemender vond, dan hij vermoedde, en dat verstandige lieden, altoos verdacht worden door eierzuchtige en boze menschen. CORTEZ moest dus zich zelve alleen zien te redden, tot welk einde hij zich eerst door zijn soldaten tot veldheer van zijn leger deed benoemen, en hen voords door eene zeldzame overredingkunst overhaalde, om zelf hunne schepen te verwoesten; ten einde zich hierdoor zelve den terugtogt af te snijden. — Nu rukte hij landwaards in, en wist zich zelve en zijn leger zulk een groot aanzien te

ver-

verwerven, dat de Mexicanen niet wisten, of zij hun gelijken, dan wel hoger tot hun afgedaalde wezens waren. Hun koning MONTEZUMA wilde zich door groote geschenken vrijkopen, doch vergeefs, CORTEZ trok regelregt naar *Mexico* en was met zijn geheel leger in de stad, voor dat MONTEZUMA het met zich zelve eens geworden was, of hij hem als vriend, of als vijand zoude ontvangen. — Waarop de koning zelf zonder de minste geweldadigheid, gevangen genomen werd. — Hierop kwam er een bericht dat VELASQUEZ een leger tegen CORTEZ uitgezonden had, dat hem gevangen naar *Cuba* zoude voeren. CORTEZ trok dit leger, met weinigen van zijn volk, tegen, nam hetzelfde geheel ten zijnen voordele in; en keerde met deze versterking naar *Mexico* terug: alwaar intusfchen, de onbezonnene strengheid van een Spaansch officier, al de Mexicanen tot oproer aangespoord had. Vergeefs trachtte CORTEZ door den gevangenen MONTEZUMA het oproer te stillen, zijn eigen volk wierp hun koning een hagelbui van steenen en pijlen toe; om dat hij hetzelfde trouwloos verlaten en zich aan gruwzame vreemden overgegeven had. De ongelukkige koning zeeg, zwaar gewond zijnde, hierop ter aarde neder: en stierf weinig dagen daarna. CORTEZ moest echter, na veel van zijn volk verloren te hebben, de stad verlaten, en zou op zijn terugtogt nog in de handen der verbitterde Mexicanen gevallen zijn, bijaldien het hem niet door zijne cordaatheid gelukt ware, om het groote Mexicaansche vaandel te

K 4

ver-

veroveren; waarvan de Mexicanen geloofden dat het noodlot van hun rijk afhing. Toen zij hetzelfde in CORTEZ handen zagen, namen zij zoo plotselings de vlucht, dat de Spanjaarden niets anders konden denken, dan dat een engel des hemels de Mexicanen op de vlucht gedreven had; wijl er nog slechts weinig Spanjaards overgebleven waren. CORTEZ liet ondanks hun klein getal den moed niet zinken, maar wist weder middelen uit te vinden om versterking te verkrijgen, en keerde hiermede naar Mexico terug.

Na dat de Mexicanen op de dapperste wijze hunne stad verdedigd hadden, nam hij, in den jare 1521, op den 13 Augustus, Mexico in: en zijne soldaten, die zich verbeeld hadden dat zij in allen huizen goudhoopen vinden zouden, folterden de ongelukkige Mexicanen, om hun te ontdekken waar zij hunne schatten verborgen hadden. De jonge koning werd zelfs van alle zijne versierzelen, en koninglijke gewaaden ontdaan, voords onmenschelijk gebonden; en met een zijner vertrouwden op gloeiende kolen gezet: — hij wist niets te bekennen, en zweeg dus, zijn ongelukkige lotgenoot, jammerde en schreeuwde overluid: waarop de koning op een' berispelden toon tot hem zeide: vriend; zie! leg ik hier dan op rozen!.. CORTEZ, die anders ook juist niet zeer goedhartig was; kwam hier op aan, schaamde zich over deze onwaardige behandeling, en bevrijdde de ongelukkige lijdens. Hierop werd hij tot stadhouder der veroverde landen

den benoemd, en ging voort om met eene gruwzame geweldadigheid alles tot gehoorzaamheid te dwingen: hoe veel voordeel hij Spanjen ook aangebracht hadde, verwierf hij echter ook geen loon naar verdiensten: daar het Spaansch Gouvernement zijne magt in de Provincie van Mexico zeer naauw beperkte: misnoedig over deze behandeling trok hij verder noordwaards, en ontdekte in den jare 1536 het groote halve eiland Californiën. — Hij stierf in den jare 1547, in het 62 jaar zijns ouderdoms, door het misnoegen en verdriet dat de ondankbaarheid van zijn' koning, KAREL de Vde, hem veroorzaakte.

Gedurende de verovering van Mexico, werd de zoo lang vergeefs gezochte doorvaart naar Indien gelukkig ontdekt: de roem dezer ontdekking behoort aan den Portugeesch FERDINAND MAGELLAN. Hij zeilde, op den 10 Augustus van den jare 1519, uit Sevilla, voer de kust van Zuid-America langs, en onderzocht elken bogt dien hij aldaar vond: op den 12 Januarij 1520 bereikte hij den zoo breeden mond van den grooten vloed La Plata, die men te vooren voor een zeeboezem gehouden had, en waar door men in de zee waar over men naar Oost Indiën voer komen kon. Van daar af had hij met gevaarlijke klippen, en rauw weder te kampen, wijl tegen dien tijd in de landen onder den Aequator gelegen, de winter een begin neemt; zijnde juist de tijd wanneer dezelve bij ons ophoudt: terwijl men in de landen op eenigen afstand van den Aequator, en meer noordwaards

waards liggende, warme zomers, en lijdelijke winters heeft: en daar en tegen in de landen aan de zuidzijde van den Aequator gelegen, de winterkoude ondraaglijk, en de zomerhitte zeer kort van duur is.

MAGELLAN vond zich dus genoodzaakt om in de haven van het eiland *St. Julien* binnen te lopen, ten einde aldaar gedurende de wintermaanden te vertoeven. Aldaar leerde hij, en zijn reisgezellen voor het eerst een foort van menschen kennen, dat van eene buitengewone groote ligchaams gestalte was: hebbende allen 7 voeten lengte, en daarboven; 't geen hun een reusachtig aanzien gaf. Derzelve gezichten waren rood geverwd, onder de oogen hadden zij geelachtige strepen, en op de wangen twee gelijkvormige vlekken geschilderd. Zij waren met pels bekleeft, en wisten met pijl en boog zeer behendig om te gaan: ook aten zij naar evenredigheid hunner grootte. MAGELLAN had twee hunner gevangen, ten einde dezelve als een wonder met zich mede naar *Europa* te neemen: deze aten dagelijks ieder een korf vol bescheit, en dronken in een adem, een halven emmer water leeg. — De muizen aten zij rauw op, zonder hen zelfs eerst het vel af te trekken. MAGELLAN noemde dit reusachtig volk *Patagoniers*. Gelijk COLUMBUS en GAMA met menigen harten post te kampen hadden door de misnoegdheid hunner schepelingen, ook zoo was het met MAGELLAN gelegen. In *Patagonien* hadden zij reeds het ontwerp gemaakt om hem te vermoorden; die hen als waren zij misdadigers zoo verre van hun vaderland, te midden

van

van de steilste rotsen gevoerd had; dat zij zich nauwelijks voor honger en koude konden beveiligen. De samenzwering werd ontdekt; en twee der schuldigsten ter dood gebragt. Eindelijk bereikte MAGELLAN, op den 21 October, eene smalle zeeengte, omringd door hemel hoge bergen, die met sneeuw bedekt waren, waarbij hij ontdekte dat de zee aldaar zeer diep was. — Geen der scheepsgezellen kon geloven dat aldaar een uitweg naar het *Westen* te vinden zou zijn. Doch MAGELLAN zeilde onverschrokken voort, kruiste gedurende 30 dagen in deze zoo gevaarlijke engte, en zag eindelijk, tot zijn groote vreugde, eene onafzienbare zeevlakte. Zijn scheepslieden weenden nu allen van blijdschap, en noemden den laatsten uithoek van deze straat, de ontdekte kaap, en de straat zelve, de *Patagonische* straat. Naderhand heeft men dezelve algemeen de straat van *Magellan* genoemd.

Van de vijf schepen waarmede hij uitzeilde, was er een gestrand, waarvan echter de manschap gered was: een tweede was op eene verraderlijke wijze naar *Spanjen* terug gekeerd, en was onder weg vergaan — van de drie nog overgeblevene schepen, kwam er slechts een naar *Europa* terug. Op den 28sten November zeilden zij uit de straat, en begaven zich op de openbare zee; waardoor zij binnen kort in *Indiën* hoopten aan te komen. — Doch hoe zeer vonden zij zich bedrogen, toen zij, na drie maanden en twintig dagen met den gunstigsten oostenwind

wind op deze uitgestrekte zee gevaren hadden, zonder eenig ander land, dan twee onbewoonde eilanden aan te treffen. Zij hadden zich niet voor zulk een' langen tijd van levensmiddelen voorzien, de bescheit, die hun ten voedsel moest strekken, was geen brood meer — maar slechts stof met wormen vermengd, en had reeds een onverdraaglijke bedorven stank, het water was vuil, en om niet van honger te sterven, moesten zij stukken leër, waarmede de touwen vastgemaakt waren, ten spijsze toebereden. — Deze stukken leër, die reeds de gehele reis aan deze touwen gezeten hadden, waren, volgens het verhaal van PIGAFETTI, „zoodanig door „de zon en wind verhard, dat zij dezelve gedurende „de vier of vijf dagen in zeewater weken moesten, „om dezelve een weinig zagter te doen worden: als „dan lagen zij die op kolen, en aten die dus. „Dikwerf aten zij ook zaagzel, en de muizen waren zulk een kostbare spijs voor hun geworden, „dat men wel een halve ducaat voor het stuk betaalde. Bovendien, werden de meeste schepelingen krank, en 19 derzelven stierven.” „Ik geloof „niet voegt PIGAFETTA er bij, dat iemand ooit „meer deze reis ondernemen zal!” Er verliepen ook werkelijk 56 jaren eer een ander zeeman dezelve weder ondernam: de Engelschman DRAKE was, in den jare 1578, de eerste die het waagde om deze zee over te varen.

MAGELLAN noemde dezelve, de *stille Zee*, wijl hij gedurende den tijd dat hij dezelve over voer

geen

geen den minsten storm gehad had. Doch vermits andere zeelieden zoo gelukkig niet waren, schein deze naam niet eigenaartig, dus noemt men dezelve thans gewoonlijk den *grooten Zuider-Oceaan*, daar zij het grootste watervlak is. Op den 6den Maart van 1521 ontdekte MAGELLAN eindelijk een groep eilanden, welken hij uit hoofde van den diefachtigen aart van derzelve bewoners, de *Dieven Eilanden* (*Ladrones*) noemde: op den 17 Maart gingen zij op een vreedelievender eiland aan land. Het versche water, een overvloed van verfrischende vruchten, vooral de Cocospalm, als ook de heldere en zuivere lucht, herstelde binnen kort al de kranken. MAGELLAN zeilde hierop, naar de door hem aldus benoemde *Philippinen Eilanden*, alwaar hij, in een gevecht met de hun vijandelijken wilden, den dood vond; op den 27 April van den jare 1521. — Het geringe overfchot van zijn manschap zette nu op twee schepen de reis voort, en bereikte op den 28 November het groote Eiland *Bornéo*, en zeilde van daar naar *Tidor*, zijnde een der *Molukken Eilanden*. Aldaar vonden zij Portugeezen, die zich niet weinig verwonderden dat zij Europeanen uit het Oosten zagen komen, waarop zij hen rasch op eene vijandelijke wijze aanvielen: de manschap van het eene zeer sterk beschadigde schip moest zich aan de Portugeezen overgeven, het andere, zijnde het eenigst overgeblevene, *Victoria* genaamd, nam met allen mooglijken spoed eene goede lading, Molukksche specerijen in — zeilde daarmede naar de *Kaap de*

de goede Hoop, en bereikte eindelijk Spanjen weder op den 7den September van den jare 1522. Dit was de eerste reis die rondom de waereld gedaan werd, en men kan ligt begrijpen welk een blijden indruk zij op geheel *Europa* maakte. Van de 237 lieden die zich ingescheept hadden, kwam PICAFETTA slechts met 17 zijner reisgezellen terug, en dezen waren nog meestal krank.

Wij moeten hierbij nog eene sterrekundige merkwaardigheid aanhalen, welke wij zoo duidelijk mogelijk zullen trachten voor te stellen. Toen de schepen te *Sevilla* aan land kwamen, telden zij, terwijl men in *Spanjen* zondag den 7den schreef, zaterdag den 6den September. Bij de onvolkomene kennis die men te dier tijd van den aardbol en deszelfs beweging had, dacht men dat MAGELLAN zich vergist hadde: doch toen men aan de zelfde plaats terug kwam, waarvan men afgevaren was, telde men weder in den kalender een dag meer of minder, dan op het vaste land: want bijaldien men naar het *westen* zeilde, als dan had men één dag minder, zeilde men daarentegen naar het *oosten*, en aldus de gantsche waereld rond, alsdan had men één dag meer. Intusfchen laat zich dit op de volgende wijze verklaren: als men zich een kring voorstelt, die om den gantschen aardkloot, in eene gelijke richting met den Aequator loopt, (een parallelkring geheeten) en zich in vier delen afzondert. Wanneer het nu, bij voorbeeld, bij ons middag is, is het bij de genen die in het vierde gedeelte van den

dien kring, in het *oosten* wóonen, reeds avond: bij de genen die in een ander vierde gedeelte, aan de *westzijde* wonen, gaat de zon alsdan eerst op. Bij den genen die aan den anderen halven kring, op de tegenovergestelde zijde van den aardbol wonen, is het alsdan middennacht. — Onderstel nu, dat iemand, op den 1 Januarij, van hier naar het *Westen* reist, en hij, na verloop van 3 maanden, het vierde gedeelte van dezen kring doorreisde heeft, is het op den 1sten April aan de plaats alwaar hij aankomt: *Morgen*, terwijl het aan de plaats vanwaar hij afreisde, reeds *Middag* is. Reist hij, in de volgende drie maanden, weder een vierde gedeelte van dezen kring af, alsdan is het in dit gedeelte *Middennacht*, terwijl het, aan de plaats vanwaar hij afreisde, op den 1 Julij, reeds 12 uren op den *Middag* is. Reist hij nu nog een gedeelte verder, alsdan bevindt hij dat het op den 30 September aldáár reeds *Avond*, terwijl het op de plaats vanwaar hij reisde, op den 1sten October, *Middag* is; komt hij na verloop van een jaar terug, alsdan telt hij, volgens zijn kalender nog het oude jaar, namelijk den 31 December, terwijl men op het vaste land reeds den eersten dag van het nieuwe jaar viert. Want bijaldien iemand naar het *Westen* zeilt, gaat de zon' aldaar elken dag een weinig later op, en nog later onder, waardoor elk dag iets langer is; dan aan de plaats van waar hij afreisde, 't geen gedurende den tijd die er verloopt om den geheelen aardkloot om te zeilen, te samen een gehelen dag uitmaakt, wanneer men daarentegen naar

het

het *Oosten* reist, wordt elk dag ongevoelig een weinig korter, en wanneer men, na verloop van een jaar, terug keert, telt men, volgens den kalender van het schip, reeds den 2 den Januarij, terwijl men alsdan, op het vaste land, den 1 Januarij viert.

Dus keeren wij tot ons verhaal terug. In den jare 1529 bereikten de Spanjaarden eindelijk het zoo lang gezochte *Goudland*, *Peru*, namelijk. De zoo moedige en hardvochtige Man, die na ongelooflijke zwarigheden te water en te land doorgeworsteld te hebben, hen eindelijk derwaards bragt, heette FRANCISCUS PIZARRO, die als knaap zijnde, de zwijnen gehoed had, en als gelukzoeker mede naar *America* gegaan was. Hier in *Peru* vond men werkelijk een onberekenbaren buit van goud, de gevangen koning der Peruanen, INCAS genaamd, beloofde, dat bijaldien men hem zijne vrijheid weder gave, hij hun alsdan de gantsche kamer waarin hij zat, zijnde 22 voeten hoog en 16 voeten breed, vol goud zoude verschaffen. Hij vervulde zijne belofte, en bij de uitdeling der schatten ontving ieder soldaat 4,000 *Pesos*, zijnde omtrend 20,000 duitfche daalders, ieder ruiter 8,000 *Pesos*; den officieren werd nog meer toegelegd, terwijl men bovendien een millioen daalders aan den koning van *Spanjen* zond. Thans ijde alles naar *Peru*: het land werd van Spanjaarden overstroemd; die met stukken gouds als met cijffernommers speelden, en de Peruanen, als waren zij wilde dieren, mishandelden. *Lima* werd tot het hoofdverblijf dezer veroverde kust

kust bestemd, — uit de Provincie *Quito*, drong men, met de grootste moeijelijkheid, door tot aan den hoogsten berg der aarde, de *Andes* genaamd, deszelfs hoogste spits is de *Tschimborasfa*, zijnde ongetwijffeld een Duitsche mijl hoog: voords drong hij tot aan den *Amazonen* vloed door, zonder met iets anders terug te keeren, dan met eenige fabelachtige vertelsels die men elkander van deze oorden voor waarheid wilde opgeven.

In *Peru*, als ook in alle nieuw ontdekte landen van *America*, heerschte de grootste losbandigheid onder de Spanjaarden, roofgierigheid onderdrukte alle menschlijk gevoel in hunne harten; terwijl men vriend en vijand met gelijke gruwzaamheid moordde. Eindelijk kwam het Spaansche hof op het denkbeeld, hoe men dit land zou kunnen beschaven; bijaldien, men er wetten invoerde, de willekeurigheid der stadhouders beperkte, en, volgens het menschlievend voorstel van LAS-CAZAS, de vrijheid der Indianen door wetten verzekerde. De eerste dien men koos om dit ontwerp uit te voeren meende het, 't is waar, zeer goed, doch overijlde door onbezonnenheid de uitvoering van dit ontwerp, waarop de broeder van den ontdekker van *Peru* GONZALO PIZARRO, hem in den jare 1546 gevangen neemen, en te recht deed stellen. — Thans verkoos men een verstandiger man, PEDRO DE LA GASCA genaamd: zijnde een geestelijke, en een man van diep doorzicht, uitstekende braafheid, en voorbeeld.

deloze belangloosheid. Zijn waardigheid als priester, zijn eerbiedwekkend aanzien, en boven alle berisping verheven edel gedrag, verwierven hem de algemene hoogachting. Door zijn goedhartigheid wist hij al de soldaten van PIZARRO op zijne zijde te brengen; en nog den zelfden dag dat de legers van PIZARRO en GASCA tegen elkander opstonden, liep een groot getal van het leger van den eersten, naar den laatsten over, waardoor deze kamp, zonder veel bloedvergieten, beslist werd. PIZARRO werd gevangen genomen en onthoofd. — De verstandige GASCA voerde nu, met veel bedaardheid en voorzichtigheid, de gelijke verdeling der goederen in, daar sommige officieren en soldaten zich alles als hun eigendom aanmatigden: voords verzachtte hij de slavernij waardoor men de Peruanen drukte. De soldaten morden in den beginne tegen deze schikkingen, doch GASCA wist hun gedeeltelijk door het doen van nieuwe ontdekkingen, te verstroijen, en gedeeltelijk door de eerposten waarin hij hen plaatste aan zich te hechten. Op deze wijze werd dit land door de wijsheid van één man aan het woeste oproer, en de gruwzaamste misdaden ontrukkt; en daarentegen in eene rustige en zich aan de wetten onderwerpende provincie, hersehappen. Bij al de beloningen welke hij had moeten uitdelen, bragt hij echter den koning nog 6 millioenen daalders mede. Want toen hij het groote werk, dat hij ondernam, volbragt had, keerde hij tot zijn vóórigten levensstand terug, en

ver-

verliet *Peru* zoo arm als hij er gekomen was: schoon overal bewonderd en aangebeden wordende, uit hoofde van zijn wijsheid en braafheid. Koning Karel de I., benoemde hem naderhand, uit dankbaarheid, tot bischop van *Valencia*, alwaar hij zijn laatste levensjaren in rust doorbragt.

Intusfchen bloeide de spaansche bezittingen in *America* niet, gelijk zij konden. De zucht om zich door het goudzoeken te verrijken, strekte aldaar ten hinderpaal aan den landbonw en de beschaving des volks. Bovendien was het den Americanen aldaar niet vergund, om fabrieken en manufactuuren aan te leggen, en met hunne naburen handel te drijven, wijl zij alles wat zij nodig hadden van de Spanjaarden koopen moesten — daarbij is geheel *America* vol van lediggaande geestelijken: daar *Lima*, de hoofdstad van *Peru*, omtrend 60,000 inwoners telt, en er 40 kloosters zijn: veiligheid en burgerlijk geluk schijnen van daar verbannen te zijn: vermits de verre afstand op welken het zelve van het Spaansche gouvernement af ligt, aldaar de door het zelve voorgeschrevene wetten krachteloos maakte, de stadhouders, die derwaards gezonden werden, willekeurig handelde, en zich zocht te verrijken, wijl zij wisten dat het Spaansch gouvernement hun niet lang dezen post liet bekleden; uit vrees dat zij zich eens aan het zelve losrukkende, voor zich zelve een onafhankelijk rijk in de Spaansche Colonie vestigen zouden.

L 2

ELF-

## ELFDE HOOFDSTUK.

VERDERE ONTDEKRINGEN DER PORTUGEZEN IN DE OOSTINDIËN, EN AFWISSELENDE BEHEERSCHERS VAN OOSTINDIËN.

De Portugezen bespeurden rasch dat er geen kleine magt vereischt werd om hun magt op den duur in *Oostindië*n staande te houden. De *Samorin* van *Calicut* verzette zich met veel geweld tegen de Portugezen, en werd hierin ten sterksten ondersteund door de Mahomedanen uit *Egypte*. In den jare 1502. stevende VASCO DE GAMA met eene grote vloot derwaards; welke rasch door twee kleine achtervolgd werd. Hij belegerde en beschoot *Calicut*, maakte een rijken buit van goud, parelen, edele gesteenten en specerijen: deed voorts in het gebied van *Cochin*, welks koning met *Calicut* in oorlog leefde, eene kleine vesting aanleggen. Na dat deze vloot zich met de rijkste Indische producten beladen had, wilde zij te rug keeren; doch er moest echter iemand ter verdediging der vesting blijven, men koos ten dien einde een man van een uitstekenden heldenmoed, naamlijk PACHECO PEREIRA, die met 2 schepen, en 150 man te *Cochin* bleef, en heldendaden verrichtte, die men als wonderen kan beschouwen. — Want nauwelijks was de vloot vertrokken, of de *Samorin*

*rin* van *Calicut*, met zijn gansch leger en zeemagt, vertoonde zich, ten einde de beheerscher van *Cochin* ditmaal geheel te verdelgen; en trok met 50,000 man, waarvan sommigen van schietgeweren voorzien waren op hem aan. Slechts eene zeer gelukkige positie, kloek verzonnene krijgslisten, en de oneindig groter volkomenheid van het Europeesche krijgswezen, konde de kleine hoop volk waarover PEREIRA het gebied voerde, staande houden. Intusschen moet men verstomd staan dat hij zich, gedurende vijf maanden, tegen zulk eene groote overmagt verdedigde. Eindelijk kreeg hij versterking uit *Portugal*; alwaar zijn heldenmoed zulk eene algemene bewondering verwekte, dat hij bij zijn terugkomst naar *Lisfabon* met algemeen vreugde gejuich ontvangen werd; en men hem, met een plegtigen optogt, naar de domkerk voerde alwaar, door den bischop, eene treffende lofredenen op hem gedaan werd.

Ook hij behoorde tot het zoo klein getal belangloze helden wien een welverdiende roem alleen ter beloning kan strekken, daar hij een aanzienlijk geschenk van den koning van *Cochin* geweigerd had, en dezen alleen om een getuigschrift verzocht, van de door hem aldaar verrichtte daden: — waarop deze hem naderhand tot opperbevelhebber van *Guinea* benoemde, alwaar zijne braafheid echter voor den list zijner vijanden bezweek, en hij op eene lasterlijke aanklagt, gekluisterd naar de vesting gebragt werd. Door den tijd ontdekte men zijne onschuld, hij werd vrijgelaten, doch het Portugeesche gouvernement



ment herdacht zijne voormalige diensten niet meer, en liet hem in armoede sterven.

In de jare 1506 werd den handel met *Ceylon* geopend, waarbij men de Mahomedanen hoe langs hoe meer van de *Oostindische* handelplaatsen trachtte te verwijderen, en ten dien einde den Persischen en Arabischen zeeboezem geheel voor hun sluiten wilde. Hier uit ontstond de oorlog, met den sultan van *Egypte*, die door de Venetianen ondersteund werd; daar dezen ook zeer veel in hunnen handel leden door den nieuw uitgevonden zeeweg, wyl zij thans de Indische waren niet meer uit *Alexandrien* naar *Europa* vervoeren konden. ALFONSUS ALBUQUERQUE, zijnde een Portugeesch, veroverde het eiland *Ormus*, aan den mond van den Persischen zeeboezem gelegen; 't geen de algemeene stapelplaats der Persische, Arabische, en Egpytische kooplieden was. De voormalige koning van dit eiland had van den Persischen monarch, tot hiertoe, eene jaarlijkse afgave gevorderd welke hij thans van de Portugezen eischte. ALBUQUERQUE deed hierop aan deszelfs gezant een bekken met punten van degens en kogels overhandigen, met bijvoeging: dat dit de munt was waarmede de koning van *Portugal* schattingen betaalde. — Reeds had ALBUQUERQUE eene vesting gebouwd, welke de beide schoone havens van het eiland ter bescherming strekte, toen de ijverzucht van zijn volk, hem noodzaakte om het eiland weder aan de Mahomedanen af te staan; schoon hij bij het verlaten dezer plaats, zwoer: zich den  
baard

baard niet eer te laten afscheeren voor dat hij weder meester van *Ormus* zoude zijn. — Naderhand werd hij tot onder koning van geheel *Oostindiën* benoemd; veroverde *Goa* in den jare 1510, en benoemde het zelve tot de hoofstad der Portugeefche bezittingen. In den jare 1511 veroverde hij insgelijks *Molukka*; alwaar hij een onzachtlijk grooten buit maakte, en voords de handelverbindtenissen met *Java* en *Sumatra* opende, waarna een gedeelte zijner vloot verder doordrong, en zich meester van de Molukfche eilanden maakte, zijnde het land alwaar de fijnste specerijen groeijen. Nu dacht ALBUQUERQUE weder aan zijn eerste plan, om namelijk *Ormus* te veroveren, en daardoor den weg naar *Indiën* geheel voor de Mahomedanen te sluiten. Zijn sneeuw witte baard was intusfchen zoo lang geworden, dat hij tot op den gordel hing. Hij rukte, in den jare 1515, voor die stad, en besloot met derzelve verovering den langen reeks zijner lusterijken heldendaden. . . . want toen hij naar *Goa* terug wilde keeren, ontving hij zijn ontslag van den koning van *Portugal*; waar bij deze een man, dien ALBUQUERQUE, als hem van misdaad overtuigd hebbende, naar *Portugal* gezonden had; ten einde het gouvernement hem zijn straf zou doen ondergaan; tot zijn opvolger benoemd werd. Deze ondankbare handelwijze trof hem sterk; en, schoon hij door eene zware ziekte veel van zijne krachten verloren had, wenschte hij echter *Goa* nog éénmaal te zien, hij zag dit, schoon slechts in het verschiet:

daar hij ontsliep, kort vóór dat zijn schip op den 16den September van 1515. in de haven liep. Zijn soldaten betreurden hem als een' vader, de inwoners der door hem veroverde steden waren hem de invoering van beter wetten, en de instandhouding der rust en goede orde verschuldigd. De overwonnene volken roemden, met dankbaar gevoel, zijn menschenliefde en bedaardheid; in één woord: slechts weinig helden vereenigden zoo veel grootheid en moed, bij zoo veele goedheid. Verscheide jaren na zijn dood, herrinnerde zijn landgenoten zich aan zijne, met zoo veel ondank beloofde diensten, en wenschten, dat zijn gebeente naar *Lisabon* zoude vervoerd worden, doch de inwoners van *Goa* konden niet, dan na lang weêrstand geboden te hebben, besluiten, om op het pauselijk bevel afstand te doen van het dierbaar overschot van hun zoo braven en algemeen betreurden stadhouder; wiens schim toenmaals nog menigwerf door de zoo hard gedrukt wordende inwoners met weemoedigheid aangeropen werd.

In den jare 1518 werd de handel met *China* geopend. De Portugeezen vonden aldaar een zoo sterk bevolkten, beschaafden en wel ingerichten staat, dat zij er van verbaasd stonden; doch waar bij zij tevens bespeurden, dat de Chinezen een buitengewoon mistrouwen jegens vreemdelingen voedden. De Portugeezen overmeesterden een' zeerover die de Chinezen veel schade toebragt, voor welchen dienst, dezen hun het kleine eiland *Macao* vereerden; met

een

een stapelplaats van hunnen handel: wijl men hun niet vergunde om in *China* zelve doortedringen: ja tot op heden, wordt aan vreemde schepen alleen vergund, om in de haven van *Canton* binnen te lopen.

De kostbaarste producten welken de Portugeezen aldaar vonden, waren de thee, zijde en porcelein, waarvan de thee echter het grootste vak van den handel der Chinezen is. — Dezelve bestaat uit de bladen van een boom die ter hoogte van vijf à zes voet opgroeit, welker bladen met veel voorzichtigheid en opmerkzaamheid, één voor één, geplukt worden. De eerste pluk geschiedt in het begin van de maand Maart; wanneer de bladen nog niet geheel ontwikkeld, en dus zeer dun en fijn zijn. Dit is de zoogenoemde *bloemen*, of *keizers thee*; welke voor den keizer, en vorstelijke personen geplukt wordt. De tweede pluk geschiedt in het begin van April, de derde en laatste in Meij. Wanneer de bladen versch zijn, hebben zij bijnaar geen reuk, en een' niet zeer aangenamen smaak: derzelver gebruik veroorzaakt hoofdpijn en duizelingen: op den zelfden dag dat de pluk geschiedt, worden zij nog geroost, waardoor zij deze schadelijke eigenschap verliezen; zoo dra zij geroost zijn worden zij met veel zorgvuldigheid in een tinnen bus gedaan, wijl de lucht die er bij komt, derzelver beste kracht beneemt: eerst na een jaar daarin besloten te zijn geweest worden zij gedronken, want voor dien tijd zijn zij bedwelmend, en zeer schadelijk

L 5

lijk

lijk voor de gezondheid. In *China* drinkt men de zelve zonder suiker of melk, gelijk de Arabieren de koffij drinken: — geloofwaardige reizigers verzekeren, dat men zich geen denkbeeld kan vormen van den aangenaamen reuk en smaak die deze drank in *China* heeft: daar zelfs de fijnste thee, welke naar *Europa* gezonden wordt, zijn beste kracht verloren heeft. Doch de thee welke *Rusland* met caravanen naar *Europa* zendt, is oneindig beter dan die over zee komt: waarschijnlijk ontstaat dit uit het groote onderscheid dat er tusfchen de zee en landlucht is. Er worden jaarlijks bij de 24 millioenen ponden thee uit *China* naar *Europa* vervoerd: terwijl de Chinezen daarentegen geen, of ten minsten zeer weinig, Europeefche manufacturen flijten, en niets van dezelve, dan edele gefteenten, elpenbeen, specerijen, metalen, enz. koopen. De Portugezen ontdekten echter dit voor den koophandel zoo voordelig gewas niet bij hunne eerste komst in *China*; eerst in den jare 1600 werd het zelve door de Hollanders in *Europa* bekend, waarna de algemeene gewoonte van thee te drinken, eerst in den jare 1700 ingevoerd werd.

Van *China* bereikten de Portugezen ook eindelijk *Japan*, welke staat uit drie groote en eenige kleine eilanden te famen gefeld is: waarvan het grootste *Nipon* heet. De Portugezen vonden aldaar een rijk, dat in bevolking, befchaving en rijkdom, gelijk was aan dat der Chinezen, welkers bewoners in de bearbeiding der metalen, en vooral in die van  
het

het staal, nog veel bekwamer waren dan dezen. De Portugezen werden aldaar met vriendelijkheid ontvangen, terwijl men hun ongestoord vergunde om het Christendom te prediken, met de rijkste meisjes van *Japan* te huwelijken, en zich een bij uitstek voordeligen handel toe te eigenen. Zij voerden Indifche en Europeefche waren in, en voerde daarentegen goud en fijn gelouterd koper, 't geen ook thans nog voor het beste gehouden wordt, als ook Porcelein en Campher, uit *Japan* naar *Europa*.

Wij zullen ons een oogenblik bij dit laatste voortbrengzel van *Japan* ophouden. Men heeft natuurlijke, en ook door konst bereide campher, de eerste trekt men op *Bornéo* en *Sumatra*, uit boomen, die bij de honderd voeten hoog, en zeer dik groeijen: dezelve zet zich tusfchen den bast met dunne blazen, en, waar eene opening is, verzamelt zij zich in klonten: van oude boomen druipt zij, tusfchen de van zelve openbarstende takken als een vloeijbaar vocht af, en wordt in daar onder gezette potten opgevangen. Deze natuurlijke campher wordt nooit naar *Europa* vervoerd, daar zij in *Japan* zelve 2, ja tot 3000 daalders de, centner, kost. Bovendien levert een middenmatige boom flechts eenige oncen, de grootste doorgaands één doch nooit meer dan 3 ponden op.

De Japonezen, die al dezen campher opkopen, gebruiken dezelve meestal in de medicijnen en bezigen geene artzenij, van welk een aart zij ook  
zijn

zijn moge, zonder er een dros campher onder te mengen. Tot die welke door kunst bereid wordt bezigt men den wortel, stam, en bladen van den zogenaamden *Campherboom*, die op *Japan* en op verscheide der aldaar liggende eilanden groeit. — De stam, wortelen en bladen van dezen boom, worden in kleine stukken gehakt, en voords in een ijzeren ketel met water gekookt: op dezen eel plaast men een aarden hol en spits toelopend dekzel, 't geen met stroo gevuld wordt, waarop de campher terstond optrekt, en als of het sneeuw ware, aan het stroo blijft hechten: dit is de ruuwe campher, waar van jaarlijks eene groote menigte naar *Europa* verzonden wordt: alwaar zij echter nog eerst gezuiverd of gerafineerd moet worden, waarop de Hollanders zich voornamelijk toelaggen: schoon men in *Copenhagen* en *Hamburg* ook eene campher rafnaderij vindt. — Deze Campher is van een zonderling samenstel: de goede soort is wit, klaar, bros, eenigzins vochtig en heeft een zeer sterken reuk, die veel overeenkomst heeft met dien van den rozemarijn; derzelver wortels hebben een bitteren specerij-smaak: zij drijft op het water, verdunt zich in de vrije lucht; de door konst genaakte echter veel schielijker dan de natuurlijke; wanneer men die boven het vuur houdt brandt, zij zeer wit uit, en blijft zelfs op het water nog voortbranden: wanneer zij op kolen gehouden wordt vervliegt zij in rook: in een aarden pan op het vuur gezet wordende, smelt zij, en wordt een  
soort

soort van olie; die in sterk riekende dampen weder vervliegt: voor de meeste dieren is zij uiterst schadelijk, doch in eene geschikte hoeveelheid, onder andere middelen vermengd zijnde, is zij eene voortreffelijke artzenij.

Dan, laten wij tot het verhaal terugkeeren. Door de bovengemelde waaren, breidden de Portugeezen hunnen handel hoe langs hoe meer uit, verkregen de uitgestrektste bezittingen in *Indiën*; en trokken den Indischen, Perfischen en Chineeschen handel aan zich, en *Portugal* werd hier door een der rijkste landen van *Europa*. Doch deze bloei des rijkdoms ging spoedig voorbij, en het volk, dat meester van den grootsten handel der waereld was, werd weder arm, en viel eeven schielijk van deszelfs hoogte neder, als het gestegen was. — Want, gelijk de Spanjaarden in *America* door hunne onbillijkheid en gruwzaamheid het volk verbitterden, even zoo zeer verbitterden de Portugeezen de *Oostindische* volken: waarbij zij de magt der Spanjaards niet hadden, om de ontevreden in bedwang te houden: terwijl bovendien hunne opperhoofden meestal oneenig met elkanderen waren.

PHILIPS de II., zijnde een zeer wreedaartig koning van *Spanjen*, noodzaakte, in den jare 1580, *Portugal* om hem als deszelfs opperhoofd te erkennen, en drukte het land zoo hard, dat de Portugeezen hunne bezittingen in de *Oostindiën* hoe langs hoe meer moesten uitputten.

De Hollanders voerden ter dier tijd oorlog met  
de

de Spanjaarden; ten einde zich aan de despotieke regering van PHILIPS den II. te ontrukken: zoo dra de Hollanders hoorden, dat *Portugal* eene Spaansche provincie geworden was: zagen zij alles wat de Portugezen behoorden, als een Spaansch of vijandelijk eigendom aan, en veroorloofden zich dus om hetzelfde, als zoodanig, aan te vallen: waarop zij den zeeweg naar *Oostindiën* zochten, en vonden. — De Portugezen konden zich niet meer op de dapperen aart hunner voorouderen, die de eerste ontdekkers van dat land geweest waren, beroemen: rijkdom en wellust hadden hen, in deze heete landen, ontzenuwd; terwijl zij zich door hun hebzucht, en andere ondeugden, den haat en afschrik der Indianen op den hals geladen hadden: waarop dezen zich terstond met de Hollanders tegen de Portugezen vereenigden, en, daar het Spaansch gouvernement niet op de gedachten kwam, om versterking derwaards te zenden, verloor *Portugal* voor altoos deszelfs rijke *Oostindische* bezittingen. *Goa*, *Diu* en *Macao* waren het elendig overschot dat den Portugeezen van hunne rijke bezittingen in de *Oostindiën* overbleef: al het overige werd, in den jare 1600, door de Hollanders veroverd, terwijl dezen zich tevens daarin bevestigden. — Ook *Braziliën* werd door de Hollanders bezet, vanwaar zij echter, in den jare 1650, weder verdreven werden.

Van dien tijd af werd *Holland*, ondanks deszelfs geringe uitgestrektheid, een der rijkste staaten van *Europa*. Doch daar hetzelfde naderhand in oorlogen

gewikkeld werd, verzwakte deze kleine staat zoodanig dat deszelfs bloei van korten duur was: en dat *Holland*, na den jare 1700, ophield een der eerste staaten van *Europa* te zijn: — te meer daar de onbillijke oorlog, welke het Engelsche gouvernement hetzelfde in den jare 1780 aandeed, en waarbij hetzelfde, met ter zijde stelling van het heilig recht der volken, deszelfs vloot aanviel zonder alvorens eene oorlogsverklaring gedaan te hebben, al deszelfs schepen, veroverde: waarna in den ongelukkigen krijg van 1795 de Hollandsche bezittingen in de *Oostindien*, als *Ceylon*, *Cochin*, *Molucca*, de specerij eilanden, als ook de kaap de *goede Hoop*, door de Engelschen genomen werden: en schoon naderhand in den jare 1802, bij den gesloten vrede te *Amiens*, bedongen werd, dat de Engelschen het grootste gedeelte dezer veroverde bezittingen aan de Hollanders moesten terug geven, verklaarde *Engeland*, op nieuw, door het wegnemen eener aanzienlijken vloot den oorlog aan *Holland*, waardoor al deszelfs veroverde eilanden en *Oost Indische* bezittingen nog in hun magt zijn.

Intusfchen kostte het den Engelschen niet veel moeite noch dapperheid om deze veroveringen in de *Oostindien* te maken, daar zij sedert 1756, den eenen *Nabob* of vorst na den anderen, voor hun overmagt hebben doen bukken; waar door thans het grootste gedeelte van het halve eiland aan deze zijde van den *Ganges* hun onderworpen is; en zij, op de Hollandsche eilanden, zelfs vóór den oorlog, door verscheide geheime in-

guen en listen, hunne heerschappij uitoeffenden. Intusfchen is het voor den zoo werkzamen en goedhartigen Hollander, zeer treurig zich op deze wijze beroofd te zien, van de rijke voortbrengzelen van *Oostindiën*, en dezen zoo voordelige bezittingen in vijandelijke handen te moeten zien berusten.

## TWAALFDE HOOFDSTUK.

UITVINDING VAN HET BUSKRUID, HET  
GESCHUT EN SCHIETGEWEEREN.

De krijg is een der vreeslijkste onheilen van het menschelijk geslacht. Dezelve moordt het leven van duizende menschen, verwoest het geluk van gehele huisgezinnen en staten: vernielt de rijkste oogsten der bebouwde landen, verhindert de beschaving en aankweking der scone kunsten; die in vredes tijd het leven veraangenamen.

Intusfchen is het niet waarfchijnlijk dat de oorlogen geheel zullen ophouden, wijl er altoos vorsten en volken zullen gevonden worden, die hunne roofigierigheid en heerschzucht meer gehoor zullen verlenen, dan de stem der rechtvaardigheid; waardoor ook zelfs de vredelievendste vorst genoodzaakt wordt, om zich aanhoudend in staat van verwering te stellen; ten einde zijn volk tegen de aanvallen van roofigierige en hebzuchtige dwingelanden, te kunnen beschermen, en verdedigen.

Wij leven intusfchen op eene waereld die geen speelbal van het toeval is, en kunnen, hoe kortzichtig wij ook zijn mogen, echter dikwerf ontwaren, dat uit een groot kwaad dikwerf een nog grooter

goed ontstaat; en kunnen dus ook het vast vertrouwen voeden, dat al het kwade dat er in de waereld ontstaat, onder Gods bestuur, tot heilzame oogmerken medewerkt. Hoe vreeslijk het onheil is, dat de krijg baart, heeft dezelve echter veel goeds ten gevolge gehad: wijl hier door veel grootfche zielskrachten ontwikkeld werden, die anders voor altoos verborgen zouden zijn gebleven, veel gewigtige uitvindingen gedaan zijn, die de deugden van standvastigheid en zelfopoffering in al haar luister deden pralen. — Hoe veel helden stelt de geschiedenis ons voor, die tot eene bewonderingswaardige grootheid stegen. . . . Hoe velen hunner offerden met blijdschap, hun leven voor hunne vrijheid en vaderland, of voor het behoud van hunne ouders, gade of kinderen op. . . . En wat de uitvindingen betreft, die door den krijg ontstonden; hiervan zullen wij er eenigen aanhalen.

De wapenen waarvan de oude volken zich bedienden waren werpspiessen, bestaande uit een langen houten stok, met een ijzeren spies aan het einde, welken op eenigen afstand naar den vijand geworpen werden: voords lanssen van den zelfden vorm, waar mede men den vijand doorboorde; als ook bogen en pijlen, steenslingers, en groote zwaarden. Men beveiligde zich daar tegen, zoo veel mogelijk, door metalen helmen, met groote hairbosfchen, meestal van paarden genomen: als ook door pantsieren zwaar met ijzer ingelegd; met schilden, die zoo groot waren, dat zij het gantsche ligchaam, van het hoofd af tot aan de voeten, bedekten — en met zeer veel moeite gedra-

dragen werden. De boogschutters, en steenslingeraars konden slechts op een verren afstand den vijand bereiken, en werden, uit dien hoofde, niet veel gebruikt: terwijl men met de andere wapenen den vijand van nabij konde aangrijpen. Intusschen vorderde de krijg der ouden veel meer persoonlijke dapperheid: daar zij altoos man, tegen man streden. Doch uit dien hoofde was ook de oorlog te dier tijd veel vreesfelijker, en werd met veel groter verbittering gevoerd dan thans: ook gebeurde het niet zelden, dat wanneer 80,000 menschen met elkander streden, er 20,000 dood of gewond op het slagveld nedervielen: en voor de gekwetsten werd toenmaals op verre na die zorg niet gedragen, welke men dezelve thans betoont.

Bovendien, bespeurde men, dat deze middelen noch ter verdediging noch ter aanvaling genoegzaam waren: dus drong de nood tot het maken van nieuwe uitvindingen. Aldus maakte ARCHIMEDES 212 jaren naar CHRISTUS geboorte, reeds de opmerking, dat men ook een zware masfa, als steenen, houten; klompen, metaal, stukken van balken, door kunst, zeer ver voort slingeren kon: waarvan hij de proef nam tegen de Romeinen ter verdediging van zijne geboortestad *Syracusa*: men verhaalt zelfs, dat hij de kunst reeds verstond, om met gloeiende kogels te werpen, waarmede hij de vijandelijke Romeinsche schepen voor *Syracusa* in brand zoude gestoken hebben. . . . Een Griek CALLINICUS genaamd, deed, 676 jaren na CHRISTUS ge-

boorte eene foortgelijke uitvinding; ten einde *Constantinopolen* tegen den aanval der Arabieren te verdedigen: immers zijn Grieks vuur, is waarschijnlijk een samenstel geweest, dat veel overeenkomst met ons buskruid had.

Ons buskruid bestaat namelijk uit een samenmengsel van salpeter, zwavel, en kolen. Bij eene hoeveelheid van 16 delen fijngemaakte salpeter, neemt men twee gedeelten zwavel, en een derde gedeelte kolenstof. Wanneer het zelve in gesloten is, en er slechts één klein vuur vonkjen in valt, barst het plotselings, met een harden slag, uit, verspreidt zich aan alle zijden, en wondt den geen die er door getroffen wordt. — De eerste uitvinder van het buskruid is ons niet bekend, zelfs weet men niet bij welk volk deze ontdekking het eerste geschiedde. De Chinezen geven dit op als eene bij hen reeds zeer oude uitvinding, en vermenen dat het zelve reeds voor 1600 jaren bij hen bekend is geweest, van dezen, geloof men dat het tot de Arabieren is overgegaan, die te dier tijd met *Indiën* handel dreven, terwijl het door de Arabieren weder tot in *Europa* zoude overgebracht zijn.

Men kan, 't is waar, niet ontkennen dat de Europeënen het buskruid, reeds voor den jare 1300 gekend, en gebezigd hebben, schoon zij dit te dier tijd nog niet tot de woeste krijgsoeffeningen gebruikten.

De vroegste bijkans bekende sporen van het buskruid vinden wij in *Spanjen*, alwaar de Mooren

of

of Arabieren in den jare 711 heerschten. In de twaalfde eeuw bezigde men het buskruid reeds tot het doen springen der steenen van den *Rammelsberg* bij *Goslar*. Deze uitwerking van het buskruid tot het doen springen der bergen, gaf aan een zoon van HENDRIK koning van *Duitschland*, de *Leeuw* bijgenaamd, aanleiding tot het denkbeeld, dat men ook, op dezelfde wijze, door het buskruid, een vijandelijk slot zoude kunnen doen springen.

Het gebruik dat men in Europa in den oorlog van het buskruid maakt, door het in mortieren te besluiten, ten einde zwaare lichamen, als bij voorbeeld steenen muuren, enz. te doen springen werd later uitgevonden: en veelligt was het BARTHOLOMEUS SCHWARTZ, zijnde een Duitche monnik, die, ten dien einde, op deze wijze het buskruid samenstelde, en uit dien hoofde meestal voor den eersten uitvinder van het zelve gehouden wordt. Hij leefde in den jare 1300, hij was een beoeffenaar, der scheidkunst en hield zich gaarne bezig met het onderzoek der metalen. Eens stampte hij toevallig salpeter, zwavel, en kolen in een mortier, bedekte diez met een steen, en zette den mortier bij het vuur. Er viel een vonk in, de stof ontbrandde, en deed den steen met een harden slag om hoog springen. Dit meent men dat hem aanleiding gaf, om in buizen, die den vorm van een mortier hadden, en van daar ook dezen naam behielden, zijn buskruid te doen, dezelve met steenen te bedekken, en als dan achter den bedek-

M 3

ten



ten bodem eene kleine opening te laten, waardoor men het kruid konde aansteeken.

Het zij dan, dat SCHWARTZ, of wel een ander de uitvinder hiervan zijn moge: zeeker is het toch dat dezelve op eene foortgelijke toevallige wijze ontdekt werd. Na den jare 1300 werd het buskruid, als ook de kanonnen menigvuldiger gebruikt, toenmaals noemde men dezelve bombardeer- of donderbusfen, als ook mortieren; gelijk thans nog gebruikelijk is. De beide eerste naamen worden nu in het geheel niet meer gebezigd; doch men bestempelt nog met den naam van mortieren: de korte busfen van hout, metaal of leder, waar uit men de bomben affchiet: bomben zijn ronde holle met kruid gevulde kogels, die met een houten lont voorzien zijn; waar door het vuur zich in de bomben verspreidt; en die wanneer zij uit een mortier geworpen worden, door het springen hunne werking doen: de uitvinding derzelve is ouder dan van het jaar 1300. Het woord kanon, is van het Grieksch afkomstig, en betekent een schietroer, zij zijn als op de te vooren reeds beschrevene wijze te famen gesteld, daar men door een laadgat het kruid aansteekt: 't geen als dan de steenen of metalen klompen voortdrijft. In den eersten beginne kon men hier mede slechts eene kleine zwaarte affschieten, doch sedert zijn zij zoo volmaakt, dat men over de 100 pond daarmede affschieten kan.

In het veld moet men vooral zorg dragen dat  
men

men de stukken zonder veel moeite vervoeren kan: van daar dat de grootste stukken, die men aldaar brengt, slechts 24 ponders en zelden groter, vermits zij alsdan ongeschikt zouden zijn: terwijl de kleinste, waarvan men zich in den oorlog bedient, gewoonlijk 6 ponders zijn. In den jare 1400 begon men van het zogenaamde grove geschut gebruik te maken, schoon er nog maar een klein getal van was: wijl men de kunst van het kanongieten zeer geheim hield.

Eerst lang naderhand werd het schietgeweer uitgevonden, door namelijk de roeren zoo eng te maken, dat een mensch dezelve dragen en naar willekeur regeeren kon. Men noemde dezelve in den beginne kleine kanonnen of metale roeren, zijnde van onderen gesloten; en waarin men in een laadgat een weinig kruid deed, er een steen of kogel opzette, die alsdan met het lond aangestoken werd. Men noemde dezelve toenmaals ook busfen, naar een foort van grof geschut, ook musketten naar het Latijnsche woord *Muchetus*, 't geen een manlijken sperwer betekende. Andere schietroeren ontleenden hun naam weder van de roofvogels, bij voorbeeld een foort van kleine kanonnen, *Falkonet*, van valken. Deze busfen of musketten schijnen zoo wel eene Duitsche uitvinding te zijn, als de kanonnen, daar het oudste naricht dat men van deze handbusfen heeft, van den jare 1381 is: waarin de raad van *Augsburg*, in den krijg, dien die rijksstad met de edellieden van *Frankenland*, *Schwaben*, en *Beijeren*  
M 4 voer-

voerde, het stadsleger met dertig buschutters voorzag. *Augsburg*, en *Neurenburg* hadden ook lang den roem, dat zij de kanonnen, zoo wel als de handbusen, voortreffelijk vervaardigden, terwijl men de uitvindingen waardoor dezelve volmaakt werden, meest allen aan deze steden te danken heeft. Op deze wijze vonden sommige kunstenaars dezer steden, het, bij voorbeeld, zeer ongeschikt, om de handbusen, even als de kanonnen, door middel van lonten aan te steken: en dachten hierop den haan uit, waarin men een stuk van een vuursteen zette, en een staalen rad daar nevens plaatste, dat omdraaide, en vuur uit den vuursteen sloeg. Deze belangrijke uitvinding werd, in den jare 1517, in *Nurenburg* gemaakt, en dus ook het Duitsehe *vuurslot* genaamd. Daar men echter dit rad telkens als men geschoten had, weder met een sleutel spannen moest, en het ontspannen ook denzelfden tijd wegnam, vonden de Franschen het slot met een pan uit: waardoor de gespannen haan, waarin een vuursteen geschroefd werd, door een veer tegen het dekzel van de pan gedrukt wordende, het zelve doet opspringen, den steen eenige vonken doet geven, die in de pan vliegende het kruid aansteeken. De vuursteen heet in de oude Wendische spraak *Flins* (*Blijm*), gelijk dezelve nog in het Engelsch *Flim* heet: vanwaar ook de schietgeweren den naam van *Flinten* ontleenden, en de steen dien men ten dien einde het geschiktste vond *Flintsteen* genoemd wordt.

Niet alle vuursteenen zijn geschikt tot *Flintsteenen*, dezelve moesten eene buitengewone hardheid en

en ook den geschikten vorm hebben, om in den haan te kunnen passen, vandaar zijn ook de vuur of *Flintsteenen* een handelwaar geworden, of schoon men dezelve, gelijk bekend is, zeer goed koop krijgen kan: daar in *Duitschland* slechts voor de 1000 stuks omtrend 2 daalders betaald wordt. Lang bediende de Duitchers zich hiervan, zonder zich te bekommeren vanwaar zij kwamen, en hoe men dezelve tot het nodig gebruik vervaardigde. Het eerste was niet moeilijk uit te vorschen: men vernam rasch, dat de grootste verzending daar van uit *Frankrijk* kwam, en dat *Holland* er altoos een grooten voorraad van opkocht; ten einde in oorlogstijd, wanneer *Frankrijk* den uitvoer verbood, andere hier van te kunnen voorzien. Bezwaarlijker was het, om de wijze van derzelve vervaardiging landente ontdekken: wijl *Frankrijk* hier omtrend zeer geheim was. Sommige lieden verbeelden zich, dat de klompen vuursteen, die men uit de bergen haalde, zoo week waren, dat men die met eenige instrumenten kloven konde, en dezelve alsdan in de lucht verharden liet: anderen weder, dat zij geslepen wierden, en vandaar zoo glad, en van allerlei vormen waren: 't geen echter door den geringen prijs, waar voor zij verkocht werden, van zelve tegen gesproken wordt.

Om deze kunst ook in zijn land te kunnen uitoefenen, verwoegde de koning van *Pruisen*, *FREDERIK WILLEM* de Iste, zich, in den jare 1714, bij den toenmaligen ondernemer der geweerfabrieken,

ken, den koopman SPLITGERBER, ten einde deze zoude trachten derzelver vervaardiging in *Frankrijk* uit te vorschén. Deze zond, ten dien einde, een zijner werklieden met de nodige aanwijzing naar *Postdam*, van waar hij zich naar *St. Anges*, een stadje in *Berrij*, aan de west zijde van de *Loire* gelegen, begaf: alwaar verscheide voorname vuursteen-fabrieken zijn. Aldaar arbeidde hij als werkmán, gedurende een vierendeeljaars, bij een zijner landslieden, die zich aldaar ter woon nedergezet had, en leerde gelukkig het sijne dezer kunst: hierop reisde hij weder naar *Postdam* en bragt een vuursteen, die de zwaarte van zes pond had, mede: waarvan hij de proef deed, die ook zeer goed uitviel.

Nu zoude hij ook binnenlandsche vuursteenen vervaardigen, dit gelukte hem, wat den vorm betref: doch toen zij gebruikt werden, sprongen zij, reeds bij het tweede schot, vermits zij de hardheid der Fransche vuursteenen niet hadden. . . . Derzelver kunstige bearbeiding is intusfchen zeer eenvoudig: deze steenen worden met stalen instrumenten, los weg, (of uit de hand) gellagen, en, ten einde eenen gelijken vorm er aan te geven, zoo ver nat gemaakt, als men dezelve wil afstaan; dat het natmaken der steenen een der hoofdzaaklijkste kunstgrepen is, hiervan kan men zich ligtelijk door eene proef overtuigen. Wijl deze steenen echter niet allen even goed zijn, worden zij doorgaans in drie hoopen verdeeld, voords in het water gestoken, en als

als dan met een teken gemerkt, waaraan men het soort herkennen kan. Intusfchen kan *Frankrijk* zich niet alleen op het vervaardigen dezer steenen beroemen: zij worden ook op het Hollandsche eiland *Zeeland* gellagen, en van daar buitenslands verzonden. In het zuidelijke gedeelte van *Tijrol* ontdekte men ook een vuursteen, die zeer goed is, en thans ook aldaar bearbeid wordt.

Door de uitvinding van het schietgeweer heeft de gehele krijgskunst een ander aanzien verkregen, de gevechten zijn hier door minder bloedig geworden; de krijg wordt niet meer met zoo veel verbittering, dan te vooren, gevoerd: en de uitflag van het gevecht hangt thans meer van de bekwaamheid en kunde der aanvoerers, dan van personele dapperheid af.

## DE TIENDE HOOFDSTUK.

UITVINDING VAN HET SCHRIJFPAPIER,  
 ENDE KUNST OM VORMEN TE SNIJ-  
 DEN, DE BOEKDRUKKUNST EN  
 BOEKBINDERIJ, DE GRAVEER-  
 KUNST, DE UITVINDING DER  
 BRILLEN, VERREKIJKERS  
 EN COMPASSEN.

Offchoon men nu en dan de *Duitschers*, in sommige zaken, van eene zekere onbehendigheid beschuldige, kunnen dezelve zich daarentegen beroemen, dat verscheide, voor het menschedom zeer nuttige, ontdekkingen door hen zijn gemaakt geworden.

Wij hebben te vooren reeds gezegd, dat de Egyptenaren op bladen schreeven, die van de wortelen en bast van den *Papyrus* gemaakt waren. Daar dit papier echter zeer kostbaar was, en dat de Egyptenaren ook dikwerf yverzuchtig omtrend deze uitvinding, den uitvoer hiervan verboden: vond men in andere oorden de kunst uit, om kalfschapenvellen zoodanig te bereiden, dat men 'er op schrijven konde. De Joden schrever, reeds ten tijde van *DAVID*, op onbereide huiden; de Perzen schreven, van de oudste tijden af, hunne staats-

ge-

geschiedenis op voortgelijke vellen; bij de oudste Grieken, in klein *Aziën*, werden zij insgelijks hiertoe bereid: volgens de oudste berichten, zou derzelver verbeterde toebereiding, 300 jaren vóór *CHRISTUS* geboorte, in de Stad *Pergamum*, in het noordwestelijke gedeelte van klein *Aziën* gelegen, uitgevonden zijn geworden: waarvan dezelve naar den naam van die stad, *Pergament* genoemd werden.

Ten tijde van *CHRISTUS* geboorte, werden dezelve algemeen gebruikt. — Intusfchen was dit *Pergament* zeer ongeschikt, daar men het niet blads-gewijze te samen konde voegen, maar altoos aan rollen moest laten, waar door een boekjen, dat wij thans zonder hinder in den zak steeken, toenmaals een zware last was; dien men nauwelijks dragen kon. Intusfchen werd dit pergament in *Europa* lang tot dit gebruik gebezigd.

De Chinezen hadden echter reeds vóór *CHRISTUS* geboorte de kunst uit gevonden, om uit ruwen boomwol, dien zij dus tot een soort van brei bereidden, een soort van papier te maken, dat veel dunner was dan het pergament, en waarop men zeer goed schrijven kon: van hun kwam het zoogenaamde *boomwol papier*, in het middelste gedeelte van *Aziën*, in gebruik; alwaar het meestal in de stad *Samarcant* vervaardigd werd. Toen de Arabieren in den jare 704 op den togt, waar op zij zoo veele veroveringen maakten, ook eindelijk te *Samarcant* kwamen en de boekerij zagen, leerden zij aldaar de

ver-

vervaardiging van dit papier, als ook deszelfs gebruik: en richtte tot het zelfde oogmerk, ook fabrieken in *Mecca* aan. Door hen, of ook welligt, door de bockerij der Chinezen, ging deze kunst tot de Grieken in *Constantinopolen*, vandaar naar *Italiën*, en van *Italiën* naar *Duitschland* over: alwaar het, ten tijde van *KAREL den grooten*, reeds bekend was. Dit papier had, in veel opzichten, zoo veel voorkeur boven het pergament, dat hetzelfde binnen kort algemeen gebruikt werd: intusfchen bleef het altoos zeer kostbaar, wijl het van zoo verre af moest vervoerd worden. In de elfde eeuw ging de kunst om papier van *boomwol* te vervaardigen, door de Arabieren uit *Africa* tot in *Spanjen* over: waarop er, in den jare 1100, reeds een fabriek van *boomwol* papier in *Siciliën* was.

Intusfchen werd het, door den verren afstand, altoos uiterst moeilijk en kostbaar, om een genoegzamen voorraad, van dezen *boomwol* te bekomen. Toevallig kwam een Spanjaard, of Arabier, op het denkbeeld, om het geen er van den ruuwen *boomwol* afviel, even zoo als den *boomwol* te bereiden: en zie! dit gelukte!... waarop men sedert den jare 1200, ja welligt reeds vroeger, papier van de lompen van *boomwol* maakte: intusfchen bleef de prijs van dit papier nog altoos zeer hoog, waarop een vindingrijk Duitscher op het denkbeeld kwam, om te onderzoeken, of men de linnen lompen of oude linnen lappen, die er veel overvloediger waren, en dikwerf weg geworpen werden, ten dien einde niet zou kunnen bezigen: ook dit gelukte — en sedert dien tijd, leerde

de men door veelvuldige verbeteringen het papier dat van lompen gemaakt werd, zoo fijn, en goedkoop vervaardigen, als het thans is. De naam van den uitvinder, als ook het juiste jaargeral, waarin het zelve uitgevonden werd, is ons onbekend: de eerste berichten die wij hiervan hebben, zijn van den jare 1300, ten welken tijd het in den beginne het meest in *Duitschland* gebruikt werd.

De stof waaruit het papier in *Duitschland* te samen gesteld is, zijn dus lompen, vooral van vlas, en hennip. — Dezelfen worden door de rondreizende lompenkramers, tegen allerlei kleine waren, als bij voorbeeld, band, naalden, garen enz. geruild. In de meeste landen alwaar papier-molens zijn, is de uitvoer der lompen verboden: daar men, door het menigvuldig gebruik van papier, natuurlijk voor de verzameling der lompen, zoo veel mogelijk zorg moet dragen.

In *Engeland* is, ten dien einde, de wet ingevoerd: van geen lijken in linnen te mogen wentelen, en *FREDERIK de groote* gaf, met het zelfde oogmerk bevel, om algemeen de vuurzwam in te voeren; in plaats van den tontel, die anders van linnen lompen gemaakt werd. De Hollanders, die voor 50 jaren, het beste en fijnste papier leverden, wisten zich sluikfchgewijze de lompen uit de bijgelegene landen te verschaffen, en leverden intusfchen het papier veel goedkoper dan men het elders bekomen kon. Dit raadsel werd gedeeltelijk opgelost, toen men ontdekte, dat zij in de zakken en vaten waar

in zij lompen deden, tevens de kostbaarste waren verborgen, en dezelve aldus, zonder tol te betalen, over de grénzen bragten. Bovendien weet men dat de Hollanders verscheide kunstige inrichtingen bezigen, waardoor zij het papier oneindig beter dan andere natiën, vervaardigen kunnen.

De verzamelde lompen worden uitgezocht, en die van gelijke sijnheid op een hoop bij elkander gelegd. — Hoe zorgvuldiger dit geschiedt, des te beter is ook het papier; dat er van gemaakt wordt. Ook is het noodzakelijk, dat deze lompen te vóóren gewaschen worden, 't geen door middel van eene daartoe vervaardigde machine geschiedt: van het sijnste linnen maakt men het postpapier, 't geen dezen naam bekomen heeft, vermits men het tot brieven die met den post verzonden worden, bezigt. Ook wordt het somtijds Hollandsch papier genoemd, wijl het aldaar het beste vervaardigd, en het goedkoopst gemaakt wordt. Het gewone linnen bezigt men tot schrijfpapier. — Tot het drukpapier neemt men huislinnen en katoenen lompen — tot het graauwe, wollen lompen. Het gedrukte, beschrevene, en misdrukte papier kan ook weder op nieuw bearbeid worden: — derzelver geforteerde lompen of stukken, worden in den papier-molen, door middel van scherpsnijdende mesen, die door een waterrad in beweging gebragt worden, sijn gemaakt: voords in groote steenen potten of kommen doorweekt, en alsdan in den stamper met water klein gestampt: 't geen *half tuig* genaamd wordt: men laat het-  
zel-

zelve half droog worden, en doet het alsdan in den *Hollander*, zijnde eene machine waarin rollen die met metaal beslagen zijn, op andere rollen, die op den bodem der machine liggen, ronddraaijen: en tusfchen welken de nog grove *papierstof*, tot klaare en goede gemalen wordt. De naam van dezen molen, of machine, toont aan van welk volk dezelve afkomstig is: want te vóóren hadden de Duitschers een handmolen welken zij, ten dieneinde, bezigden. Bij de Hollanders zijn deze rollen ook meestal met koper, in *Duitschland*, daar en tegen, met ijzer beslagen; 't geen dikwerf roest vlekken in het papier maakt. De goede en klaare *papierstof* wordt hierop in een' groten bak gedaan; waarin een rad dat onder in den bak ligt, en door den molen in beweging gebragt wordt; het zelve tot pap maakt. Uit dezen bak wordt de pap in eene grote tobbe gedaan, waarin een koperen bodem is, ten einde dezelve van onderen warm gemaakt kunne worden: aan deze tobbe staan twee werklieden, waar van de een een vorm van koperdraad door de pap haalt, en er zoo veel op doet, als nodig is om den gehelen vorm te bedekken, waarop hij alsdan het overtollige water van den vorm laat af lopen, en denzelven aan een anderen werkman over reikt; die voords het gevormde papier op een wollen lap legt, en den ledigen vorm terug geeft. Men bezigt hier toe een sijne wollen lap, ten einde het water, dat zich nog aan het papier hecht, daar zou kunnen doorlopen: boven op het vel papier wordt weder een wollen lap gelegd,  
II. DEEL. N legd,

legd, men gaat aldus hier mede voort, tot dat men 181 vellen papier op deze wijze op elkander gelegd heeft, 't geen een *post* genoemd wordt: drie zulke *posten* maken een riem uit. Ten einde het water geheel uit het papier te drukken, en hetzelfde digter te maken, wordt het onder de pers gezet. Na dat het geperst is, neemt men de vellen van elkander, en hangt dezelve te drogen, voords worden zij in de helft toegevouwen, en op nieuw te drogen gehangen: waar mede het kas- en druk papier vervaardigd is, doch het schrijf papier moet nog door lijmwater gehaald, en glad gemaakt worden.

Het blaauwe of paarfche suiker papier wordt in *Holland* gemaakt: deszelfs zamenstelling bleef echter lang een geheim. Men trachtte het in *Duitschland* dikwerf na te maken. — Doch dit mislukte: intusfchen gelukte het in den jare 1758 in *Hamburg*. Deszelfs toebereiding is intusfchen nog aan verscheide papiermakers onbekend.

Het zoo genaamde *Turksche papier*, is eene Duitfche uitvinding, die vooral in *Neurenberg* en *Augsburg*, doch, sedert eenigen tijd, ook in *Leipzig* vervaardigd wordt, terwijl het beschilderen van het zelve op eene zeer eenvoudige wijze geschiedt. Men besrijft, namelijk, een plank die rondom met lijsten is, met terpentijn water, giet voords verscheide verwen hier op, en haalt alsdan een kam door de verwen, zoo dat dezelve onder elkander vloeien; waardoor allerlei figuren ontstaan.

Als-

Alsdan legt men een met lijmwater nat gemaakt vel papier daar op, drukt het zelve met boomwol plat; neemt het weder van de plank af; hangt het te drogen; besrijft het met zeep, en glanst het met een tand.

Op dezelfde wijze als wij van onze lompen doen, maken de Chinezen ook papier van den tweden bast van den bamboes stam, zijnde het zogenaamde *zijden papier*: 't geen zeer schoon en duurzaam, doch niet zoo wit als het onze, is. Intusfchen zou dit gebrek ligtelijk te verbeteren zijn, bijaldien men dezen bast te vóóren in loog doopte, en door bleeken zuiverde. Intusfchen verdient deze uitvinding der Chinezen, onze bijzondere opmerkzaamheid: daar zij ons welligt den weg aantoot, hoe men het gebrek aan linnen lompen, des noods, zou kunnen vergoeden. Ook heeft men reeds de proef genomen, om, bij voorbeeld, van hopstammen papier te vervaardigen, dat men tot inpakken, als ook tot behangfels, en tot het tekenen kan bezigen. Men legt, ten dien einde, de hopstammen, in water, en schilt alsdan den bast van het hout af, snijdt het klein, stampt het tot pap enz. terwijl, door het bijdoen van eenige lompen, het papier, dat men op deze wijze vervaardigt, beter wordt.

De uitvinding van het papier heeft ons het schrijven en lezen zeer gemakkelijk gemaakt, en strekt dus tot het zoo heilrijk middel om kundigheden onder het menschedom te verbreiden. Vooral werd het papier, hoogstnuttig bij de uitvinding der Boekdrukkunst,

N 2

zijn

zijnde eene Duitſche uitvinding: (\*) waartoe men ,  
door

(\*) Wij kunnen hier niet voorbij optemerken, dat de Heer  
BREDOW in de voordragt over de uitvinding van de *Boek-  
drukkunst*, door te grootte vaderlands liefde vervoerd, geheel  
den pligt eens hiftoriefchrijvers verzaakt, door de eer der uit-  
vinding van deze, ter vermeerdering van kunde en beſchaafd-  
heid, over de geheele waereld, zoo gezegende kunst, bepaal-  
delijk aan de ſtad *Maintz* toetekennen; zonder eenigzins noch  
van onze ſtad *Haarlem*, noch van *Straatsburg* te gewagen, wel-  
ke beide ſteden echter een gelijk recht op deze uitvinding  
voorgeven te hebben. De eigentlijke waarheid is in dit geval  
nog met een ſtuit bedekt, daar men niet dan eene eeuw na-  
derhand elkander de uitvinding heeft beginnen te betwif-  
ten, in welken twist meer dan zéſtig ſchrijvers gewikkeld  
zijn geworden, die alle, of voor *Maintz*, of voor *Haar-  
lem*, of voor *Straatsburg*, opkwamen. — Aan *Haarlem* echter  
ſchijnt, wanneer wij de oudſte oirkonden die elk der twiften-  
de partijen aanvoert, met een onpartijdig oog onderling ver-  
gelijken, den voorrang toegekend te moeten worden. LAU-  
RENS JANSZON COSTER, ſchepen der ſtad *Haarlem*  
is, naar alle waarſchijnlijkheid de eerſte geweest, die  
loſſe houten letters tot vermaak zijner kinderen vervaardigd  
heeft; dezelve naderhand tot geheele regels en bladzijden ver-  
meerderende, en met een dikken en klevenden inkt door zijn  
ſchoonbroeder THOMAS PIETERSEN uitgevonden, op pa-  
pier afdrukkende; op welke wijze hij den eerſten druk van het  
boek genoemd: *Spieghel onzer behoudeniſſe*, reeds vóór den jaa-  
re 1440 vervaardigde. — Deze nieuwe uitvinding echter niet  
alleen kunnende beheeren, nam hij knechts aan, om hem de  
behulpzaame hand te leenen; eenerzelven met naame JOHAN-  
NES FAUST, verliet zijnen meester op zekeren kersnacht,  
terwijl de huisgenoten in de kerk waren, en nam de drukket-  
ters en het meest noodige mede; waarna hij zich te *Maintz*  
nederzette, en aldaar de drukkunst verder beſchaafde; zijn  
knecht

door de kunst om beelden in het hout te ſnijden,  
en dezelve af te drukken, voorbereid werd,  
't geen op de volgende wijze geſchiedde. Men  
ſneed, bij voorbeeld, de beelden der heiligen  
in het hout uit, beſtreek dezelve met eenerlei foort  
van verw, drukte een papier daarop, ſchilderde  
voords het afgedrukte beeld met andere verwen: 't  
geen vooral eene kunst ſchijnt geweest te zijn, waar  
mede de monniken in de kloosters zich bezig hiel-  
den. — Naderhand werd deze kunst voornaamlijk  
beoeffend tot het vervaardigen van ſpeelkaarten.

In de *Ooſterſche* landen was het een bijgelovig  
gebruik, om, door het leggen van ſommige beelden,  
den toekomst te voorſpellen. — Dit ſtrekte een ze-  
kere klaſſe van menſchen tot bezigheid, ook diende  
dit aldaar tot tijdverdrijf in de gezelfchappen. Som-  
mige beelden verkregen hierdoor eene ingebeelde  
waarde van goede voorbeduiding; waarbij men den  
genen het gelukkigſte achtte, die, bij de toevallige  
verdeling dezer beelden, de beelden kreeg, die het  
meeste geluk aanduidden; waardoor deze ook werke-  
lijk

knecht PIETER SCHOEFFER, die naderhand met zijne doch-  
ter trouwde, volgde hem op. Twee andere knechts beide  
GUTTENBERG genoemd, verſpreidden deze kunst al meer  
en meer, blijvende de oudſte GEINSFLEISCHE GUTTEN-  
BERG geheeten, te *Maintz*, terwijl zijn jongſte broeder GUT-  
TENBERG te *Straatsburg*, als ook zekere MANTILIUS te *Veneti-  
ën*, eene drukkerij opzetterden; en van daar ſchijnt het dat de  
eer der eerſte uitvinding dezer kunst, onder zo veele perzoo-  
nen en ſteden verdeeld is geraakt.



lijk voor eenige oogenblikken, de gelukkigste was; daar het gezelschap eene kleinigheid te famen lag die gewonnen werd door hem die het gelukkigste beeld kreeg.

Van dit eenvoudig gelukspel met beelden, gingen men, van tijd tot tijd, tot het bepaalde kaartspel over, 't geen dikwerf de nadeligste gevolgen heeft: en uit welk een oogpunt men het ook moge beschouwen, een eentonig en tijdverkwistend vermaak is; daar men den tijd in een geestig, of onderhoudend gesprek, veel aangenamer en nuttiger zou kunnen doorbrengen, dan al zijn geestvermogens, uren achter een, op deze bontkleurige bladen te vestigen... Voor den gewonen mensch, wien het, uit gebrek aan kunde, ook aan stof tot onderhoud ontbreekt, is dit nog vergeeslijk: — maar dat lieden van kunde, vernuft en smaak, het grootste gedeelte der zoo dierbare winter avonden, hier toe besteden kunnen, is iets dat ons onbegrijpelijk voorkomt; daar zij, bij het scheiden van hunne gezelschappen, met een ledig, en dus met een onvergenoegd hart, naar hunne woning te rug keren, om hier niet te spreken van lieden die dikwerf, ten koste van hunne rust en huislijk geluk, grote sommen op deze wijze verkwisten, en met eene ledige beurs te huis komen.

Bij de Italianen werden de speelkaarten het eerste in gevoerd, en waren aldaar, reeds in den jare 1300 bekend. Daar derzelver vervaardiging veel tijd wegnam, en men dezelve zoo veelvuldig niet maken kon-

konde, als zij gebezigd werden: dacht een Duitscher het middel uit, om dezelyen spoediger te vervaardigen, ten einde de menigte der koopers te vreden te stellen. Hij sneed, namelijk, de figuren der kaartenbladen in houten tafelen, bestreek deze houten vormen met verw, lag er papier op, en drukte er als dan met een schraapijzer over, waardoor de zwarte verw van den vorm, zich op het papier afdrukte: terwijl men er, naderhand, volgens daarvan gemaakte patronen, de bonte verwen op schilderde; op deze wijze kon men, in korten tijd, een groot aantal dezer kaarten vervaardigen. In den jare 1367 was het kaartspel met vier koningen ook reeds bij de *Wurtembergische* boeren bekend. — In den jare 1400 werd ook het kaartspel gebezigd, ten einde den zinloos geworden Franschen koning, **KAREL** den V. te vermaaken: hetzelfde vond, sedert dien tijd, in *Frankrijk*, zoo veel liefhebbers, dat de veele benoemingen der verschillende kunstspelen, meestal van Franschen afkomst zijn.

Dit vermaak deed intuschen een ander denkbeeld ontstaan. Gelijk men de beelden in het hout sneed, kwam men ook op de gedachten, om letters in houten tafelen te snijden, en dezelve af te drukken. Daar dit gelukte, sneed men gehele boekdelen, blad voor blad, in houten tafelen, zoo dat men één boek, door den bloten afdruk, verscheide honderde keeren vermenigvuldigen kon. In den beginne moet dit vooral eene groote verligting toegeschenen hebben, in den zoo vermoeijenden arbeid

om een geheel boek af te schrijven, waardoor er van hetzelfde, na dat verscheide lieden zich, gedurende eenige maanden, hier mede hadden bezig gehouden, nog maar één afschrift was. — Doch, door het lettersnijden, bleef het drukken van een boek, altoos nog zeer kostbaar, want hoe veel tijd en geld was er niet nodig, om al de letters van een boek, dat slechts eenigzins groot was, in houten tafelen uit te snijden... waarop geen toeval, doch het nadenkend vernuft van een Duitscher, hem op de bewonderingswaardige uitvinding der boekdrukkunst bragt.

In *China* is de kunst om woorden in het hout te snijden, (want letters bezigt men aldaar niet) dezelve zwart te maken, en af te drukken, reeds zeer oud, en welligt vóór CHRISTUS geboorte in gebruik geweest. Intusfchen schijnt het, dat men die kunst aldaar nog niet tot de hoogte gebragt heeft, om dezelve met zoo veel gemakkelijke te kunnen uitoeffenen, als men in *Europa*, met de drukpers weet om te gaan. Bovendien heeft de Duitscher, deze uitvinding gedaan, vóór hij iets van de kunst der Chinezen wist. (\*)

JOHANNES VAN SORGENLOCH, GANSEFLEISCH, gewoonlijk JOHANNES GUTTENBERG genoemd: mag de eerste (Duitsche) boekdrukker genoemd worden. Hij was van eene oude adellijke famielje van *Maintz*: werd in den jare 1401 geboren. In 1430, trok hij van daar naar *Straatsburg*. Aldaar zijnde, dacht hij

(\*) Zie onze aantekening Bladz. 196.

hij na, of het niet mogelijk zoude zijn om een boek te drukken; wanneer men al de letters van gelijke grootte in het hout sneed; dezelve naast elkander zette, en aldus afdruckte: waaruit het voordeel moest ontstaan, dat wanneer men de letters weder uit elkander nam, dezelve op nieuw weder tot een ander boek gebruikt zouden kunnen worden. Nadat hij, ondanks zijn gering vermogen, het besluit genomen had, om dit ontwerp ten uitvoer te brengen, nam hij, op kosten van een aanzienlijk burger van *Straatsburg*, in den jare 1436, de eerste proef hiervan, en plaatste losse houten letters op regels naast elkander; besloek dezelve met inkt en drukte deze op het papier af. Intusfchen gelukte dit niet zeer goed, wijl de houten, of zelfs de tinnen letters, geen genoegzamen weerstand konden bieden: waarop hij de *boekdruckpers* uitvond, waarin de letters met wervels vastgeschroefd, en voorts met een daarop gedrukte pers, aldus op het papier gedrukt werden. Intusfchen was hij nog niet voldaan over de letters, en er werd geen vollagen boek te *Straatsburg* afgedrukt. Hij werd uit dien hoofde oneenig met den genen die hem dit geld voorgeschooten hadden: waarop hij, in den jare 1445, naar zijne geboortestad *Maintz* terug keerde: alwaar hij zijn huis op den *goedenberg* betrok, vanwaar de naam van *Guttenberg* afkomstig is. Aldaar werd hij met een rijken goudsmit bekend, JOHANNES FAUST genaamd: beide richtten een Boekdrukgezelschap op, waarbij de laatste, zijn broeder JACOB, als ook PETER

SCHÖFFER, tot mede helpers aannam. Deze laatste was een geestelijke uit *Gernsheim*, die zeer schoon schreef, want de eerste letters, werden alle naar geschreven letters gesneden; dus was het van veel belang, om een goed schrijver te hebben. Doch deze PETER SCHÖFFER, deed dit gedeeltelijk uit liefde tot de kunst, doch ook om zich belangrijk te maken. Hij vond de kunst uit om letters te gieten, in plaats dat men dezelve, te vóóren, met zeer veel moeite, sneed. Hij sneed, namelijk, den vorm der letters op staal, sloeg dezen in tin of koper af, waardoor de lettervormen (matrijzen of moeders) ontstonden, waarin hij nu de looden of tinnen letters goot. Daar echter deze metalen nog de sterke drukking der pers niet weêrstaan konden, ontdekten FAUST en SCHÖFFER, een metaal, dat, minder week zijnde, schielijk afdrukt, en echter niet zoo hard is; dat het papier daarvan doorboord zoude kunnen worden: men noemt het zelve *letterstof* of *letterspecie*. — GUTTENBERG had eerst met schrijfsinkt gedrukt, en naderhand vond SCHÖFFER den drukinkt uit; welke uit schoorsteenroet, en sterk vernis bereid werd.

Hierop ondernamen zij een groot werk, namelijk eene latijnsche overzetting der Psalmen. FAUST deed tevens aan GUTTENBERG, eene somma van 1600 goudgulden ter hand stellen, ten einde een druk van den gehelen Bijbel te ondernemen. Doch FAUST was hebzuchtig: toen dus GUTTENBERG hem de beloofde intrest van dit geld niet betaalde, klaagde hij hem aan, en wyl GUTTENBERG geen geld had, om hem

hem die te voldoen: werden hem, in den jare 1455, al zijn gereedschappen en goed afgenomen; en aan FAUST, tot vergoeding van zijn geld, toegewezen. Thans verbond FAUST zich nader met den voornoemden PETER SCHÖFFER, schoon FAUST eigenlijk het geld voorschoot: waarop, in den jare 1475, de latijnsche Psalmen, zijnde het eerste volledige boek dat afgedrukt werd, het licht zagen. Het zelve was op pergament gedrukt, de zangnoten er onder geschreven, en de eerste 288 letters, waarmede het boek begon, waren in hout gesneden, en met kleuren afgedrukt. Voor zoo veel men weet, zijn er nog 5 exemplaren van deze Psalmboeken in *Göttingen*, *Dresden*, *Wenen*, *Mainz*, en *Parijs*, te vinden. Naderhand drukten zij een latijnschen Bijbel, en FAUST reisde overal op de missen, en bij de universiteiten met zijn Bijbels rond; die, schoon zeer sober gedrukt zijnde, echter gretig verkocht werden; want, een Bijbel dien men eerst, niet dan met veel moeite, afgeschreven kon krijgen, en die alsdan 4, ja tot 500 goudgulden kostte, werd nu gedrukt, voor 60, en naderhand voor 30 goudgulden verkocht. Alle menschen stonden verbaasd over deze kunst, en de monniken, die hierdoor een grooten tak van hun bestaan verloren, kreten FAUST voor een zwarten konstenaar, en duivels verbanner uit.

Gedurende dat FAUST rondreisde, werkte SCHÖFFER met zijn arbeidslieden voort, en hield dezen als gekerkerd in zijn huis; ten einde zij het geheim niet zouden verraden. Dit gelukte hem echter

ter niet lang, want in den jare 1462 werd *Maintz* veroverd, en de werkplaats van *FAUST* geheel verwoest: verscheiden inwoners vloten buiten de stad; waar onder zich ook veel boekdrukgezellen bevonden; die zich in *Duitschland*, *Italiën*, en *Frankrijk* verstrooiden, en overal wel ontvangen werden: waarop er, na verloop van weinig jaren, te *Augsburg*, *Nurenburg*, *Romen*, *Venetiën* en *Florence*, door Duitschers, eenige persen aangelegd werden. In den jare 1474, werd de eerste pers te *Rostok*, en in *Mekelenburg* aangelegd: in 1475 te *Lubek*, en in 1448 de eerste Brandenburgsche te *Stendal*.

*GUTTENBERG* stierf in den jare 1468 te *Maintz*, alwaar de keurvorst hem zijn onderhoud gaf, wyl hij niet met geld wist om te gaan, en hierdoor meestal gebrek leed. Hij had zijn besten leeftijd aan zijne kunst opgeofferd, doch zonder er voor beloond te worden; gelijk hij, uit hoofde van den aanmerkelijken dienst, dien hij de waereld bewezen had, verdiende.

Zijn kunst werd in *Italiën* volmaakt, alwaar men het schrale schrift der monniken verwierp, en daarentegen het ronde oude romeinsche schrift aannam; dat men nog op de oude gedenktekens vond. Op deze wijze werd de boekdrukkunst, omtrend den jare 1500, tot een hogen graad van volmaaktheid gebracht. Zoo, dat men in het begin van de 16de eeuw, reeds zeer schoone drukken had. In later tijd heeft bijzonder *EMMANUEL BREITKOPF*, omtrend den jare 1760 te *Leipzig*, alwaar thans de meeste persen

fen zijn, gewigtige verbeteringen, ten dien einde gemaakt. Hij heeft, bij voorbeeld, ook uit gevonden, om de Muzieknoten, die te vooren aan elkanderen gehecht waren, als letters te zetten; die men weder uit elkander nemen, en op nieuw gebruiken konde. (\*)

Eerst na de uitvinding der boekdrukkunst, werd ook het boekbinden volmaakter: want, in den ouden tijd, schreef men op groote streepen pergament, of papyrus, aan welks eenen hoek, een staf of ronden stok gehecht was; waarom men het beschrevene papier rolde; uit dien hoofde konden, in oude tijden, de redenaars een boek oprollen: gelijk bij voorbeeld gezegd wordt: in *LUCAS IV*, aan het 17 vers waarom een boek somtijds een rol genoemd wordt, als in *Pfalm XL*, vers 8. Ook bij de tooneelspelers is de uitdrukking van rol, een rol spelen enz., daarvan afkomstig: wyl ieder tooneelspeler een rol pergament bij zich droeg, waarop, het geen hij te zeggen had, geschreven stond. Soortgelijke rollen bewaarde men alsdan zeer zorgvuldig.

Wij weten ook, dat men, reeds zeer vroeg, de bladen aan elkander hechtte; bij voorbeeld: uit *JEREMI-*

MI-

(\*) Zij die slechts eenigzins met letterkundige oeffeningen bekend zijn, zullen hier terstond opmerken, dat de Duitsehe schrijver, als met voordagt, de voorname Nederlandsche boekdrukkers, *PLANTIJN*, *BLAAUW*, *ELZEVIER* en latere voorbij gaat; om zijn land alleen te doen uitmunten. Even min gewaagt hij van Engelsche beroemde Boekdrukkers, den Franschen *DIDOT* en de vernuftige nieuwste uitvinding der *Stereotypen*, of op vaste vormen vervaardigde letterplaten.

MIA S XXXVI, vers 23, en dezelve alsdan in blikken, houten, of elpenbeenen vormen droeg: voords was het gebruik algemeen in het 12 en 13 jaar na CHRISTUS geboorte, om de bladen aan elkander te hechten, er een omslag van zwijnsleer of pergament om te doen; de hoeken met koper te bekleden, en alsdan dit omslag met strikken aan elkander te binden. Daar men in de bibliotheken de boeken niet overeind zette, maar op de banden lag, bragt men veel sieraad op de randen der bladen. Eerst in den jare 1500 begon men de rollen papier samen te vouwen, en door een band in te fluiten, die stevig was; zonder lomp te zijn.

Men neemt hier toe papier dat met pap stijf gemaakt zijnde, geperst en met leer of ander sterk papier overtrokken wordt. De Engelschen zijn vooral, zeer ver in deze kunst, die het voordeel aanbrengt: dat men een boek duurzamer en beter bewaren kan.

Gelijktijdig met de boekdrukkunst, werd ook de graveerkunst uitgevonden, welke uit de kunst om vormen te snijden haar oorsprong nam. Volgens oude in het koper gegraveerde platen, die men in *Duitschland* vindt, schijnt ook deze kunst eene Duitse uitvinding te zijn; die aldaar reeds voor den jare 1440 gemaakt werd: alhoewel de Italianen eenigen grond meenen te hebben, dezelve aan de Duitschers te betwisten: schoon het oudste boek, dat *Italiën* met in het koper gegraveerde platen kan aantonen, van den jare 1477 is.

De graveerkunst bestaat daar in: om met een graveernaald

naald figuren in het koper te snijden, dezelve met zwarte of gecouleurde verw over te strijken, en alsdan hiervan op het papier afdrukken te maken. — In den jare 1500 verbeterde MICHAËL WOLGEMUT, of zijn beroemde leerling ALBRECHT DURER, deze kunst op eene voortreffelijke wijze, daar zij, in plaats van het graveerijzer, den etsgrond en het sterkwater leerden bezigen. Eene goede gegraveerde koperen plaat wordt met een etsgrond overtogen, welks bestanddeelen uit wasch en pek bestaan. Op dezen over de vlam eener kaars hard gebranden grond, wordt de tekening, van achteren met potlood, rood krijt of loodwit bestreeken zijnde, en voords op de plaat met wasch gehecht, en de trekken met een naald overgetekend, hetgeen men *doortrekken* noemt, gemakkelijk op de gegronde plaat gebragt: terwijl men vervolgens, met een scherpen etsnaald, den etsgrond tot op het koper toe doorhaalt; waarop men sterkwater op de koperen plaat giet, 't geen al de ingegrifte streken in het koper doet inbijten, zonder echter door den etsgrond te kunnen dringen. Wanneer dit sterkwater diep genoeg in het koper gebeten is, giet men het zelve weder af. — De grootste kunst van het etsen bestaat hierin: dat men elke streep van den etsnaald, door middel van het sterkwater zagter of sterker doe inbijten, naar mate de schaduwen of lichten van het geheele stuk dit vorderen. Wanneer men het sterkwater zoo lang op de zachte plaatfen heeft gelaa- ten als het nodig is, laat men het van dezelve afloopen, en bedekt ze met een vernis, *stopgrond* genoemd; waarop men alsdan weder het sterkwater over de andere gedeel- ten van de plaat, die dieper moeten inbijten, giet. Ein- de.

delijk verfraait men de geëtsste plaat nog, door met het graveerijzer aan alle plaatsen derzelve behoorlijke diepte en kracht te geven, en de, door het uitbijten, eenigzins ruw gewordenen plaatsen, effen te maken: gehele zachte plaatsen daarentegen, als lichte wolken, de overgang der schaduw tot het licht enz., worden naderhand geheel met den naald (de *droge naald* genoemd; in tegenoverstelling van den Etsnaald, dien men op den etsgrond bezigt) bearbeit.

In den jare 1643 vond de Hessische overste luitenant, *LODEWIJK VON SIEGEN*, de zogenaamde *zwarte kunst* uit; welke naderhand in *Londen* zoo volmaakt werd, dat zij somtijds voor eene Engelsche uitvinding gehouden wordt: zij onderscheidt zich van de gewone wijze van graveren daardoor dat bij de eerste, de *schaduw* op de koperen plaat bearbeit wordt, en bij de *zwarte kunst* daarentegen het *licht*: 't geen, uit dien hoofde, voor den tekenaar en schilder oneindig gemakkelijker is. Men behandelt deze *zwarte konstplaten* op de volgende wijze: de koperen plaat wordt, met een instrument 't geen men het schraapijzer noemt, geheel met strepen, die men dwars en kruiswijze over elkander haalt, overdekt: de daardoor ruuw gemaakte grond, wordt met drukzwart overstreken: waarna men er de tekening opbrengt, en derzelve figuren door den graveernaald en het bruineerstaal volmaakt. Op de plaatsen alwaar het meeste licht weezen moet, wordt de ruuwe grond geheel met het scharf ijzer afgeschaafd, en met het bruineerstaal glad gemaakt. Wil men echter

ter schaduw op de eene of andere plaats behouden, alsdan laat men een weinig van den grond blijven; wil men daarentegen meer schaduw behouden, alsdan wordt de ruuwe grond minder beschaafd: wijl de donkere, of beschaduwde plaatsen, alleen door den ruuwen grond uitgedrukt worden.

Deze uitvinding heeft ook naderhand aanleiding gegeven tot de gekleurde platen.

Intuschen bespeurt men ligtelijk dat deze kunst het meest van de richting en schoonheid der tekening afhangt: namelijk van de omtrekken der tekeningen, als ook van de overeenstemming van alle enkele deelen, met het geheel. Het voordeel dat ook deze kunst aanbrengt, is: de vermenigvuldiging der meesterstukken, waarvan anders slechts eenige weinige lieden bezitters zouden kunnen zijn. Ook de kostbare schilderstukken, die de vorstelijke paleizen en galereien versieren, kunnen op deze wijze algemener gemaakt worden: vooral, bijaldien het gelukt, gelijk sommige reeds daarvan gemaakte proeven te *Desfau* ons hopen doen, van ook derzelve kleuren op de koperen gegraveerde platen over te brengen. Voortreffelijk gelukte op deze wijze de in het koper gegraveerde copie, eener biddende *MAGDALENA* uit de galerei van *Dresden*. Intuschen zullen de origineelen toch altoos de voorkeur blijven behouden.

Bijaldien een oude Griek of Romein, van den tijd van *CHRISTUS* geboorte, weder konde herleven, zoude hij zich zeer verwonderen, dat wij,

in den tijd van 1800 jaren in verscheidene wetenschappen en kunsten niet verder gevorderd zijn; daar wij ons de beschouwingen en denkbeelden der ouden reeds ten nutte konden maken: doch daarentegen zouden de ouden verbaasd staan over de groote ontdekkingen der hedendaagsche volken, in de naavorfching der natuurwetten, of *Physica*: als ook over de groote uitbreiding der mathemathische wetenschappen, en vooral over de Astronomische. De Ouden konden niet vermoeden, dat, gelijk de maan om de aarde draait, andere planeet waerelden ook maanen om zig voerden; dat voords de aarde en andere planeeten, lighaamen van den zelfden aart zijn, schoon zij ons, uit hoofde van derzelve verren afstand, kleine sterren schijnen te zijn, dat zij, haren loopkring om de zon, alshet middelpunt van alle hemelsche lighamen van ons zonnestelsel volbrengen; dat de zon zich hoogst waarschijnlijk weder om eene andere zon (zijnde een der vaste sterren) beweegt; op welk een afstand de maan, de zon, en de planeeten van ons verwijderd zijn; in hoeveel tijd zij hunnen loopkring om de zon vol-einden enz. Dit alles, waarvan de Ouden geen denkbeeld hadden, is door de kunde, de naarspeuring, en nauwkeurige vergelijking onzer hedendaagsche geleerden, uitgevonden geworden. Het toeval, dit kunnen wij voorzeker niet ontkennen, is hun daarbij op eene wonderbaarlijke wijze te hulp gekomen. Want bijaldien de ouden de instrumenten gehad hadden, die onze astronomisten thans gebruiken,

zou-

zouden zij ongetwijfeld ook reeds de grootste ontdekkingen gedaan hebben. Wat intusfchen het toeval den nieuwe geleerden aan de hand gaf, wisten zij zich ook, met veel vlijt en vernuft, ten nutte te maken. Want de hooge graad van volkomenheid, die de astronomische instrumenten thans bereiken, verkregen zij alleen door het ernstig nadenken, dat de geleerden hierover deden.

Het hoofdzaaklijkste instrument, dat de sterrekundigen bezigen, is de verrekijker of de telescoop, welke uit verscheide, kunstig geslepen, glazen zamengesteld is: dezelve trekt verafgelegene voorwerpen nader aan het gezicht, en vergroot dezelve op eene buitengemeene wijze: waardoor de voorwerpen, welke men, uit hoofde van derzelve verren afstand, met het scherpste gezigt niet onderscheiden kan, zichtbaar worden, en de kleinste voorwerpen ons veel grooter voorkomen. Doch deze werktuigen zijn eerst sedert 200 jaren bekend geworden: de Grieken en Romeinen schijnen niet eens opgemerkt te hebben, dat het hol geslepen glas, de voorwerpen op eene andere wijze voorstelt, dan zij zich voor het bloote oog vertoonen - terwijl zij bovendien de kunst om het glas te slijpen, nooit beoeffend hebben, en dus ook geen brillen of oogglazen kenden.

De brillen, bestaande uit geslepen glazen, welke de nabijzijnde voorwerpen vergrooten, en duidelijker maken, zijn eerst in den jare 1290, namelijk op het einde van de dertiende eeuw, in *Italiën*, en,

gelijk men algemeen gelooft, het eerst door een Florentijnsch edelman, SALVINO DEGLI ARMATI genaamd, uitgevonden geworden. De monnik, ALEXANDER DE SPINA, zag een soortgelijke bril bij iemand, die hem de kunst, om dezelve te vervaardigen, niet mede wilde deelen. SPINA dacht verder hierover na, en vond de kunst op nieuw uit, om brillenglazen te slijpen: daar hij zich hierdoor algemeen bekend gemaakt heeft, wordt hij meestal voor den uitvinder gehouden. Men bespeurde rasch, dat hoe meer de glazen uitgehold waren, en hoe kleiner het glas ware, hoe grooter de voorwerpen zich hierdoor vertoonden: van tijd tot tijd maakte men dus de glazen zoo klein als eijeren, ja zelfs als gerstkorrels, en noemde deze, uit hoofde van derzelve gedaante, *linzen*. Voords werd ook de microscoop of het vergrootglas uitgevonden, waardoor men van nabij zeer kleine, en voor het oog nauwelijks zichtbare, voorwerpen duidelijk onderscheiden kan. De eerste uitvinder derzelve kent men niet, thans zijn de microscopen, door de bijvoeging van meer glazen, tot zulk eene volmaaktheid gebragt, dat de besten, verscheide millioenen malen de voorwerpen vergrooten.

Gelijk een bol geslepen glas, de onder het oog zijnde voorwerpen vergroot en duidelijker maakt, zoo ook vertoont, op de tegenovergestelde wijze, een hol geslepen glas, een ver afzijnd voorwerp duidelijker, doch tevens kleiner: wanneer intuschen de glazen slechts weinig uitgehold zijn; verkleen

de

dezelve niet veel: waarom zij meestal gebezigd worden door lieden, die in de nabijheid een goed gezicht hebben, doch in de verte niet goed zien kunnen. Reeds sedert lang kende men de werking, der bol en hol geslepen glazen, zonder dat men er aan dacht, welke eene groote werking de vereéniging dezer beide glazen te weeg konde brengen. Want vermits een hol geslepen glas, de ver af zijnde voorwerpen nader tot zich trekt, en de bol geslepen glazen daarentegen de nabij zijnde voorwerpen vergrooten, moet natuurlijk de vereéniging van beiden ons de ver af zijnde voorwerpen nader, en grooter doen zien.

Deze ontdekking werd, in den jare 1600, het eerst in *Holland*, en, gelijk men verzekert, op eene zeer toevallige wijze, gedaan. Een brillenmaker JOHANNES LIPPERSEIN genaamd, die verscheide holle en bolle geslepen glazen door elkander had leggen: zette, bij vergissing, een hol, en een bol glas in een verrekijker, en stond verbaasd dat hij den weerhaan die, op een ver afzijnden toren stond, van zeer nabij, en veel vergroot zag. Hij vertrouwde zijn oogen niet, en verzocht dus verscheide lieden, die zijn winkel voorbij gingen, om in dezen verrekijker te zien, en aan allen vertoonde ook de weerhaan zich groot, en nabij te zijn. Hij onderzocht dit verder — zette in verscheide verrekijkers, soortgelijke glazen, en bevond, dat zij overal de zelfde uitwerking deden; waardoor dus de uitvinding der verrekijkers of perspectiven gemaakt werd. GALI-



LEI, een beroemd Italiaan, vernam op eene reis die hij naar *Venetiën* deed, dat men in *Duitschland* een glas uitgevonden hadde, waardoor men de ver af gelegte voorwerpen zeer dicht onder het oog kon trekken. GALILEI, zijnde een vlijtig en zeer schrander naarvorfcher der natuur, dacht verder hier over na, nam een orgelpijp; zette in dezelve holle, en bol geselepe glazen; en schoof dezelve zoo lang heen en weder, tot dat hij het genoeg had, van hierdoor zeer verre af zijnde voorwerpen van nader bij, en vergroot te beschouwen.

Tot hier toe had deze wonderbare uitwerking meer verbazing, dan nut angebragt. GALILEI ging verder, en richtte zijn verrekijker hemelwaards, hier deed zich eene nieuwe wereld voor hem op: al de sterren vertoonden zich veel grooter en duidelijker: verscheide sterren, die nog geen sterflijk oog bespeurd had, en ook niet bespeuren kon, ontdekte hij voor het eerst: ook aan de maan, de zon, en verscheide andere hemellichten, deed hij nieuwe ontdekkingen: — waarover de ouden, die de daartoe gebezigt wordende werktuigen niet kenden, als over hersenschimmen, die slechts in de verbeelding bestonden, gelagchen zouden hebben. Verscheide geleerden en kunstenaars, hebben, in de volgende jaren, deze eerste uitvinding van den verrekijker, door diep nadenken en herhaalde proeven, tot eene zeer groote volmaaktheid gebragt: vooral met betrekking tot de duidelijkheid der vergrootte voorwerpen. De uitvinding om de ver af zijnde voorwerpen duidelijk te kunnen

on-

onderscheiden, hebben wij aan den Schotlander GREGORI te danken, die in den jare 1660 den hollen spiegel in de telescopen bragt; waarop de lichtstralen zich in één punt vereenigen, en waardoor de voorwerpen die men beschouwen wil, zich verhelderen. In latere tijden heeft men den metalen spiegel uitgevonden, als zijnde tot dit oogmerk het beste geschikt. De telescopen die het meest vergrooten, en de voorwerpen het duidelijkst voorstellen, zijn die, welke door HERSCHEL, een Duitfcher van geboorte, doch die zich te *Londen* ophield, vervaardigd zijn geworden. Dezelve vergrooten verscheide duizendmalen: eens heeft HERSCHEL, bij eene zeer heldere lucht, door een dezer telescopen eene vaste ster gade geslagen, en door de vergrooting van 6450 malen, dezelve zeer duidelijk kunnen onderscheiden. 't Geen opmerklijk is, wijl de voorwerpen die men door een verrekijker ziet, meestal naar mate zij meer vergroot worden, ook derzelver duidelijkheid verliezen.

Door middel van dit instrument, als ook door naauwkeurige berekeningen, heeft men groote ontdekkingen aan den hemel gedaan, welkers betrachtting 's menschen geest door eene eerbiedvolle verbaasdheid verrukken, en tot aanbidding van den wijzen, magtigen Schepper, en Onderhouder der wereld opleiden. — De ouden, geloofden dat deze aarde het middenpunt der wereld was; dat de zon, maan, en sterren, alleen strekten om

O 4

on-

ons licht en warmte mede te deelen: en dat zij zich allen om de waereld, als om hun middenpunt bewegen. Dan, welk een stipje is onze aarde, in vergelijking van de talloze menigte van waerelden, die in eenen, voor ons onafmeetbaren afstand, in het oneindige luchtruim zweeven!... Alle deze sterren zijn waerelden, en de meeste veel grooter dan onze aarde; en hoogst waarschijnlijk door levendige wezens bewoond. — Een der kleinste is de maan, welke ons zoo groot toefchijnt, wijl zij zich het naaste aan onze aarde, namelijk op een' afstand van 50,000 mijlen, beweegt; waarom men dezelve ook naauwkeuriger kan gade slaan, dan andere hemellichten: en, gelijk wij landkaarten hebben, zoo hebben wij ook maankaarten: de beste dezer zijn van SCHROETER, een Duitscher van geboorte: want 't geen men met het bloote oog slechts als vlekken aan de maan beschouwt, zijn, gelijk men dit door goede verrekijkers ontdekt, hoogten en diepten, als bergen en zeeën. De bergen schijnen aldaar zeer veelvuldig, en zeer hoog te zijn. Bovendien ziet men altoos aan derzelve buitenzijde, op de duisterste plaatzen, die door de zon niet verlicht zijn, eene menigte heldere punten, die niets anders zijn kunnen, dan hooge bergspitzen, welken door de zon verlicht worden; eer zij tot de lage dalen door dringt; die zich onder dezelve donker vertonen. Daarenboven onderscheidt men, door goede verrekijkers, het afneemen en aanwaschen derzelve (wanneer de

zon

zon vlak tegen de ons toegekeerde helft der maan schijnt) als ook de zich veranderende vlekken, die men aan die zijde ontdekt, die aan die tegen over zijde ligt, welke niet door de zon beschenen wordt; en die bij volle maan, wanneer de zon vlak tegen over de maan staat, geheel verdwijnen; en niets anders zijn, dan de schaduwen der bergen. Soms bespeurt men enkele plekken in de maan, die een sterk en schitterend licht hebben, terwijl deze plekken opstijgen, en weder dalen: waaruit men niet onwaarschijnlijk het besluit getrokken heeft, dat dit vuurspuwende bergen zijn. Dit aan onze aarde zoo gelijk zijnde hemellicht, is het éénige dat om onze aarde ronddraait. De aarde zelve draait echter allé 24 uren eens om haar zelve, en gedurende een jaar, eenmaal om de zon rond.

Onder de andere sterren ontdekten de ouden er vijf, die nu eens op dit punt, en dan weder op een ander punt aan den hemel staan, terwijl de andere sterren altoos eene vaste plaats behouden, en dus in het latijnsch *Fixæ*, of *vaste sterren* genoemd worden: terwijl men de anderen *dwaalsterren* of *planeten* noemt. De namen dezer vijf planeten zijn: *Mercurius*, *Venus*, zijnde de avond, en morgenster; *Mars*, die een glinsterend vuurrood licht van zich geeft, *Jupiter*, en *Saturnus*. Reeds vóór de ontdekking van den verrekijker, was een Pruisfisch astronomist COPERNICUS genaamd, op het denkbeeld gekomen, dat deze dwaalsterren, echter eene

O 5

zeer

zeer regelmatige beweging hadden: dat onze aarde zelve, zulk een dwaalster ware, en dat deze zes *planeten* zich dus, schoon op een' verschillenden afstand, rondom de zon, als zijnde haar middenpunt bewogen. GALILEI deed, door zijne nauwkeurige navorschingen, die gisfing weldra als eene zekerheid beschouwen: daar hij de afstanden dezer *planeten* van de zon berekende, en bevond: dat *Mercurius* 8 millioenen mijlen, *Venus* bijnaar 16 millioenen, de *Aarde* 20 millioenen mijlen, *Mars* 32 millioenen, *Jupiter* 112 millioenen, *Saturnus* 208 millioenen mijlen, van de zon verwijderd zijn: men berekende den tijd waarin zij hun loopkring volbragten, ja tot derzelver grootte. Bovendien ontdekte GALILEI, dat, gelijk de maan zich om onze aarde draait, als ook, dat er om *Jupiter*, vier maanen of trouwanten draijen, en daar deze maanen haren omloopkring in korten tijd volbrengen, namelijk de maan die het naaste aan *Jupiter* is, in één dag 18½ uur, de tweede in drie dagen 13½ uur, de derde, in zeven dagen 3½ uur, de vierde in 16 dagen 16½ uur: terwijl deze maanen dikwerf verduisterd worden, gelijk men ligt naarspooren kan, zijn zij voor de aardrijkskunde van het uiterste belang geworden.

In den voorgaanden opgegeven afstand, waarin de *planeten* van dezen verwijderd zijn, zal de lezer ongetwijffeld een verband tusfchen derzelver opklimming bemerkt hebben: deze opklimming kan op de

vol-

volgende wijze, in een kleinder getal uitgedrukt worden.

Is <i>Mercurius</i> van de zon verwijderd,	8.
Alsdan is <i>Venus</i> van dezelve verwijderd.	8 † 6 — 14.
De <i>Aarde</i> .	8 † 12 — 20.
<i>Mars</i> .	8 † 24 — 32.
* * *	8 † 48 — 56.
<i>Jupiter</i> .	8 † 96 — 104.
<i>Saturnus</i> .	8 † 192 — 200.

Men vermoedde voormaals, vooral BODE in *Berlijn*, dat ook bij de andere planeeten, zulk een verband tusfchen derzelver opklimmenden afstand plaats heeft: dat er tusfchen *Mars* en *Jupiter*, in den afstand van omtrend 56 mijlen van de zon, nog eene onbekende planeet omliep: en men werd in dit vermoeden niet weinig versterkt, toen HERSCHEL, in *Londen*, eene zevende planeet, *Uranus* genoemd, ontdekte, waardoor het voorig vermoeden versterkt werd. *Uranus* is nog verder van de zon verwijderd dan *Saturnus*, en men berekent derzelver afstand van deze, op 400 mijlen.

Met voortdurenden ijver beschouwden de sterrekundigen den hemel, en hunne naarvorschingen zijn niet vruchteloos geweest: daar er, gedurende den tijd van 4 jaren, drie nieuwe planeeten ontdekt zijn geworden, en juist allen op de plaatzen, alwaar men te vooren onderstelde, dat er een planeet ontbrak; die men nog niet ontdekt had.

Op

Op den eertſten dag van de negentiende eeuw, namelijk op den 1<sup>ſten</sup> Januarij van het jaar 1801, ontdekte de koninglijke astronomiſt, doctör PIAZZI, te *Palermo*, eene kleine ſter, tuſſchen *Mars* en *Jupiter*; welke men tot hiertoe niet opgemerkt had: en die men, kort daarna, voor eene achtſte planeet erkende. — Men noemde dezelve *Ceres*, en bevond dat zij 58 millioenen mijlen van de zon verwijderd is; doch men verwonderde zich tevens over derzelve bijzondere kleinte, daar derzelve omtrek ſlechts 500 mijlen bedraagt, terwijl de omtrek der aarde 5400 mijlen is. — Deze verwondering werd echter eenigzins verminderd, toen, naauwelijks vijf maanden naa de ontdekking dezer planeet, namelijk op den 28<sup>ſten</sup> Maart van den jare 1802, doctör OLBERS in *Bremen*, eene nieuwe planeet ontdekte, welke men *Pallas* noemde, en die op denzelfden aſtand van de zon ſtaat, als *Ceres*: en nog kleiner is, dan deze; daar derzelve geheele omtrek, ſlechts 350 mijlen bedraagt.

Op den eerſten September van den jare 1804, ontdekte de heer HARDING, in *Lelienthal*, bij *Bremen*, eene tiende planeet, welke *Juno* genaamd werd: ſtaande op denzelfden aſtand van de zon, als *Pallas* en *Ceres*, en welke men voor nog kleiner houdt dan de laaſte, en welligt niet meer dan 300 mijlen in den omtrek heeft.

Door deze drie kleine ſterren, welke in zulk een naauw verband, en zoo digt bij elkander om de zon draaijen, heeft zich een geheel nieuw licht op het

het zonneſtelfel verſpreid. In den loopkring van al de andere planeeten, weet men dat eene hoofdplaneet is, waarom hemellichten, als maanen, haar' loopkring volbrengen. Op dezen ſtand echter, volbrengen, voor zooveel bekend is, drie kleiner ſterren, in een groep bij elkander, haren eigen loopkring rondom de alles bezielende zon. Waarſchijnlijk heeft een dezer kleine ſterren, *Asteroiden* genoemd, zooveel krachts in derzelve zamenſtel, om over de aantrekkingskracht der naaſt daarbij zijnde ſter, de overhand te verkrijgen, dezelve als een maan te onderwerpen, en om zig rond te doen draaijen; gelijk, bij voorbeeld, de groote hemelbol *Jupiter*, vier nabij zijnde kleiner hemelbollen, als *trouwvanden* of *ſatellieten*, aangreep. Intuſſchen ſchijnt het, dat deze drie nieuw ontdekte dwaalſterren, en welligt nog anderen, die nog ontdekt zullen worden, eene naauwe betrekking op elkander hebben, en door den ſterken band eener wederzijdſche aantrekkingskracht, waardoor de Almagt waerelden aan waerelden verbindt, zoo naauw met elkander veréénigd zijn, dat ze niet door de nabijzijnde grootere Planeeten, *Jupiter* en *Mars*, aangetrokken, en als derzelve *Satellieten* in haren loopkring medegevoerd kunnen worden, maar op haar zelve de plaats eener Planeet blijven beſtaan.

Door de beſchouwing des hemels, leerde men ook eerſt met volle zekerheid den aſtand, die ſommige gedeelten der aarde van elkander aſſcheidt, en vooral de geſtalte der aarde, kennen. De zee-

varer vond aan den hemel den weg afgebakend, die hij op de openbare zee moest houden: doch ook wanneer wolken hem den aanblik des hemels onttrekken, moest hij niet ten eenemale hulpeloos blijven: de Algoede Schepper van hemel en aarde, deelde aan den magneet de zoo wonderbare kracht mede, van zich overal op de aarde met de eene punt naar het noorden te wenden: en God begaafde den mensch met verstand en oordeel, opdat hij de natuurwetten onderzoeken, en zich dezelve met wijsheid ten nutte zoude kunnen maken: men zie, in het 14 Hoofdstuk, over de Zeevaart, 't geen wij aldaar over den magneet en het compas gezegd hebben.

De uitvinder van het compas is niet bekend, schoon deszelfs uitvinding reeds in den jare 1250 in werking was. Intuschen schijnt de Italiaan, GIOJA VAN AMALFI, deszelfs inrichting, omtrend den jare 1300, zoodanig volmaakt te hebben, dat de Europeanen hetzelfde, sedert dien tijd, algemeen invoerden: waardoor GIOJA VAN AMALFI meestal voor den eersten uitvinder van het compas gehouden wordt.

## VEERTIENDE HOOFDSTUK.

DALING DER PAUSLIJKE MAGT. WIKLEF.  
JOHANNES HUS. DE GRIEKEN IN  
ITALIEN.

De kruistogten hadden in geheel *Europa* een zucht tot heldenmoed opgewekt, die eene weldadige geestdrift, en gevoel van eigenwaarde verbreidde. Het getal der heerschzuchtigen en wreede ridders, was door de kruistogten verminderd: de steden waren daarentegen menigvuldiger en bloeiender geworden, de vrije burgerstand, die door den koophandel en ambachten spoedig rijk, en aanzienlijk werd, begon zich daarentegen te verheffen. Nog sterker werd het vernuft aangevuurd, door de moedige zeereizen der Portugeezen en Spanjaarden: de nieuw ontdekte landen, deden nieuwe denkbeelden ontstaan, en verheven den moed, tot stoute uitzichten in de toekomst. Nieuwe uitvindingen verbreidden snel, ja zeer snel, de grootsche denkbeelden van enkele menschen over geheel *Europa*. Door gedrukte boeken gingen de narichten der nieuwe ontdekkingen, schielijk van land tot land over, en 't geen de paus zoo gaarne geheim had willen houden, namelijk de Bijbelsche geschriften, konden geen geheim meer blijven: dus konde hij benevens zijne monniken, geene leerstel-

lingen naar welgevallen, hier meer uit opmaken en verbreidden.

De algemene geest van nadenken en verlichting, welke zich door de boven gemelde oorzaken, onder de volken verbreidde, deed een gevoel van eigewaarde, in 's menschen ziel ontstaan, welke tevens misnoegen wekte, tegen de ongeoorloofde aanmatigingen; welke de paus zich veroorloofde. In *Italiën*, alwaar men dit opperhoofd der Christelijke kerk nabij was, en deszelfs gemakkelijke en ongebonde levenswijze voor oogen zag: en alwaar, de door den handel rijkgeworden burger door het gevoel van eige waarde, aangevuurd werd: alwaar verscheide denkende hoofden waren, in één woord, in het land, waarin de paus zijn verblijf hield, werd hij het minste geacht: en dikwerf gebeurde het zelfs, dat hij zich in *Romen* nauwlijks voor de mishandelingen zijner onderdanen konde beveiligen: dewijl het den lieden, onder wiens oog hij daaglijks verkeerde, belaghelijk toescheen, in hem, den onfeilbaren stedhouder van *JESUS CHRISTUS* te vereeren. — Doch ook buiten *Romen* zelf, moest dit pauselijke aanzien zinken, sedert de vorsten van *Europa* na de kruistogten niet meer, met tegen hun opstaande grooten te kampen hadden; hunne magt op vaster gronden rustte: en zij, met meer vrijmoedigheid, hun gevoel uiten, en den paus tegenspreken durfden. Na den jare 1300 geschiedde dit reeds meer dan eens, waarop de paus zich aan den wil der koningen moest ondergeschikken: aldus moest hij, bij voorbeeld, volgens de

de begeerte van den koning van *Frankrijk* in 1305 zijne residentie van *Romen* naar *AVIGNON* verplaatzen. Hier uit ontstond in den jare 1378 een tweespalt in het pausdom zelf, 't geen ten gevolge had, dat er, gedurende 40 jaren lang, aldaar twee pausen te gelijker tijd regeerden. — Waarvan de een namelijk te *Romen*, en de andere te *Avignon* zijn zetel hield, en die wederzijds op de groffste wijze elkander in openlijke bullen beschimpten, en in den ban deden.

Te gelijker tijd waren er, onder een groot gedeelte der geestelijkheid, vooral in de kloosters, zulke schreeuwende ondeugden ingeslopen, dat de monniken zelve, hunne heerschappij verwoestten. De voornaamste hunner leefden in de residentie plaats, aan het hof van den paus, en lieten hunne ambtsbediening door een ander waarnemen, dien zij hier voor eene kleinigheid gaven. De monniken leidden een zedeloos leven, en betoonden geen genoegzamen eerbied voor den openbaren Godsdienst. Soortgelijke handelwijzen moesten natuurlijk hun aanzien bij het volk verminderen, en tevens het edel oogmerk der genen die beter wetten wilden invoeren, in de hand werken. Doch de mensch is een zonderling wezen, en de gewoonte beheerscht hem op eene bijnaar onweêrstaanbare wijze: 't geen de vader en grootvader als heilig beschouwd hebben, al ware het ook een stuk hout of steen, wordt ook door den naneef als heilig beschouwd. Dat men aanhoudend vereere, 't geen heilig en vereere-

eerenswaardig is, doch wanneer de grootvader geloofd heeft, dat men zonder glas korallen, zonder een rozenkrans in de hand te hebben, niet aandachtig bidden kan: zal men dan ook deze glaskorallen als heilige steenen vereeren?.. In de donkere tijden van de 13de en 14de eeuw, waren de menschen zeer sterk aan het oude verkleefd, 't zij dit goed ware, of niet: de gewoonte had hun zoodanig hier aan verbonden, dat het hun bijnaar niet mogelijk was, zich hiervan af te scheiden. Op deze wijze vereerde het grootste gedeelte der Cristenen, nog lang den paus als het geestlijk opperhoofd der Christenheid, en vervloekte de genen, die de magt van den paus betwistten of aanvielen, als ketters: en verstootten de genen uit hun midden, dien hij in de ban deed.

Onder de geleerden was er intusfchen een andere geest ontstaan; die zich vooral in *Italiën* het eerst openbaarde. Men begon, namelijk, aldaar de algemeene geloofs-waarheden, van den alleen zaligmakenden Godsdienst, te onderzoeken, en vergenoegde zich niet meer met gebedeboeken, en de schriften der oude kerkvaders te lezen. Beroemde Roomsche geestelijken spoorden zelfs hunne leerlingen aan, om de schriften der oude Grieken en Romeinen te lezen: hierin vond men een edelen en vrijen geest, als ook een' schoonen en verheven stijl; en de zoo geestvolle werken van *Romen* en *Griekenland*, wekten den in traagheid sluimerenden geest dermate op, dat men, door dezelve onderricht en gesterkt, het

thans

thans waagde om vrijer te denken. Te *Bologne* en te *Salerno* werden, omtrend den jare 1200, de eerste Univerfiteiten aangelegd; wie een beroemd arts wilde worden, reisde naar *Salerno*: *Bologne* werd daarentegen beroemd door zijn groote rechtsgeleerden: offchoon niet alleen jongelingen die in de rechtsgeleerdheid, maar ook die in de theologie wilden studeeren; als ook zelfs ambtenaren, van alle omliggende plaatzen derwaard gingen, om zich aldaar te laten onderwijzen: — (*Parijs* werd naderhand even zoo beroemd door derzelver leeraars in de theologie, zoo dat men aldaar lieden van twaalf onderscheidene natiën vond, die in de theologie studeerden;) — In deze vereeniging van geleerde mannen, en leergierige jongelingen, ontwikkelde de geest tot eene vrijer denkwijze: en ook van deze oorden verbreidden de gedachten van een enkel verstandig man zich welligt door geheel *Europa*.

Een voortgelijk man, was bij voorbeeld *JOHANNES WIKLEF*, doctor in de theologie te *Oxford*, in *Engeland*: zijnde een braaf en Godvruchtig man, die groote kundigheden bezat, en tevens een zeer geliefd leeraar, doch een tegenstander van het pausdom was. Hij verbreidde verscheide schriften, waarin hij de schaadlijkheid van den monniken stand, de verdorvenheid der geestelijken, en de onbillijke aanmatigingen van den paus, in den stouten stijl, van een vrijen Engelschman, ten duideljksten aantoonde. De monniken en priesters

P 2

vers

vervolgden, doch de liefde der studenten, en de gunst van verscheide grooten beschermden hem. Op het hart zijner studenten had hij een groot vermogen verkregen, wijl hij alle zijne stellingen door den Bijbel bewees; en vooral op de verbetering des levens aandrong. Hij stierf in den jare 1387, doch zijn scholieren verbreidden zijne grondstellingen zelfs tot in *Duitschland*, alwaar, in 1348, de eerste Universiteit, te *Praag* in *Bohemen* gesticht werd.

Op deze Universiteit was, in den jare 1400, JOHANNES HUSS, zijnde de zoon van een armen Boheemschen edelman; geacht uit hoofde van zijn kundigheid; en bemind door zijn voortreffelijk prediken: zijnde op zijn 27sten jaar tot prediker en profesor benoemd. — Ook deze bewees alles wat hij zijn studenten leerde, uit den bijbel. Dus konde het ook niet misfen, of hij trof, hier en daar, leerstellingen aan, welken de paus en de kerk op eene andere wijze leerden. — Ja zelfs, die zij op eene juist tegen over gestelde wijze geloofden, dan de voorschriften waren, die de Bijbel hieromtrent gaf. Bovendien hadden de aanhangers van WIKLEF in *Praag* zich reeds dikwerf verscheidene spotternijen omtrent den paus veroorloofd. Ook in *Engeland* veroorloofde men zich dezelve. Twee engelschen lieten, bij voorbeeld, in een hunner vertrekken den intogt van JESUS te *Jerusalem*, op den wand schilderen; waarbij JESUS op een' ezel zat, en zijn jongeren hem barvoets volgden. Terwijl zij, aan de tegenover zijde van den wand, een optogt

van den paus, met zijn kardinalen, zijnde allen rijk met goud en purper uitgedoscht, deeden schilderen. Dit zichtbaar contrast, beviel zoo algemeen, dat de huizen dezer twee Engelschen niet ledig waren, van de nieuwsgierigen die dezelve ter beschouwing van dat schilderij zelven bestormden.

In den jare 1412, geraakte paus, JOHANNES de XXIII in oneenigheid met den koning van *Napels*, en had de vermetelheid om de andere Christelijke mogenheden tot een kruistogt tegen dezen te vorderen. Deze onberadene vordering werd ook naar *Bohemen* gezonden, alwaar het volk opgeroepen werd, niet om juist in persoon voor den paus te veld te trekken, doch om het hunne tot dezen kruistogt bij te dragen; waar bij de aflat van alle zonden ten loon beloofd werd. — JOHANNES HUSS toonde hierop, in zijne predikingen en voordrachten, de vrekheid en het uitspoorige dezer vordering aan; waardoor verscheide lieden zoo verbitterd werden op de pauselijke afgezanten, dat zij hun de bul ontrukten, en denzelven verbrandden.

Kort daar na, werd er te *Praag* een nieuwe aartsbisshop aangesteld, die niet zeer vlug lezen kon, en het verbod uitvaardigde om de ketterachtige geschriften van WIKLEF te lezen; waar hij zich van de afdrucken meester konde maken, deed hij die verbranden. HUSS bewees daarentegen de schoone overeenstemming welke er tusfchen deze geschriften en den Bijbel was. De aartsbisshop schreef



hier over aan den paus: waarop deze eischte dat HUSS naar *Romen* zou gebragt worden. Doch wyl de koning van *Bohemen* hem verborg en in zijne bescherming nam, zond de paus *Legaten* naar *Praag*, waardoor HUSS in den ban gedaan, en zijn *ketterfche* leer vervloekt werd. HUSS verliet hierop *Praag*, en keerde naar zijne geboorteplaats terug, alwaar de schutsheer van dit gebied hem onder zijne bescherming nam. Hij predikte aldaar over al zijne grondstellingen, en iedereen beminde hem, uit hoofde van zijne braafheid en zachtaartige vriendelijkheid. Doch zijn vijanden lieten hem geen rust

In den jare 1414 werd te *Kostnitz*, aan de *Bodenfee*, eene groote verzameling van geestelijken en waereldlijken opgeroepen; om den eigenlijken twist, met den paus te onderzoeken. HUSS werd hier bij ook opgeroepen, ten einde zijne leer te verdedigen. De keizer van *Duitschland* SIGISMUNDUS genaamd, gaf hem een vrij geleibrief, om veilig in *Duitschland* te mogen rondreizen, waarbij het niemand veroorloofd was hem aan te houden, of gevangen te nemen: terwijl de paus hem te gelijker tijd de verzekering deed, dat hem niets kwaads zou wedervaren. Waarop hij zich dan vol vertrouwen op reisbegaf, en op den 3den November van den jare 1414 in *Kostnitz* aankwam. Zijn zaak werd terstond onderzocht, en, alhoewel hij alle zijne stellingen met Bijbelspreuken bewees: schreeuwden echter al de geestelijken, welke het grootste gedeelte dezer verzameling uitmaakten:

*Ket-*

*ketter! ketter!* Hierop werd hij weggevoerd, gebonden, en in eene gevangenis geworpen; welke eene grondelooze moeras was; waar door hij in eene zeer gevaarlijke koorts verviel. Eerst op den 8sten junij van den jare 1415 haalde men hem uit deze akelige gevangenis, waarop men hem 40 dwalingen in zijne schriften aantoonde: hij wederlegde dezelve: intusfchen schreeuwde de geestlijkheid op nieuw dat hij een *ketter* was, en de dood verdiende. Hij beriep zich op den vrij brief van den keizer, als ook op de gedane belofte van den paus, doch het antwoord was: *men mag geen ketter woord houden.* De keizer, die het goed meende en hem gaarne redden wilde, bad hem om zijne leerstellingen te herroepen. HUSS hernam: bij aldien men mij door den Bijbel van eene dwaling kan overtuigen, zoo wil ik die gaarne herroepen: doch doet men dit niet, alsdan zal ik mijn geloof, tot in de dood toe, getrouw blijven." — Hierop werden zijn schriften verbrand, en op den 16 Julij werd het dood vonnis over hem uitgesproken; waardoor hij tot den brandstapel veroordeeld werd.

Hierop toog men hem zijn priesterlijk gewaad uit, zette hem een papieren muts op, waarop drie duivels geschilderd waren; en zijne ziel aan den *Satan* overgeleverd werd: men voerde hem voorts naar de gericht's plaats voor de stad. Hij verloor zijne bedaardheid van geest niet, zijne vrome gebeden ontroerden het volk; en de gansche hoop

die hem vergezelde. De scherprechter bond hem aan een paal, waaraan hij toevallig met het gezicht naar het oosten gekcerd stond; thans schreeuwde de paus: *dat geen ketter deze eer verdiende*, en de beul moest hem met het gelaat naar het westen keeren. Nu stapelde men het hout rondom hem, van de voeten tot aan het hoofd, en een boer, die zich verbeeldde een Christelijk werk te verrichten, bijaldien hij iets ter verbranding van een ketter bijdroeg: kwam ijlings met een vracht hout aanlopen; die hij haastig ontstapelde. HUSS zag hem lagchend aan, en riep uit: *o sancta simplicitas! o heilige eenvoudigheid!* . . . . De brandstapel werd aangestoken, en behalven een kort gebed hoorde men niets meer van den ongelukkigen martelaar. Zijn vijanden wierpen zijn asch, en zelfs de heete uitgebrande aarde, in den *Rhyn*. —

In het volgende jaar 1416 werd, op dezelfde plaats, ook een der vrienden en aanhangers van HUSS, namelijk, HIERONIJMS VAN PRAAG, verbrand.

Deze gruwzaamheden vergrootten intusfchen het aanzien van den paus, noch ook dat der geestelijkheid niet; veelen der aanwezenden verlieten de gerichtplaats met een misnoegd en verbitterd hart. Al de aanhangers van HUSS werden thans vijanden van den paus, als ook der papisten; en toen SIGISMUNDUS hen als vijanden behandelde; ontstond hierop de vreeslijke *Husfiteu krijg*, waardoor de Roomsche Godsdienst bijnaar geheel uit

Bo-

*Bohemen* uitgeroeid werd. Intusfchen werden meest al de legers, die men tegen de Husfiteu deed aanrukken, geslagen; terwijl de Husfiteu daarentegen met zeer veel woede, in *Duitschland* vielen, en zelfs het geheele markgraaffchap van *Brandenburg* doortrokken: op 15den April van den jare 1432 ook het stadje *Bernau*, zijnde 3 mijlen van *Berlijn*, belegerden; doch zij werden aldaar geslagen, en de inwoners dier stad bewaren, tot op den huidigen dag, hunne veroverde wapenen, bestaande meestal in pijlen, tot een aandenken; er is slechts één snaphaan onder dezelveu, doch deze is zonder slot, en wordt met een lont aangestoken. De dag waarop dezen slag voorviel, wordt aldaar ook nog jaarlijks door een Godsdienstig feest gevierd.

Te gelijker tijd werkte eene andere omstandigheid mede om het aanzien van den paus te verzwakken, en den geest van vrijer te denken, te verbreiden; namelijk: de belegering en eindelijk de verovering van *Constantinopolen* door de Turken, in den jare 1453. — De Turken waren een ruuw en woest volk, onder welkers heerschappij men geen gelukkig leven leidde. Waarop verscheide Grieken uit *Constantinopolen* en de andere hoofdsteden van het keizerrijk het land uittrokken. — En werwaards zouden zij zich geschikter hebben kunnen begeven, dan naar *Italien*, alwaar toenmaals de liefde tot de kunsten en wetenschappen weder begon te herleven: alwaar men toenmaals zeer verlangde om het Grieksch te leeren.

P 5

In

In den jare 1393 begaven twee geleerde Grieken zich naar *Venetiën*, twee edele Florentijners werden van hun aankomst onderricht; waarop zij naar *Venetiën* reisden; ten einde hen te verzoeken van hun onderwijs in de griekſche taal te geven? — Een dezer Grieken begaf zich, op het algemeen verzoek der Florentijnen, in den jare 1397, naar *Florence*; waarop jongelingen en grijsaarts naar hem toefstroonden; ten einde van hem die taal te leeren, waarin de grootſte dichters gezongen, de welſprekendſte mannen geſproken, en de diepdenkendſte wijsgeeren geſchreven hebben. Alle Italiaanſche vorſten benijdde *Florence*, van zulk een man in haar midden te hebben; en beijverden zich om hen tot hun te lokken: waarop hij dan ook gedurende eenige jaren in *Venetiën*, *Pavia* en *Romen*, de Griekſche taal onderwees, en overal voortreffelijke mannen uit zijn leerlingen vormde. Deze Griek heette MANUEL CHRYSOLORAS, en ſtierf op de kerkvergadering van *Kotsnitz*.

Kort daarna begaven verſcheide andere Grieken gelokt door het goed onthaal, dat CHRYSOLORAS, in *Italiën* genoten had, zich derwaards; waarop er een algemeene geestdrift ontſtond voor de geleerdheid, als ook voor de kunſten en wetſchappen van *Griekenland*: door deze geestdrift en de veelvuldige verkering welke men, uit dien hoofde, met de Grieken had, (die ſchoon geen openlijke vijanden van den paus, echter eene tuſſchen beide ſtaande partij van het pausdom waren,) verminderde de

de eerbied voor den paus meer en meer, want de Griekſche kerk erkende de oppermagt van den paus in 't geheel niet, en had zich door dezelfs gebruiken en ſtellingen geheel van de roomſche kerk afgeſcheidt. Deze beginzelen offchoon niet openlijk uitgedrukt wordende, bleven echter niet geheel verſmoord, waardoor in het kort bij de geleerde Italianen, als ook bij het volk, het geloof dat de paus het opperhoofd der Chriſtelijke kerk, en geheel onfeilbaar was, verzwakte. — De Duitſchers en Franſchen bleven nog een tijd lang onverſchillig omtrend de ſchriften der Grieken, en hingen nog, met eene ſtijf hoofdige hardnekkigheid, aan den ouden vorm van geleerdheid: men beijverde in *Duitschland* en *Frankrijk* geene andere geleerdheid, dan die tot goede artzen, en rechtsgeleerden kon opleiden, en hiertoe behoefde men de Griekſche taal niet te kennen: van de alles bezielende geestdrift, waartoe het leeren der Griekſche taal opleidt, namelijk, om een ſchoon gedicht en fraai verhoog te kunnen verſtaan, ſchijnt men, vooral in *Duitschland* in de 15de eeuw, nog weinig denkbeeld gehad te hebben.

Een beroemd Italiaanſch dichter FRANCISCUS PETRARCHA, zijnde in den jare 1304 geboren, en in den jare 1347 geſtorven, had reeds van zijn kindſheid af, zijn zakgeld beſpaard, en hier voor de handschriften der Romeinſche ſchrijvers verzameld, en reisde naderhand rond, om ook de kloosterſchriften, welken hij nog niet kende, te verzamelen: en begaf zich dus ook naar *Luik*, wijl hij gehoord had, dat

dat aldaar eenige schriften der oudste geleerden voor handen waren. Hij vond aldaar werkelijk twee redevoeringen van CICERO, die hij nog niet kende, en welken hij naderhand in *Italien* verbreidde. De eene schreef hij zelf, de andere schreef een vriend voor hem af. Het kostte werkelijk, in dien woesten tijd, veel moeite om een weinig inkt te krijgen, en dien men alsdan nog met veel moeite bekwam; was saffraan geel. — Aldus was het in den jare 1339 in het noordelijke gedeelte van *Duitschland*, met de konsten en wetenschappen gelegen: en echter werd *Luik*, te dier tijd, uit hoofde van haren handelskundigen arbeid, en prachtige gebouwen, voor een der aanzienlijkste en beschaafdste steden van *Europa* gehouden.

\*

## VIJFTIENDE HOOFDSTUK.

LUTHER.

HANS LUTHER, zijnde een arm doch eerlijk bergbewoner van het dorp *More*, in het *Thuringsche*, tusfchen *Eisenach* en *Salzungen* gelegen, reisde met zijne vrouw op de jaarmarkt naar *Eisleben*. Aldaar verloor hij zijne vrouw, op den 10 November, des jaars 1483, des avonds ten 10 uren; zeer ontijdig van een zoon: dien hij nog den zelfden avond in de kerk liet doopen. Men toont in *Eisleben* nog thans den steen aan, waaraan hij gedoopt werd; als ook den kansel waarop hij naderhand predikte. Wijl het juist *St. Martens* dag was, liet hij hem MARTEN noemen. Na verloop van eenige jaren trok zijn vader van *More*, naar *Mansfeld*, alwaar hij zijn' zoon MARTEN reeds zoo vroeg ter schoole bragt, dat hij hem in den beginne op de armen derwaards droeg. Zijn vader en onderwijzers behandelden hem reeds, als kind zijnde, zeer streng, waardoor hij een zeer schroomvalligen aart aannam.... dien hem nog verscheide jaren bij bleef. Toen hij in den jare 1498, naar *Maagdenburg* ging, om aldaar de scholen bij te wonen, gaf

gaf zijt vader hem niets tot onderhoud, en hij moest zijn brood verdienen met langs de huizen te gaan zingen. Eindelijk nam eene goedaartige vrouw hem in haar huis; waardoor hij aan de zorg voor zijn onderhoud ontheven, ongestoord leren en zich tot zijn studie bepalen kan. In den jare 1501 kwam hij op de Univerfiteit te *Erfurt*, aldaar zag hij, voor de eerste maal, eene volledige Latijnsche overzetting van den Bijbel. *Ik dacht*, fchrijft hij in een zijner brieven, *dat er geen meer Euangelien en Epistelen waren, dan men in de Postillen vindt*. Eindelijk vond hij, in de bibliotheek te *Erfurt*, een Bijbel, dien hij met de grootste verwondering las. — Zijn vader wilde dat hij rechtsgelerde zou worden, doch hiertoe had hij geene de minste neiging, wjl hij het onrustig leven, waartoe de rechtsgelerdheid hem noodzaken zoude, vreesde; fchroomvallig, daar de harde opvoeding welke hij genoten had, beminde hij de eenzaamheid en zijn boekvertrek; waar door hij van tijd tot tijd echter zeer droefgeestig werd, en zich dikwerf aan rustverstorende denkbeelden overgaf.... Vol van foortgelijke treurige denkbeelden ging hij, in den jare 1505, eens met zijn vriend ALEXIUS in het open veld wandelen, wanneer er plotslings een onweder ontstond, waarbij zijn' vriend, door een bliksemstraal, aan zijne zijde dood geflagen werd.... Na dat de eerste fchrik een weinig bedaard was, liet dit ijslijk voorval eene diepe zwaarmoedigheid in LUTHERS ziel na... waarop hij, in den nacht van den 17den Julij, zijne woning verliet, zich naar het Augusti-

tiner klooster van *Erfurt* begaf; en zich in het zelve als monnik deed aannemen. Zijn oude vader, door dit bericht getroffen, beroofde hem thans, nog meer dan te vóóren, van alle ondersteuning.

In de eenzaamheid van het klooster, kon hij, gelijk ligt te vermoeden is, geene opgeruimdheid van geest vinden, en verzonk daarentegen in eene telkens toenemende zwaarmoedigheid: want aldaar werden hem de vernederendste bezigheden opgelegd, namelijk: de kerkdeuren te fluiten en te ontfluiten, de kloosterklok gelijk te zetten — met den bedelzak door de stad te loopen, enz. Eene innerlijke flem verhief zich tegen de gelofte welke hij afgelegd had, en dit gevoel van ontevredenheid met zich zelve, befchouwde hij als eene onvergeeflijke zonde. Bovendien las hij intusfchen vlijtig den Bijbel, en andere Godgeleerde fchriften; vergeefs trachtten de vrienden dien hij zich in het klooster verworven had, hem te verftrooijen, en op te beuren. Eens gebeurde het zelfs, dat hij zich verscheide dagen achter elkander in zijne cel opsloot, en zou aldaar gewis van honger en dorst omgekomen zijn; bij aldien een getrouw vriend de cel deur niet met geweld opgebrosen, en den ongelukkigen, door muziek, welke hij boven alles beminde, uit zijne bezwijming had doen bekomen. — LUTHER was van gevoelen, dat de muziek na de Godgeleerdheid de heerlijkfte wetenfchap ware; welke meer dan spijs en drank verfterkte. Ook heeft hij zelf verscheide muziekftukken gecomponeerd.

Ein-

Eindelijk gelukte het den prior van dit klooster, namelijk Doctor HAUPITZ, van hem uit deze zwaarmoedige geestgesteldheid, welke tevens zijn gezondheid ondermijnde, hem verbleekte en vermagerde, te ontrukken, wyl dezen hem in den jare 1507 aan den keurvorst van *Saxen* als profesfor op de nieuwe gestichte Univerfiteit van *Wittenberg* aanbeveelde. LUTHER begaf zich, in den jare 1508, derwaards, doch hield ook aldaar zijn verblijf in het AUGUSTINER klooster. Hij had nog niet gepredikt, en durfde het, uit hoofde van zijne bescheidenheid, ook niet wagen, doch de prior HAUPITZ boezemde hem moed in: LUTHER predikte en werd met zulk eene algemeene toejuigching aangehoord; dat hij, in den jare 1509, aldaar tot vasten prediker verkozen was. Doch dit bijzonder voorrecht, noch ook de algemeene onderscheiding welke men hem betoonde, deden hem intusfchen zijne bescheidenheid niet verliezen. Hij las des te vlijtiger in den Bijbel, dacht na over de groote waarheden die dezelve behelst, en vereerde God met een dankbaar hart over de wonderbare verwiseling van zijn lot; waardoor hij, van een' armen monnik te *Erfurt*, tot profesfor en prediker in de toenmalige hoofdstad van het keurvorstendom verheven werd. Zijne voorige zwaarmoedigheid verdween; eene vrolijke opgeruimdheid kwam in derzelve plaats; waarbij hij een onwankelbaar vertrouwen op den grooten Bestuurer der waereld vestigde; die hem, ongetwijffeld, niet zonder wijze oogmerken, in dezen post gesteld had.

In den jare 1510 werd hij met een AUGUSTINER  
mon-

monnik naar *Romen* gezonden, ten einde aldaar bij den paus verlof te bewerken: dat de monniken, in geval van buitengewone zwakheid, van hunne gedane geloften om geen vleesch te eten, ontslagen mogten worden; vermits men te *Romen* ook zelfs bij het geringste verzoek met geen ledige handen komen durfde, gaf men hem 10 dukaten mede, ten einde hierdoor de pauslijke bedienden om te kopen. Met al den eerbied van een catholijk Christen, naderde hij de woonplaats van den algemeen vereerden stadhouder van *Christus*: met de heiligste aandacht knielde hij op de trappen van de *St. Pieters* kerk. Doch tot zijn grootste verwondering vond hij in *Italiën* de grootste ongeregeltheid onder de geestlijkheid, en hoorde in *Romen* ongelooflijke verhalen van het zedenloos leven van den paus; in één woord: men zei hem zoo veel dat hij wel duizend gulden zou hebben willen geven van deze reis niet gedaan te hebben: want hier leerde hij den toenmaligen toestand van het pausdom aan deszelfs ontrendste zijde kennen, en zonder deze reis zoude hij welligt de groote hervorming, welke hij naderhand te weeg bragt, niet ondernomen hebben.

In den jare 1516 trok een monnik TETZEL genaamd, geheel *Saxen* door, en verkocht aldaar pauslijke *aflaat brieven*; voor alle mooglijke zonden die men begaan konde hebben; of die men nog zou kunnen begaan: bovendien konde men hierdoor de afgestorvene zielen uit het vagevuur lossen, namelijk:

II DEEL.

Q

voor

voor vier groschen, naar het Duitfche geld gerekend, kocht men eene ziel vrij; terwijl de monnik verzekerde dat zoodra het geld in de kas klonk, de ziel uit het vagevuur sprong. Ja zelfs, wanneer iemand eene zonde tegen de moeder Gods begaan had, kon hij dezelve vergeven. Hij had ook melk en boterbrieven te koop: de geen die een foortgelijken brief kocht, vermogt, in de vasten, melk en boter gebruiken; zonder hierdoor te zondigen. De vorften beklaagden zich, en betoonden zich zeer misnoegd, dat men hunne onderdanen op deze wijze uitplunderde. Deze *aflaat kramerij* was wel niet geheel nieuw, doch werd thans met zulk eene onbeschaamdheid gedreven, en het getal der genen die derzelver dwaasheid inzagen was niet klein: doch niemand durfde het wagen om het eerst zijn stem tegen dit bijgeloof te verheffen.

LUTHER, in wiens ziel de gedachte daaglijks dieper doordrong, dat Gods voorzienigheid hem, met wijze oogmerken, in den post dien hij bekleedde gesteld, als ook dat zij hem hier bij tot hoger oogmerken bestemd had, was van gevoelen, dat hij hier het eerste voorbeeld van zijn' ijver moest bloot leggen. Hierop schreef hij aan de voornaamste bischoppen, en verzocht hun, om zich tegen dit grove misbruik aan te kanten: wijl dit echter niet baatte, deed hij, in den avond van den 31 October van den jare 1517, aan de kloosterkerk van *Wittenberg* 95 artikelen aanplakken, waardoor hij aantoonde: *Dat de*  
af

*aflaat een blote uitvinding van den paus was, om geld te winnen; en bood zich hierbij aan, om zijne meening tegen elk die deze bewijzen wederleggen kon; te verdedigen.* Er trad niemand ten dien einde op, en deze 95 punten, of bewijzen, verbreidden zich daarentegen met eene ongelooflijke snelheid door geheel *Duitschland*; werden ontelbare keeren gedrukt, afgeschreven en overgezet; want zij waren oorspronkelijk in het Latijn geschreven, en elk een bewonderde den man, die moeds genoeg gehad had, om zoo iets openlijk te zeggen.

Van zijne ondernemenheid en moed, om voor 't geen hij als een pligt beschouwde, alles te wagen, kunnen de volgende plaatzen uit zijn schriften ten bewijs strekken, waarin hij zich op de volgende wijze uitlaat:

„ Hij die iets goeds wil uitrichten, moet zich te  
„ vooren wel beraaden, want hij waagt hierdoor wel-  
„ ligt zijn goed en zijn leven; hij bouwe hier bij  
„ niet op menschelijken troost en hulp, noch vreeze  
„ voor de menschen, noch voor de geheele waereld;  
„ doch de spreuk zal niet gelogenstraft worden: *het*  
„ *is goed op den Heere te vertrouwen.*” SIRACH  
zegt, in zijn 2<sup>de</sup> Hoofdstuk: *sta uw oog op al de geslachten der menschen, en gij zult zien dat geen derzelve die op den Heere vertrouwd, tot schande geworden is.* En in den 25<sup>sten</sup> Psalm: *al de geen die op God vertrouwen, werden niet tot schande gemaakt.* „ Hij, die echter geen moeds of vertrou-

„ wen genoeg op God heeft, onderneeme het goed  
 „ werk liever niet, daar hij niets verrichten zal, dat  
 „ goed en heilzaam is; en de menschen ten troost  
 „ kan strekken. Toen ik mij, voor de eerste maal  
 „ tegen de aflat verzette, en de geheele waereld  
 „ mij met ongespalkte oogen aanslaarde, kwam mijn  
 „ prior en superior bij mij, beide waren zeer getroffen  
 „ over het opzien dat mijn alom verbreide aanval te-  
 „ gen de aflat baarde, betoonden mij veel vrees,  
 „ en smeekten mij, dat ik toch de Augustiner orde  
 „ geen schande zou aandoen. Toen antwoordde ik:  
 „ lieve vader! is dit werk niet in den naam Gods  
 „ begonnen, alsdan zal het schielijk vallen: is het  
 „ echter in zijn naam begonnen, zoo laat het ge-  
 „ dijen!... Zij zwegen, en het goede werk gaat  
 „ nog tot heden voort, en zal, als het God behaagt  
 „ ook tot aan het einde voortduren. Amen!”

LUTHERS vrienden, gelijk uit de boven aange-  
 haalde plaats blijkt, bekommerden zich om zijnen  
 wil, en werkelijk niet zonder reden: want in den  
 jare 1518 deed paus LEO den X, hem naar *Romen*  
 oproepen, ten einde zich omtrend zijn verspreid ge-  
 schrift tegen de aflat te verantwoorden. Waarbij  
 tevens de keurvorst van *Saxen*, FREDRIK ge-  
 naamd, het bevel kreeg om LUTHER gevangen naar  
*Romen* te zenden. De keurvorst beminde LUTHER,  
 en de geheele Univerfiteit, onderwijzers en leerlin-  
 gen, stelden zich voor hem in de bres, en verzoch-  
 ten den paus, om deze zaak in *Duitschland* af te  
 ma-

maken: waarop LUTHER dan het bevel kreeg om  
 zich voor den pauslijken afgezant KAJETAN in  
*Augsburg* te verantwoorden.

Hij begaf zich, met veel moed, derwaards, ondanks  
 de menigvuldige waarschouwingen, welken men hem  
 deed: intusfchen werd hij beschermd, door een tal-  
 rijke escorte welke hem verzelde, en die hem de keur-  
 vorst uit voorzichtigheid mede gaf: KAJETAN vroeg  
 aan LUTHER of hij zijne verbreide stellingen of  
 artikelen herroepen wilde? — Ik zal dit oogenblik-  
 kelijk doen, hernam deze”, zoo dra men mij de-  
 zelve door den Bijbel zal wederleggen! *’t is thans*  
*geen tijd om hier over te twisten*; hernam de kardi-  
 naal, en verliet LUTHER, met deze woorden: *ga*  
*heen, en kom niet weder; voor dat gij uwe stelling-*  
*gen herroepen wilt.* — Op deze afwijzing zond LU-  
 THER een *appel* aan den paus zelve, doch reisde  
 intusfchen in allerijl uit *Augsburg*; wyl de kardinaal  
 niet onduidelijk het voornemen deed blijken, dat hij  
 had, om hem gevangen naar *Romen* te laten vervoe-  
 ren. — Hierop kwam, in den jare 1519, een tweede  
 pauselijke afgezant uit *Milnitz*, die de zaak een  
 weinig zagter behandelde, waarop LUTHER hem  
 verklaarde: „ dat hij de oppermagt der kerk en van  
 „ den paus erkennen wilde, en de aflat niet meer zou  
 „ bestrijden: indien men zijn trotsche tegenstanders ge-  
 „ bood hem in rust te laten.” — Wyl echter deze ge-  
 gematigde verklaring den paus nog niet te vrede stel-  
 de, en men toeliet dat de priesters onverhinderd  
 leer-



leerde: *dat het geen zonde was, om den geen die zich op zulk eene wijze, als LUTHER gedaan had, tegen de kerklijke instellingen verzette, dood te slaan*: en wijl de paus nog aanhoudend het voornemen deed blijken om hem gevangen naar *Romen* te laten vervoeren, verdedigde hij, met allen mooglijken ijver, zijne stellingen; dacht verder na over den oorsprong der pauselijke magt: en kon dezelve zoo min in den Bijbel, als in de schriften der kerkvaders gegrond vinden. Deze nieuwe ontdekking hield hij niet geheim, maar verbreidde dezelve overal: en bestreed, bijzonder te *Leipzig*, doctor ECK in een openlijken twist, welke veertien dagen achter elkander duurde, omtrent dit punt; daar deze, in een zijner schriften, de rechten van den paus trachtte te verdedigen. De algemeene volksstem verklaarde zich voor LUTHER, waarop doctor ECK, verdrietig dat hij zijne zaak verloren had, verbreidde, dat er een duivel in LUTHERS zak gezeten had, die hem door zijne duivelskonstenarij versterkt had.

Hierop kwam er, in den jare 1520, een *banbul* uit *Romen* tegen LUTHER; die zich nog in *Duitschland* bevond. Doch deze *banbul* werkte nergens. Op verscheide plaatsen verbood de overigheid dezelve aan te plakken: op andere plaatsen scheurde het volk dezelve weder af: in *Leipzig* hadden de studenten doctor ECK, die dezelve uit *Romen* gebragt, en te *Leipzig* verbreid had, dood geslagen. In *Wittenberg* werd dezelve niet eens  
be-

bekend gemaakt. LUTHER schreef intusfchen zeer ijverig, en zijne schriften werden met gretigheid gelezen; doch door de voorstanders van den paus verbrand. LUTHER werd onwillig hierover, en riep, in den jare 1520, de gantsche Universiteit van *Wittenberg* op, tegen den 10 December, des morgens ten 9 uren, voor de *Elsterpoort*. De studenten stapelden hierop een houtmijt, de magister stak dezelve aan, en onder een algemeen vreugdegejuich wierp LUTHER de *pauslijken banbul*, het *pauslijk* of *kanonik recht*, als ook de schriften van ECK, in de vlammen, terwijl hij de Bijbelsche spreuk uitsprak: *wijl gij den heiligen bedroeft, verteere u het eeuwige vuur des Heere*.

Deze daad baarde een algemeen opzien: vergeefs schreeuwden de pauslijke gezanten, vergeefs zocht de een na den ander LUTHER door geld om te kopen; dat hij zijn stellingen herroepen, en zwijgen zoude. *Het Duitfche beest*, (schreven zij naar *Romen*) *is door geen geld of eerambten te winnen*. Ook de aanslag van hem om het leven te brengen, werd verijdeld. Reeds had men hem gif doen innemen, doch zijn natuur redde hem door sterk vooreen; waardoor het gif hem geen nadeel deed.

Daarenboven was het zeer gunstig voor LUTHER dat de keurvorst van *Saxen* zich openlijk voor hem verklaarde; wijl deze in groot aanzien was bij al de Duitfche rijksvorsten. — Deze keurvorst bekleedde, in den jare 1519, terstond na de dood van MAXI-

MILIAAN, de waardigheid van keizer; zoolang tot men een ander gekozen had. De Duitſche ſtanden zelven hadden hem tot keizer verkoren, doch hij ſloeg deze waardigheid af, en had KAREL, zijnde koning van *Spanje*, en hertog van *Oostenrijk*, tot deze waardigheid aanbevolen. — Verſcheide Duitſche edellieden boden LUTHER ook eene veilige verblijfplaats op hunne burgten aan.

Hierdoor aangemoedigd, riep hij thans het geheele Duitſche Volk op, om zich aan den paus, en al dezelfs onrechtmatige voorrechten te ontrukken: „ hem de ontzachlijke inkomsten, welke hij van „ de kerken in *Duitschland* trok, in te houden: de „ priesters weder het huwelijk te veroorloven; alle „ kloosters van bedelmonniken af te ſchaffen, en de „ beledigde bewoners van *Bohemen* weder te verzoenen; door hun openlijk te verklaren: dat hunnen leeraar en landgenoot HUSS, op eene trouwlooze en onrechtvaardige wijze verbrand was geworden.” — Deze beginselen verbreidden zich ſnel, en werden in verſcheide oorden omhelsd: te meer, wyl de vorſten hierdoor een middel vonden, om zich onafhankelijk van den paus te maken, en de rijke en trotsche geestelijken in hun land te beteugelen.

Hierop werden kloosters om verre geworpen, verſcheide geestelijken huwden, en de *aſtaat* kramerij openbaarlijk beſpot. — Toen TETZEL die gelijk wij te voren gezegd hebben, deze *aſtaat brieven* verkocht; in

in *Thuringen* bij *Erfurt* kwam; reed een edel man door eenige bedienden verzeld, hem na, en haalde hem in een bosch in: de edelman hield hem ſtaande; en verzocht hem om een *aſtaatsbrief* voor eene zonde welke hij begaan wilde? toen hij hem den brief gegeven had, nam hij hem de volle geldkas weg, riep lagchend: *dit is de zonde welke ik begaan wilde*: en bragt hierop de kas, in triumph, naar *Juterbosch*; alwaar dezelve nog tot op heden ter nagedachtenis opgehangen is.

Intuſſchen was de tot keizer verkoren zijnde *Karel* de V., naar *Duitschland* gekomen, en had tegen den jare 1521 een Rijksdagopgeroepen; op deze rijksverzameling verſcheen ook een pauselijke afgezant; met oogmerk om de Lutherſche ketterij aldaar aan te klagen. Met verbazing had hij de algemeene geestdrift beſpeurd, waarmede alle harten aan LUTHER verknocht waren; terwijl hij daarentegen de uiterſte vijandſchap tegen den paus, en de geestlijkheid ontwaarde. Hij ſprak hierop met veel verbittering, tegen de nieuwe leer; waarop de rijksvergadering het beſluit nam dat LUTHER in zijne tegenwoordigheid opgeroepen zou worden; ten einde zich openlijk te verantwoorden. De keurvorst van *Saxen* bewilligde echter hier niet in, voor dat de keizer hem alvorens een vrijgeleide gaf, en hem een veiligen terugtogt beloofde.

Thans begaf LUTHER zich met een opgeruimd hart op reis, offchoon hij zich ongelukkig niet wel bevond, en door eene hevige koorts zoodanig ver-

zwakt was, dat hij zich onderweegs moest ophouden: zijne reis van *Wittenberg* naar *Worms* schein een triumph togt te zijn; zoo zeer drong het volk van alle zijden aan; om hem te zien. Intusfchen verspreidde men ook schrik barende geruchten, en zijn getrouwste vrienden waarfchuwden hem om niet in de stad te gaan. LUTHER antwoordde hierop: *al waren er ook zoo veel duivels in de stad, als pannen op de daken der huizen, zoo wil ik toch derwaards gaan.*

De famenloop des volks bij zijn komst in *Worms*, op den 16<sup>den</sup> April, was ongemeen groot; en toen hij den volgenden dag naar de rijksvergadering geleid werd, moest men, om door het volk te kunnen doorkomen, hem door huizen en tuinen voeren. In de rijksvergadering gekomen zijnde, werd hem gevraagd of hij zijne leer wilde herroepen. Schroomvallig door de talrijkheid en luisterrijkheid der vergadering, hernam hij: dat hij een weinig tijds verzocht om zich hierover te beraden? Men bescheidde hem tegen den volgenden dag.

Gesterkt door de bemoediging zijner vrienden, en vooral door die van zijn keurvorst, en die van den landgraaf van HESSEN: beantwoordde hij thans de vragen, welken hem gedaan werden met de grootste bedaardheid; en zei, tot slot, met zeer veel nadruk: vermits gij een beslissend en eenvoudig antwoord van mij vraagt, zal ik u dit geven: *Ik geloof niet aan de onfeilbaarheid van den paus, noch aan die*  
van

*van zijne concillum, want beiden hebben dikwijls genoeg gedwaald, en zich zelve tegengesproken.*

„ Ik kan, en mag mijne stellingen dus niet herroepen: ten zij men mij dezelve door de heilige „ schrift wederlegge: want het is niet raadzaam „ om tegen zijn geweten te handelen. Ik kan dus „ niet anders handelen dan ik doe, God helpe mij! „ Amen.”

De keurvorst verheugde zich over zijn moed en bedaardheid van geest, en zei, toen hij uit de vergadering kwam: „ hoe schoon heeft pater MARTEN „ gesproken in tegenwoordigheid van den keizer, „ en van het geheele rijk: hij had moeds genoeg, ja welligt al te veel moed. Men zei LUTHER hierop aan, dat hij weder afreizen kon, doch 4 weken daarna: „ werden, als zijnde een ketter: al „ zijne burgerlijke rechten verbeurd verklaard, ter „ wijl ieder die hem huisvesting gaf, met dezelfde „ straf bedreigd werd.”

Intusfchen was LUTHER reeds in veiligheid gebracht. Toen hij, op den 4<sup>den</sup> Meij, uit zijn vaders dorp *More*, ging, om naar *Wittenberg* terug te keren, werd in de nabijheid van het slot *Altenstein* zijn wagen plotslings door vijf vermomde ruiters aangehouden; die LUTHER uit denzelven rukten, hem op een paard zetten, met hem het bosch doorjaagden; en hem op het sterkste bergslot van *Wartenburg* bragten, dat een uur van *Eisenach*, midden in het bosch ligt. Aldaar gekomen zijnde, bragt men hem in eene  
ka-

kamer, van alle gemakken voorzien, alwaar hij ook boeken en schrijfgereedschap vond; terwijl men hem in de nabuurschap voor een staatsgevangen jonker hield: uit dien hoofde moest hij zich ook op de ritterlijke wijze kleden, en gelijk het onder de krijgslieden gebruikelijk was, den baard laten groeijen. Dit alles had zijn beschermer, de keurvorst FREDRIK van *Saxen*, op deze wijze beraamd, ten einde hem aan de vervolgingen zijner vijanden te ontrukken: waarop dezen een tijd lang geloofden dat hij dood was; doch kort daarna vernamen zij, door zijn nieuwe schriften, dat hij nog in leven was; doch waar hij zich bevond kon niemand uitvorschen.

In deze eenzaamheid ontwaakte in LUTHERS hart weder de eige zwaarmoedigheid welke hij in zijne jeugd gevoed had: thans verbeeldde hij zich dat de duivel hem vervolgde om zijn getrouwe prediking van Gods woord. Deze verbeelding maakte hem zoo onrustig, dat hij bij het minste geritzel, dat hij hoorde, zich verbeeldde dat de duivel hem wegslepen wilde. Men verhaalt, dat hij zich eens verbeeldende den duivel aan den vengstermuur te zien, den inktkoker opvatte en hem denzelven toewierp. Nog wijst men de reizigers de inktvlekken aan den wand, van het vertrek dat LUTHER bewoond had.

Toen hij intusfchen vernam, dat men te *Wittenberg* allerlei nieuwigheden in zijn naam begon; al de beelden der heiligen uit de kerken wierp; de al-

ta

taren en biegtstoelen verwoestte: verscheen hij, in den jare 1522, onverwagts in *Wittenberg*, en herstelde door zijn kracht-volle prediking alles in de voormalige orde. Het over hem uitgesproken vonnis was intusfchen vergeten; waarop in *Saxen*, en *Hessen* de Godsdienst ingericht werd naar het voorbeeld dat LUTHER gegeven had. De *Mis* werd afgeschafst, en de kloosters vernietigd. In den jare 1523 kwam er eene volledige overzetting van den Bijbel door LUTHER, in het licht, en werd met veel gretigheid gekocht, en gelezen. Daar intusfchen keizer KAREL, en zijn broeder FERDINAND zeer afkeerig scheenen te zijn van deze nieuwe leer, en alles aanwendden om het tegen LUTHER uitgesproken vonnis, ten uitvoer te doen brengen, verbonden de Luthersgezinde vorsten zich met elkander te *Torgau*; om bij ieder aanval welken men in *Saxen* tegen dezen Godsdienst zou ondernemen, elkander getrouw bijstand te bieden.

In den jare 1523 had LUTHER reeds zijn *Augustiner* pij afgelegd, en droeg een ordentlijken rok, waartoe de keurvorst hem het laken gaf: 't geen zwart was, als zijnde toenmaals de hofcouleur, en daar zijne leerlingen hem gaarne tot in de geringste niterlijkheid navolgden, werd deze couleur zoo algemeen ingevoerd, dat zij, tot op heden, de plegtige couleur der geestelijkheid gebleven is.

LUTHER deed in het volgende jaar iets, 't geen veel meer opziens baarde: hij verbond zich,

na-

namelijk, ondanks alle *bullen* van den paus, in het huwelijk... Zijne vrouw heette CATHARINA VAN BORA, zijnde een gewezen non. — In den jare 1527 deed LUTHER, met zijn vriend MELANCHTHON, eene reis door *Saxen*; ten einde aldaar den toestand der kerken en scholen te onderzoeken. Zij vonden de leeraars even zoo onkundig als het volk; de gantsche Godsdienst bestond in het voorbrabbelen van eenige onverstaanbare gebeden en formulieren. „Het is onverantwoordlijk, dus laat zich MELANCHTHON hier over uit: „dat men „de arme lieden in zulk eene groote domheid gela- „ten heeft. Mijn hart bloedt, als ik dezen jammer- „staat beschouw. Ik ga als dan een oogenblik ter „zijde, ten einde mijn hart door tranen een weinig „lucht te geven. En wie zou niet treurig worden, „wanneer hij ziet dat 's menschen aanleg aldus ver- „waarloosd wordt, en dat zijn geest, die zoo veel „leeren en bevatten kan, zelfs niets, van zijn „Heer en Schepper weet!...”

Toen dit zoo moeilijk onderzoek geëindigd was, stelde LUTHER, in den jare 1528, ten einde het de leeraars gemaklijk te maken, de hoofdpunten van zijne leer in vragen en antwoorden op: zijnde dit de beroemde Catechismus van LUTHER, en maakte voorts een kort uittreksel uit dezelve, 't geen hij den kleinen Catechismus noemde: en voor kinderen bestemde.

Wij zullen hier eenige bijzonderheden van MELANCHTHON

LANCHTHON eigenlijk SCHWARZERD genaamd, bijvoegen. Hij was in *Wittenberg* leeraar in de Grieksche en Latijnsche taal en een zeer geleerd, doch daarbij zeer zagzinnig en bescheiden man. LUTHER zelf bekende dat hij meer geleerdheid bezat, dan hij, en volgde dus dikwerf den raad van zijn doorzichtigen vriend. Toen LUTHER naar *Worms* zoude afreizen, verliet hij hem met deze woorden: „Bij al- „dien ik niet terug mogt keeren, en dat mijn vijanden „mij om het leven brengen, zoo bezweer ik u, lieve „broeder! laat niet af de waarheid te prediken, en „bij dezelve te volharden. Arbeid intusfchen voor „mij, wijl ik mij verwijderen moet, ja gij verstaat „u dit ook nog beter dan ik: daarom is er ook niet „veel aan mijn afzijn gelegen, vermits gij hier toch „blijft; en een geleerden voorstander van de Godlijke „waarheden zijt.” Intusfchen zoude het MELANCHTHON niet gelukt zijn, om alleen het groote werk der *Reformatie* tot stand te brengen, wijl hij zeer naauw gezet van geweten, en daarbij zeer schroomvallig van aart was. — „Ach!” schreef hij eens: „dat men mij niet uit mijn studeer vertrek riepe, en „en mij voor het welzijn der jeugd ongestoord liet „arbeiden, dit is mijn rust en vreugde: voor an- „dere dingen ben ik te weekhartig en te onge- „schikt.”

Daar intusfchen de Catholijke vorsten van *Duitschland* aanhoudend tegen de nieuwe leer uitvoeren, en dezelve met den naam van kettersch bestempelden,

den, werd, in den jare 1520, te *Spiers* een rijksdag gehouden, ten einde de oneenigheden bij te leggen. Men stond hierop aan de Lutherfche vorsten toe, om hunnen nieuwen Godsdienst te behouden; onder beding dat zij de *Mis* en andere Catholijke gebruiken niet zouden affchaffen, en geen anderen meer tot de nieuwe leer zouden aannemen. Tegen deze bepalingen leverden de Lutheranen een *protest* in, waarvan zij den naam van *Protestanten* verkregen.

Hierop werd, in den jare 1530, eene nieuwe verzameling te *Augsburg* gehouden, waarop keizer KAREL zelf verfcheen. Hier gaven de Lutheranen een gefchrift over, 't geen een door MELANCHTHON ontworpen kort opstel van hunne geloofsbelijdenis was: en uit dien hoofde gewoonlijk de *Augsburgfche Confesfie* genoemd wordt.

De Catholijken vonden in dezelve niets dan ketterij; de *Protestanten* verlieten hierop de vergadering, en thans werd de Lutherfche ketterij in de sterkfte uitdrukkingen verdoemd, en de verdere uitbreiding van deze leer, onder bedreiging van de hardfte straffen, verboden. Daarentegen verbonden alle Lutherfche vorften zich te *Schmalkalden*, zijnde een stad in het graaffchap *Henneberg*, aan de zuidzijde van *Erfurt*, en niet ver van de *Merwe*, gelegen. Namelijk, op den 22ften December van den jare 1530; met het voornemen, om, des noods, gewapender hand hun geloof te verdedigen.

Daar keizer KAREL intusfchen door den inval

der

der Turken in *Hongarijen* en *Oostenrijk* zeer veel leed; zij reeds tot voor *Weenen* gedrongen waren, en hij tevens in aanhoudenden oorlog met FRANCISCUS den I, koning van *Frankrijk* leefde: vond hij zich, ondanks zich zelve, genoodzaakt om de *Protestanten* wat toe te geven: dezen wisten zich deze omftandigheid zeer goed ten nutte te maken: er werden daaglijks meer kloosters afgefchaft, en hun bondgenootfchap vergrootte zich, offchoon de eensgezindheid der bondgenoten minder ware, dan in den beginne: de keizer wendde zelf alles aan om derzelve twee opperhoofden, devorfien van *Saxen*, en van *Hesfen*, wantrouwen tegen elkander in te boezemen. Intusfchen omhelsden zelfs de Oostenrijfsche onderdanen de nieuwe leer, en in den jare 1540 vergrootte derzelve getal zoo zeer, dat men met grond onderftellen kon, dat er, na verloop van 20 jaar, geen enkele Catholijk in *Duitschland* gevonden zou worden.

Hoe te onvrede keizer KAREL en zijn broeder FERDINAND ook waren, over de snelle uitbreiding van deze leer, konden zij die echter niet verhinderen: wyl inwendige vijanden hunne staten hoe langs hoe meer bedreigden. Ten einde de *Protestanten* hem bijftand tegen de Turken zouden verlenen, moest de keizer hen in den jare 1542, ten minften voor vijf jaren de vrije oeffening van hunnen Godsdienst, en een gerust en vreedzaam leven beloven; alvorens zij hem wezenlijk bijftand wilden verlenen. Op deze wijze waren eigenlijk de ongeloovige Mahomedanen, zonder echter dit oogmerk te

II. DEEL.

R

heb-

hebben, de ijverigste voorstanders der *Protestanten*. Intusfchen was de keizer, door den paus hiertoe aangespoord; heimelijk bedacht om de protestanten te tuchtigen: en de oneenigheden welken tusschen de voorstanders van de nieuwe leer ontstonden, maakten hem de uitvoering van dit ontwerp ligter.

Zoo lang LUTHER leefde, heerschte er ook vrede onder zijn geloofsgenoten. In de laatste 20 jaren van zijn leven leed hij echter zeer veel door de finerten, welken de *steen*, hoofdpijnen en duizeling hem veroorzaakten. Intusfchen arbeidde hij met denzelfden ijver; ja menigmaal boven zijn krachten: daar hij dikwerf na eene preek, slechts ten halve uitgesproken te hebben, den kansel onmagtig verlaten moest. Ook was hij te onvrede met de richting welke de *Reformatie* nam, want de vorsten waren hem te besluiteloos; MELANCHTHON te zagtaartig en te toegeefflijk. Hadden de vorsten niet oneenig met elkander geworden, als dan hadden zij in elke omstandigheid waarin het rijk gedrongen werd, meer kunnen uitrichten. Doch LUTHER was toenmaals ook zeer streng, en bij aldien men in alles zijn mening gevolgd hadde, zoude hij ook welligt alles weder door drift bedorven hebben: waardoor hij ook te dier tijd zijn leerlingen van menige vreugde beroofde, en hen zelfs hierdoor affchrikte. Op deze wijze schreef hij eens, op een zeer stuggen toon, aan den koning van *Engeland*, HENDRIK den VIII, zijnde toenmaals de eenigste die zijn leer bestreed; en verbitterde dezen vorst hierdoor dermate, dat hij een ijverig tegen

genstander van het Lutherdom werd; waardoor naderhand ook een andere leer in *Engeland* ontstond, die niet Roomsche, niet Luthersch, niet ten vollen de Hervormde was; doch tusschen deze gezindheden stond. Deze kerk heeft namelijk, nog verscheide gebruiken van de Catholijke behouden; als bij voorbeeld: den naam van *bisshop*, de *misgewaden* enz. — zij erkent echter den paus niet als opperhoofd, en noemt zich bij onderscheiding de *Engelsche Kerk*. Nog onzagter gedroeg LUTHER zich in *Zwitserland* tegens ZWINGLIUS.

Ook in *Zwitserland* verscheen, in den jare 1518, een *astaat kramer*, deze begaf zich naar *Zurich*, doch ZWINGLIUS bewerkte door zijne prediken dat hij geen den minsten aftrek van zijn brieven had, en op het algemeen verzoek der Zwitzers, vond paus LEO de X, zich genoodzaakt om zijn gezant terug te roepen. — Hierop werden er te *Zurich* meer paffelijke misbruiken afgeschafft, de *Mis* opgeheven, en de beeldendienst verboden. Men begon aldaar ook in de Duitfche taal te prediken, vergunde de nonnen in het huwelijk te treden, ja, in den jare 1524, verbond ZWINGLIUS zelf zich in den echt. De hervormde leer verbreidde zich hierop ook zegepraalend door geheel *Zwitserland*, en vond, gelijk men ligt denken kan, veel tegenstand bij de Catholijken, doch vergeefs: — men moest daar eindelijk in alle kantons aan elk de vrijheid laten om die leer te omhelzen welke hij voor de ware hield. Waaruit blijkt dat ZWINGLIUS het zelfde doel had, waar naar

LUTHER streefde: waarbij hij ook dezen Duitschen hervormer als een broeder beminde: terwijl LUTHER hem daarentegen terug stiet, vermits zij omtrend de verklaring van slechts ééne Bijbelspreuk, namelijk van Corinthen II, vers 24 en 25, met elkander in gevoelen verschilden. De landgraaf van *Hesfen* die gaarne bewerken wilde, dat deze twee groote mannen zich gemeenschaplijk, met elkander, tegen het pausdom zouden veréénigen, bewerkte in den jare 1529 te *Marburg* een samenkomst tusschen hen. Offchoon op het einde derzelve elk bij zijn gevoelen bleef, beloofden zij echter elkander bij het afscheid, eene wederzijdse vriendschap. Doch LUTHER hield zijn woord niet — liet zich in zijn schriften zeer bitter tegen ZWINGLIUS uit, en verweet hem, onder anderen, dat hij toefond, *dat ook de heidenen zalig konden worden*, 't geen LUTHER anders zelf toegestaan had. Op deze wijze scheurden de aanhangers van ZWINGLIUS, zich van de Lutheranen, en stichtten een afzonderlijk genootschap, 't geen men gewoonlijk *Gereformeerden* of *Calvinisten* noemt. Zij onderscheiden zich in hunne uiterlijke plegtigheid hierin van de Lutheranen in *Duitschland*, dat zij in 't geheel geen sieraad, noch beelden in hunne kerken dulden; en bij het avondmaal gewoon brood bezigen: terwijl de Lutheranen zich van ouwels bedienen, en in *Duitschland* hunne kerken nog met kruisbeelden versieren.

In de maand Januarij van den jare 1546, dus in het midden van den winter, reisde LUTHER, schoon

schoon ziek zijnde, naar *Eisleben*, met oogmerk om eene oneenigheid tusschen den keurvorst van *Saxen*, en den graaf van MANSFELD bij te leggen. — Hoe zwak hij ook ware, predikte hij echter vier keeren, en op den 14 Februarij voor de laatste maal. — Des woensdags den 17 Februarij bevond hij zich zoo afgemat, dat hij niet uitging. Intusschen verhief hij zijn hart dikwerf in gebeden tot God, en onderhield zich met zijn vrienden.

Eens trad hij aan het vengster van zijn vertrek, en sprak: „Hier in *Eisleben* ben ik geboren, wie weet of ik hier ook niet sterven zal...” Tegen den avond ging hij nog naar beneden in de groote eetzaal, (hij had zijn intrek met den graaf VAN MANSFELD in een zeer ruim huis geomen) alwaar hij met zijn vrienden over den dood en het wederzien na dit leven sprak: doch hij begaf zich weder spoedig naar zijn vertrek. Nu begon hij te klagen dat de borst hem zoo benaauwd was, waarop men terstond om een arts zond. Zijn vrienden bleven bij hem waken; tegen negen uren des avonds zeide hij: „bij aldien ik een half uurtjen „sluimeren kunne, hoop ik mij beter te zullen bevinden.” Hij sluimerde in, op een rustbed, gedurende welken tijd zijn twee zoonen, en zijn vrienden angstig bij hem zaten. Ten 10 uren ontwaakte hij weder, en zei zeer aangedaan: zit gij hier nog? waarom legt gij u niet te bed? — Zij weigerden dit, en bragten hem naar zijne kamer, alwaar zijn bed reeds gewarmd was. — Toen hij zich nederlag gaf hij hun allen de hand, wenschte hun goeden nacht,



nacht, en zei: bidt onzen Heere God voor zijn Euan-  
gelium, dat het zelve zich verbreiden moge, want  
de tegenwoordige paus is zeer verbitterd op u...

Met eene zware adembaling, sliep hij in, doch  
reeds ten 1 uuren na middernacht ontwaakte hij we-  
der, en zei aan zijn bediende, van de kamer warm  
te stoken, 't geen reeds gedaan was. Thans ging hij,  
nog zonder hulp, het vertrek op en neder, klaagde  
zeer over verkleumdheid en bad aanhoudend. Hij  
ging de kamer nog eenige keeren op en neder, lag  
zich op nieuw op het rustbed, en liet zich het lijf  
met warme doeken wrijven. Al de huisgenoten ston-  
den op, ook zelfs graaf ALBRECHT VAN MANS-  
FELD en zijne gemalin; welke hem versterkende drup-  
pels bragt.

LUTHER klaagde intusfchen van oogenblik tot  
oogenblik over sterker berstpijnen, en zwaarder angst,  
hij bad drie keeren achter elkander: *Vader in uwe  
handen beveel ik mijn' geest!... Gij hebt mij ver-  
lost, ó getrouwe God!* hierop sloot hij de oogen, en  
werd stil. De gravin ging voort, met hem den pols  
met welriekend water te wrijven; ook zijn andere  
vrienden poogden hem met heete doeken te verwar-  
men: een hunner vroeg aan LUTHER: „eerwaar-  
„dige vader, wilt gij op de leer van CHRISTUS,  
„gelijk gij dezelve gepredikt hebt, sterven?...”  
Met eene verstaanbare stem, antwoorde LUTHER  
hem: *ja!* lag zich hierna op de rechter zijde, en  
ontsliep zoo zacht, dat al de omstanders geloofden,  
dat hij nog sluimerde. Eerst na dat men hem in  
het

het aangezicht gelicht, de handen en voeten bevoeld;  
en hem vergeefs bij zijn' naam geroepen hadde, bespeur-  
de men dat hij dood was: hij overleed dus, tusfchen  
2 en 3 uuren in den morgenstond van den 18 Februarij  
in den jare 1546, in het 63ste jaar van zijn ouderdom.  
Men wijst in *Eisleben* nog het huis aan, waarin hij  
gestorven is: het zelve behoorde toenmaals aan een  
stads schrijver, DRACHENSTED genaamd: thans  
wordt het zelve door een schoolmeester bewoond.

Toen de keurvorst het bericht van LUTHERS  
dood ontving, gaf hij terstond bevel om zijn lijk naar  
*Wittenberg* te vervoeren. Op Vrijdag den 19 Fe-  
bruarij, werd het lijk in de kerk van *Eisleben* ge-  
bragt, alwaar eene treffende lijkreden over hetzelfde  
gehouden werd: waarop het den volgenden zondag,  
onder een talrijk geleide, naar *Halle* vervoerd werd.  
Op den weg dien men derwaards afleggen moest,  
werden in alle dorpen, die men door trok, de klok-  
ken geluid; terwijl mannen, vrouwen en kinderen  
zich met weëklagten bij den stoet voegden. — Te-  
gen den avond naderde de stoet aan *Halle*; welks  
inwoners dezelve reeds te gemoed kwamen- ook de  
magistraat personen, de geestlijkheid en de leeraars  
der hooge school, gingen denzelven te gemoet, en  
droegen het lijkkleed op eene plegtige wijze. De  
bruggen en straten waren zoo vol gedrongen met  
menschen, dat de stoet dikwerf stil houden moest,  
men bragt op deze wijze tot de aflegging van een'  
korten weg, namelijk van de hoge brug, door  
de *Moritzpoort*, over de oude markt, tot aan de  
markt-

marktkerk, omtrend 4 uren door: eerst tegen 7 uren des avonds werd het lijk in de kerk gezet, alwaar hetzelfde des nachts, onder het opzicht van een burgerwacht, bleef. Een kunstenaar nam deze gelegenheid waar, om een afdruk van wasch van de gelaatstreken van den overledenen te nemen, het daar na vervaardigde pourtrait van LUTHER, vindt men nog in de bibliotheek te Halle. Den volgende dag vervoerde men het lijk over *Bitterfeld* naar *Wittenberg*, alwaar het des woensdags den 22 februarij aankwam. De intogt binnen de *Elsterpoort*, was niet minder plegtig dan aandoenlijk. Een groot aantal graven en voorname lieden te paard, omringden den lijkwagen, want de geheele Universteit, als ook de magistrats personen, verzelden den zelve: en achter volgde de geheele hoop, der om hunnen getrouwen leeraar treurende burgers; met hunne vrouwen en kinderen. Welligt is geene stad om de dood van een harer inwoners ooit in zulk eene algemeene droefheid gedompeld geworden, dan deze. Na het uitspreken eener treffende lijkreden, werd het lijk in een graf gezet; dat de keurvorst in de slotkerk aangewezen had: en op 't welk thans nog een graffchrift op een' koperen plaat te lezen is.

## ZESTIENDE HOOFDSTUK.

## DERTIGJARIGE OORLOG.

Terstond na LUTHERS dood, ja zelfs reeds in den jare 1546, ontstond er een oorlog tusfchen de Protestanten en Catholijken: en 't geen LUTHER gevreesd had, namelijk: de besluiteeloosheid der Lutheranen strekte hun ten bederf. Toen keizer KAREL reeds duidelijk zijn gevoelen verklaard had, toen men reeds hier en daar krijgstoerusting zag maken bleven de protestantsche vorsten echter nog besluiteeloos; lieten het gunstigst tijdstip nutteloos verlopen; en werden dus eindelijk door de overmagt van het keizerlijke leger, als ook door de trouwloosheid van een saxisch hertog, MORITZ namelijk, overwonnen.

Men kan ligt vermoeden dat de Protestanten thans niet met zagtheid door den keizer behandeld werden. Dit hitste de onderdrukten op nieuw aan, en MORITZ die zelf protestansch was, stelde zich eindelijk aan het hoofd der ontevredenen, en dwong KAREL in den jare 1552 tot het *Pasfauer* verdrag, welke naderhand door den Godsdienst vrede te *Augsburg* bekrachtigd werd.

„ Hierdoor werden de Protestanten overal de vrije  
 „ oefening van hunnen Godsdienst vergund: boven-  
 „ dien zouden zij al de inkomsten der voormalige  
 „ Catholijke kloosters en gestichten behouden, nie-  
 „ mand zou, uit hoofde van zijne Godsdienstige ge-  
 „ voelens, eenig leed wedervaren. Het zou elk ver-  
 „ gund zijn om zich uit hoofde van den Godsdienst  
 „ naar de plaats ter woon te begeven, welke hij  
 „ verkiezen zou: in een woord, het zou elk vrij  
 „ staan, om naar willekeur te geloven, en te leven  
 „ zoo als hij goed vond.”

Doch hoe schoon deze vrede ook luidde, waren echter derzelve uitwerkzelen zoo gelukkig niet voor *Duitschland*: wijl ook de Protestanten den gulden midden weg niet hielden: ja veelen hunner wilden met den zelfden ijver dien LUTHER bezielde, ook hunne medemenschen die anders geloofden dan zij, bekeeren: verscheide vorsten werden door hebzucht aangespoord om de Catholijken te beperken; en de inkomsten hunner kerken en kloosters aan zich te trekken: waarop, gelijk dit gewoonlijk gaat: de onderdrukten zich hierover trachtten te wreken. De Catholijken zochten dit natuurlijk tegen te gaan, en op deze wijze ontstond de verbittering aan weërszijden.

Behalven dien, ontstond er te dier tijd, onder de Catholijken een buitengemeen doorslepen genootschap, de *Jesuiten* genaamd: 't geen door IGNATIUS LOYOLA, zijnde een spaansch officier, in den jare 1540 gesticht werd. Bij de belegering eener spaansche stad werd hij gewond, en verscheide geschriften van

van wonderdadige verhalen van heiligen, welke hij gedurende de langwijlige genezing zijner wond las, verhit-  
 teden zijn verbeeldingskracht dermate, dat hij op de gedachten kwam van een nieuwe geestelijke orde te stichten. Al de genen die hij hiertoe aannam, moesten de gelofte doen van ongehuwd te leven, en zonder eenige uitzondering aan hunnen stichter gehoorzamen. Geen waereldlijke schatten bezitten; en alles tot bekering der heidenen aan wenden: hierbij erkende hij echter den paus van *Romen* als opperhoofd.

In den beginne bestond deze orde slechts uit 10 leden, doch, na verloop van naauwlijks 60 jaren, uit eenige duizenden. Dit gezelschap dat zich navolgers van JESUS en uit dien hoofde JESUITEN noemde, stelde nu alles in 't werk om den Catholijken Godsdienst weder in aanzien te brengen. Het zelve bestond, buiten tegenspraak, uit bij uitstek geleerde mannen: zij stichtten scholen, gaven onderwijs zonder eenig geld daarvoor te nemen; en hunne scholieren, verwierven zich binnen kort algemeen den roem van zeer geleerd te zijn. Hier bij namen zij eene zeer strenge levenswijze in acht, en wisten door den uiterlijken schijn van heiligheid, de voorname lieden als ook het volk aan hunne zijde te winnen. Van tijd tot tijd werden alle aanzienlijke geestelijke ambten door Jesuiten vervuld, waarbij zij, in stielte, het Lutherdom veel nadeel toebagten, het zelve menig een geleerd hoofd ontrukten, en bovendien veel mede werkten om de verbittering tusschen de beide partijen te vergrooten. Op deze wijze ging het

het toe, tot in het begin van de 17de eeuw: er was namelijk geen krijg, doch er was ook geen vrede: waarop eindelijk *Bohemen* de toerusting tot een oorlog maakte; welke gedurende 30 jaren, namelijk van 1618, tot 1648 in *Duitschland* heerschte, in welke oneenigheden *Zweden* en *Duitschland* geen gering aandeel namen.

Schoon men in *Bohemen* de schriften van *HUSS* verbrand hadde, en hij eindelijk zelf tot den brandstapel veroordeeld geworden ware, waren er echter nog zeer veel aanhangers van zijne leer overgebleven. Bij dezen, vonden de in den Godsdienst gemaakte verbeteringen door *LUTHER* en *ZWINGLIUS*, een snellen invloed, en offchoon zij zich *Lutheranen* en *Hervormden* noemden, waren zij toch in den grond genomen beiden *Protestanten*: en men noemde hen doorgaans: *de Boheemsche broeders*. Eenigen der aartshertogen van *Oostenrijk*, die tevens koningen van *Bohemen* waren, hadden hunne Godsdienst oefening gedoogd, doch *RUDOLPH* de IIde, die van den jare 1576, tot aan 1612 regeerde, en zich geheel door *Jesuiten* leiden liet, verbood hun de vrije oefening van hunnen Godsdienst. Zij boden wederstand, doch te vergeefs. — En schoon de *Boheemsche broeders*, *RUDOLPH* tegen den aanval van zijn broeder *MATTHIAS*, die hem van den throon wilde stooten, verdedigd hadden; sloeg hij echter geen acht op hunne billijke vordering: hierop verschaften zij zich zelven recht — vestigden in alle oorden den Godsdienst naar hunne wijze, en vereenigden eene gewapende magt

magt onder den graaf van *THURN*; ten einde zich, in geval van nood, te kunnen verdedigen. Thans moest de keizer hun toegeven, en gaf hun den zogenoamden *Majesteitsbrief*, waarvan de voorrechten die hun hierin verleend werden, naderhand de eerste aanleiding gaven tot den vreeslijksten krijg. Door dezen brief erlangden de *Boheemsche broeders*, „ een gelijk recht met de *Catholijken*: hunne geestelij-  
„ lijkheid werd voor onafhankelijk van de bisschoppen verklaard; de kerken die in de steden, dorpen  
„ en vlekken waren, zouden blijven staan, en bij  
„ aldien men aldaar nieuwe kerken wilde bouwen,  
„ zou dit aan de steden, als ook aan den ridderstand  
„ vergund zijn: doch niet aan enkele inwoners,  
„ zonder alvorens hiertoe verlof van de overigheid, de  
„ magistraats personen, of eigenaars der goederen ver-  
„ kregen te hebben: dit was ten minsten de uitlegging  
„ welke de keizerlijke raadsvergadering hier aan gaf.

In eene kleine stad *Klostergrab*, als ook in *Braunau*, bouwden echter de *Protestantsche onderdanen* op hun eigen gezag, en tegen den wil van de vrijheeren aan wien deze steden behoorden, kerken. Op bevel des keizers werd de kerk te *Klostergrab* omverre geworpen, en die van *Braunau* vreeslijk gehavend, terwijl men de onrustigste burgers in de gevangenis wierp.

Eene algemeene oproerigheid onder de *Protestanten* was het gevolg van deze gewelddadigheid: wiji zij zich over de schending van den keizerlijken brief beriepen, en zich hierop schriftelijk tot den keizer wend-

wendden. — Het eenigste antwoord dat zij hierop verkregen, waren nieuwe bedreigingen: waarop men verspreidde, dat dit antwoord niet van den keizer zelve, maar te *Praag* opgesteld was. Dit gerucht verdiende ligt geloof, wijl er te *Praag* twee keizerlijke raden, bekend zijnde voor vijanden der Protestanten algemeen gehaat waren: men beschuldigde hen, dat zij gedurende de *Mis*, de honden tegen de Protestanten aanhitsten: hun den doop, het huwelijk en de begravenis onthielden, ten einde hun hierdoor tot het omhelzen van het pausdom te noodzaken.

Op den 23sten Mei van den jare 1618 was de raad op het koninglijk slot te *Praag* verzameld: de protestantsche afgezanten drongen gewapend, en onder een talrijk geleide, in de zaal, en eischten eene verklaring van elk hunner af: of zij aandeel aan het schrijven van den keizer hadden. De beiden reeds zeer gehaatte raaden, *MARTINITZ* en *SLAWATA*, antwoordden op een zeer trotschen toon, waarop men hen naar het vengster sleepte, en uit het zelve in de slotgracht sineet, die tachtig voeten hoog was: waarop men hen den geheimschrijver na wierp. Deze gewoonte om zich te wreken, was niet nieuw bij de *Bohemers*, en ook de andere raaden vonden niets buitengewoons in dit voorval: dan dat de uit het vengster geworpen raaden zonder letzel opgestaan, en zich verwijderd hadden. Zij waren gelukkig op een boom gevallen, die zich tot op halverweg van den muur verhief; en uit den boom op een heuvel geklouterd,  
die

die rondom onder den boom lag, en bij overstromingen van den *Rhijn* het vengster dat aan deze zijde van het slot was, beschermdde.

Thans maakten de Protestanten zich mees ter van het slot, koozen eene nieuwe regering, jaagden de Jesuiten uit het land: en riepen alle inwoners van *Bohemen* op, ten einde hunne rechten te verdedigen. Aan den keizer schreven zij echter, dat zij zijn getrouwe onderdanen waren, die het gezag der wetten, en de door hem aan hun toegestane rechten verdediden. Alles vatte nu de wapens op, en de *Duitsche* Protestanten zonden de *Bohemers* bijstand; onder de aanvoering van den dapperen graaf van *MANSFELD*: terwijl de keizer daarentegen een leger tegen *Bohemen* deed aanrukken. In 1619 stierf *MATTHIAS* des keizers broeder, een zeer verre bloedverwant *FERDINAND* de II, volgde hem in zijne plaats op. Dezen kende men als een geslagen vijand der Protestanten, wijl hij in de *Oostenrijksche* erffstaten reeds door slimme kunstgrepen, de aldaar verbreide Lutherfche kerk geheel verwoest had: terwijl hij om zijn onbillijk gedrag te rechtvaardigen verbreidde dat: de Protestantfche leer tot ongehoorzaamheid en oproer aanhitste, en dat al de pogingen der Protestanten strekten, om zich aan de heerschappij der Landheeren en die der overigheid te ontrukken. Zulk een vorst moest *Bohemers* ongetwijfeld schrik inboezemen.

Hierop vertoonden de vrienden die de Protestanten zich verworven hadden, zich aan alle zijden: *Silefiën*  
ver-

verleende bijstand, *Moravien* werd tot deze partij gewonnen; in een gedeelte van *Oostenrijk* verheven de onderdrukte Protestanten zich weder. Hierdoor aangemoedigd, kozen de inwoners van *Bohemen*, een hervormden vorst uit de *Paltz*, **FREDRIK** genaamd, tot hunnen koning. Hij aarzelde lang om deze zoo gevaarlijke waardigheid te aanvaarden: doch zijne gemalin zijnde eene dochter van den koning van *Engeland*, spoorde hem hiertoe aan: „Hebt gij u kunnen vermeten, dus sprak „zij tot hem, om de hand eener konings dochter te aanvaarden, en kunt gij tevens bevreesd zijn, om een throno aan te nemen; die men u vrijwillig aanbiedt?... Ik wil liever niets dan brood eten aan uw koninglijken disch, dan aan uw keurvorstelijke tafel de kostbaarste spijzen. Hierop aanvaarde hij de koninglijke regering, en werd te *Praag*, met een voorbeeldeloze pracht, tot koning gekroond.

Doch **FREDRIK** was de vorst niet die zich in zulk eene hagchelijke omstandigheid staande kon houden: hij verspilde zijn tijd met beuzelende vermaken, verkwistte de inkomsten van het land door ijdele pronkerijen; en drukte het volk door belastingen. Op deze wijze maakte hij zich algemeen gehaat: ook zijn soldaten werden moedeloos, toen zij, op den 8ten November van den jare 1620, op den *Wittenberg*, niet verre van *Praag* gelegen, geslagen werden. Gedurende dezen slag zat **FREDRIK** aan een groot gastmaal te *Praag*; toen hij hoorde dat zijn soldaten geheel verstrooid waren, nam hij met zulk een overleg

de

de vlugt, dat hij zelf zijn kroon en zijn geheimste papieren achter liet. „Thans weet ik waar ik ben:” sprak deze ongelukkige vorst tot den genen dien hem troost wilden inboezemen: „er zijn deugden, welken „het ongeluk ons alleen leeren kan: in de tegen- „spoeden leeren, wij vorsten, het beste wat wij zijn.”

De bovengenoemde ongelukkige slag, had het lot van *Bohemen* geheel beslist. *Praag* moest zich hierop, den volgenden dag reeds aan den overwinnaar overgeven: de andere steden volgden en deelden in het lot der hoofdstad: waarop de onderdanen **FERDINAND** zonder eenig voorbeding tot hunnen koning moesten huldigen. Na verloop van vier maanden werden 27 der hoofdaanvoerders op zijn bevel te recht gesteld, als ook eene ontzachelijke menigte van het volk. De goederen der afwezenden en dooden eigende hij zich toe: alle protestantsche leeraars werden uit het land verdreven, en **FERDINAND** verscheurde met eige hand den brief, dien de keizer hun gegeven had, en verbrandde denzelven. — Zeven jaren na den slag bij *Praag* werd alle toegeeflijkheid omtrend de protestantschen opgeheven.

Doch **FERDINAND** was niet voldaan met de verovering van zijn land, ook **FREDERIK**, keurvorst van de *Paltz*, dien het gewaagd had, om zich tot koning van *Bohemen* te laten verkiezen, wilde hij niet alleen tuchtigen, maar ook zelfs geheel ten onder brengen: waarop hij, in den jare 1621, **FREDERIK** geheel van zijn keurvorstendom ontzette, en uit zijn land verdreef: — de hertog van *Beije-*

ren MAXIMILIAAN, genaamd, die door zijne zoo zeer beroemden generaal ZERCLAS DE TILLY in *Bohemengezegevierd* had: werd tot keurvorst benoemd, en geraakte in het bezit van de paltzifische landen. De Catholijken verkregen hierdoor een verbazend groot overwigt in den keurvorstelijken raad, want er waren toenmaals zeven keurvorsten; waar onder zich te vooren slechts vier roomsgezinden bevonden, terwijl MAXIMILIAAN thans de vijfde was. Intusfchen vereenigde de Protestanten hunne magt nog niet om zich tegen de gepleegde gewelddaadigheden aan te kanten, zij lieten hunnen koning FREDERIK om de willekeurige behandeling van FERDINAND over: en verbraken zelfs hun gesloten verbond, uit vrees van op gelijke wijze afgezet, en uit hunne landen verjaagd te zullen worden. — Slechts drie gelukzoekende ridders, de graaf van MANSFELD, de markgraaf van BADEN, en de hertog van BRUNSWIJK vertoonden zich niet een faamgeraapte hoop volks, die overal van den roof leefden; tot beschermers en verdedigers van FREDRIK: doch wat konden zij uitrichten tegen het geregelde en talrijk leger van den keizer; die terstond spaansche hulptroupen te baat nam, en naar *Duitschland* deed trekken, ten einde de Protestanten te onderdrukken? De *Paltz* werd met troupen bezet, TILLY zegevierde overal: en schoon er nu eindelijk in den jare 1624 geen vijand meer in het veld was, bleven echter de keizerlijke legers in eene dreigende houding aan de grenzen van den *Neder-Saxifche Kreitz* staan; en werden zelfs

daa -

daaglijks nog versterkt. Intusfchen maakte TILLY zich meester van de Protestantsche kerken, verjoeg de Lutheranen uit hunne bezittingen, en kondigde aan: dat men de in den Godsdienst gemaakte veranderingen onderzoeken zoude. De *Neder-Saxifche Paltz* werd hierdoor genoodzaakt om zich te wapenen, en CHRISTIAAN de IVde, koning van *Denemarken*, die tevens hertog van *Holstein* was, plaatste zich aan het hoofd der verzamelde Protestanten, en rukte, in den jare 1625, tot voor *Hamelen*.

De keizer had intusfchen, tot hiertoe: slechts met vreemde wapenen gezegevierd, *Beijeren* en de Catholijke vorsten van *Duitschland* hadden hem troupen gezonden; op welken hij zich echter niet gerust verlaten kon: en vooral niet bij de ontwerpen welken hij maakte, tot het maken van nieuwe veroveringen. In deze gesteldheid der zaken: was het voorstel dat de graaf VAN WALLENSTEIN, zijnde een *Boheem*, hem deed: om op zijn eigen kosten een leger uit te rusten, en het zelve van al het nodige te voorzien, al wierd het ook tot het getal van 50,000 man vergroot, hem zeer welkom.

WALLENSTEIN wilde dit leger op dezelfde wijze onderhouden, als de graaf van MANSFELD en de hertog CHRISTIAAN het hunne gedaan hadden, namelijk dit door het plunderen der in oorlog zijnde landen, geneeren. De roem die deze veldheer zich reeds verworven had, de hoop op buit, het uitzigt op luisterrijke eerambten, lokten uit alle oorden van

*Duitschland* gelukzoekers tot hem; ja eindelijk boden zelfs regeerende vorsten, door roem en winzucht aangespoord, hem aan; om soldaten voor hem uit te rusten.

Dit nieuw verzamelde leger, onder opzicht van WALLENSTEIN, viel nu te gelijker tijd met het leger dat onder het bevel van TILLY stond, den koning van *Denemarken* aan; deze die, sedert lang een slag had zoeken te ontwijken, werd in den jare 1626, op den 27sten Augustus bij het dorp *Lutter* bij *Barenberg*, in het *Brunswijksche* gelegen, door TILLY verslagen. De Deenen deden den aanval met veel dapperheid, en tot drie maal voerde de moedvolle koning hen tegen den vijand aan, eindelijk moesten zij echter voor de meer geoefende en talrijker bende des vijands wijken. De koning van *Denemarken* vlood hierop naar zijn staten terug, terwijl WALLENSTEIN te gelijker tijd van eene andere zijde in *Holstein* indrong; waarop zijn roofzuchtige bende zich, als een stroom, door het geheele *Brandenburgsche*, *Mecklenburgsche*, *Holsteinsche* en *Schleswigsche* verspreidde: alles werd uitgeplunderd, Protestanten en Catholijken; zonder het minste onderscheid: de rijke buit die de krijgsbende aldaar veroverde, lokte meer gelukzoekers en behoeftige lieden, ja zelfs verscheiden der geplonderden uit, om zich hier bij te voegen: waardoor WALLENSTEIN eindelijk met een leger van 100,000 man aan de kusten van de *Oostzee* stond: en het ontwerp maakte om de aan de *Oostzee* gele-

gene staten, en vooral *Denemarken*, aan het gezag des keizers te onderwerpen...

In den jare 1628, belegerde hij hierop de zeer gewigtige havenstad, *Straalzund*: doch daar het hem aan schepen ontbrak, kon hij deze stad slechts aan de andere zijde insluiten; terwijl zij aan den zeekant onverhinderd van levensmiddelen en nieuwe voorraad voorzien kon worden. WALLENSTEIN waagde het uiterste ter verovering dezer stad, en zei, reeds met veel grootspraak: „*ik wil deze stad veroveren, al ware zij ook met ketenen aan den hemel gehecht.* Doch thans moest zijn' moed voor de eerste maal ontwaren, dat het krijgs geluk niet altoos bestendig is. — De stad begaf zich onder de bescherming van den koning van *Zweden*, GUSTAAF ADOLPH; en WALLENSTEIN, moest na een verlies van 12000 man, onverrichter zaken van *Straalzund* terug komen.

De keizer, die nu geheel *Duitschland* overwonnen had, verlangde den vrede, en WALLENSTEIN, offchoon hij hierdoor de gelegenheid verloor, om aan de spits van een leger dat hem aanbad, de wetten aan alle Duitche vorsten voor te schrijven, raadde hem zelf daartoe aan, ten einde hierdoor den koning van *Denemarken* op zijne zijde te gewinnen, den ien van *Zweden* af te scheuren. In den jare 1629 werd hierop de vrede met den koning van *Denemarken* te *Lubeck* gesloten: waarbij hem al zijn veroverde landen terug gegeven werden: onder de voor-



waarde: „ dat hij zich niet meer in de oneenigheden „ van *Duitschland* zou mengen, en boven al geen bescherming aan den hertog van MEKELENBURG zou verlenen, wiens landen de keizer aan WALLENSTEIN geschonken had.

Nu stond FERDINAND aan alle bepalingen ontheven, als overwinnaar der Protestanten, als de eenigste vorst in *Duitschland* die een krijgsmagt had. Hierop verscheen het ongelukkig *restitutie edict* in den jare 1609. Volgens dit edict; moesten de Protestanten alle kerken, en kerkelijke goederen terug geven; die zij sedert den tijd van den in 1555 te Augsburg gesloten *Religie vrede* aan zich getrokken hadden. — Dit edict was een donderflag voor het geheele Protestantische *Duitschland*: te meer daar de keizer geen acht sloeg op de voorstellingen welke *Duitschland* hier tegen deed; wyl zijn leger gereed stond om zijn afgezanten gehoorzaamheid te doen verschaffen.

Met *Augsburg* werd een begin gemaakt: zes Protestantische kerken werden aldaar gesloten, de hertog van WIRTEMBERG, moest op soortgelijke wijze de ingenomene kloosters mede terug geven. Dit schrikte de zoo onmagtige Protestanten af om zich tegen den magt des keizers te verzetten: waarop verscheide hunner door nederige voorstellen eenige verzagtingen omtrend dit harde bevel trachtten te verwerven: andere zonden daarentegen afgezanten aan GUSTAAF ADOLPH, koning van *Zweden*, en vorderden van hem, dat hij de zaak der Duitse Protestanten tegen de

de overmagt des keizers, onder zijne bescherming zoude nemen.

Te gelijker tijd waren ook zelfs de Roomschegezinden niet te vrede met den keizer, en vooral niet met den generaal WALLENSTEIN, wyl deze de Catholijke landen geenszins verschoond had. Boven al wenschte MAXIMILIAAN van *Beijeren*, den trotschen Boheemschen keizer te vernederen; vermits hij, sedert WALLENSTEIN, het leger aanvoerde, uit zijn gebied verdreven was geworden. — Bovendien zocht ook het Fransche hof heimelijk den keizer te benadeelen: en spoorde, ten dien einde, den koning van *Zweden* aan om de Protestanten bijstand te verlenen: waarop een Fransch afgezant het voorstel van den keurvorst van *Beijeren*, op de keurvorstelijke vergadering, welke in den jare 1630 te *Regensburg* gehouden werd, ondersteunde. Alle Protestanten en Catholijken beklagden zich aldaar, als uit een' mond, tegen de gewelddaadigheden welke WALLENSTEIN gepleegd had, alle vonden het billijk dat hij afgezet zou worden; waarop FERDINAND terstond 1500 man van zijn leger afdankte: en na lang vergeefs hier tegen gekampt te hebben, werd eindelijk WALLENSTEINS afzetting besloten. De keizer FERDINAND, werd hiertoe vooral door een' listigen Capucijner monnik die den Franschen afgezant verzelde, overgehaald: want de stem van een monnik was voor dien dweeppieken keizer, de stem Gods. *Niets was hem heiliger op de waereld dan een priester.*

terlijk opperhoofd. „ Bij aldien het hem gebeuren  
 „ mogt dat een engel en een kloosterbroeder hem op  
 „ dezelfde plaats ontmoetteden; alsdan zou de kloos-  
 „ terling den eersten, en de engel den tweeden groet  
 „ van hem ontvangen.” Aldus liet zijn biegtvader zich  
 zelve omtrend hem uit. Intusfchen werd FERDI-  
 NAND deze keer, fchoon te laat, gewaar, dat men  
 hem bedrogen hadde: „ Een flegte Capucijner mon-  
 „ nik hoorde men hem naderhand zeggen: heeft mij,  
 „ door zijn rozenkrans, onwapend, en niet minder  
 „ dan zes choorhoeden in zijn enge capucijnen kap  
 „ gefchoven.”

WALLENSTEIN die zelf in *Regensburg* tegen-  
 woordig, en aldaar met een magt verfchenen was,  
 die den tijd zijner vijanden nog meer aanhitte,  
 ontving dit bericht met eene fchijnbare kalmte van  
 geest: „ de keizer is verraden,” antwoordde hij  
 den afgezant: „ ik beklag hem, doch vergeef  
 „ het hem tevens: 't is waar, dat het mij leed  
 „ doet, dat hij zoo weinig wederftand geboden  
 „ heeft, om mij op te offeren, doch ik zal hem  
 „ gehoorzamen.” Hij verliet den gezant na hem,  
 een vorftelijk gefchenk gegeven te hebben, en smeek-  
 te den keizer in een' zeer ootmoedigen brief, om  
 hem zijn gunst niet te onttrekken, en hem in zijne  
 voormalige waardigheid ten befchermer te ftrekken.  
 Doch zijn hart gevoelde, in deze ootmoedigheid, de  
 kalmte niet. Zijn borst gloeide van wraakzucht, en  
 ten einde zich op eene fchitterender wijze te kunnen  
 wre-

wreken, veinsde hij zich thans te onderwerpen.  
 Hij dacht bovendien als eenige fterrekunde bezitten-  
 de, uit dezelve te kunnen voorfpellen; dat hem  
 een nog grooter geluk wachtte, dan hij te vóóren  
 genoten had.

Zijn leger befchonk hij zoo milddadig, dat hij zich  
 verzekerd kon houden, dat hetzelfde zoo dra het  
 noodzakelijk zoude zijn, zich weder onder zijne aan-  
 voering even talrijk zoude verzamelen. Hierop be-  
 gaf hij zich naar zijne goederen in *Bohemen*, en leefde  
 aldaar met eene koninglijke pracht, 't geen hij ook  
 ligt doen kon; bij aldien 't geen men zeide waar  
 ware: dat hij namelijk 60 millioenen daalders uit de  
 geplunderde landen veroverd had. Het paleis dat hij  
 in *Praag* bewoonde, had zes poorten, en er werden  
 honderd huizen afgebroken, om plaats te maken  
 voor de opbouwning van zijn hofslot: zes baronnen  
 en een gelijk aantal ridders moesten hem aanhoudend  
 omringen, ten einde zijn minfte wenken te voldoen.  
 Verfcheide edellieden verlieten den keizerlijken dienst,  
 om in den dienst van WALLENSTEIN over te  
 gaan. Zijn gewone tafel was niet minder dan hon-  
 derd *couverts*. Reide hij te land, alsdan volgde  
 zijn meubilen, bagage en bedienden, hem dikwerf  
 in meer dan honderd, met vier paarden befpannen  
 wagens na; terwijl zijn hofstoet hem doorgaands met  
 bij de zestig koetzen vergezelde.

Intusfchen was hij zeer ftilzwijgend, duifter en  
 achterhoudend in den omgang, fprak weinig, en  
 laght-

lagchte nooit. Zich altoos bezig houdende, onthield hij zich van alle werkeloze verstrooiingen; waar door anderen het leven verbeuzelen. Hij was groot van gestalte, mager, geelachtig van couleur, had korte roodachtige haren; kleine doch glinsterende oogen. Een vreeslijke, ja zelfs terugstuitende ernst, was op zijn voorhoofd geprent: alle sidderden voor hem, en slechts zijne bovenmatige beloningen konden hem zijn dienâars doen gewinnen, en aan hem hechten.

\*

ZE-

## ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.

VERVOLG VAN DEN DERTIGJARIGEN  
OORLOG.

Op deze wijze leefde WALLENSTEIN, toen op den 24 Junij 1630, (zijnde juist de dag waarop honderd jaren te vooren de Protestanten hunne geloofsbelijdenis te *Augsburg* aan de rijksvergadering overhandigd hadden.) GUSTAAF ADOLPH, met 1500 man aan de Pommerfche kust landde.

GUSTAAF was, zonder tegenspraak, de grootste veldheer van zijnen tijd, en de dapperste foldaat van zijn leger. (Zelfs WALLENSTEIN, gaf hem dezen roem.) Hij maakte gewigtige verbeteringen in de krijgskunst, verdeelde de ruitery in kleiner hoopen; waardoor zij ligter en sneller beweging kon maken; stelde het leger, 't geen gewoonlijk slechts in éene linie stond, thans in eene dubbele linie in slagorde; zoo dat de tweede linie konde aanrukken, wanneer de eerste wijken moest: de nuttigheid van het voetvolk in den slag, leerde *Europa* van dezen grooten veldheer kennen. Geheel *Duitschland* bewonderde de goede krijgstucht, waardoor de *Zweeden* zich

in

in een tijd onderscheiden. Alle afwijkingen werden ten strengsten verboden, en vooral Godslasterlijk vloeken, den roof, het spel, en de twee gevechten. De *Zweedsche* wetten geboden in allen opzichten de matigheid, en men zag in het leger, zelfs niet in des konings tent, eenig sieraad van goud of zilver. GUSTAAF waakte met de zelfde zorgvuldigheid over de zeden, als over de dapperheid zijner soldaten. Elk regiment moest, tot het bijwonen van het morgen en avond gebed, een kring om den prediker sluiten, en onder den vrijen hemel, aldus deszelfs Godsdienstigen aandacht uitoeffenen; waaraan de koning zich nooit onttrok. Een ongeveinsde Godsdienstijver verhief zijn edelen moed, ja ook zelfs in het grootste krijgs geluk bleef hij mensch en Christen! — bovendien verduurde hij al de ongemakken en moeilijkheden des krijgs, als de geringste zijner soldaten; altoos vond men hem op den weg, als ook in het hevigst van 't gevaar; terwijl zijn natuurlijke goedhartigheid hem dikwerf deed vergeten dat het den veldheer vrij stond zich een weinig meer gemaklikheden te verschaffen, dan de andere krijgslieden. De officieren die hem smeekten zijn leven niet in de waagschaal te stellen: antwoordde hij; „God heeft mij „de koninglijke waardigheid opgedragen, en 't is „mijn pligt, dezelve niet door vrees of traagheid „te verwaarlozen. Welk een roemrijker lot zou mij „ook kunnen te beurt vallen, dan bij aldien ik, bij „de verdediging van Gods eer en die van mijn vaderland, het leven verloor.” — Tot zijn vriend den

den staatskancelier OXENSTIERNA, zeide hij, bij eene voortgelijke gelegenheid:

„Gij zijt toch in alles wat gij doet te koelbloedig, en stremt mij hier door in mijne loopbaan,” doch deze antwoordde hem: „bij aldien ik somtijds „niet een weinig water in uw vuur goot, zoude „uwe majesteit zich zedert lang gebrand hebben.” Eer hij *Zweeden* verliet, had hij zijn vier jarig dochtertje tot koningin laten huldigen: terwijl hij van de ontroerde vergadering met zeer veel aandoening, met de volgende aanspraak, zijn afscheid nam:

„'T was niet op eene ligtzinnige wijze dat ik „mij in deze nieuwen gevaarlijken krijg stortte. De „almachtige God strekt mij ten getuige, dat ik „dezen krijg niet willekeurig begin. — De keizer „heeft mij, in persoon, op de gruwzaamste wijze „beledigd, toen WALLENSTEIN, in zijn naam, „met CHRISTIAAN den IV, koning van *Denemarken*, over den vrede, welke, in den jare 1629, te *Lubeck* gesloten werd, handelde: terwijl hij „zich bovendien de honende uitdrukking veroorloofde, dat; *bijaldien de Zweeden zelve kwamen*, „hij hen met geesfels naar huis zoude jagen. Voords „heeft hij mijne vijanden bijgestaan, en de Poolen „ondersteund; toen dezen mij niet als koning wilden erkennen, waardoor ik, van den jare 1611, dat ik den troon beklom, tot aan den jare 1629, in „oorlog met hen leefde: verders vervolgt WALLENSTEIN mijnen Broeder, namelijk den hertog van *Mecklenburg*, die door hem verjaagd is. Hij ver-

„ vertreedt mijn Godsdienst, den Protestantfchen  
 „ namelijk, in het stof. Eindelijk tracht hij mij  
 „ den kroon te ontroven; daar de keizer zich hei-  
 „ melijk met *Spanjen* verbonden heeft, om het  
 „ Noordfche rijk met elkander te deelen, en WAL-  
 „ LENSTEIN zich reeds generaal van het Noor-  
 „ delijk leger noemt. De onderdrukte ftanden van  
 „ *Duitschland* fmeken ons om bijftand, en bijaldien  
 „ het Gode behaagt, zullen wij hun te hulp komen.  
 „ Ik ken de gevaren, waaraan ik mijn leven zal  
 „ blootftellen, 't is niet uit vrije keus dat ik dezel-  
 „ ven trotfeer, en dus wil ik dezelve ook niet  
 „ ontwijken. — Tot hiertoe heeft de almagtige  
 „ God mij wonderbaar behoed, doch eindelijk zal  
 „ ik toch eens, bij de verdediging van mijn vader-  
 „ land, fterven. . . . Ik betrouw u aan de befcher-  
 „ ming des Hemels, weest rechtvaardig, handelt  
 „ naar uw geweten, — leeft onbeftraffelijk; zoo  
 „ zullen wij elkander in de eeuwigheid weder ont-  
 „ moeten.”

„ Tot u, ó raaden des rijks! wend ik mij het  
 „ eerfte. God verlichtte u, vervulle u met wijs-  
 „ heid, om alles ten beste te befturen. — U, ó  
 „ dappere adel! beveel ik inſgelijks in de Godlijke  
 „ befcherming, vaart voort, gij, en uwe nakomeling-  
 „ ſchap, om u door dapperheid te onderscheiden.  
 „ U, ó dienaars der kerk! vermaan ik tot eendragt  
 „ en verdraagzaamheid. Geeft zelven het voorbeeld  
 „ der deugden, welken gij predikt, en misbruikt  
 „ nooit de heerſchappij, welke gij over de harten

„ VAN

„ van mijn volk uitoeffent. En gij, gedeputeerden  
 „ uit den burger- en boerenftand! wensch ik den  
 „ zegen des Hemels, dat uw arbeid door een ge-  
 „ wenschten oogst bekroond, uwe ſchuren gevuld  
 „ mogen worden, en gij den overvloed moogt genieten.  
 „ Voor u allen, aanwezende en afwezende, zend ik  
 „ vuurige wenschen ten Hemel, en zeg u allen mijn  
 „ hartelijk vaarwel. . . . Welligt zeg ik u dit voor  
 „ eeuwig.”

GUSTAAF vond, intuſfchen, de Duitſche vor-  
 ſten niet zoo gewillig om hem aan te nemen, als hij  
 zich voorgelteld hadde. Uit *Pommeren* verdreef hij  
 echter ſchielijk de keizerlijke troepen, en BOGIS-  
 LAUS, zijnde de hertog van dat land, die geen na-  
 zaten verwekt had, floot een verbond met *Zweden*.  
 Doch de keurvorst van *Brandenburg* weigerde den  
 koning door zijn land te laten trekken, en vergunde  
 dit niet, vóór dat GUSTAAF hem, door eene be-  
 legering, waarmede hij *Berlijn* bedreigde, genood-  
 zaakt had, om het Zweedſche leger goud en levens-  
 middelen te geven, en eenige vestingen aan hetzelve  
 af te ſtaan. De keurvorst van *Saxen*, offchoon hij  
 zich, op den 6den Februarij 1631, met al de Duit-  
 ſche Proteſtanten verbonden hadde, ten einde de op-  
 heffing van het *reſtitutie edict* van den keizer te vra-  
 gen, en zelfs intuſfchen beſloten hadde, om een leger  
 van 40,000 man op de been te brengen, zelfs dit  
 opperhoofd der Proteſtanten, handelde vijandelijk  
 tegen den koning van *Zweden*, en weigerde hem  
 den overtoegt over de *Elve*, toen hij de belegerde  
 stad

stad *Maagdeburg* te hulp wilde ijlen. Deze stad had met den koning van *Zweden* een verbond gesloten, en vermits *TILLY*, thans aanvoerder van het keizerlijk leger, *Pommeren* niet meer redden kon, had deze zich, met zijn leger, naar deze Zweedschgezinde stad gewend. Dezelve had geen genoegzame krijgsmagt, om hare wijduitgestrekte vestingen te verdedigen, waarop de voorstad zich aan de keizerlijken had moeten overgeven, terwijl de burgers intusfchen het vast besluit genomen hadden om de stad met alle geweld te verdedigen; daar zij zeker staat maakten op den bijstand van *GUSTAAF ADOLPH*; die zich reeds in den omtrek bevond. Doch zij hoopten te vergeefs, wijl deze door zijn bondgenooten terug gehouden werd. — Op den 9den Meij, zweeg op het onverwagtst de keizerlijke kanonade, en er heerschte eene doodsche stilte in het leger: waardoor zich onder de belegerden de blijde hoop verbreidde dat hunne redding nabij was. Het grootste gedeelte der soldaten en burgers die de wacht aan de posten op den wal gehouden hadden, verliet denzelfen op den 10den Mei, tegen den morgenfond; om eindelijk, na een langdurig waken, zich door den slaap te verkwikken. Doch deze slaap werd door eene vreeslijke ontwaking achtervolgd. — *TILLY* had, namelijk, in dien tusschen tijd, niet ledig geweest, en had het besluit genomen om de stad van vier zijden te gelijk te bestormen, en bij aldien het mooglijk ware, den muur door te breken, en denzelfen te beklouteren. Ten einde hiertoe de nodige

toe-

toebereidzelen te maken, had *TILLY* de kanonade zoo lang opgeheven. Deze onderneming was zeer gewaagd, daar men zelden iets zoortgelijks onderneemt, vóór dat de muuren eener stad reeds zwaar beschadigd zijn, en de muuren van *Maagdenburg* waren nog onverlet. *TILLY* die intusfchen voor niets meer vreesde dan dat de *Zweeden* hem onverwagt zouden aanvallen, wilde dezen storm, als eene laatste onderneming, wagen, en bij aldien dezelve niet gelukte: alsdan van de verovering dier stad afzien.

Des morgens ten 7 uren begon men den storm, tot ongeluk der stad, vonden de soldaten de wallen geheel van wachten ontbloot: waarop, nog voor den middag, alle vestingwerken veroverd waren, en de stad in de handen van den vijand was. Hierop volgde zulk een vreeslijk bloedbad, als er welligt nooit in een der Duitfche steden gestort werd!... onschuldige kinderen, weérloze grijsaarts, werden vermoord: vrouwen en dochters werden in de armen hunner echtgenoten en aan de voeten hunner vaders, op de gruwzaamste wijze ter dood toe gemarteld: in de *Catharina* kerk, werden 53 vrouwen, welke biddend op de knieën lagen, het hoofd afgeslagen! kinderen werden in de vlammen geworpen, en zuigelingen aan de borst hunner moeders doorboord....

Ten einde de verwarring te vergroten, en de burgers te verhinderen van wederstand te kunnen bieden, had men op verscheiden plaatzen, de stad in brand gestoken: waarop zich, tot grooter ongeluk, een storm-

II DEEL.

T

wind

wind verhief; die de vlammen, met eene ongemeene snelheid, door de gansche stad verspreidde; en den brand algemeen deed zijn. Verschriklijk was het gedrang op de straten, door den rook en dwalm, over de lijken, de instortende huizen en door de stromen bloeds. Eenige Roomschegezinde officieren, door dit ijslijk tooneel afgeschrikt, verstoutten zich om aan den graaf TILLY te verzoeken van een einde aan dit vreeslijk moorden te maken. „Kom na verloop „ van een uur weder: alsdan zal ik zien wat mij te „ doen staat: de soldaat moet ten minsten eenige belo- „ ning voor zijn doorgestane gevaar, en moeite heb- „ ber was zijn antwoord.” In minder dan twaalf uren tijds lag deze zoo schoone Duitsehe stad in asche: slechts twee kerken, en omtrent 130 huizen aan de *Elve*, zijnde echter meest alle vischershutten waren blijven staan. Het getal der dooden was zoo groot, dat men dezelve niet begraven kon: 6000 lijken moesten in de *Elve* geworpen worden; om de straten te ruimen: de vlammen hadden reeds een groot gedeelte der lijken, als ook der levenden verteerd: het gantsche getal der dooden werd op 30,000 begroot. Eerst na den vierden dag werd, aan de plundersaars bericht gegeven, dat 1000 menschen in de domskerk gevlugt waren: zij werden van daar gehaald, na dat zij aldaar geduurende drie dagen en twee nachten in den doodlijksten angst, en zonder eenig voedsel doorgebracht hadden.... TILLY schonk hun het leven, en deed brood onder hen uitdeelen. — Zonder echter hierbij het minste be-

rouw

rouw over zijn vorig onmenschelijk gedrag te gevoelen, reed hij, met eene trotsche houding, door de nog rookende en met bloed bespattte muuren: en was zelfs zoo gruwzaam dat hij dit schertsend: *het Maagdenburger feest* noemde. Deze zwijmeling over zijn krijgsgelak, duurde echter niet lang, daar hij, sedert deze gruwzame daad, verblind door den zege welken hij behaalde: de zoo nodige bedaardheid van geest uit het oog verloor, waardoor hij, in 26 veldslagen als overwinnaar terug gekeerd ware: terwijl bovendien de vreeslijke verwenfelingen welken men over hem uitbraakte, eindelijk ook zijn verhard geweten deeden ontwaken, en hem de billijke straf der wedervergelding, naar zoo veel onschuldig vergoten bloed, deeden vreezen.

GUSTAAF ADOLPH werd, bij het bericht van het treurig noodlot van *Maagdenburg*, door diepe smart aangegrepen: waarop hij openlijk de keurvorsten van *Brandenburg* en *Saxen* als medepligtigen der verwoesting van *Maagdenburg* aanklaagde, en zwoer zich op den gruwzamen TILLY te zullen wreken.

Offchoon de keurvorst van *Saxen*, den Zweeden den overtocht over de *Elve*, geweigerd hadde: betrouwde de keizer hem echter niet, wyl hij zich tegen het *restitutie edict* verzet had, en troepen aanwierf. TILLY zond dus gezanten aan den keurvorst van *Saxen* ten einde hem de inkwartiering van keizerlijke troepen aan te kondigen: de keurvorst verzocht om hier van verschoond te blijven; en zei, bij het afscheid aan de keizerlijke gezanten: „mijne

T 2

„ hee-

„heeren! ik zie wel dat gij gekomen zijt, om de  
„lang gespaarde *Saxische Confituuren* ook op de tafel  
„te zetten, doch men zal u tevens hierbij allerlei  
„harde spijzen voor dienen, zie dus wel toe, dat  
„dat gij u daaraan de tanden niet los bijt.”

Op dit antwoord rukte TILLY tegen *Saxen* aan,  
eerst begaf hij zich naar *Leipzig*, en nam ook deze  
stad, na eene korte belegering, in, alles sidderde voor  
den ontmenschten moordenaar! . . . waarop een toeval  
de stad redde. Om zich beter te kunnen verdedigen,  
hadden de inwoners van *Leipzig* de voorstad afge-  
brand; waarin alleen het huis van een doodgraver  
was blijven staan. In het zelve werd over de be-  
dingen van de overgaaf gehandeld. Toen TILLY  
er binnen trad en de geschilderde doodshoofden, en  
doods beenderen zag, waarmede deszelfs eigenaar  
het huis versierd had, verbleekte hij. Huivering en  
affchrik voor de dood, vervulden zijne met bloed  
bevlakte ziel: — waarop *Leipzig* eene boven alle  
verwachting gunstige capitulatie maakte.

Toen de keurvorst van *Saxen* hoorde, dat TILLY  
in zijn land wilde rukken, bad hij den eerst afgewe-  
zenen koning van *Zweden*, GUSTAAF, om bij-  
stand. Deze hield zich bij den eersten voorslag,  
als of hij dezen bijstand niet dan onder harde be-  
dingen, wilde verleenen: doch toen de keurvorst  
hem zelfs meer toestond dan hij gevraagd had: zei  
de koning tot hem: „uw mistrouwen, toen ik  
„*Maagdenburg* ter hulp wilde komen, heeft mij  
„ook wantrouwig gemaakt, doch het vertrouwen  
„dat

„dat gij thans in mij stelt, verdient, dat ik u  
„thans ook niet misleide. Ik ben voldaan, bij  
„aldien gij mijn leger slechts ééne maand soldij geeft,  
„en ook voor deze uitgave hoop ik u schadeloos  
„te stellen.” Reeds den volgenden dag vereenigden  
de *Saxische* en *Zweedsche* troepen zich met elkan-  
der, en ontmoetten, op den 7den September van  
1631, het vijandelijk leger, onder het bevel van  
TILLY, bij *Batenstein*; zijnde een uur van *Leip-  
zig* gelegen. Er werd een' slag geleverd, waarbij  
TILLY door het somberst voorgevoel, 't geen  
reeds den gantschen morgen, zijn anderszins  
helder voorhoofd benevelde, beformd: en ook voor  
de eerste maal geslagen werd. De *Saxen* vloden,  
wel is waar, doch des te heviger was de aanval  
der *Zweeden*, en slechts een schielijke terugtocht te  
midden door de vijanden heen, redde den keizerlij-  
ken veldheer. Er waren 740 van zijne soldaten op  
de plaats gesneuveld, 5000 gevangenen of gekwet-  
sten, de anderen waren verstrooid: zoo dat TILLY  
bij zijn vlugt naar *Halle*, en *Halberstad* niet meer  
dan 600 verzamelen konde.

Thans had de *sneeuw-koning*, gelijk men in den  
beginne, op eene spottende wijze, te *Weenen*, den  
Zweedschen koning noemde, regelregt in de keizer-  
lijke erffstaten kunnen dringen: doch 't was van  
meer belang voor hem, om eerst de Protestanten,  
van het juk waaronder zij in *Frankenland*, *Zwa-  
ben*, in de *Paltz*, en aan den *Rhijn*, gebukt gin-  
gen: te verlossen. Langs den gantschen *Main-  
stroom*,



*fröom*, van *Friedelberg* tot aan den *Rhijn*, trok hij als overwinnaar voort: *Mainz* moest zich overgeven, de Spanjaarden werden uit *Duitschland* verjaagd, en de *Paltz* vrijgemaakt. Thans drong *GUSTAAF* ook in *Beijeren*, want zoodra de voormuren der keizerlijke steden zich eens in vijandelijke handen bevonden, kon ook *Weenen* zich niet staande houden. Te gelijker tijd was de keurvorst van *Saxen* in *Bohemien* gedrongen, en had de eene stad na de andere aan zich onderworpen; zelfs *Praag* had zich, zonder dat er een zwaard uit de schede getrokken was, moeten overgeven; want *WALLENSTEIN*, voor wien alle deze keizerlijke nederlagen ten blijdschap strekten, had *Praag* verlaten. De Turken maakten zich ook reeds gereed, om een aanval op *Hongarijen* te doen, terwijl tevens het binnenste gedeelte der Oostenrijksche staten met een oproer bedreigd werd.

Geheel troosteloos zocht keizer *FERDINAND*, die voor weinig maanden, van de *Oostzee* tot aan de *Adriatische zee* heerschte, bijstand van vreemde Mogendheden; tegen deze zoo talrijke vijanden te erlangen: al de grenzen van zijn staten waren door vijandelijke wapenen omgeven; en 't gevaar was ten hoogsten top gestegen. — Wie kon, wie zou hem bijstand verlenen? Er was nog slechts één man, van wien hij hulp en bijstand kon hopen; maar deze was van zijn post ontslagen, en zwaar bele digd; doch er bleef geene andere redding meer over, en de keizer moest zich vernederen, om hem dit voor-

voorstel te doen. *WALLENSTEIN* wees hem koelbloedig, en met eene sehijnbare onverschilligheid af: doch verheugde zich innerlijk, dat het zoo verre met den keizer gekomen was: waarop hij het plan ontwierp, om zich, op eene zeer gevoelige wijze, op hem te wreken. De keizer zond eindelijk zelfs zijn Minister bij hem, en deze bragt den trotschen *WALLENSTEIN* ten laatste zoo ver, dat hij een leger voor den keizer aanwierf. — Binnen vier maanden had hij een leger van 40,000 toegearuste soldaten op de been gebragt, met 80 stukken geschut voorzien. — *Ik heb mijn woord gehouden*, schreef hij naar *Weenen*, *er staat een leger gereed, zend slechts een bevelhebber*. Op deze trotsche wijze behandelde hij den keizer. Men moest hem smeken, om het bevel over het leger op zich te nemen, hij weigerde dit, en, ondanks al het smeken, nam hij dit niet aan, voor dat men hem de volgende bedingen, waardoor hij zich geheel onafhankelijk van den keizer maakte, toegestaan had. — Namelijk:  
 „ dat hij eene onbepaalde heerschappij over al de kei-  
 „ zerlijke legers zou voeren, als ook eene onbepaal-  
 „ de volmagt zoude hebben, tot belonen en straf-  
 „ fen. Voords dat de koning van *Hongarijen*,  
 „ *FERDINAND* de III., ja zelfs de keizer, niet  
 „ bij het leger zouden mogen verschijnen. Dat  
 „ *WALLENSTEIN* alleen zou kunnen beschik-  
 „ ken, over alles wat veroverd zou worden; ter-  
 „ wijl de keizer hem, bij den vrede, tot zijne be-

„ Ioning *Mecklenburg*, benevens een der andere ver-  
 „ roverde landen zou moeten afstaan.”

Het eerste wat *WALLENSTEIN* nu deed, was, dat hij den keurvorst van *Saxen*, heimelijk het voorstel deed, om zich van *Zweden* af te scheiden; doch men betrouwde hem niet. Hierop rukte hij tegen het *Saxische* leger aan, 't geen hij zonder veel moeite uit *Bohemen* verdreef. *GUSTAAF ADOLPH*, was intusfchen in *Beijeren* doorgedrongen, over den *Donau* getrokken, en had zelfs de hoofdstad *Munchen* veroverd. *WALLENSTEIN* zag dit niet ongaarn, vermits zijn hoofdvijand *MAXIMILIAAN*, die vooral op zijne afzetting in *Regensburg* aangedrongen had, hier door getuchtigd werd. Eerst toen hij in *Zweden*, de Oostenrijksche staten naderde, ijde *WALLENSTEIN* hem ter hulp, en de keurvorst van *Beijeren* moest zich voor hem vernederen, en zich aan zijn oppergezag onderwerpen. Thans trok *GUSTAAF* weder terug, waarop de beide legers zich bij *Nurenburg* ontmoetten, en twee maanden over elkander bleven staan. *WALLENSTEIN* vermijdde het om tot een gevecht te komen, ten einde de *Zweeden* door het vertragen des te meer aan te hitzen. Eindelijk deden de laatsten eene poging om de keizerlijke verschansingen te bestormen, doch vergeefs, waarop *GUSTAAF* eindelijk terug moest trekken; vermits de gantsche omtrek en de poorden van *Nurenburg* van levensmiddelen ontbloot waren. — Hierop begaf *GUSTAAF* zich naar *Saxen*. Met geheele scharen stroomde het volk van alle oorden

den toe; welken hij doortrok: ten einde den held, den wreker, den grooten koning te zien, die een jaar te voren op dezen zelfden grond, als een reddende engel verschenen was. Eene algemeene vreugde kreet deed de lucht weergalmen. Alles viel voor hem op de knieën, en bad hem als redder aan: men wedijverde met elkander om de schede van zijn zwaard, en den zoom van zijn kleed aan te roeren. De zoo zedige koning werd onwillig over deze onschuldige bewijzen van erkentelijkheid en bewondering, welke men hem betoonde. „ Is het niet, „ als of dit volk mij tot een God wilde verheffen.” Sprak hij tot de genen die hem vergezelden. „ Onze zaken staan goed, doch ik vrees dat „ de wraak des hemels mij voor deze vermetele en „ overdrevene eerbewijzen straffen, en deze dwaze „ menigte mischien niet dan te vroeg van mijne „ zwakke sterfelijkheid overtuigen zal.” Helaas! zijn vrees werd niet dan al te veel bewaarheid.

*WALLENSTEIN* snelde den *Zweedschen* koning te gemoed, en waar hij doortrok, deed hij de dorpen en vlekken in brand steken: niets bleef voor de willekeurige plunderingen zijner soldaten verschoond, weeklagten, en verwenschingen deden zich overal langs de wegen hooren; waarop kort te vooren de vreugde galmen, en zegewenschen den edelen *GUSTAAF* vergezeld hadden. Niet verre van *Weissenfels*, bij het stadje *Lutzen* ontmoetten de beiden legers elkander; en op den 6den November van 1632, viel hier een allervreeslijkste slag voor. —

Tot twee maal waren de Zweeden reeds in de vijandelijke verchanzingen doorgedrongen, en twee maal terug geslagen. Nu werd GUSTAAF! nu werd deze groote koning door een snaphaans schot getroffen, men weet niet of hem dit door een vijand, of door een hertog die in zijn leger was en die hierop den Zweedschen dienst verliet, toegebracht was. Dit treurig ongeluk ontvlamde den hoogsten top van woede in het hart van het Zweedsche leger. De hertog BERNHARD van *Saxen Weimar*, nam het opperbevel over, en WALLENSTEIN vlood hierop in allerijl naar *Bohemen*. Tien duizend dooden van beide de legers lagen op het slagveld; en onder dezelven bevond zich de groote held, de door zijne soldaten aangebeden veldheer! de redder der *Duitsche* vrijheid: GUSTAAF ADOLPH! Na lang vergeefs onder de dooden gezocht te hebben, vond men eindelijk het lijk des konings niet verre van een grooten steen, dien men, uit hoofde van de ongelukkige gebeurtenis van dien dag, den *Zweedschen steen* noemde, en dien men nog, tot op heden, aanwijst. Met algemeene weeklagten ontving men den dooden in *Weissenfels*; want de soldaten hadden in hem hun vader, en de Zweeden hun grooten koning verloren.

Offchoon thans van hun grooten koning beroofd zijnde, wisten de Zweeden zich echter den zege te nutte te maken. OXENSTIERNA aanvaarde, als voogd, de regering, voor de zesjarige dochter des konings, CHRISTINA: en BERNHARD van *Wei-*

*Weimar* voerde het leger aan. — WALLENSTEIN bleef intusfchen werkeloos in *Bohemen*, en ontwierp aldaar het verraderlijk voornemen, om zich tot koning van *Bohemen* te verheffen. Zijn ontwerp werd ontdekt, waarop hij door den keizer tot ballingschap veroordeeld werd: en toen hij de aankomst der Zweeden in *Egra*, zijnde eene sterke grensstad van *Bohemen*, verwachtte, werd hij aldaar zelf, met zijn getrouwste aanhangelingen, op den 25 Februarij van den jare 1634, vermoord. Thans nam FERDINAND de III., koning van *Hongarijen*, en zoon des keizers, het opperbevel over het leger op zich; en de oorlog nam, binnen korten tijd, eene zeer gunstige wending voor den keizer.

Op den 7den September van den jare 1634 werden, namelijk de Zweeden, voor de eerstemaal dat zij zich op Duitschen bodem bevonden, bij *Nordlingen*, met groot verlies terug geslagen: waarop zij genoodzaakt werden, om naar *Pommeren* terug te trekken. De keurvorst van *Saxen* floot zelfs, in den jare 1635, den vrede met den keizer; en vele Protestantfche Vorsten flooten insgelijks den vrede; uit vrees dat de keizer het voornemen mogt hebben, om zich op hen te wreken. Deze vrede was ook juist niet ongunstig voor hun, offchoon de keizer eigenlijk nog niets ten hunnen voordele besliste: daar hij het voorbeding maakte, dat zij zich allen vereenigen moesten, om de Zweeden van den Duitschen bodem te verjagen: waarna over de zaak der Protestanten beslist zou worden. Onder de vorsten, die *Zwee-*

Zweeden getrouw bleven, onderscheidden zich vooral de landgraaf van *Hesfen Casfel*.

Waarschijnlijk werd de landgraaf voornamelijk hiertoe aangedreven, om de zaak der Protestanten te blijven beschermen; wijl een koning, die zelf Catholijk was, doch de vernedering van het huis van *Oostenrijk* wenschte, namelijk *LODEWYK* de XIII. koning van *Frankrijk*, of veeleer zijn minister, *RICHELIEU*, den oorlog aan *Spanje* en aan *Oostenrijk* verklaarde. De Zweedsche hertog *BERNHARD*, verzamelde een leger op de puinen van het, bij *Nordlingen*, verslagen heir, en werd, door *Frankrijk*, met geld ondersteund. Hij veroverde, in den jare 1638, den *Elzas*, die toenmaals aan den keizer behoorde. Toen *BERNHARD*, in het volgende jaar, door vergif stierf, namen de Franschen de door hem gemaakte veroveringen in bezit. — Waarschijnlijker schijnt het intuschen te zijn, dat *BERNHARD* door de Franschen, veeleer dan door de Oostenrijkers, vergeven wierd: vermits de Franschen vorderden, dat hij hun de gemaakte veroveringen zoude afstaan: terwijl hij daarentegen den *Elzas* als zijn eigendom wilde behouden.

De Zweeden hadden, ook binnen kort, door nieuwe zegepralen, weder den ouden roem hunner dapperheid verkregen, en deden de Protestantische vorsten hunne trouweloosheid berouwen. Reeds in 1635, en verscheide keeren in 1636, werden de Saxen geslagen; waarop de Zweeden, onder een dapper aanvoerder, zegevierend in *Silezien* trok-

ken

ken; 't geen toenmaals ook aan den keizer behoorde.

Geheel *Duitschland* verlangde naar den vrede, en keizer *FERDINAND* de III., die, sedert den jare 1637, zijn vader in de regering gevolgd was, moest eindelijk toegeven, en al de aan den krijg deel nemende mogendheden tot de vredes onderhandelingen uitnodigen. Deze verzameling werd in de maand Maart, van den jare 1641, bepaald. *Munster* en *Osnabrug*, in het *Westphaalsche* gelegen, waren de plaatsen welke hiertoe bestemd werden. Intuschen was het den keizer geen regte ernst, om deze vredes onderhandelingen te openen, hij wilde zijne vijanden misleiden, en slechts tijd winnen; ten einde zich een weinig te kunnen herhalen: doch zijn vijanden lieten hem geen rust. *TORSTENSON*, die, na de dood van *BERNHARD*, de Zweeden aanvoerde, verhoeg, in den jare 1642, de Oostenrijkers bij *Leipzig*, op hetzelfde veld, waar *GUSTAAF ADOLPH*, elf jaren te vóóren, gezegevierd had. De keizerlijke infanterie werd geheel vernield. 5000 keizerlijken bleven op het slagveld, de Zweeden maakten een gelijk getal krijgsgevangenen en al het geschut en bagage viel in de handen der overwinnaars.

Thans werd de keizer werkzamer, en bestemde, met *Zweeden* en *Frankrijk*, voorlopig eenige bedingen tot den vrede. — Doch wijl de Franschen, in 1643, op den 24sten November, bij *Duttlingen*, geslagen werden, en het den keizer gelukte, om

De-

*Denemarken* aan te hitzen, en den oorlog aan *Zweeden* te doen verklaren, werden alle vredes onderhandelingen weder afgebroken. — Doch *TORSTENSON* brak, midden in den winter, op uit *Moraviën*, drong in *Holstein* en *Schleswig* door: terwijl een ander *Zweedsch* leger andere *Deensche* bezittingen aanviel: waarop *Denemarken* genoodzaakt werd, om, door den afstand van een harer *Provinciën* den vrede als 't ware, te kopen. Nog eer dezelve gesloten was, stond *TORSTENSON* weder in *Duitschland*, dreef het keizerlijke leger voor zich heen, viel in *Bohemen*, en bevocht, in den jare 1645, op den 25 Februarij bij *Jankowitz*, drie mijlen van *Tabor* gelegen, een bloedigen zege. De keizer die zich te *Praag* ophield, vluchtte naar *Regensburg*: *TORSTENSON* drong hierop in *Oostenrijk*, terwijl de *Franschen* aan den *Rijnkant* zegevierden. Thans namen de vredes onderhandelingen te *Munster* en te *Osnabrug* werkelijk een begin, op den 10den April van 1645. Doch de vorderingen der onderhandelaars waren hierbij zeer tegenstrijdig met elkander, daar zij allen voordelige, en geen hunner nadelige bedingen wilden lijdén: bijzonder wilde de keizer zijn zaak doen gelden, en de *Duitsche* *Protestanten* vorsten, benevens hunne bondgenoten, *Zweeden* en *Frankrijk* nadeel doen lijdén: de voortgaande bewegingen van het vijandlijk leger zouden hem echter tot billijker bedingen hebben kunnen noodzaken. Doch wijl de *Franschen* en *Zweeden* die reeds tot *Beijeren* doorgedrongen waren, op de braafheid des keizers ver-

vertrouwende terug trokken; werden de onderhandelingen terstond afgebroken: hierop trokken de *Franschen* woedend voorwaards, *Beijeren* werd, op eene vreeslijke wijze, door hen uitgeplunderd: de insgelijks bedrogene *Zweeden* trokken verbitterd op *Praag* aan, en maakten zich, op den 25 Julij 1648., meester van een gedeelte der stad: de *Kleine Zijde* genaamd, gedurende drie dagen werd er geplunderd, en de geen die zich op de straten of aan de vengsters liet zien, werd dood geflagen: de keizerlijke schatkamer werd geheel uitgeplunderd, men begrootte de aldaar gevonde buit op zeven, andere weder op twaalf millioenen guldens. Dit was de laatste verovering van dezen zoo vreeslijken dertig jarigen oorlog, welke te *Praag* begonnen was, en ook weder te *Praag* een einde nam: waar na de vrede eindelijk gesloten werd.

Op den 6 Augustus werd, te *Osnabrug*, de vrede met de *Zweeden* ondertekend, en op den 15den April met *Frankrijk*. — De hoofdzakelijke overeenkomsten van dezen vrede, waren de volgende: Ten 1sten werd de keurvorst van de *Paltz* weder keurvorst, en kreeg een gedeelte van zijn land terug, het andere gedeelte behield *Beijeren*. Ten 2den: bleven de *Protestanten*, de kerken en kloosters die zij voor den jare 1624, van de *Roomschgezinden* in bezit genomen hadden, behouden: en beide gezindheden de *Protestanten* en *Catholijken* namelijk, zouden gelijke rechten in geheel *Duitschland* genieten. Ten 3den, de op zich zelve staande *Duitsche* vorsten werden

onafhankelijk van den keizer verklaard. Ten 4den, verkreeg *Zweden* tot vergoeding der krijgskosten, het gantsche voorste gedeelte van *Pommeren*, het eiland *Rügen*, als ook *Bremen* en *Baden*, en de havenstad *Wismar*. — De hertog van *Brandenburg*, wyl hem eigenlijk geheel *Pommeren* ten-erfdeel gevallen was, verkreeg daarentegen *Halberstadt*, *Minden* aan den *Wezer*, en *Camin* in *Pommeren*, en bovendien *Maagdenburg*. — De landgraaf van *Hesfencasfel*, die de eerste van de Duitse vorsten was, die zich met *GUSTAAF ADOLPH* verbonden had, en hem onverbrekelijk getrouw gebleven was, werd met een som gelds van 6,000,000 daalders beloond. — En *Frankrijk* bekwam eindelijk den *Elzas*, en eenige aanzienlijke vestingen.

Dit was het einde van dezen vreeslijken en langdurigen krijg: waardoor de Protestanten om hunne vrijheid strijdende, die eindelijk verworven: en de Duitse vorsten zich onafhankelijk maakten van de willekeurigheid, van hun dikwerf despotiek en Roomsche opperhoofd. Doch eene der schoonste Provinciën naamlijk de *Elzas*, was van *Duitschland* afgefeurd geworden: de andere, *Pommeren*, werd door een vreemdeling beheerscht: en geheel *Duitschland* was op eene vreeslijke wijze uitgeplunderd. — Behalven den krijg hadden de pest en hongersnood op eene vreeslijke wijze gewoed; *Saxen* had gedurende dezen 30 jarigen oorlog bij de 2 millioenen menschen verloren, deszelfs steden waren in asche gelegd: in andere steden stonden het grootste getal der huizen ledig. — In het graaffchap *Ruppin*, in de mark

van

van *Brandenburg* gelegen, 't geen over de 6 mijlen lengte en 5 mijlen breedte heeft: waren er nog slechts vier dorpen over gebleven, die bewoond werden. — In het *Brunswijksche* waren, in den jare 1626 reeds over de 300 steden, dorpen, verschanfingen en havens afgebrand. — Het *Lunenburgsche* helaas! thans eene uitgestrekte woestijn: daar de reizigers meer wolven dan menschen ontmoetten; terwijl men overal geheele onbewoonde dorpen en vlekken doortrok; die men de soldaten, in plaats van soldij ter plundering had aangewezen. Zelfs nog tot op heden, schoon dit nu meer dan 150 jaren geleden is, zijn verscheiden Duitse steden nog niet tot hare voormalige volkrijkheid en aanzien gestegen; waarin zij vóór dezen ongelukkigen krijg bloeiden.

II DEEL.

V

AGT-

## AGTTIENDE HOOFDSTUK.

## HENDRIK de IV.

**H**ENDRIK de IV, was voorzeker een der beste Fransche koningen, van de laatstverloperne eeuwen. Hij regeerde van den jare 1589 tot in 1610: en thans, na verloop van 200 jaren, na de menigvuldige lotverwifelingen, van staats en denkwijze, noemt de Fransche natie zijn naam nog met eerbied en liefde.

Hij had eene voortreffelijke opvoeding genoten, zijn ligchaam was tegen alle vermoeijenissen gehard; zijn geest had zich nuttige kundigheden verzameld, en was zeer vatbaar, en levendig: terwijl zuivere Godsvrucht en menschlievenheid in zijn hart geprent waren.

„ 't Is beter met roem te sterven, dan ten onrechte te zegevieren: een vorst heeft 't is waar een groot gezag over volken en landen, doch God, behouwt echter de heerschappij over hem.” — Dit waren de zedespreeken welke hij in zijne jeugd leerde, die hem trouw in het geheugen bleven, en die hij nooit verwaarloosde.

Als prins van *Bearn*, werd hij aan de *Pyreneeën* in den Hervormden Godsdienst opgevoed, welken te dier tijd een gruwel was voor het Fransche hof: 't geen de onderdanen die den Roomschen Godsdienst niet toegedaan waren, en dien het *Hugenoten* noemde; te vuur en te zwaard vervolgde: terwijl er bovendien reeds verscheide bloedige oorlogen geleverd waren; om dezelve geheel uit te roeijen: — 't Geen het Fransche hof door geweld niet verkrijgen kon, hiertoe nam het den list te baat. — Het stelde zich namelijk vriendelijk aan jegens de *Hugenoten*, vergunde hun eene vrije Godsdienst oefening; gaf hun vestingen, om zich tegen uitwendige aanvallen te kunnen verdedigen: en vergunde den Hervormden prins van *Bearn*, van zelfs met de zuster van den Catholijken koning *KAREL* den X, in het huwelijk treden. Deze verééniging geschiedde op den 18den Augustus van 1572. De voornaamste *Hugenoten* waren naar *Parijs* gekomen ter viering van dit feest, en leefden aldaar in eene zorgloze gerustheid. Doch in den nacht van den 24sten op den 25sten Augustus, werd van den stofforen een teken door het luiden der klok, gegeven, waarop al de *Hugenoten* die zich in *Parijs* bevonden, op de verraderlijkste en gruwelijkste wijze vermoord werden. Prins *HENDRIK* redde zijn leven, door in een der Catholijke kerken de vlugt te nemen, en voor te wenden; dat hij Catholijk wilde worden. Doch hij misleidde slechts deze onmenschen, en bleef den Hervormden Godsdienst getrouw. Men bestempelt de-

ze gruweldaad met den naam, van: *den Partholomæus nacht*, of *de Parijsche bruiloft*: wijl het parlement nog de gruwzaamheid bezat, van te bestemmen: dat dezen dag jaarlijks als een volksfeest moest gevierd worden: terwijl de paus te *Romen* ter viering dezer misdaad, het gefchut deed losfen, en God openlijk dankte, voor het wel gelukken van dit verraderlijk ontwerp, als of God, die niets dan liefde ademt, behagen in gruwel en moord konde scheppen! . . .

Prins HENDRIK nam, na dat de eerste woede bedaard was, de zaak zijner geloofsgenoten met allen ernst ter harte: en verdedigde derzelver rechten; wanneer hem dit op geene andere wijze mogelijk ware; zelfs gewapender hand. Doch wijl het grootst gedeelte der Franschen Catholijk was, maakte hij zich hierdoor bij het volk niet zeer bemind, en toen hij na het vermoorden van HENDRIK den III in 1589. dezen als koning van *Frankrijk* zoude opvolgen, wilde het volk hem niet erkennen, en een hertog van *Maijenne*, die door de Roomschegezinden ondersteund werd, verhief zich tegen hem. Hij bevond zich dus in de noodzaaklijkheid om door krijg het recht te ontwringen, 't geen hem door de geboorte toekwam. „ de *Bearner*, gelijk hij gewoon was, zich zelven „ schertzend te noemen, zal overwinnen wijl hij „ niet langer slaapt, dan de hertog aan de tafel zit.” aldus voorfpeelde hij zich zelven: zijne voorfpeeling werd bewaarheid. Hij zegevierde op den 14 Maart van den jare 1590, doch zonder hierbij te vergeten dat hij zich in de treurige noodzaaklijkheid bevond,

om

om tegen zijn eigen onderdanen den krijg te voeren. Hij riep zijn soldaten, terwijl zij het leger van den hertog vervolgden, toe: *sparta de Franschen!* — en toen een hoop Zwitsers hem alleen nog weêrstand deed, bood hij dezelve een verdrag aan, en liet hen naar hun vaderland terug keeren; en zelfs derwaards begeleiden. —

Intusfchen hield *Parijs* derzelver poorten nog voor hem gefloten. . . . Hij had de stad door hongersnood tot de overgave kunnen dwingen, doch hij hoopte haar door grootmoedigheid te overwinnen, en liet toe, dat zijn bevelhebbers en soldaten de stad van levensmiddelen voorzagen; welken aan dezen zeer duur betaald werden. Doch de *Parijsenaars* bleven nog hardnekkig: waarop HENDRIK de belegering ophief, wijl hij geen' storm, ondernemen wilde. Intusfchen zag hij hoe langer hoe meer in: dat het hem nooit gelukken zoude, om de liefde zijner onderdanen te winnen, zoo lang hij, als ketter, een voorwerp van vervloeking voor hen ware: en dat zoo lang hij den Hervormden Godsdienst bleef omhelzen, hij nooit den vrede in zijn land zou kunnen herstellen. Dus befloot hij niet alleen op de dringende aanzoeken der Catholijken, maar zelfs op die van de Hervormden, in den jare 1593, om den Roomschen Godsdienst te omhelzen: waarop het hem gelukte om zich den ingang in *Parijs* voor eene groote fom gelds te kopen; 't geen hij echter zonder veel moeite met de wapenen had kunnen verkrijgen; bij



aldien hij het dierbaar bloed zijner onderdanen niet hadde willen sparen.

Bij het eerste middagmaal dat hij in *Parijs* hield, vroeg hij aan een der gasten, „wel wat zegt gij er van, dat gij mij in *Parijs* ziet?” — deze antwoordde: „Sire, (zijnde dit de titel, waarmede de Franschen gewoon zijn, hun koning aan te spreken:) men moet den keizer geven, 't geen des keizers is, en Gode, 't geen God toekomt.” — „Ja, potzen! riep de koning uit: men heeft mij niets gegeven, want 't geen ik heb, heb ik wel deugdelijk gekocht.” — Er vielen nu verscheiden zijner bitterste vijanden in zijn magt, doch hij vergaf hun alles op eene grootmoedige wijze, „ik wil alles vergeten, riep hij uit, mijn zege komt alleen van God! en deze vergeeft ons ook, offchoon wij het dikwerf onwaardig zijn: hoe, zoude ik dan mijne onderdanen niet vergeven?”

Een van zijn dapperste en gelukkigste oorlogslieden, die veel schulden had, werd, juist op den dag van zijn intogt in *Parijs*, door zijne schuldeischers overvallen, die al zijn huisraad weghaalden. — Hij beklagde zich hierover aan den koning, en bad hem om bevel te geven, dat men zijn huisraad vrij zou laten. — „Neen,” hernam de koning, „men moet zijne schulden betalen, ik betaal de mijne ook.” Hierop riep hij hem ter zijde, en gaf hem eenige van zijne edele gesteenten, om dezelve in pand te geven, tot dat hij betalen kon: want geld had de koning zelf niet. — Toen de Spaansche be-

zet-

zetting, welke *Parijs* vooral tegen HENDRIK den IV. verdedigd had, uittrok, zeide hij tot de gezanten: „mijnheren! beveel mij aan uwen koning, reis gelukkig, doch kom nooit weder.”

Nadat het hem eindelijk gelukt was, om het geheel Catholijk gezinde *Frankrijk* te bevredigen; vergat hij zijne oude geloofs-genoten niet: die, door zijne omhelzing van den Roomschen Godsdienst, zeer bekommerd waren over hun lot. — Hij gaf hun, in den jare 1598, het *Edict van Nantes*, waardoor de Hervormden hunnen Godsdienst vrij konden uitoefenen, scholen mogten stichten, en tot de staatsambten konden geraken: terwijl hij hun daarenboven eenige sterke plaatsen tot zekerheid gaf. De Roomschegezinde raad weigerde lang om dit *Edict* te erkennen, doch de goehartigheid van HENDRIK deed hen eindelijk hiertoe besluiten. Eens bij hem, in zijn vertrek zijnde, sprak hij tot hun: „mijnheren! hier ziet gij mij niet met den koninglijken mantel, met den scepter en het zwaard in de hand: doch in mijn ouden overrok, als een huisvader te midden van zijne kinderen. Ik weet dat mijn rijk alleen door de handhaving van den Roomschen Godsdienst in stand kan blijven, doch deze Godsdienst kan ook alleen door den vrede in stand blijven; en er is geen vrede, zoolang een gedeelte mijner onderdanen vervolgd wordt. Als koning ben ik een herder gelijk, en wil niet dat het bloed mijner schapen vergoten worde. — Veel eer wil ik hen, door zagtmoedigheid, bij elkander

V 4

„ der

„ der verzamelen. Ik ben niet te onvrede over uwe  
 „ aanmerkingen, welligt zoude ik van gevoelen  
 „ veranderen, zoodra ik het gevoelen van een ander  
 „ beter vond; dan het mijne. Geen uwer zou mij  
 „ mishagen, bijaldien hij mij ronduit zeide: Sire!  
 „ 't geen gij voornemens zijt te doen, is hoogst  
 „ onregtvaardig.... Doch het moet in ons vader-  
 „ derland zoo verre komen, dat er geen onderscheid  
 „ tusfchen de Catholijken en Hugenoten meer plaats  
 „ hebbe. Zij allen moeten goede Franschen zijn;  
 „ en bij uw aanhoudenden ijver voor den Catholijken  
 „ Godsdienst, kan dit doel nooit bereikt wor-  
 „ den.”

Thans zocht hij, door alle mooglijke middelen, de  
 welvaart in zijn land uit te breiden. Hij dankte  
 de overtollige foldaten af, en fpoorde dezelve aan  
 om de onbebouwde velden te beploegen. — Voords  
 zuiverde hij de gemeene wegen van de rovers, wier  
 getal, bij de inwendige onlusten, zeer vermeerderd  
 was. Hij fchonk verders de landlieden eene grootte  
 fom gelds, wijl zij, door de menigvuldige plun-  
 deringen, buiten ftaat waren, om hunne achterftal-  
 lige penningen te betalen: en, tot op heden, bren-  
 gen de Fransche boeren zich nog gaarne het gezegde  
 te binnen, dat hij ten hunnen opzichte deed: *Ik wil,  
 dat mijne boeren, alle zondagen, een kicken in de  
 pot kunnen fteken!*... In zijne kleding was HEN-  
 DRIK de IV. zeer eenvoudig, daar hij gewoonlijk  
 slechts een grijzen rok droeg; zonder zich door het  
 minfte teken te onderscheiden. Hij spotte dikwerf  
 met

met den genen, die, gelijk hij zeide: *hun molen en  
 bosch op den rug droegen*; en verbood zelfs de kle-  
 deren met goud of zilver te versieren. Ten einde  
 het geld in zijn land te behouden, dat, aan den in-  
 koop der zijde, naar vreemde landen vervoerd werd:  
 deed hij verscheide duizende moerbeziën-boomen  
 planten; zijwormen voorttelen, en bragt verscheide  
 zijfabrieken aan den gang. — Ook verligtte en  
 verbeterde hij, op verscheide wijzen, den handel,  
 maakte vlooden bevaarbaar — vereffende de wegen —  
 en onthief dezelve van tolleren. — In den jare 1602,  
 vernieuwde koning HENDRIK het, reeds van  
 ouds, gefloten verbond met de Zwitzers, waarop  
 de stad *Parijs*, welke het talrijke Zwitserfche ge-  
 zantschap onderhouden moest, ter vergoeding der  
 kosten, eene belasting op de openlijke bronnen wil-  
 de invoeren. Doch de koning antwoordde aan de  
 afgezanten, die hem dit voorstel deden: *Denk een  
 ander middel uit, want het voegde slechts aan on-  
 zen Heiland, om het water in wijn te verande-  
 ren.*

Van den krijg ontflogen, vond HENDRIK zijn ge-  
 liefste bezigheid in andere staten ook met elkander te  
 bevredigen: op deze wijze verzoende hij in den jare  
 1607 den paus met *Venetiën*, en bragt in den jare  
 1609 een wapenftilstand tusfchen *Spanje* en *Holland*  
 tot stand, waarbij deze laatste, zijnde eerst eene  
 Spaansche Provintie, voor onafhankelijk verklaard  
 werd. Gedurende deze onderhandelingen bevond een  
 Spaansch afgezant zich in *Parijs*; die met de aan de

Spanjaarden eigene trotschheid, de magt, en grootheid van zijn' staat roemde. Ja, hernam de koning die de geestige scherts bemindde: *dezelve gelijkt naar de zuil die NEBUCADNEZAR eens zag, die van goud en zilver zamengesfeld was: doch op een' voet van klei rustte.* . . . .

Men had in *Spanjen* dikwerf den spot gedreven met HENDRIK den IV, en verspreidde, dat vermits hij dikwerf veel door de podagra leed, hij niet meer te paard kon zitten. De koning hiervan onderrecht zijnde, deed op een morgen na een goed ontbijt genomen te hebben, den Spaanschen gezant bij zich nodigen; nam hem bij de hand, en verzocht hem om eene wandeling te doen? waarop hij hem vijf uren achter een met harde schreden deed voortgaan, tot dat deze zich eindelijk genoodzaakt vond, om verlot te vragen van zich naar huis te begeven; ten einde aldaar uit te rusten: „Gij zult dus, hernam „de koning, toen deze hem verliet: wel goede be- „richt, in *Spanje* van mijne gezondheid kunnen ge- „ven, dat de podagra mij toch zoo niet plaagt: „of dat ik zelfs eer te paard zal zitten, eer de „Spanjaard den voet in den stijgbeugel zet.”

HENDRIK de IVde, ontwierp het groote plan, om de gantsche Christenheid, in ééne groote *Christelijke Republiek* te vereénigen. Alle staten eene gelijke magt te doen erlangen; ten einde hierdoor een' eenwigdurende vrede te bewerken. — Doch het gelukte hem niet, dit verheven plan in werking te brengen.

Zij-

Zijne onderdanen beantwoordden hem de liefde niet, welke hij hun zoo hartelijk toedroeg: daar zij hem nog altoos wantrouwden van geen oprecht Catholijk te zijn; terwijl de begunstiging, welken hij aan de Hugenoten door het *edict van Nantes* beroond had: toch altoos een steen des aanstoofs bleef. Reeds in den jare 1594 werd hij door een, daartoe verleidde, en mischien wel omgekochten, Catholijk zelf in zijn vertrek, aan den lip gewond, en naderhand in den jare 1598 werden verscheide zamenzweringen tegen zijn leven ontdekt. Dit maakte den goeden koning zeer toornig, waardoor dikwerf een zwaarmoedig voorgevoel in hem ontwaakte. — Op den 14den Maart van den jare 1610 werd hij door innerlijke onrust zoodanig overweldigd; dat wat moeite hij ook deed om zich hier tegen te verzetten, dit alles vruchteloos was. — In den namiddag trachtte hij een weinig te slapen, doch vergeefs, de slaap ontvlood zijn oog, waarop hij dan eindelijk besloot om verzeld door eenige grooten des rijks een toertje te gaan rijden; ten einde zich een weinig te verstroijen. De koets, waarvan de beide zijglazen open waren, reed door een enge straat; alwaar deze uit hoofden van eenige volgeladene wagens; die denzelven te gemoed reeden, op moest houden. De bedienden stapten van de portieren af, om plaats voor de wagens te maken; de hovelingen die in de koets zaten, hadden het gezicht naar de paarden gewend. In dit oogenblik steeg een der Parijsche burgers, FRANS RAVAILLAC genaamd, op een achterwiel van

van 's konings koets, en gaf, eer iemand dit verhoeden kon, den goeden koning twee mesfensteken onder het hart; die zoo diep troffen, dat dezelve op het eigen oogenblik dood bleef.... Aldus was ook het treurig einde van dezen zoo menschlievend en braven vorst!...

Waarschijnlijk was RAVAILLAC door vijanden des konings, en vooral door Spanjaarden, aangehitst, ja welligt was 's koning eige gemalin niet geheel onschuldig aan dezen vreeslijken moord.... Verscheidene inwoners van *Parijs* stierven van schrik en droefheid toen zij dit onherstelbaar ongeluk hoorden: doch de koningin verschrikte niet, noch scheen eenige bekommering te gevoelen — en stelde slechts alles in het werk om als voogdesse van haren onmondigen zoon **LODEWIJK** den XIII, de regering in handen te verkrijgen. Zij heette **MARIA**, was uit het Italiaansche huis van **MEDICIS** ontsproten, en eene ijverige voorstandster van den Roomschen Godsdienst.

Zeer zelden gebeurt het dat koningen oprechte vrienden hebben. **HENDRIK** de IVde kon zich echter op dit geluk beroemen, en verdiende ook een' oprechten vriend te hebben; gelijk de edele en eerwaardige **SULLY** was: want de koning vorderde openhartigheid, en wist dezelve op prijs te stellen, en **SULLY**, dien hem, door ieder oogwenk, en elk woord dat hij tot hem sprak, overtuigde, hoe innig hij deel nam aan alles wat den koning betrof, verlaagde zich nooit door vleijerij; doch sprak en handelde steeds

met

met de vrijmoedigheid die aan den edelen man betaamt. De koning kon zich echter zomtijds niet onthouden van gevoelig, ja zelfs toornig te worden, wanneer **SULLY** hem berispte; doch het gevolg van dien oogenblikken toorn was altoos dat zijn vriendschap en vertrouwen sterker voor hem aangroeiden. „'t Zijn narren, zeide hij eens, die zich verbeelden, dat wanneer ik een weinig stroef tegen den heer **SULLY** ben, zulks lang zou kunnen duren, want ik overweeg: dat zoo dikwerf hij mij ooit tegenwerpen maakt, hij dit slechts doet om mijn eigen best, en mijn eigen eer te bevorderen; en alsdan wordt hij mij telkens dierbaarder, en ik gevoel alsdan tevens een soort van ongeduld om hem dit te betuigen...”

De afgangstige hovelingen spanden dikwerf alle mogelijke snaren om zich deze korte tusschenpozingen van oneenigheid, tusschen den vorst en **SULLY** ten nutte te maken; en dezen vriend des koning te doen vallen. Doch alle hunne listige pogingen maakten geen den minsten indruk op **HENDRIK**'s zuivere ziel.

Eens wilde **SULLY** zich bij den koning verdedigen aangaande eenige beschuldigingen welke men hem aangestigd had: doch deze kwam hem terstond met de gulste vriendelijkheid te gemoed: waarop **SULLY** geheel ontroerd, zich voor de voeten des konings wilde werpen: doch deze, die eenige hovelingen op een' afstand zag staan, belette hem dit, en zeide: „sta toch op, want de menschen die daar staan, zouden den

„den zich verbeelden, dat ik u werkelijk iets had moeten vergeven.” — Eenigen tijd daar na deed SULLY hem uit hoofde van eene onrechtvaardige daad, zulke nadrukkelijke voorstellingen, dat de koning, in hevige gramschap geraakende, plotslings op stond, en heen ging: en bij zich zelve uit riep: „Hij is een onverdraaglijk mensch! en doet niet anders dan mij tegen te spreken, en alles te misprijzen wat ik doe. Doch bij God! Ik zal mij gehoorzaamheid weten te verschaffen, en wil hem in geen veertien dagen zien.” — Den volgenden morgen ten 7 uren hoorde SULLY, die reeds sedert 3 uren in den morgenstond voor zijn koning gearbeid had, aan zijn vertrek kloppen, „wie is daar?” riep hij. De koning! antwoordde men: HENDRIK trad binnen, omarmde zijn vriend, en sprak: „wanneer gij mij niet meer zult tegen spreken, zal ik denken, dat gij mij niet meer bemint.” — HENDRIK telde soortgelijke oogenblikken onder de schoonste zijn levens, en verdroeg daarvoor gaarne die kleine befehmingen, welke natuurlijk daaraan verknocht waren.

In den dagelijken omgang beminde HENDRIK de scherts en vrolijkheid. Eens was hij, met verscheide zijner hovelingen, op het land, en ontmoette aldaar eene vrouw, welke eene koe weidde. Hij hield zich, als of hij deze koe van haar wilde kopen, doch hij bood haar zeer weinig daarvoor. „Ik zie wel,” zeide de vrouw, „dat gij geen goede veelhandelaar zijt.” — „Hoe zoo?” hernam de

ko-

koning, „gij dwaalt hierin; zie slechts al de kalveren, die mij volgen.” — Op een anderen tijd wilde een afgevaardigde van eene kleine stad, den koning, kort voor den maaltijd, door eene plegtige aanspraak verwelkomen, en hief aldus aan: „Sire! „AGESILAUS, koning van *Lacedemonien!*” — Doch de koning, die honger had, en bemerkte, dat deze aanspraak zeer lang zoude duren, viel hem in de reden: „Ja, ja, AGESILAUS, ik heb ook van hem hooren spreken: doch hij heeft het middagmaal gehouden, niet waar, lieve vriend! en ik heb nog niet gegeten.” Op deze wijze liet hij den afgezant, met zijn lange aanspraak, staan.

NE-

## NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

## LODEWIJK DE XIV.

LODEWYK de XIV. was de kleinzoon van HENDRIK de IV., reeds als een zesjarig kind, werd hij tot koning van *Frankrijk* gekroond; welken tijtel hij langer dan een der bekende monarchen, namelijk twee- en zeventig jaren, als van den jare 1643, tot 1715, gevoerd heeft. Zijne regering is een der luisterrijkste in de geschiedenis van *Frankrijk*. Echter was LODEWYK de XIV. op verre na zoo grootmoedig en goedhartig niet, als HENDRIK de IV. en *Frankrijk* was ook, op lang na, zoo gelukkig niet onder zijn bestuur; als onder dat van den vredelievenden HENDRIK. — Deze voerde den krijg om zijne onderdanen den vrede te verzekeren. LODEWYK zocht daarentegen den krijg, om veroveringen te kunnen maken. — Vandaar dat zijne regering een onafgebroken reeks van overwinnende strijden bevatte; die hem, als ook zijne veldheeren, veel heldenroem verwierven: doch zijn land tevens millioenen van menschen, en geld kosteden. — HENDRIK betaalde, in den korten tijd van zijne regering

ring, bij de 60 millioenen daalders schuld, en zijn volk was gelukkig onder zijne regering!... LODEWYK regeerde een, door den handel en de manufacturen, bloeiend land; met eene onbepaalde heerschappij. Van buitenslands stroomden de geldsommen hem toe: en, na zijn dood, liet hij den staat echter in diepe schulden achter. Gedurende dat hij te veld trok, en aldaar zegevierde, of aan het hof, in luisterrijke verzamelingen, schitterde: ontbrak het dikwerf geheele oorden aan brood, om hunnen honger te stillen!... 't Is zelden gelukkig voor een staat, om een oorlogzuchtig vorst en veroveraar aan deszelfs hoofd te hebben. 't Geluk bloeit slechts in den gulden schoot des vredes: alsdan gaan de akkerbouw, en alle stille handwerken, hun gang; alsdan kunnen de krachten van den staat vereenigd worden, ten einde goede en nuttige instellingen werkzaam te doen zijn: alsdan kunnen de kunsten en wetenschappen, aangemoedigd wordende, schoone kunstgewrochten ten voorschijn brengen. Doch de alles verwoestende krijg verslindt de schatten des staats, en dringt elke trede, welke, ter bevordering van het algemeen geluk, voorwaards gedaan wordt, met geweld terug.

Intuschen was de regering van LODEWYK de XIV. zeer luisterrijk. Hij vernederde *Spanje* en *Oostenrijk*, die aan andere Staten wetten wilden voorschrijven, en veroverde provincien en steden, die aan de *Pijreneeën*, en aan den *Rhijn*, gelegen waren. Ook vernederde hij *Holland* zoo zeer, als zijn

grootvader hetzelfde verheven had: en schoon het hem niet gelukte, om dit land, volgens het plan, dat hij, omtrent hetzelfde, in zijn wraak, ontworpen had, geheel te veroveren, verzwakte hij het echter zoodanig, dat *Holland*, federd de regering van *LODEWYK* de XIV., ophield om eene op zich zelve staande mogendheid te zijn, en zich nu eens met *Engeland*, dan weder met *Frankrijk*, verbond.

Daar het geluk dikwerf stoutmoedig maakt, zocht *LODEWYK* nu, door allerlei schijnbare voorwenzelen, aan de naburige staten, dan eene provincie, dan weder eene stad te ontroven; alleen om blijken van zijne heerschappij te geven; wijl niemand in staat was, om hem wederstand te kunnen bieden. En gelijk zijn leger overal op het vaste land zegevierde, zegevierden ook zijne vloten op de zeeën. Op deze wijze was *LODEWYK*, in den jare 1685, beheerscher van geheel *Europa*. Doch het spreekwoord, *hoogmoed komt voor den val*, wordt dikwerf bewaarheid, en werd dit ook ten zijnen opzichte. — In den jare 1688 vereenigden al de beledigde mogendheden zich met elkander tegen hem, als: *Duitschland*, *Engeland*, *Holland*, *Spanje*, en het noordelijk gedeelte van *Italien*. Thans ontwaarde men eerst, hoe groot de heldenmoed van *LODEWYK*, en van zijne veldheren was, daar zij overwinnaars waren van de vereenigde magt van vijf staten. En, het was *LODEWYK* die, in 1697, te *Rijswijk*, in *Holland* gelegen, den vrede schonk.

Doch

Doch, helaas! die vrede duurde niet lang. *LODEWYK* wilde zijn kleinzoon, *PHILIPS*, tot koning van *Spanje* maken: maar de aartshertog van *Oostenrijk*, *KAREL* namelijk, kante zich hier tegen aan: waarop er op nieuw een alliantie tractaat, tuschen *Duitschland*, *Engeland*, *Holland*, *Portugal*, en *Noord-Italien*, tegen *LODEWYK*, gesloten werd. *Frankrijk* was intuschen uitgeput, had gebrek aan geld, en deszelfs grootste veldheren waren dood. *LODEWYK* zelf was reeds zeer bejaard, waarop de vereenigde mogendheden de Franche vloten vernielden, en de landlegers versloegen; waardoor de meeste veroveringen, van vroegere jaren, verloren gingen: terwijl bovendien de onderdrukte Protestanten, in het binnenste gedeelte van het land, een oproer aanstookten. 't Was *LODEWYK* dus niet mogelijk, om zich tegen den samenloop van zoovele ongunstige omstandigheden te verzetten; vergeefs smeekte hij om den vrede, men weigerde hem, om in eenige onderhandelingen, desaangaande, te treden.

In den jare 1714 werd zijn kleinzoon *PHILIPS* eindelijk, tot koning van *Spanje* benoemd, doch *Frankrijk* moest den vrede door groote opofferingen kopen. *LODEWYK* leefde nog slechts een korten tijd na het eindigen van dezen alles verwoestenden oorlog: doch het gantsche land was in de diepste elende gedompeld, de landbouw vervallen, de handwerken en manufacturen stonden stil; wijl de meeste werklieden te yeld hadden moeten trekken: het volk was

door zulke zware belastingen gedrukt geworden, dat het zich nauwelijks kleeden en geneeren kon: de adel, die, zonder eenige soldij te trekken, in den krijg gediend had, was verarmd: deze algemeene elende verbitterde de laatste levensmaanden van den koning dermate, dat hij met het diepste berouw op zijn leven terug zag, en zich zelven in deze treurige gemoedsgefteldheid bevond, toen hij, op den 1sten September van den jare 1715, stierf.

Men verhaalt, dat zijn moeder menigwerf in zijn eerste jeugd tot hem gezegd had: „mijn zoon wordt, „gelijk aan uwen grootvader, doch niet aan uw „vader.” — Waarom, vroeg hij? — waarop zij hem antwoordde: „Toen HENDRIK de IV stierf, „weende men, toen uw vader LODEWIJK den „XIII den, stierf, lachte men.” Doch bij de dood van LODEWIJK den XIV, ging het veel erger toe: daar het volk openlijk om zijnen dood juigchte, lagchte en zong in opgeflagene tenten; gelijk op feestdagen. Ja de vreugde of liever de baldadigheid des volks, floeg zelfs tot uitsporigheid over: daar men de huizen der Jesuiten met de fakkels der lijkstaatsie in brand wilden steken.

Onder de verschillende daaden, waarover LODEWIJK reden had om berouw te gevoelen, en waarvan hij sommige had kunnen herstellen, behoorde vooral, de opheffing van het *edict* van *Nantes*; 't geen HENDRIK de IV, ter gunste der Hugenoten gegeven had, en 't geen door hem, in den jare 1685, zijnde in den tijd dat zijn krijgsgeluk hem verblindde

of

opgeheven werd. Daar LODEWIJK niet boosaartig was, zoude hij ongetwijffeld dit *edict* niet opgeheven hebben; bij al dien hij al de gruwelen had kunnen voorzien, welke deze opheffing ten gevolgen had. — Ja wij durven met recht onderstellen, dat, bij al dien hem slechts eenige der gruwelen welke na deze opheffing gepleegd werden, ter ooren waren gekomen: dat hij deze opheffing ongetwijffeld zoude ingetrokken hebben.

Men sloot de kerken der Hervormden, hunne kinderen moesten op Catholijken scholen onderwezen worden, de huwelijken die door Hervormde leeraars ingezegend waren, werden voor onwettig verklaard: aan de artzen werd verboden om Hervormde zieken te bezoeken. — Ja er werd zelfs een bevel uitgevaardigd, dat de zieken die bij hunne genezing den Catholijken Godsdienst niet wilden omhelzen, tot de galeijen veroordeeld zouden worden: en dat bij al dien zij stierven, hunne lijken onder den galg zouden geworpen worden. — Men maakte sommige Hugenoten als 't ware, met geweld dronken, en trachtte hun naderhand te overreden, dat zij den Catholijken Godsdienst omhelst hadden. Ja men pleegde zelfs aan hun de onmenscheijkste gruweldaden: men hing hen bij de haren op, zette hen op gloeiende kolen, bond moeders aan de bedstijlen, en tegen over haar, hare schreiende kinderen; ten einde haar op deze wijze tot de verlochening van haren Godsdienst aan te sporen. 't Is niet te verwonderen dat verscheide hunner, onder zoo veele martelingen bezwijkende,

X 3

da



den Roomfchen Godsdienst aannamen: doch de meesten hunner bleven echter standvastig, en ondanks al de voorzorgen welken men tegen de emigratie genomen had, verloor *Frankrijk*, in den korten tijd van drie jaren, 50,000 van derzelve aanzienlijkste, werkzaamste en vermogendste huisgezinnen: vooral nam de grootmoedige keurvorst van *Brandenburg* FREDRIK WILLEM, deze gevluchte huisgezinnen met goedhartigheid in zijne staten aan; terwijl door hen het grootste gedeelte der manufacturen en fabrieken aangelegd werden, die in de *Brandenburgsche* staten nog tot op heden bloeijen.

Intusfchen schijnt het hoogst waarschijnlijk te zijn, dat LODEWIJK veeleer door de Jesuiten tot de opheffing van dit *edict van Nantes* aangespoord werd, dan door zijn eigen bijgeloof: te meer, daar het volgende gezegde dit schijnt te staven. „Mijn grootvader beminde de Hugenoten, en vreesde hen niet — mijn vader beminde hen niet, doch vreesde hen: doch ik bemin, noch vrees hen niet.”

Echter kon men niet ontkennen, dat de regering van LODEWIJK den XIVden, ook luisterrijk was; door dien zij *Frankrijk*, welke 50 jaren te vóóren geen enkel fchip bezat dat in staat was om de zee te bebouwen, thans den uitgestrektsten koophandel deed voeren: en dat al de zijde die in *Europa* gedragen werden, uit *Frankrijk* vervoerd moesten worden, en *Parijs* toenmaals de wetten omtrend de *mode* aan geheel *Europa* gaf. Luisterrijk was zijne regering eindelijk: vermits LODEWIJK de geleerden

en

en kunstenaars door beloningen aanmoedigde, en dat de geestrijkste dichters van zijn' tijd aan zijn hof leefden; waardoor de Fransche taal zoodanig beschaafd werd, dat alle volken van *Europa* dezelve leerden, en zij de spraak der regerende personen werd; gelijk zij nog thans de gewoone taal is die de gezanten en vorsten bij alle staats onderhandelingen met elkander bezigen. De geest die dit alles in werking bragt, kan geen gewone geest geweest zijn. Ook was LODEWIJK werkelijk een groot man, doch ongelukkig streefde hij slechts naar grootheid welke fchitterde: en deze zucht tot roem vervoerde hem tot daden waardoor hij het geluk zijner onderdanen verwaarloosde, en die eindelijk, zijn anderzins grooten naam bevleekten. . . . . Met dit alles had hij geen kwaad hart, bekende zijne begane misflagen, en beval, op zijn sterfbed, zijn' navolger den vrede aan. Helaas! (sprak hij:) „ik heb den krijg „al te veel bemind, volg mij hierin niet nã; zoo „min als in de al te groote pracht welke ik ten „toon spreide. Neem in alles wat gij onderne- „men zult, den raad van brave lieden in, en „tracht het beste te leeren kennen, en u hier aan te „houden. Verligt de belastingen die het volk te „hard drukken, ja, doe gij alles, wat ik ongelukkig niet gedaan heb.”

Offchoon LODEWIJK allen goeden raad dien men hem gaf, niet opvolgde, kon hij echter dulden dat men hem tegensprak. — Een zijner veldheeren veroorloofde zich, om alles wat hij deed bouwen en

aanleggen, als of het zonder smaak en bouworde ware, te berispen. Eens ontmoette de koning hem bij een nieuwen aanleg in den tuin: en vroeg hem: „heeft deze aanleg dan het geluk van u te bevallen?” — Neen, hernam de ruuwe krijgsman. Intuschen, antwoordde de koning, zijn er verscheide andere lieden die er over voldaan zijn. ’t Kan wezen was zijn antwoord: ieder heeft een’ bijzonderen smaak. — De koning verliet hem hierop lagchende, en zeide: „’t is niet mogelijk om het, iedereen naar den zin te maken.”

Menigmaal viel het den koning ook in, om verzen te maken, welken de hem omringende hovelingen als voortreffelijk prezen: intuschen was zijn eigen oordeel niet zoo geheel door ijdelheid verftompt, dat hij de middenmatigheid zijner verzen zelf niet zou gevoeld hebben. Eens had hij een klein dichtstukje opgesteld, dat hem zélf bij de nalezing, welke hij eenige dagen later hiervan deed: geen de minste waarde scheen te hebben. — Hij liet dit aan den maarschalk van GRAMMOND zien, en zei tot hem: „lees dit gezang eens: daar men weet dat ik federt eenigen tijd veel van gedichten houde, brengt men mij daaglijks aan alle zijden voortgelijken verzen: zeg mij nu openhartig, of gij wel ooit iets slechter gelezen hebt?”... De maarschalk las het en hernam: „Sire! gij oordeelt over alles met eene bijzondere juistheid... ’t is waar, ’t is de allererbarmlijkste rijmerij, welke ik ooit gelezen heb.” — En, voer de koning met eene misnoegdheid

heid over zich zelve, die hij echter trachtte te ontveinzen, voort: „Een domkop kon alleen zulk een onzin opgesteld hebben.” — „Ik kan hem geen anderen naam geven,” hernam de maarschalk: — voortreffelijk, voortreffelijk! riep LODEWIJK, overluid lagchend uit: „’t is mij lief, dat ik eens ontrend mijn dichterlijk talent de waarheid hoore, ik zelf ben de maker.”... ô vergeef mij, Sire! riep GRAMMOND uit: gij hebt mij verrascht, ’t was mij niet mogelijk om in den haast het gedicht met den nodigen aandacht te lezen. — „Neen, neen, viel de koning hem in: uwe eerste oordeelvelling was, gelijk het altoos is, ook in dit opzicht, het juiststen.” En LODEWIJK maakte naderhand geen verzen meer....

Eens ontstond er twist onder het spel, de koning meende gelijk te hebben, zijn tegenpartij insgelijks. De tegenwoordig zijnde hovelingen zwegen. GRAMMOND trad juist binnen; „kom hier en beslis gij het?” riep de koning hem toe. In dit geval, Sire! hernam de maarschalk, hebt gij ongelijk. — „wat,” riep de koning met misnoegdheid uit: „heb ik ongelijk? — En gij weet niet eens waarover wij twisten?” — Sire! hernam deze, ziet gij dan niet dat deze heeren allen zwijgen? — Indien het geval slechts twijfelachtig ware, zouden zij uwe majesteit ten vollen gelijk geven. En LODEWIJK erkende de juiste oordeelvelling van den maarschalk: daar zijn hof rijkelijk met vleijers opgevuld was, wjl de hovelingen wisten hoe roemzuchtig

tig hij was. — Onder het getal vleijsers dat hem omringde, onderscheidde de hertog van *Antin* zich voornamelijk; waarvan de volgende trekken ten bewijzen kunnen trekken. *Lodewijk* zou een nacht doorbrengen op een zijner lustfloten, en liet zich ontvallen: dat eene groote laan van hooge boomen aldaar het gezicht op een' vloed belemmerde. Gedurende den nacht deed de hertog van *Antin* de gantsche laan omver hakken: bij zijne ontwaking stond de koning verbaasd, van de laan, die hem mishaagde, niet meer te zien. „Uwe majesteit heeft haar veroordeeld, en dus staat zij er niet meer,” zeide de hertog. — Een vrij groot bosch, bij *Fontainebleau* gelegen, mishaagde den koning. De hertog gaf heimelijk bevel, aan eenige arbeiders, van zich gereed te houden om de bomen af te zagen: en nu bragt hij den koning op eene wandelplaats, digt bij dit bosch gelegen; ten einde hem op nieuw zijn aandacht op dit bosch te doen vestigen: waarop deze weder te kennen gaf, dat hetzelfde hem mishaagde. Hierop gaf de hertog terstond het bevel aan de arbeiders, en, in weinige uren, was het woud verdwenen.

Toen, in den oorlog die de Spanjaarden *Frankrijk* aandeeden, de Oostenrijksche troepen reeds dreigden om in het binnenste gedeelte van *Frankrijk* door te dringen; werd de veldmaarschalk van *Villars* naar *Vlaanderen* gezonden, met het bevel om den vijand aan te vallen, of niet weder te keren. — „Maar, fire!” zeide *Villars*,  
„'t is

„'t is uw laatste leger.” — „Dit doet niets ter zaak,” hernam de koning, „ik verg u niet dat gij den vijand verslaan, maar dat gij hem aanvallen zult. Gaat de slag verloren, geef er mij dan slechts berigt van. Alsdan stijg ik te paard, zal, met uw brief in de hand, de straten van *Parijs* doorrijden: en ik zou mijn Franschen slegt moeten kennen, bijaldien ik u geen tweemaal honderd duizend man toevoer, en daarmede zegevier... — Of ik zal mij, met mijn volk, onder der ingestorte puinen van mijn rijk begraven.”

Hoeveel echter schijnbare kleinigheden, tot de beslissing van gewigtige gebeurtenissen kunnen medewerken, daarvan strekt het einde van dezen Spaanschen krijg, tot een ontzettend bewijs.

In *Engeland* regeerde toenmaals de koningin *Anna*, bij welke de famielje van *Marlborough* alles vermogt. Deze had het opperbevel in den krijg, terwijl zijne gemalin, als 't ware, de koningin in haar paleis beheerschte. *Marlborough* verlangde naar oorlog; ten einde zich, door heldendaden, roem en aanzien te kunnen verwerven; uit dien hoofde werd het verzoek, dat *Lodewyk* deed, om den vrede te sluiten, afgewezen. Doch, de gunstelingen der koningen zijn niet vrij van afgunstige benijders, en niet allen zijn schuldeloos, gelijk *Sully* was. Niet alle vorsten zijn edelaartig en trouw omtrend hunne vrienden, gelijk *Hendrik de IV.* was. De vriendschap van  
de

de koningin ANNA, begon te verflaauwen voor de gade van MARLBOROUGH; ten minsten gevoelde zij eene, ruim zoo sterke, neiging voor mevrouw MASHAM; 't geen de ijverzucht van mevrouw MARLBOROUGH deed ontstaan. Deze had eens een paar handschoenen, waarin de koningin zeer veel zin had, en waaromtrent zij verlangen betoonde, om dezelve te bezitten: doch mevrouw MARLBOROUGH had de onwellevenheid, van haar dezelve te weigeren. Eenige oogenblikken daarna nam zij een kom met water weg, en, zich houdende als of zij een mistred deed, stortte zij, in tegenwoordigheid der koningin, de geheele kom met water over het prachtig kleed, dat mevrouw MASHAM aanhad. Dit verbitterde het hart der koningin. MARLBOROUGH werd van zijn' post ontzet, en de oorlog niet meer met denzelfden ijver gevoerd: waardoor LODEWIJK, voor een groot gedeelte, de redelijke voorwaarde, waarop de vrede met hem gefloten werd: aan een paar handschoenen en een kom met water te danken had.

TWIN-

## TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

PETER DE GROOTE.

*Rusland*, zijnde het uitgestrektste rijk, dat thans van de *Oostzee* tot aan de zee van *Kamschatka* deszelfs heerschappij uitstrekt, was oorspronkelijk door woeste Aziatische horden bevolkt; die zich alle beschaving onttrokken; op welke zich, reeds vóór de geboorte van CHRISTUS, het zuidelijk gedeelte van *Europa* en *Azia* kon beroemen.

In den jare 900 begaven, zig wel eenige hoo- pen volks, uit mindere woeste oorden, naar de Rusfische kustbewoners, aan de *Oostzee*, terwijl, in den jare 1000, zich uit *Constantinopolen* de Christelijke Godsdienst in dit land verbreidde; en alwaar, nog tot op heden, de Rusfen tot de Griek- sche kerk behooren; doch de zeden werden hier- door weinig of niet beschaafd, geene veredelende kunsten verbreidden zich onder dit woeste jagersvolk; terwijl de beschaving, welke zich hier en daar ver- spreid had, in den jare 1200, door de overheer- sching der Aziatische Tartaren; weder geheel uitge- roeid werd. — Op deze wijze bleef het Rusfische volk

volk, tot den jare 1600, geheel uitgesloten van alle kundigheden, uitvindingen, en veredeling des levens; die het overig gedeelte van *Europa* verlichtte en beschaafde: waardoor men, in de zuidelijke landen, de Rusfen ook beschouwde als een woest volk, dat slechts half mensch was; daar het zelfs niet in steden en dorpen woonde: en den akkerbouw niet kende.

Onder dit woeste volk stond een man op, PETER DE GROOTE genaamd; hij was woest als de luchtfreek waaronder hij geboren werd: doch tevens de eerste van zijn volk die de kunsten en wetenschappen, welke onder zagter luchtfreken bloeiden, met de grootste moeite en ingespannenheid van geest zelven leerde; en zijn onbuigzaam volk dwong, ja als 't ware, met geweld dwong: om insgelijks de kunsten te leeren, en te beoefenen; welken tot de beschaving konden strekken.

De keizer FEODOR was, in den jare 1582, zonder kinderen gestorven. — Hij liet een broeder IWAN genaamd, na, die de naaste opvolger tot den troon was: doch dien men door de zwakheid van zijn verstand algemeen oordeelde; ongeschikt tot de regering te zijn. — Voords liet IWAN nog eene zuster, SOPHIA genaamd, en een broeder na, die den naam van PETER droeg, doch die slechts tien jaren oud was. Deze onderscheidde zich reeds vroeg door zijne bloeiende gezondheid, en vlug begrip in het bevatten, van alles wat men hem onderrichtte. Hij vond vooral vermaak in het lezen

van

van de jaarboeken van *Rusland*, als ook in de platen, waarmede dezelve verfierd waren: een Duitfcher onderrichte hem in de mathematische wetenschappen, als ook in de krijgskunst; en zijn moeder NATALIA, beschaafde zijn zeden. Deze PETER werd, door de grooten van *Moskau*, welke toenmaals de hoofdstad van *Rusland* was, tot keizer verkozen. Doch zijne heerschzuchtige zuster wist hem te verdringen, en bragt het zoo verre dat zij tot keizerin benoemd werd.

NATALIA begaf zich hierop met haar vijftienjarigen zoon, naar het aangenaam gelegene dorp *Preobraschenskoe*. Aldaar verzamelde PETER verscheide jongelingen van zijn jaren om zich; met wien hij den soldaat speelde. LEFORT was de hoofdman van deze schaar, zijnde een koopmanszoon uit *Senf*, die, om in den zeedienst zijn geluk te maken, zich naar *Rusland* begeven had; doch die, daar hem dit mislukt was, in *Moskau* zich door zijn kundigheid het nodig onderhoud verschafte. Hij verstond Duitsch en Hollandsch, en daar PETER in deze talen wenschte onderricht te worden: werd hij met LEFORT bekend, dien hij, in korten tijd, van gantscher harte beminde. Onder het opzicht van dezen LEFORT stonden al de overige jongelingen, die, zoo wel als PETER zelf, van onderen af den dienst moesten leeren; en slechts door uitstekende verdiensten tot eerposten konden opklimmen. De keizerin SOPHIA zag dit krijgspel gaarne, wyl het haar toefcheen, dat hetzelfde

juist

juist geschikt was, om PETER van gewigtiger bezigheden af te houden: doch zij vermoedde niet, welke ernstige gevolgen dit voor haar zelve konde hebben. Het getal der jongelingen, die zich in de wapenen oeffenden, groeide namelijk in korten tijd zoodanig aan; dat zij in twee dorpen moesten verdeeld worden: hunne spelen begonnen ernstige bezigheden te worden, en PETER gevoelde zich sterk genoeg om aan hun hoofd zijne zuster wederstand te kunnen bieden. Hij begaf zich hierop, op den 8ten Julij 1609 naar de hoofdkerk van *Moskau*, ten einde aldaar een plegtigen optogt bij te wonen. SOPHIA begaf zich ook naar de kerk; met al de plegtigheid welke haar als keizerin voegde, doch PETER weigerde om haar in deze hoedanigheid te erkennen, en wilde haar de middenplaats niet vergunnen: daar zij echter niet voor hem wijken wilde, verliet PETER de kerk. Thans besloot SOPHIA om PETER hoe eer hoe liever uit den weg te ruimen: doch haar ontwerp werd verraden: PETER klaagde nu zijne zuster openlijk aan, van een aanslag op zijn leven gemaakt te hebben: waarop verscheiden edellieden uit *Moskau*, als ook verscheide krijgslieden zich aan de zijde van PETER voegden. Thans werd SOPHIA behoedzamer, want alle onderhandelaars die zij, van tijd tot tijd, aan haar broeder zond, bleven vrijwillig bij hem: waarop zij eindelijk bevel kreeg om het keizerlijk paleis te verlaten, en zich in een klooster te begeven.

Thans aanvaarde PETER op zijn 17de jaar de

op-

opperheerschappij: zijn voormalige speelgenoten benoemde hij tot zijn lijfgarden, en dezelve waren de keur van het Russische leger, onder zijne regering, als ook onder die van zijn opvolger. Hij had dezelve vooral op dien voet ingericht, dat hij de Strelitzers ontberen kon: zijnde dit een leger van 40,000 man, dat, reeds voor meer dan honderd jaren, uit den geringsten en grootsten adel te samen gesteld was, en tot bescherming der regering, en der residentie plaats, diende: schoon het zich echter ook liet gebruiken om de magt der regering te beperken. — Dit leger was, bovendien, nog zeer sterk aan de oude woeste zeden verknocht: verzette zich hardnekkig tegen een strengere krijgstuicht, en liet zich gaarne met onlusten in. — PETER kon ter naauwernood hunne moordmesfen ontkomen, daar zijne zuster SOPHIA, hen tegen hem aangehitst had. Woedend drongen zij in het klooster, waarin PETER, toenmaals, zijn verblijf hield. Zij zochten hem lang te vergeefs, doch eindelijk drong een hoop dezer krijgslieden in de kerk, alwaar zij hem, aan het altaar gekniel, vonden. Zijne Moeder drukte hem in hare armen; om hem te beschermen: doch een hunner had reeds zijn mes opgeheven, om hem te doorboren! toen een van zijn makkers hem toeriep: „houd op, broeder! hier niet voor het altaar!... „Hij zal ons niet ontkomen:” waarop zij teruggingen. — Doch op hetzelfde oogenblik hoorde men buiten aan de kerk een groot alarm, zij ijlden derwaards; waarop de ruitery van PETER, die

II DEEL.

Y

ZOO

zoo even ter zijner hulp geijld was, de *Strelitzers* van het kerkplein verjaagde. PETER wilde deze ongebonde en woeste hoop vernederen. — Ten dien einde richtte hij nog eenige regimenten op, die op dezelfde wijze georganiseerd werden als zijn garden van *Preobraschenskoe*, onder welke regimenten hij gaarne vreemdelingen en vooral Duitschers aannam. Deze voorkeur verbitterde de *Strelitzers* te meer, daar zij, bij lustgevechten, zeer schielijk en dikwerf op eene gevoelige wijze ontwaardde, dat hunne woeste dapperheid niet bestand was, tegen de nieuwe krijgskunst.

CZAR PETER wilde niet alleen de landmagt beschaven, maar ook zijn' staat met eene zeemagt verrijken. In den jare 1690, ging hij eens door een dorp, alwaar allerlei oud huisraad te koop lag. Hij zag hierbij een boot, die niet op de Rusfische wijze getimmerd was, dit maakte hem opmerkzaam, waarop hij nader hieromtrent vroeg, en vernam: dat dit eene Engelsche boot was, die men, ten tijde van zijn' grootvader, vervaardigd had. — Voords onderzocht hij, of er zich niemand in *Moskau* bevond, die in staat was om zulk een boot te maken. — Men noemde hem een Hollander, BRAND genaamd, deze werd bij hem ontboden, en repareerde dezelve weder. Hierop zette de keizer zich zelf aan het roer om dien te stuuren: en gaf terstond bevel om, met allen spoed, meer soortgelijke vaartuigen te vervaardigen, en tevens grooter schepen te bouwen. In den jare 1693, reisde hij zelf naar *Archangel*

over

over de *witte zee*, zijnde de voornoemde haven toenmaals de voornaamste van *Rusland* voor den handel, die het met de buitenlandsche mogendheden dreef: hij trachtte aldaar ook zijne onderdanen tot den scheepsbouw en den handel aan te moedigen: — toen hij, in het volgende jaar, terug kwam, had hij het genoegen van met verscheide Rusfische schepen in zee te kunnen steken, 't geen voorzeeker de eerste vorst was die zich op de noordlijke ijszee waagde.

Doch indien het der Rusfische zeemagt en handelgelukken zoude, om zich eenig aanzien te verwerven, ware *Archangel* de geschiktste plaats niet geweest, voor het vertier met andere Europeesche landen, en *Rusland*, had echter toenmaals geene andere haven: want de landen aan de Oostzee, die thans aan de Rusfen behoren, als *Lijfland*, *Esthland*, *Ingermaland*, behoorden toenmaals aan Zweden, en de Turken voerden de heerschapij aan de *Zwarte Zee*. CZAR PETER beschouwde deze twee mogendheden als de natuurlijke vijanden van zijn land; met wien ook reeds vóór zijn' tijd, *Rusland* nooit recht in vrede geleefd had.

Aan de *Zwarte Zee* lag de stad *Afow*, aan de uitvloeijing van den *Don*, welke reeds, sedert lang, het voorwerp van de afgunst der Rusfen en Turken geweest, en dus door deze laatste, die er thans bezitters van waren, zeer zwaar versterkt was geworden. PETER verbeeldde zich echter dat hij deze stad, in 1685, zelfs zonder vloot, door zijn nieuw regiment zou kunnen veroveren. Doch dit was vruch-

teloos: daar hij, na veel moeite aangewend te hebben, met verlies terug moest trekken. Hierop deed hij terstond bij *Woronesch*, eene vloot bouwen. Dit oord ligt namelijk aan een' kleinen vloed *Worone* genaamd, die zich in den *Don* uitstort: en waar aan alle zijden bosfchen van eiken en dennen bomen, een overvloed van timmerhout opleverden. Het opzicht over deze vloot werd aan een Venetiaan toebetrouwd. De Turksche vloot werd overvallen, en verscheide derzelve schepen genomen; *Azow* werd te gelijk te land en te water aangevallen, en in de maand julij van 1696, veroverd. — In een prachtige zegetogt keerden de overwinnaars naar *Moskau* terug. Binnen den tijd van drie jaren deed PETER 55 oorlogschepen bouwen; ten einde de veroverde stad te beveiligen: terwijl hij toenmaals reeds bedacht was, om den *Don* en de *Wolga* te vereenigen, en, op deze wijze, eene scheepvaart van de *Caspische Zee*, tot in de *Zwarte* en *Middelandfche Zee* te openen.

Doch ter uitvoering van dit grootsch ontwerp, ontbrak het hem geheel aan kundige lieden. Hij zag in, dat hij dezelve alleen bij de buitenlanders zou kunnen vinden, en moedigde dus zijn bekwaamste landgenoten aan, om buitenslands te reizen: onderrichtte den genen, welke hij daartoe verkoos, werwaards zij hunne reis nemen, en waarop zij vooral al hunnen aandacht vestigen moesten.

Deze nieuwigheden maakten alle Rusfen; die sterk aan de oude gebruiken van hun vaderland verknocht waren, ongeruster over hun lot: daar zij, gelijk  
alle

alle onkundige en bijgelovige lieden uit alle landen, dachten: dat men bij het oude moest blijven, gelijk de vader en grootvader gehandeld hadden. — Bovendien maakten sommigen geestelijken het volk beangst omtrent hunnen Godsdienst, en verspreidden: dat PETER het voornemen had, om de Grieksche kerk te verwoesten, en den Roomschen Godsdienst, van den paus, in te voeren. — De Strelitzers vonden zich vooral beledigd, en maakten, heimelijk, eene zamenzwering tegen het leven van PETER DEN GROOTEN.

Op den 2den Februarij van den jare 1697, bevond de Czar zich te *Preobraschenskoe*, bij LEFORT, in een groot gezelschap. Men wilde juist aan den maaltijd gaan, toen twee Strelitzers aangediend werden, welke verzochten, den Czar alleen te spreken. PETER ging hierop bij hen. De beiden Strelitzers wierpen zich, voor hem, met hunne aangezichten ter aarde, en zeiden: „ Wij „ komen u ons hoofd brengen, dat wij verbeurd „ hebben, daar wij, met onze broeders, zamenge- „ zwoeren hebben, om u te vermoorden: doch het „ berouw spoort ons aan, om u dit te ontdekken. „ De zaamgezwoornen zijn in het huis van den „ staatsraad SOKOWNIN verzameld, en hebben af- „ gesproken, om, tegen middernacht, eenige hui- „ zen van *Moskau* in brand te steken: en, daar gij „ de gewoonte hebt van, bij het gelui der brand- „ klok, meestal zelf ter hulp te komen, u alsdan  
Y 3 „ in



„ in het gedrang te omringen, en te vermoorden.” De keizer liet deze twee Strelitzers niet terug gaan, maar in bewaring houden, en schreef hierop terstond aan den hoofdman zijner lijfgarde, van in stilte zijn compagnie te verzamelen: — tegen 11 uren, het huis van SOKOWNIN te omsingelen, en al de genen die er zich in bevonden, gevangen te nemen. Hierop ging hij weder bij het gezelschap, en liet niets van dit alles blijken. Tegen 10 uren stond hij op, en begaf zich, met eenige zijner officieren, in een' ligten wagen, en reed regelrecht naar het huis van SOKOWNIN: alwaar hij tegen half eif aankwam; en zich ten hoogsten verwonderde, dat hij aldaar geen zijner garden vond; wjl hij zich verbeeldde, den hoofdman tegen 10 uren aldaar bescheiden te hebben. Welligt, dacht hij echter, hebben zij zich reeds in den hof, of in het huis verspreid. Hij reed dus regelrecht door, stapte voor de huisdeur af, en trad, met de officieren die hem verzelden, in het huis. Onbeschroomd trad PETER in het vertrek, alwaar de zaamgezworenen bij elkander vergaderd zaten.

Zij stonden allen, in de uiterste ontroering, op; ten einde den keizer de verschuldigde eerbied te bewijzen. — Deze groette hun vriendelijk, en wendde voor: „ dat hij, in het voorbij rijden, zulk een „ helder licht gezien had, dat hij onderstelde, dat „ de heer van het huis ongetwijffeld gezelschap bij „ zich had; en, daar het hem nog te vroeg was, „ om zich ter rust te begeven, hij dus binnen ge-  
ko-

„ komen was; om een glas wijn met het gezelschap „ te drinken.” Er werd ingeschonken, men dronk op zijne gezondheid, en de keizer beantwoordde dit, door insgelijks een beker wijn op hunne gezondheid te leegen.

Intusfchen wenkte een der Strelitzers SOKOWNIN en zeide stil tot hem: „ 't is tijd broeder!...” deze beantwoordde hem zijn wenk, en hernam zagt: „ neen, 't is nog geen tijd....” Intusfchen sprong de keizer met veel stoutmoedigheid op: sloeg SOKOWNIN met den vuist in het aangezicht; dat hij op den grond viel: en sprak met eene woedende stem: „ als het bij u nog geen tijd is, booswigt! zoo „ is het bij mij reeds tijd! — Op dit oogenblik trad, juist toen de klok 11 sloeg, de hoofdman zijner lijfgarden binnen, en achter hem zijne compagnie in volle wapenen. Terstond vielen de verraders allen ter aarde, bekenden hun schuld, en smeekten om genade. De Czar gaf bevel, dat de verraders zich zelve de een den ander binden moesten. Hierop keerde hij zich tot zijn hoofdman, en gaf dezen in zijn eerste drift een slag in het aangezicht; om dat hij zich aldaar niet op het bepaalde uur bevonden had. Deze kreeg het schriftelijk bevel des keizers uit den zak, en toonde het hem. PETER die hierop zijne overijling erkende, kuschte den hoofdman aan het voorhoofd: zijnde dit bij de Rusfen een bewijs van liefde en achting. Voords verklaarde hij hem een braaf officier te zijn: en leverde hem de zaamgebondenen over, om dezelve in hechtenis te

neemen. — Hierop keerde PETER naar LEFORT terug, en verhaalde aan het hier door verbaasd staande gezelschap, in welk een levensgevaar hij zich bevonden had. — De drie hoofden der zamenzwering werden te recht gesteld: de andere vrijgelaten.

Thans zond PETER 60 jongelingen naar *Italien*, 40 naar *Holland*, en verscheide andere naar *Duitschland*: en besloot om zelven met een gezantschap naar vreemde landen te reizen, en aldaar met eige oogen al het wonderbare te zien; dat men hem van daar verhaalde. In de maand april van den jare 1697, nam hij, onder eene geleide van 270 menschen, dereis aan: en nam dezelve door *Esthland*, en *Lijfland* naar *Pruisfen*, alwaar de jonge Czar met alle mooglijke pracht ontvangen werd. — Doch deze stelde meer belang in de beschouwing van al het merkwaardige, dan in kostbare spijs en drank. Gedurende de gantsche reis bezocht hij de werkplaatzen zeer vlijtig, en wilde niet dat men hem ergens met den luister aan zijne keizerlijke waardigheid verschuldigd, ontvangen zou. Doch de keurvorst van *Brandenburg*, FREDRIK WILLEM de III, die naderhand tot koning van *Pruisfen* benoemd werd, en FREDERIK de Iste, genoemd werd, van wien zijn' grote kleinzoon FREDERIK de IIde, schrijft „ dat hij de pracht zeer beminnende, zich welligt „ meer over den dood zijner gade verheugde, dan „ bedroefde; vermits dit hem gelegenheid gaf om „ een' prachtigen lijktogt te verordenen.” Deze vorst, liet, toen hij hoorde dan PETER zich naar

Ber-

*Berlijn* wilde begeven; niet na om alles in gereedheid te brengen, om hem op eene plegtige wijze te ontvangen. Doch PETER kwam des avonds zeer laat in de stad, en slapte met alle mogelijke stilte aan het huis af; dat de Rusfische gezant voor hem bestemd had. — Toen de keurvorst hiervan onderricht werd, zond hij, zelfs in den nacht, eenige hovelingen naar den Czar, om hem te verwelkomen. Deze antwoordde hem, dat bij aldien het den keurvorst den volgenden dag gelegen kwam, hij alsdan zijn bezoek bij hem zoude afleggen. Hierop zond deze hem reeds des morgens ten 9 uuren een zeer prachtig bespannen wagen, die voor het huis van den Czar bleef staan, en aldaar van uur tot uur wagtte, dat deze komen zoude: toen de voorrijder eindelijk tegen den middag vernam, dat de Czar reeds lang, door een achterdenr, was uitgegaan. De keurvorst kon niet van zijne verwondering bekomen, dat hij te voet gegaan was. — „ Ik ben „ niet gewoon,” hernam deze, „ om met zulk „ een prachtig gespan te rijden; ik wilde ook geen „ opzien in de stad maken, en ga bovendien somtijds „ wel vijfmaal verder 's daags, dan ik thans gegaan „ ben.”

Toen PETER DE GROOTE in *Pyrmont* was, verzocht de graaf van WALDEK hem, om op zijn slot, *Arolsen*, te komen spijzigen. Hetzelve was met alle mooglijke pracht gebouwd, en zeer kostbaar gemeubileerd. Na den maaltijd toonde de graaf hem het geheele slot, met al deszelfs schoonheden,

en vroeg hem hierop: „hoe het gebouw hem be-  
„viel?” — „De ligging is zeer aangenaam, 't  
„gebouw groot en schoon, doch mijns bedunkens  
„is er een gebrek in de bouworde.” — „En dit  
„is?” vroeg de graaf. — „De keuken schijnt  
„mij te groot te zijn,” hernam de Czar.

PETER DE GROOTE begaf zich hierop, met  
allen mooglijken spoed, eer zelfs dan zijn gezant-  
schap, naar *Amsterdam*. Ook daar werd hem een  
prachtig huis aangeboden, doch om onbekend te  
blijven, betrok hij een klein huisje te *Zaadam*;  
kleedde zich als een Hollandsche sloopstimmer-  
man, in een kort rood vries buisjen; en een lan-  
gen witten linnen broek: ging zelf naar de markt,  
om zijn levensmiddelen te kopen, en kookte die  
op zijn kleine haardstede. Men wijst de vreem-  
delingen nog dit huis aan, onder den naam van  
*Vorstenburg*, die tot aandenken voor deszelfs gevel  
geplaatst werd.

Hierop begon de Czar, even als een leerjongen, het  
sloopstimmeren van de grond af te leeren: en dezelfde  
vorst, die in zijne kleine woning aan zijn leger, 't  
geen tegen de Turken streed, zijn bevelen schreef,  
kwam in het volgend oogenblik, met den bijl in de  
hand, uit zijn huisje, ging op den werf, zaagde  
aldaar planken, timmerde masten, nagelde balken  
aan elkander: knoopte touwen en zeilen!.. Bo-  
vendien bezocht hij dikwerf de werkplaatzen der  
fmederijen, en zeilenmakers, en wilde ook de in-  
richting der Hollandsche molens leeren kennen. —  
Een-

Eindelijk deed hij, onder zijn opzicht, een oorlog-  
schip van 60 stukken geschut bouwen, 't geen hij  
naar *Archangel* zond. Hij leefde ook zeer gemeen-  
zaam met de scheeps-timmerlieden en matrozen; en  
toen dezelve naderhand te *Archangel* kwamen,  
deed hij hun, op de Hollandsche wijze, op panne-  
koeken onthalen. — Ook de Hollandsche Joden  
wilde zich zijne gemeenzaame vriendelijkheid ten  
nutte maken, en verzochten den Czar, van hen te  
vergunnen, om in *Rusland* handel te mogen drij-  
ven? voor welk verlof zij hem daadlijk eene som van  
100,000 gulden wilde betalen. PETER antwoord-  
de hierop: „Ik moet de Joden, uit medelijden,  
„hun verzoek afflaan. Dezen,” voegde hij er  
bij, „hebben, door de gantsche waereld, den  
„naam, dat zij een bedrieglijken aart hebben, in hun  
„handel en wandel: doch ik ken mijn Rusfen, en  
„moet dus vrezen, dat zij bij dezen nog te kort  
„zouden komen.”

Op een watertogt werd hij door een storm over-  
vallen, en al de genen die bij hem waren, vreesden  
dat zij vergaan zouden. PETER bleef alleen on-  
verschrokken, en riep uit: „Hebt gij ooit ge-  
„hoord, dat een Rusfische Czar, in *Holland*, op  
„het water vergaan is?.. — Van *Holland* begaf  
„hij zich naar *Engeland*, alwaar hij alle voorname  
kunstenaars bezocht, en hunne kunstwerken niet  
alleen naar *Rusland* zond; maar ook zelfs kunste-  
naars aannam, om hem naar *Rusland* te volgen:  
waardoor hij, in korten tijd, zeeofficieren, hee-  
mees-

meesters, kanoniers, horologiemakers, smits, en andere ambachtslieden, ten getale van over de 500, om zich verzamelde: terwijl hij zelf verscheide dezer kunsten beoeffende, en ook deze oeffening voortzette; zoodra hij weder in *Rusland* terug gekeerd was. Dus had hij, bij voorbeeld: ijzeren slaven gesmeed, die men thans in *Rusland* nog tot een aandenken bewaard. Zijn hofjonkers moesten hierbij kolen aandragen, het vuur aanstoken, en aan den blaasbalg trekken. Eens had hij, op eene smederij zijnde, 13 Duitfche mijlen van *Moskau* gelegen, 18 pud, zijnde een gewigt van 40 pond ijzer, gesmeed. Hierop begaf hij zich naar den opzichter der smederij, WERNER MULLER genaamd, en vroeg hem: „Wat betaalt gij een knecht voor een pud gesmeed stangijzer?” „Drie kopeken,” antwoorde MULLER. Een kopeke heeft de waarde van een schelling. „Dus heb ik 54 kopeken verdiend,” hernam de Czar. MULLER ging, en haalde eenige stukken gouds, doch PETER schoof dezelve terug, en sprak: „Behoud uwe dukaten, ik heb niet beter gearbeid dan de andere knechts, betaal mij, 't geen mij toekomt, ik zal mij een paar schoenen daarvoor kopen; want die ik aan heb zijn, gelijk gij ziet, zeer oud; en ik heb die reeds eens laten verzolen.” De Czar nam de 54 kopeken, ging naar een schoenmakers winkel, en kocht zich een paar nieuwe schoenen; die hij naderhand nog dikwerf in gezelschap liet zien, en er alsdan bijvoegde: „deze schoenen heb ik zelf, door den arbeid mijner handen, verdiend.”

Ook

Ook vond hij behagen in de chirurgicale operatiën, en droeg gewoonlijk een doosje met mesjes, knippen en tangetjes, bij zich. Ook heeft hij, meer dan eens, aan den een of den ander zijner onderdanen, een tand uitgetrokken; en eene koopmans vrouw, BORSTDE genaamd, in een waterzucht, het water afgetapt. — Eens vond de Czar een zijner kamerdiens, zeer neerslachtig, in een der voorkamers zitten, waarop hij hem vroeg, wat hem deerde? „Mij niets,” hernam deze, „doch 't is om mijne arme vrouw, welke van tandpijn vergaat, en zich echter den tand niet wil laten uittrekken.” — „Ik zal haar hiertoe wel overreden, en haar smart verzagten,” antwoordde de Czar. — Hij ging hierop met den kamerdiens naar zijne vrouw, welke geen tandpijn had, 't geen haar man slechts verzon, om haar te straffen voor het verdriet, dat zij hem dikwerf aangedaan had. — Zij moest zitten gaan, en de Czar den tand laten zien, waarbij zij echter op de sterkste wijze verzekerde, dat zij geen tandpijn had. — „Dit is juist het ongelukkigste,” zeide de kamerdiens, „dat zij de smart, welke zij lijdt, altoos ontkent; wanneer men haar helpen wil; en dat zij terstond weder begint te kermen, zoodra de arts weg is.” — „Goed, goed,” hernam de Czar, „zij zal binnen weinige oogenblikken niet meer kermen, houd haar nu slechts het hoofd en de armen vast.” — Waarop PETER haar, hoe hard zij ook schreide, den gewaanden

den kwaden tand zeer gemakkelijk uittrok. Toen hij echter, eenige dagen daarna, hoorde, dat de kamerdienaar hierdoor slechts een pots aan zijne vrouw had willen speelen: deed hij hem, tot billijke vergelding, een goed pak slagen geven.

Reeds in zijn twintigsten jaar, leefde PETER DE GROOTE, in een zeer vertrouwlijken omgang, met den heer TIRMOND, zijnde een oud, vrolijk, en zeer kundig heelmester; die altoos bij hem was, en des nachts het laatste bij hem opbleef. TIRMOND stierf in den ouderdom van ruim 70 jaren, en liet eene, niet oude en vrij aartige, weduwe, met een vermogen van verscheide duizend roebels, na. — Deze vrouw, welke reeds bij het leven van haar man de galante gespeeld had, vond een jongen barbiersknecht: uit *Dantzig*, haar liefde niet onwaardig: daar 't geen hem aan chirurgicale kennis ontbrak, in hare oogen door eene schoone gestalte, en een galanten omgang, vergoed werd. Zij trouwde met deze kort na den dood van TIRMOND, en leidde een zeer prachtig en verkwistend leven met hem. Kleding, woning, meubelen, alles werd op de kostbaarste wijze ingericht, terwijl zij in een zeer prachtigen wagen, met vier paarden bespannen, door *Moskau* reden, en zich in alles, met de voornaamste en rijkste inwoners der stad gelijk wilden stellen. Dit moest natuurlijk opzien baren, en de afgunst der voornaamste grooten opwekken: waardoor men ook dikwerf, in het bijzijn van den Czar, over de prachtige levenswijze, wel-

welke de jonge Dantziger voerde, sprak: terwijl men alsdan zijn schielijk rijk worden, en geringe kundigheden aanhaalde. Waarop de Czar, eens een groot gezelschap bij zich hebbende, en het gesprek weder op den rijken, doch onkundigen, chirurgijn vallende, om hem zond, en hem liet roepen.

De jonge man, die niet vermoedde, dat men hem eenige vernedering zou kunnen doen ondergaan, en zich daarentegen voorstelde, dat de keizer hem met dezelfde goedhartigheid wilde behandelen, waarmede hij TIRMOND vereerd had: kleetde zich schielijk zeer kostbaar, en kwam, schitterend van gouden boorden, strengels, en vol brillanten ringen aan de vingers, in een prachtigen wagen het hof op rijden. — Het gansche gezelschap ging aan de vengsters, om het fraaije gespan te zien. Toen de chirurgijns jongen bij den Czar kwam, vroeg deze hem naar zijn naam, geboorteplaats, leermeesters, en gebruiken bij de chirurgicale operatien. Waarop de Czar hem voor een onkundig heelmester, en een onwaardig navolger van den kundigen TIRMOND verklaarde: daar hij tevens van gevoelen was, dat hij op zijn best, een reedlijk baardschraper kon zijn; waarvan hij zelfs, op het oogenblik, bewijs moest geven. — De keizer deed hierop een menigte gemeene boeren en knechts, die een langen baard hadden, roepen: waarop de statelijk opgeschikte heer baardschraper, met zijn brillanten ringen aan de vingers, derzelver lange baarden, in tegenwoordigheid van het geheele gezelschap, in-

ze-

zepen en fcheren moest; waarna de keizer hem weder, in zijn statiewagen, naar zijn huis terug deed rijden. — Doch deze gebeurtenis beschaamde den trotschen jongeling dermate, dat hij kort daarop, met zijn galante vrouw, *Moskau* verliet, en zich naar *Dantzig* begaf. Ook daar leefden zij beiden, gedurende eenige jaren, even heerlijk, en in vreugde, tot dat eindelijk het geld doorgebracht was; en hij ook, als barbier onbruikbaar zijnde; zich verplicht vond, om zich als makelaar, op eene kommervolle wijze, te generen: terwijl zijne galante vrouw eenig geld trachtte te verdienen, door voor de lieden te waschen,

In den jare 1696 wilde PETER, door *Duitschland*, eene reis naar *Italien* doen. Doch in *Wenen* ontving hij het bericht van eenen nieuwen opstand onder de *Strelitzers*. Hij rekende thans zoo geheel op hunne trouw, dat hij ten uiterste verbitterd werd, door deze nieuwe blijk van hun verraad, en hierop in toorn naar *Rusland* terug keerde. Schoon hij, bij zijne aankomst, het oproer reeds gestild vond, strafte hij de schuldigen met eene strengheid; welken zich alleen door zijne voormaligen haat tegen de *Strelitzers*, als ook door 't misbruik dat zij van zijn vertrouwen maakten, en waardoor zij zijne grampschap aangehitst hadden, laat verklaren. — Meer dan duizend menschen werden, namelijk: op zijn bevel, geraadbraakt: zijne zuster SOPHIA, welke men beschuldigde, van dit oproer aangestookt te hebben, noodzaakte hij, om de-

deze terechtstelling aan te zien, terwijl, op zijn bevel, de lijken der te regt gestelden gedurende den gantschen winter tegen over haar vengster moesten blijven hangen? . . . . wie huivert niet op het lezen van zulk een ijselijke wraak! . . . „ ziedaar lezers! hoe de faam „ zoo wel de gruwzame, als de groote daden van „ het voorgeslacht vereeuwigt, en dikwerf in de luis- „ terijfste geschiedenis der groote vorsten, eenige „ met bloed geschrevene regels, tusfchen de verhe- „ venste karaktertrekken invoegt; die nooit weder „ uitgewischt worden. . . . en de nakomelingschap „ overtuiger, dat ook zelfs de grootste vorsten men- „ schen zijn, die, even als alle andere stervelingen „ veel grootheid, doch tevens veel zwakheid in „ zich vereenigen.”

Het eerste plan dat PETER hierop ten uitvoer bragt, was om de landen aan de kusten van de *Oostzee* gelegen, te veroveren. Hij had zich ten dien einde met den koning van *Polen*, en den koning van *Denemarken* tegen den jongen koning van *Zweden*, KAREL den XIIde, namelijk, verbonden. Doch deze werd tegen alle verwagting overwinnaar van zijne vijanden: waardoor hij den koning van *Denemarken* in den jare 1700 noodzaakte, om den vrede te maken; ja zelfs eer PETER nog bericht bekomen had, dat hij een aanval op het vijandelijk leger gedaan had. — 60,000 Rusfen werden bij *Narva* door 9000 Zweden, uit een verschanst leger op de vlugt gedreven. — De koning van *Zweden* behandelde de Rusfen met zoo veel verachting, dat hij bij de 30,000

krijgsgevangenen weg deed jagen, en het Rusfische leger zelfs niet eens verder vervolgde; als of hij dit der moeite niet waardig achtte: terwijl hij zich daarentegen terftond met zijn gantsche magt tegen den koning van *Polen*, AUGUSTUS genaamd, wendde. — Ook aldáár was hij zoo gelukkig in zijne krijgsoperatiën, dat hij, in den jare 1704, dezen koning geheel uit zijn land verdreef, een' anderen koning in zijne plaats aanstelde: en, in den jare 1706, zelfs de andere mogendheden noodzaakte, om dezen door hem aangestelden koning te erkennen.

Intusfchen wist PETER zich den nederlaag van zijn leger op eene verftandige wijze ten nutte te maken. — „ Bij aldien wij gezegevierd hadden, (zegt hij, in een van zijn dagboeken,) alsdan had deze zege daar wij ons nog even zo weinig op de staatkunde als op de krijgskunde verftonden, zeer ongelukkige gevolgen voor ons kunnen hebben, doch nu maakte de nood ons behoedzaam, ijverig en kundig.” — PETER oeffende zijne krijgsbende thans in kleine gevechten, en vermits de koning van *Zweden* slechts, zeer weinig troepen aan de *Oostzee* achter gelaten had, veroverden de Rusfen in den jare 1702, *Ingermanland*, waarop PETER voords, op den 27 Meij van 1703, aldaar aan de *Oostzee*, op het eiland van *Newa* den eerften grondsteen lag, tot de bouwing eener stad; die naar hem den naam van *Sint Petersburg* verkreeg.

Hierop deed hij aanschrijvingen aan de kundigste werklieden uit alle oorden des rijks, om zich derwaards

waards te begeven: offchoon dezen tot het volbrengen van deze reis met geen geringe zwarigheden te kampen hadden: wyl de grond meestal zeer moerasfig was, en men tot aan de kniën in den slijk zakte: 't was bovendien niet mooglijk om aldaar wagens of karren te gebruiken, daar men, in den beginne, zelfs de aarde met de handen moest aandragen, om op deze wijze over de moerasfige gronden te kunnen gaan. De menigte der arbeidslieden die zich derwaards begeven hadden, lokte intusfchen ook schielijk kooplieden uit om naar de *Newa* te trekken. — Op deze wijze verhief zich gedurende een' dreigenden oorlog in eene woestijn en diepe moerasfen het geheel van hout gebouwde *Petersburg*: sedert dien tijd, de groote hoofd- en residentie stad der Rusfische keizers; die dezelve, na PETERS tijd veel verfierd, en de houten huizen, grootendeels in steenen gebouwen en marmeren paleizen herfschapen hebben.

Na dat de koning van *Zweden*, KAREL de XIIde, den koning van *Polen*, AUGUSTUS, getuchtigd had, wendde hij zich, in den jare 1707, tegen *Rusland*, met het besluit om tot den Czar in *Moskau* door te dringen. Hij sloeg alle aanbiedingen van vredes onderhandelingen af, en de fchrik der overwinning snelde hem overal vooruit. De Rusfen trokken terug, doch lieten overal niets dan woeste en uitgeplunderde dorpen en steden achter zich; om de *Zweden* des te eerder door gebrek en hongersnood tot den terugtogt te noodzaken. Plotselings wendde KAREL zijn marsch, die tot heden regtfreeks

naar *Moskau* gericht was, naar de *Ukraine* tot de Cozakken, op wier bijstand hij rekende. — Doch hij vond zich hierop bedrogen: de Cozakken wezen KAREL af: geheel den omtrek waarin de Zweeden zich bevonden, was rondom uitgeplunderd en afgebrand, terwijl zij 300 mijlen van hun vaderland verwijderd waren, en bovendien, in de strenge koude, naauwelijks een elendig en half van gestampte boombasten bereid brood, om zich te geneeren, en weinig meer dan lompen tot hunne dekking hadden. Aldus was de toestand van het Zweedsche leger, toen KAREL eindelijk door de *Ukraine* gedrongen was, en zich in de maand Meij van 1709 voor *Poltawa* aan den vloed *Worskla*, in den omtrek van den *Onepas* bij *Ekaterinoslawl* legerde. In deze stad waren magazijnen, welke de Zweeden hoopten te veroveren; doch de Rusfen ijlden dezelve ter hulp, waarop er, op den 21sten Junij, een slag voorviel, die het noodlot der twee rijken besliste. De Zweeden werden geheel geslagen, vermits hun koning ongelukkig niet bij den slag tegenwoordig kon zijn; also hij zich zwaar aan den voet gekwetst had: waardoor er eene groote verwarring onder het leger heerschte.

In vertwijffeling verwoegde KAREL zich bij de Turken, ten einde dezen tot den krijg tegen PETER aan te hitzen. Dit gelukte hem, waarop een leger van 200,000 Turken, in het voorjaar van 1711, over den *Donau* trok, 't geen den Czar met 22000 man van alle zijden insloot. PETER bevond

vond zich aldaar in den allerhachlijksten toestand, waarin hij zich ooit bevonden had: te meer, daar hij op geen de minste uitkomst hopen kon, en zijn toekomstig noodlot onvermijdelijk was, om van hongersnood om te komen; of wel, om zijn leger, door het aan alle zijden geplaatste geschut der Turken, te zien vernielen. — In dezen hoogen nood gaf CATHARINA, zijnde de dochter van een Duitsch ambachtsman, en vrouw van een Zweedschen dragonder; met wien zij, bij *Marienberg* in *Lijfland*, door de Rusfen krijgsgevangen gemaakt werd, en die PETER naderhand, in den jare 1712, tot zijne gemalin nam: deze CATHARINA gaf den raad, om al het geld en de juwelen, die men in het leger had, aan den Turkschen veldheer te zenden... Deze liet zich hierdoor omkopen, waarop hij den Russifchen keizer, niet alleen een vrijen aftogt vergunde, maar zelfs den vrede met hem sloot; onder beding: dat deze *Azow* terug geven, en eenige vestingen verwoesten zoude, welken de Turken nadeel zouden hebben kunnen toebrengen. De vrede werd hierop in 1711, op den 23sten Julij, gesloten.

De koning van *Zweden* verwoegde vijf jaren in *Turkyen*, ten einde de Turken op nieuw tegen de Rusfen aan te hitzen: terwijl in dien tusschentijd zijn eigen rijk, aan alle zijden, door vijanden beflormd werd; onder deze vijanden was PETER echter de gelukkigste. — Doch vermits zijne bondgenoten, vooral *Pruisfen* en *Denemarken*, de vergrooting van de Russifche magt met een ijver-



zuchtig oog beschouwden, en zij niet dan met weerszin zagen, dat *Rusland* eenigen invloed in *Pommeren* en *Meklenburg* verkreeg, vond PETER het, in den jare 1718, raadzaam, om met koning KAREL, die, sedert 1714, weder in zijne staten terug gekomen was, den vrede te sluiten. — Doch daar *Zweden* thans alle voorstellen van vrede af sloeg, landden de Rusfen, op het onverwagtst, in *Zweden*: trokken tot voor *Stokholm*, en verwoesten het land. Waardoor eindelijk, in 1721, op den goften Augustus, de vrede te *Nijstadt*, in *Finnland* gelegen, gesloten werd; waarbij PETER *Lijfland*, *Esthland*, *Ingermanland*, en een gedeelte van *Finnland* bekwaam.

Gedurende dezen laatsten krijg had PETER op nieuw een reis door *Europa* gedaan, met oogmerk om zijn zeewezen te verbeteren, en *Petersburg* meer te bevolken: terwijl hij reeds de beoeffening der kunsten en wetenschappen, als ook de meer beschaafde zeden, welke bij andere volken heerschten, in zijn rijk had trachten te verbreiden. Op deze wijze verbood hij, bij voorbeeld, om, naar het oud Rusfische gebruik, zich voor hem op het aangezicht op de straten te werpen, wanneer men hem ontmoette; en bijaldien de een of de ander zich, ondanks zijn verbod, echter voor hem nederwierp, en zich, om zijnen wil, met slijk bevlekte, werd deze door stokslagen hiervoor gestraft. — Elk die in zijn dienst was, of toegang tot hem wilde hebben, moest in eene buitenlandsche klederdragt voor hem verschijnen:

ter-

terwijl de genen die in zijn dienst waren, en, volgens het oud Rusfisch gebruik, met eenen langen mantel of pels door de poort gingen, eene geldboete betalen; of dulden moesten, dat hun den mantel of rok zoover afgesneden wierd, als dezelve van de kniën af tot op den grond sleepten. Dit geschiedde eenige keeren, en gaf het volk stof tot lagchen; waarna dan ook de lange mantels niet meer gedragen werden.

't Was ook een der oude Rusfische gebruiken, om zich den baard niet te laten scheren, maar dien te kammen. PETER deed zich dien afscheren, en zag met genoegen, bij de terugkomst van zijn eerste reis in 1698, dat velen zijner landgenoten zijn voorbeeld hierin volgden. Hierop gaf hij zelf het bevel, om zich den baard te doen scheren, en stond den geestelijken, den boeren, en elk dien er op gesteld was om zijn baard te behouden, dit verlot slechts toe, onder beding dat zij hem jaarlijks hiervoor, 100 roebels zouden betalen. — Een oude roebel heeft de waarde van een Saxifchen daalder, de nieuwe niet veel meer dan een halven daalder. — Verscheide bijgelovige Rusfen bewaarden intusfchen, op de zorgvuldigste wijze, hunne afgeschoren baardharen, en gaven bevel dat men hun dezelve in het graf moest mede geven; om hen in het toekomstig leven, als een geloofsteken, te onderscheiden. De oude Rusfen zijn heden nog niet geheel vrij van voortgelijke bijgelovige begrippen. — PETER was ook de eerste, die de Rusfische vrouwen in de gezelschappen inleidde, welke, tot dien tijd, alleen

Z 4

uit

uit mannen bestaan hadden; waardoor hij dan ook meer vrolijkheid en geestigheid aan dezelve bijzette. — Bovendien lag hij boekdrukkerijen aan, en deed zeer ijverig, de nuttigste werken uit andere talen, in de Rusfische taal overzetten: voords flichtte hij scholen, die tot dien tijd nooit in *Rusland* geweest waren: en gaf zelfs eene wet, waardoor de geen die niet lezen en schrijven kon, en het latijn niet verstond, van de erfenis zijns vaders verstoken zou worden.

PETER stierf in den jare 1725, in den nacht van den 27sten tot den 28sten Januarij, naar den ouden stijl van den Italiaanschen calender, volgens welken men alle vier jaren een dag verkort, en dus, volgens onzen calender, in den nacht van den 7den tot den 8sten Februarij. Zijne gemalin, CATHARINA, volgde hem op in de regering, daar hij zijn' zoon ALEXIS, gelijk men algemeen van gevoelen is, op haren aandrang, te recht had laten stellen.

## EEN-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

## PRUISSEN. FREDERIK DE II.

Gelijk *Rusland* thans voor het uitgestrektste rijk der aarde gehouden wordt, is *Pruisfen* daarentegen het kleinste. Hetzelve bestaat niet meer dan 6000 vierkantsmijlen, en heeft dus slechts het 60ste gedeelte van den omtrek waarover de Rusfische keizer het gebied voert. 't Geen ter bewijs strekt, hoe ook een klein rijk zich tot magt en aanzien verheffen kan, wanneer het zich deszelfs krachten ten nutte weet te maken; wanneer de akkerbouw bloeit, en de kunsten en handwerken vlijtig beoeffend worden.

*Pruisfen* kan zich op het geluk beroemen, dat hetzelve, gedurende den tijd van 100 jaren, door drie groote vorsten is beheerscht geworden. FREDERIK WILLEM de Groote, keurvorst van *Brandenburg*, die van 1640 tot 1688 heerschte, was de eerste die den naam van *Brandenburg*, bij de buitenlandsche mogendheden, in aanzien bragt. Immers men spreekt met roem van zijn dertigjarigen krijg tegen *Zweden*; vermits deze kleine keur-

vorst, op wien men te vooren met minachting nederzag, de Zweeden, in een beslissenden slag, bij *Fehrbellin*, zijnde 7 mijlen noordwaards van *Berlijn* gelegen, in 1675 versloeg: waarop verscheide volken, die tot hiertoe voor *Zweden* gebeeft hadden, thans moeds genoeg bezaten, om een verbond met elkander tegen *Zweden* te sluiten: en 't was slechts aan de overmagt van *LODEWIJK* de XIV, waaraan *Zweden* een gunstige vrede te danken had. — *FREDERIK WILLEM*, hertog van *Pruisfen*, deed, na dezen dertigjarigen krijg, alles wat in zijn land verwoest was geworden, met nieuwen ijver opbouwen, nodigde arbeidzame buitenlanders uit, om zich in zijne staten ter woon neder te zetten, en nam, bovendien, sederd den jare 1685, de Fransche Hervormden aan, die, onder *LODEWYK* de XIV, *Frankrijk* verlieten. De *Mark* werd toenmaals door 20,000 Franschen bevolkt, waaronder zich niet alleen ambachtslieden, landlieden en kunstenaars, maar ook beroemde geleerden, rijke kooplieden, en verscheide voornamen edellieden bevonden. Deze laatste waren zoo talrijk, dat zij onder elkander een korps ruitery oprichtten; waaruit naderhand het Pruisfische dragonder regiment ontstaan is. — Zij lagen zijden-manufacturen aan, bearbeidden goud en zilverwerk, als ook kunstige uurwerken; terwijl zij tevens eene betere bearbeiding der akkers en der hoven bewerkstelligden: waardoor groote geldfommen, die te vooren buitenslands besteed werden, thans in het land bleven.

De

De zoon van dezen grooten keurvorst, *FREDERIK* de IIIde. genaamd, bemindde de pracht boven alles, en wilde hierdoor schitteren; ten dien einde wenschte hij den titel van koning te voeren, en nam, met bewilliging des keizers, en der naburige vorsten, in den jare 1701, op den 18 Januarij, dien in *Koningsberg* aan. Sederd dien tijd noemde hij zich *FREDERIK* de Iste, *koning van Pruisfen*. Doch 't geen hij slechts uit ijdelheid deed, baande zijn groote navolgers den weg tot een vrijer werkzaamheid.

Men ziet dikwerf dat de zoon, die de gebreken zijns vaders tracht te vermijden, tot een tegenovergesteld uiterste vervalt. Gelijk *FREDERIK* de Iste, die van den jare 1688 tot aan 1713 regeerde, de pracht en verkwisting bemind had, was daarentegen zijn zoon, koning *FREDERIK WILLEM*, die van 1713 tot aan 1740 regeerde, een voorbeeld van zuinigheid, die zelfs somtijds in karigheid onttaarte. Reeds als een knaap zijnde, had hij zulk een afkeer van alle overtollige uiterlijkheid: dat men zegt, dat hij een nachtkleed, dat hem te kostbaar toefcheen, in den schoorsteen verbrand zou hebben. Op zijne tafel werden nooit zeldzame gerechten opgedischt; ge-rookte ham en worst waren zijne geliefdste spijzen. Zijn kleding was de gewone uniform der officieren, de groote paruken, die men ten tijde van zijn vader droeg, gelijk men nog dikwerf de vorsten van dien tijd, op platen, afgebeeld ziet, schafte hij geheel af. Zijn grootste vermaak bestond in de jagt, als  
ook

ook in een avond-gezelschap, dat hij het *Tabaks-collegie* noemde, en alwaar, onder een glas dun bier en een pijp, vertrouwelijk over allerlei onderwerpen gesproken werd. Den geleerden moedigde hij ook aan, om deel aan deze gesprekken te nemen; met oogmerk, om nut hieruit te trekken, en over hunne twisten te kunnen lagchen: men voegt hier bij, dat elk, die zich in dit gezelschap bevond, ofschoon hij al niet rookte, echter een pijp in den mond moest houden, als of hij rookte.

Doch 't geen van meer waarde voor zijne onderdanen was, bestond hierin: dat hij zich op de zorgvuldigste wijze, over hun belang bekommerde; dikwerf zijne burgers in hunne woningen bezocht; en hen tot vlijt aanspoorde. Hij beminde de soldaten, doch vermijdde, zooveel mogelijk, den krijg: richtte verscheide nieuwe regimenten op; en koos tot zijne lijfgarden, lieden die zich door eene bij uitstek groote gestalte onderscheidden; die hij, uit alle landen van *Europa*, deed verzamelen, en die goed door hem bezoldigd werden.

Hij hield zich altoos onledig met nuttige oefeningen, en was, onder anderen, in zijne krijgsvorrichtingen een voorbeeld voor andere staten, waardoor zijn leger gevreesd werd. — Ook bevolkte hij zijn land met werkzame buitenlanders, en nam vooral de, om hun' Godsdienst, uit hun land verdrevene Saltzburgers, in zijne staten aan. — Overal bragt hij de goede orde tot stand, en zijne hovelingen, krijgslieden en dienaars, vonden in hem een on-

onverbiddelijk rechter, wanneer zij zich aan trouwloosheid hadden schuldig gemaakt.

Gelijk hij in zijn leven geweest was, was hij ook in zijn dood: hij voelde zijn einde naderen, en bereidde zich, met veel bedaarheid van geest, tot zijn laatste oogenblikken; vermaande de omstanders vooral, van te verhoeden, dat men na zijn dood, geen lange lofreden over hem zou voeren. Hij stierf op den 31sten Mei 1740, en liet zijn zoon, *FREDERIK den IIde*, een wel geordend land, een voortreffelijk geoëffend leger, en eene volle schatkist na.

*FREDERIK de IIde*. verdiende het ook werkelijk van zulk een voorganger gehad te hebben, daar hij zich alles wat zijn vader daargesteld had, voortreffelijk ten nutte wist te maken; terwijl hij, door de beschaving van zijn verstand, waartoe het lezen van de beste Fransche werken; als ook de veelvuldige verkering met Franschen, hem zeer behulpzaam was, hem opmerkzaam deed zijn, op 't geen zijn vader verwaarloosd had: namelijk, op de beschaving en beoefening der schoone kunsten en wetenschappen, als ook om den denkenden geest, en het vindingrijk vernuft op prijs te stellen. *Duitschland* was toenmaals te arm in groote geesten, dan dat de opmerkzaamheid des grooten konings zich hierdoor zou hebben kunnen bepalen, de Duitfche taal was bovendien onbeschaafd, van daar dat *FREDERIK de IIde*. de Duitfchers niet hoog schatte, en zich de moeite niet gaf, om de Duitfche taal regt en zuiver te leren spreken: en bij voorkeur de Fransche

fche taal, de Franfche werken en geleerden be-  
minde.

Nog in hetzelfde jaar, 1740, ftierf ook de Duit-  
fche keizer, KAREL de IIde. Hij had zijne doch-  
ter, MARIA THERESIA, als zijn opvolgfter,  
tot koningin van *Hongarijen*, en aartshertogin van  
*Oostenrijk* benoemd. Doch *Frankrijk* wilde haar,  
in deze waardigheid, niet erkennen, waaruit een  
oorlog tufchen *Frankrijk* en *Oostenrijk* ontftond.  
FREDERIK maakte zich, bij den aanvang zijner  
regering, deze omftandigheid terftond ten nutte,  
ten einde zich, bij deze gelegenheid, meester te  
maken van de *Silefifche* vorftendommen *Liegnitz*,  
*Brieg*, *Withlau* en *Jagersdorf*, op welken hij recht  
meende te hebben; doch zijn hoofdoogmerk was  
hierbij, om het, tot hiertoe in kleinachting zijnde,  
koningrijk van *Pruiffen*, door de vergrooting van  
deszelfs magt, als ook door zijne stoutmoedige  
cordaatheid, meer achting te doen verwerven. —  
Te meer, daar *Oostenrijk* zijn vader op eene zeer  
vernederende wijze behandeld had, door eerst een  
verbond met deze te fluiten; en naderhand tegen  
dit verbond te handelen; zonder hem alvorens hier-  
van kennis gegeven te hebben. Waarbij *Oostenrijk*  
zich dikwerf het volgende gezegde spottende veroor-  
loofd had: *Hij fpant altoos de wapens, doch fchiet  
die nooit af.* — GEORGE de IIde, koning van  
*Engeland*, noemde hem altoos *zijn broeder, de  
onderofficier.* — Terwijl het Roomfchen hem met  
den naam van den *Ertsftroujer* bestempelde.

Toen

Toen FREDERIK de IIde. de bovengemelde  
vorftendommen van de aartshertogin van *Oostenrijk*  
vorderde, weigerde zij hem dit: waarop, nog in  
de maand December van hetzelfde jaar, Pruisfifche  
troepen in *Silefien* rukten, en in den jare 1741 ge-  
heel *Silefien* reeds veroverd was. — Terwijl de Fran-  
fchen, te gelijker tijd, als overwinnaars, tot aan  
*Praag* voortdrongen; zag THERESIA zich ge-  
noodzaakt, om in 1742, op den 11den Julij, te  
*Breslau*, den vrede te fluiten; waarbij zij geheel *Si-  
lefien*, op een klein gebied na, aan koning FRE-  
DERIK moest afstaan.

Intufchen floot de aartshertogin dezen vrede niet,  
dan om naderhand al haar magt tegen *Frankrijk* te  
vereenigen, en bijaldien zij over hetzelfde zegevierde,  
zich alsdan tegen FREDERIK te wenden. Doch  
deze doorzag haar oogmerk, en hield zich in volle  
wapenrusting. In den jare 1743, veroverde het  
leger der aartshertogin geheel *Saxen*, en verfloeg  
het Franfche leger, waarop FREDERIK het tijd-  
ftip zag naderen, dat hij voorzien had, en dus het  
*Oostenrijfsche* leger voorkwam; door, in 1744,  
een inval in *Bohemen* te doen: en fchoon hij ge-  
noodzaakt was, om in den winter terug te trekken,  
behaalde hij, in den volgenden zomer, op den 4den  
Julij, de zoo beroemde overwinning bij *Hohenfrie-  
denberg*; verdreef de *Oostenrijkers* uit *Silefien*, en  
noodzaakte *Saxen* bovendien, om den vrede te ma-  
ken, waardoor hij, nog op het einde van het jaar  
1745, op nieuw in het bezit van *Silefien* was, en

Sa-

*Saxen* een millioen guldens aan *Pruisfen* betalen moest. — Deze krijg, die zoo snel begonnen, en tevens zoo krachtvol en gelukkig gevoerd was geworden, maakte den naam van *Pruisfen* door geheel *Europa* geacht, bezielde het Pruisfische Volk met een buitengewone geestdrift, en maakte den naam van den grooten FREDERIK geducht en beroemd.

In 1748 sloot MARIA THERESIA ook den vrede met *Frankrijk*, en werd door hetzelfde voor koningin van *Hongarijen* erkent. Zij trad, zonder eenig verlies geleden te hebben, uit dit gevaarvolle strijdperk; doch was hierbij zoodanig verbitterd tegen *Pruisfen*. 't geen te vóóren zoo onmagtig gescheenen had, doch haar thans het meeste nadeel toegebracht had: daar, in den jare 1740, de Oostenrijksche staten meer dan 10,000 mijlen uitgestrektheid hadden, welke landen alle voortreffelijk bebouwd en goed bevolkt waren. Terwijl *Pruisfen* daarentegen weinig meer dan 2000 mijlen, zijnde meestal een zandig, en niet zeer goed bebouwd land, besloeg.

De groote FREDERIK had te veel doorzicht, om dit zelf niet in te zien, en te begrijpen, hoe onzeker het bezit van *Silefen* voor hem was. Hij bemerkte bovendien, dat zijne, zoo snel verkregene grootheid, de afgunst verwekte. Hij was dus op middelen bedacht, om zich hier tegen te beveiligen: en vergrootte dus zijn leger tot op 150,000 man, en oefende zich zelve zoo zeer in de krijgskunst, dat

dat alle veldheren van *Europa* hem als hun meester erkenden. — Bovendien deed hij al de krijgshaf-tige bewegingen der aan hem verdachte staten zorgvuldig gade slaan — en ontdekten door het verraad van een Saxfichen secretaris, een nieuw tegen hem ontworpen krijgszuchtig plan. — De aartshertogin van *Oostenrijk* stond aan het hoofd van een bondgenootschap, de keizerin van *Rusland* ELISABETH genaamd, welke het eerste toegetreden was; wijl deze zich door eenige woorden welken men haar overgebracht had, dat FREDERIK zich ter harer opzichte zou hebben laten ontvallen: beledigd vond. — Kort daar na voegde AUGUSTUS, koning van *Polen*, en keurvorst van *Saxen*, die door zijn gedachten nabuur reeds, in jare 1745, uit zijn hoofdstad gedreven, en thans door zijn minister *Bruhl*, tot de hevigste wraak tegen *Pruisfen* aangespoord was geworden: — Eindelijk verbond zich ook LODEWIJK de XVden, koning van *Frankrijk*, tot verbazing van geheel *Europa*, met *Oostenrijk*: sedert meer dan 200 jaren, was er oorlog, of ten minsten altoos eene zeer onzekere vrede tusschen deze twee magtige naburen geweest. Thans, verbonden zij zich, doch slechts voor een' korten tijd uit gemeenschappelijk belang. — FREDERIK, had namelijk: met GEORGE den IIden, koning van *Engeland*; een verbond gesloten, waardoor hij aan dezen beloofde, om de Duit-sche staten die ook *Engeland* toebehoorden, namelijk: *Hanover*, tegen *Frankrijk* te beschermen.

*Frankrijk* was hierover te onvreden, en sloot dus een verbond met *Oostenrijk* tegen *Pruisfen*: eindelijk voegde door den magtigen invloed van *Frankrijk* als 't ware hiertoe genoodzaakt, *Zweden*, zich ook bij dit verbond, terwijl ook de meeste Duitfche staten door *Oostenrijk* gedwongen werden, van zich hierbij te voegen.

Dit zoo magtig bondgenootfchap had niets minder in den zin, dan om *FREDERIK* den IIde. te ontronen, hem al zijne landen te ontnemen, en hem uit genade welligt slechts den Mark van *Brandenberg* te laten behouden. *Silefiën* was reeds voor *Oostenrijk*, *Pruisfen* voor *Rusland*, *Maagdenburg*, en *Halberftad* voor *Saxen*, de *Westphaalſchen* provintiën, en *Hanover* voor *Frankrijk* en *Pommeren* voor *Zweden* beftemd. — Ja 't ſcheen onmooglijk dat *FREDERIK* den IIde, in ſtaat zoude zijn om de vereenigde legers van zes mogenheden weerftand te kunnen bieden.

Zoo dra *FREDERIK* van het ſluiten van dit bondgenootfchap verwittigd was, ſcheen het hem het beſte toe, van zijne nog niet toegeruſte vijanden voor te komen. Geheel onverwagt, viel hij dus op den 29 Augustus van 1756, in *Saxen*, en nam het ganſchen land, benevens *Lijpzig* en *Dresden* in bezit. Intuſſchen ontbraken hem nog eenige geheime papieren, waardoor hij het geheele bondgenootfchap, en deſzelfs oogmerken konde ontdekken. Deze papieren lagen op het keurvorſtelijk ſlot te *Dresden*; in een vertrek waarvan deze zelf den ſleutel

tel had. Doch hij wilde dien niet afgeven, en weigerde den generaal die *FREDERIK* hem ten dien einde gezonden had, den toegang: waar op deze den keurvorſt met geweld hiertoe moest noodzaken. Hierdoor kreeg *FREDERIK* ook den geheimen brief in handen, door welks openlijke bekendmaking, hij zijn inval in *Saxen* rechtvaardigde; daar zijne vijanden dit als eene openlijke vredenbreuk aanklaagden. De aartshertogin zond hierop terftond bevel naar *Bohemen*; om *Saxen* ter hulp te komen. De eerſte ſlag welke hij *Lentmeritz*, niet ver van de *Elbe*, op den 1ſten October van 1756 voorviel; beſliste niets tuſſchen de beide legers: intuſſchen trokken de oostenrijkers terug: en op den 14den october, moest de ganſche Saxiſche armee, welke drie dagen en drie nachten, zonder eenigen nachtrust, en eenige ſpijzen genoten te hebben, onder de wapens geftaan had, zich bij *Pirna* aan de *Pruisfen* overgeven.

Deze overwinning verbitterde de vijandelijke gemoederen dermaten, dat men zich niet vergenoegde met talrijke legers aan te werven: maar dat men zelfs in de ſtaatspapieren, het pruiſiſche leger en deſzelfs grooten veldheer op de laagſte wijze beſchimpte. — Alles was in beweging van de *Pijreneën*, tot aan de *Caspifche Zee*; verhieven zich krijgsbenden tegen *FREDERIK*: zelfs onder zijn leger ontdekte hij ſommigen verraders, die zich hadden laten omkopen, om hem te vergeven. Intuſſchen bragt hij den winter in *Dresden* zeer geruſt door; terwijl zijt

leger door geheel *Saxen* als zijnde een veroverde provincie, verspreid lag. Er werden in *Dresden* schouwspellen, conferten en bals gegeven; die vriendschappelijk door de Pruisfen en Saxen bezocht werden, ja de koning gaf zelfs daaglijks kleine conferten; waarop deze aan alle kant zoo sterk bedreigd wordende vorst, als dan met zijn fluit accompaneerde. — Vermits het hem ondanks alle aangewende poogingen niet gelukte om den keurvorst te bewegen om een verbond met hem sluiten; deed hij het prachtig paleis van den graaf BRUHL, die alleen de oorzaak hiervan schein te zijn: geheel verwoesten, en uitplonderen.

De veldtogt van 1757 werd door FREDERIK geopend, met den bloedigen slag bij *Praag*, welke aldaar op den 6den mei geleverd werd, en waarin zijn voortreffelijken veldheer, SCHWERIN genaamd, sneuvelde; voor wien hij, na den geeindigden krijg, op de *Wilhelmsplaats* te *Berlijn*, een marmer standbeeld deed oprichten. FREDERIK zegevierde, doch *Praag* gaf zich niet over. — Waarop hij naderhand, op den 18den juni, bij *Keulen*, voor de eerste maal door de Oostenrijkers, staande onder het opzicht van den veldheer DAUN, geslagen werd. — Dit verhief den moed zijner vijanden zoodanig, dat de Franschen doordrongen, en *Hanover* en *Hesfen* bezette. De Oostenrijkers namen *Silesien* in, en trokken zelfs voort tot aan *Berlijn*. De Zweden bezette *Pommeren*: in *Pruisfen* woedde de Rusfen: terwijl het versterkte Fransche leger, tegen *Gotha* aanrukte:

waar

waardoor FREDERIK, zonder eenige hoop op redding, schein verloren te zijn. — Echter gaf hij den moed nog niet op, en verdeelde zijn leger in kleine benden; waarmede hij, nu aan de eene, en dan weder aan de andere kant, den vijand aanviel. — Op deze wijze zegevierde hij in *Gotha*: in den maand november 1757, er lagen 8000 Franschen in *Gotha*, terwijl men aan het hof groote toebereidzelen gemaakt had, om de Fransche krijgslieden, op den 19den november, door een groot gastmaal te onthalen. De tafels waren reeds gedekt, en de gerechten opgedischt; toen de Pruisfische generaal SEIDLITZ, met 1500 ruiters, voor de poorten van *Gotha* verscheen. De 8000 Franschen waagden het niet om hem wederstand te bieden, en verlieten de nog rokende schotels, en glanzende bekers: waarop de generaal SEIDLITZ, met zijne officieren hunne plaats innam aan de tafel van den hertog, die door de Franschen reeds verlaten was. —

Eenige dagen te vóóren had hij ook bij *Rosbach* de Franschen geslagen, met zijn rijksleger, waarbij 60,000 man Franschen, door 22,000 Pruisfen op den vlugt gedreven werden. — Een maand daarna, namelijk, op den 5den december, zegenvierde hij met het zelfde leger bij *Leuthen*, in *Silesien*, bij *Bresna* gelegen; met de zelfde troepen, over de oostenrijkers, en verstrooide een leger van bijnaar 80,000 man; zoo dat slechts 17,000 man van hetzelfde *Bohemen* bereikten. De Rusfen moesten uit gebrek aan levensmiddelen den *Pruisfischen* bodem

A a 3

dem



dem verlaten: de Zweden werden uit *Pommeren* verdreven: terwijl *Zweedsch Pommeren* zelfs door de Pruisfen veroverd werd: en de Franschen *Hanover* ontruimen moesten. Op deze wijze was het, dat, tegen het einde van het jaar, de vijanden het grootste gedeelte van *Pruisfen* ontruimd hadden: en FREDERIK weder gerust de winterkwartieren, in *Saxen* en *Silefiën* betrok.

In den jare 1758 voerde hij zijn leger, voor de eerste maal, tegen de Rusfen aan; die thans door *Pruisfen* en *Pommeren*, tot aan de Mark *Brandenburg* doorgedrongen waren, en sloeg dezelve, op den 25sten Augustus, bij *Zorndorf*, niet ver van *Frankfort* aan den *Oder*; zoo dat zij tot aan het *Pruisfische* terug moesten trekken. Waardoor *Pruisfen* alleen nog door vijanden bezet was, doch de andere staten vrij waren: en ondanks de onverwagte aanval bij *Hochkirch*, in *Lauzits*, alwaar FREDERIK bij de 9000 menschen, over de 100 stuks geschut, en al de bagage verloren had; lag hij de winter door met zijn leger in *Saxen*.

De saam vereenigde mogendheden werden hoe langer hoe verbitterder tegen den koning van *Pruisfen*, toen zij zagen, dat hij zooveel vereenigde keizers en koningen, zoo gelukkig het hoofd kon bieden. Waarop er, van alle zijden, nieuwe legerbenden bij het bondgenootschap toegerust werden; waardoor het volgende jaar, 1759, voor FREDERIK het ongelukkigste van deze zevenjarigen krijg werd. Hij zelf werd, op den 12den augustus, bij *Kuners-*  
dorf

*dorf*, door de Rusfen en Oostenrijkers geheel verflagen: de Mark uitgeplonderd: *Dresden* veroverd: en een Pruisfisch leger, van 11,000 man, bij *Morren*, krijgsgevangen gemaakt. — Vergeefs bood hij den vrede aan: intusfchen hield hij zich toch, den winter door, in *Saxen* staande. — In het volgende jaar, 1760, zegevierde hij, wel is waar, op den 13den augustus, bij *Liegnitz*, en voords op den 4den november, bij *Torgau*, over de Oostenrijksche legers: doch *Berlin* werd daarentegen op brandschatting gesteld, een gedeelte van *Saxen* veroverd; terwijl de Rusfen op het Pruisfische *Pommerfche* gebied stonden, en de Oostenrijkers *Silefiën* niet geheel verlaten hadden. In 1761 moesten zelfs verscheide vestingen, in *Pommeren* en *Silefiën*, zich aan de Oostenrijkers en Rusfen overgeven. De Franschen zegevierden; *Saxen* was uitgeput, *Engeland* zond geen subsidie gelden meer; waardoor het voor FREDERIK onmogelijk was, om zijn uitgeput leger weder voltallig te maken, of nieuwe geldfommen te verzamelen; terwijl alle voorflagen van vrede, welke hij deed, afgewezen werden.

In deze treurige gesteldheid van zaken, waarin alle uitkomst voor *Pruisfen* onmogelijk scheen, stierf, in den jare 1761, op den 25sten december, en volgens onze calender, op den 5den januarij 1762, ELISABETH, keizerin van *Rusland*. Haar opvolger, PETER de IIIde, droeg den koning van *Pruisfen*, zeer veel personeele hoogachting toe, en zond terstond bevel aan zijne troepen, om niet

tegen *Pruisfen* te vechten, maar zich daarentegen met hetzelfde te vereenigen, tegen deszelfs gemeenschappelijke vijanden. Dit onverwagt toeval gaf eenige verligting in zijn' toestand. Doch in julij van 1762 werd PETER, in de gevangenis, vermoord; en zijne gemalin, de beroemde CATHARINA de IIde, verhief zich als keizerin. Zij was de vriendin van FREDERIK niet, doch daar zij in de brieven van haar overleden echtgenoot ontwaarde, dat FREDERIK niet ongunstig over haar dacht, deed zij, wel is waar, de Russische troepen van de Pruisische afscheiden: doch sloot echter den vrede met deszelfs koning. Thans kon FREDERIK al zijn troepen tegen *Oostenrijk* en *Frankrijk* vereenigen; waardoor het hem gelukte om de Oostenrijkers uit al zijn landen, uitgezonderd uit het graaffchap *Glaz* in *Silefiën*, te verjagen.

Te gelijker tijd had *Engeland* groote overwinningen ter zee behaald, en al de Fransche bezittingen, in de *Oostindiën* en *Noord-Amerika*, veroverd. Waarop *Frankrijk*, uit gebrek aan geld, genoodzaakt was, om de vrede te sluiten, en *Engeland*, thans bij uitsluiting in het bezit van den *Oostindischen* handel zijnde; verhief zich tot eene geduchte grootheid, en is, sedert dien tijd, ook de heerschende zeemogendheid gebleven. Waarop eindelijk na een zevenjarigen bloedigen oorlog, in 1763, op den 15den Februarij, de vrede tusfchen *Pruisfen*, *Oostenrijk* en *Saxen*, op het slot van *Hubertsburg*, zijnde eenige mijlen van *Leipzig* gelegen, gesloten werd

werd. — FREDERIK, dien men het voornemen gehad had, om zoodanig te vernederen, dat men hem niet meer dan het Markgraaffchap van *Brandenburg* zoude overlaten, verloor, bij het sluiten van den vrede, geen voet lands. *Brandenburg* en *Pruisfen* waren wel overheerd geworden, doch *Oostenrijk* had de bloem zijner jongelingschap vergeefs opgeofferd, en zijne staten door zware belastingen gedrukt. *Rusland* had zijn manschap en geld, zonder enig voordeel, verkwist. *Zweden* had zijn krijgslieden en geld, zonder zich den minsten roem te verwerven, verloren. *Frankrijk* had insgelijks zijn troepen vruchteloos verspild, en was door de veroveringen, die *Engeland* van deszelfs colonien, in de *Oostindiën*, gedaan had, geheel ontzenuwd geworden

Van dien tijd af verwierf FREDERIK DE GROOTE; zich den algemeenen roem, en hoogachting, waardoor hij invloed op al de staten van *Europa* verkreeg; daar men hem, sedert dien tijd, deel deed nemen, in alle belangrijke staats onderhandelingen. Zijne onvermoeide werkzaamheid deed hem vooral alles ten nutte van zijne eigen provintien aanwenden: en zich voornaamlijk beijveren om de, in den zevenjarigen oorlog uitgeplunderde edellieden, burgers, en boeren, te gemoet te komen, en, zoo veel mogelijk, weër op de been te helpen: hij ontfloeg hen van alle contributien: ondersteunde de fabriekanten met geld, en alles wat in de koninglijke kas overbleef, werd tot een voortgelijk welda-

dig oogmerk besteed: zelfs voegde de koning hier alles bij, wat hij van zijn eige uitgave bezuinigd had; daar hij van de hem jaarlijks toegelegde 1,200,000 daalders, niet meer dan 222,000 verteerde, daar hij nooit om zijne eige behoefte te bevredigen de staatskas aangesproken had: hij pleeg te zeggen: *De staat is rijk, maar ik ben arm*: in zijn testament schreef hij: mijn schat behoort mij niet, maar den staat. — Maar om zijn kleine staat, een gelijke rang met de groote staten van *Europa* te doen bekleeden; moest zijn schatkist gevuld zijn, om, ingeval van nood, een geducht leger op de been te kunnen brengen. Ten dien einde stelde hij zwaarder imposten op den invoer van alle buitenlandsche levensmiddelen; en kunstwerken, en vooral op den invoer van vreemde waren: bovendien maakte hij het tot eene strenge wet, dat uit alle cantons jaarlijks een zeker getal jonge lieden tot den krijgsveld dienst ingelijfd moesten worden. Men morde hier en daar wel over den drukkenden last dezer accijnzen, en inrichting: doch wanneer men daarentegen de inwendige veiligheid gadeslaat, welke de Pruisische burgers genoten, en de belasting op den invoer der buitenlandsche waren, vergelijkt met de belastingen welke den inwooneren van andere landen sedert verscheide jaren opgelegd werden: zullen de Pruisische burgers zich zeker moeten verheugen over de inrichtingen die aldaar ingevoerd zijn.

FREDERIK bezat bovendien veel kundigheden, had een scherp vernuft, en wist dit in de geen die met hem verkeerden op prijs te stellen: ook was hij

aan-

„aanhoudend werkzaam, en schreef eens toen hij  
 „nog in de kracht zijner jaren was: aan een zijner  
 „vrienden: „Indien gij gelooft dat ik te veel arbei-  
 „de, zoo weet dat ik dit doe om te leven: want  
 „niets heeft meer overeen komst met de dood,  
 „dan het ledig zijn.” Hij dacht en handelde nog  
 „op gelijke wijze, toen hij reeds 65 jaren oud was;  
 „namelijk in den jare 1777, toen hij zig aldus uitliet:  
 „Ik sta nu sedert 36 jaren aan het staatsroer; wel-  
 „ligt misbruik ik het recht des levens — daar ik de  
 „toegeeslijkheid niet heb, van het zelve te verlaten;  
 „offchoon men mij mischien reeds moede is. In-  
 „tusfchen heb ik de gewoonte nog niet kunnen aan-  
 „nemen, van mij zelve te sparen; want hoe meer  
 „men zich in acht neemt, des te zwakker en aan-  
 „doenlijker het ligchaam wordt. Mijn stand vor-  
 „dert arbeid en bezigheid, mijn ligchaam en geest  
 „buigen zich onder dezen plicht: dat ik levee, is  
 „niet noodzaaklijk; doch dat ik werkzaam ben, is  
 „eene behoefte voor mij: hierbij heb ik mij altoos  
 „wel bevonden — intusfchen schrijf ik dezen levens-  
 „regel aan niemand voor, en vernoeg mij om die  
 „voor mij zelve op te volgen.” —

Volgends dezen levensregel, stond hij des zomers ten 4 uren op, waarbij hij den geen, aan wien hij het bevel gegeven had, om hem te wekken, vergunde, te mogen aanhouden met roepen, tot hij geheel ontwaakt zoude zijn; waarop deze eens, toen FREDERIK niet wilde opstaan, niet ophield met te roepen: „Uwe Majesteit heeft bevolen, om haar ten 4 uren te

„wek-

„wekken; ik durf u niet langer te laten slapen,” enz. waarop FREDERIK opstond. — Zelfs had hij de proef genomen, om zich den slaap geheel te ontwennen: doch de natuur behield haar recht; reeds drie nachten had hij geheel slapeloos doorgebracht; doch den vierden nacht overweldigde de slaap hem dermate, dat hij den volgenden nacht, meer dan zes uren ruste. — De staatsbezigheden verrichtte hij altoos zelf, en zijn scherp ziende blik, zijn strenge zucht tot billijkheid, behield in alle de verschillende deelen der staats verrichtingen orde, en werkzaamheid. — In de overige uren van uitspanning hield hij zich veelal met het vervaardigen van dichtelijke proeven bezig. — „Ik bemin de dichtkunst, schreef hij eens: ’t is waar dat ik hier toe slechts zwakke talenten heb; doch daar ik slechts tot tijdverdrijf, papier beklad, is het om het even voor het publiek; of ik met de kaart, of wel met rijmwoorden speel.” Het belangrijkste onder het niet klein getal zijner schriften, is zijn *Levensgeschiedenis*: tot aan den jare 1779.

Hij stierf in den jare 1786, op den 17den augustus, als een voorbeeld der vorsten van zijn tijd, en het aanzien, het geen hij zijn staat verwierf, werkte ook nog na zijn dood. — Daar *Pruisen* nog verscheide jaren een grooten invloed op het Europeesche staatsstelsel behield; onder de regering van FREDERIK WILLEM den IIIden, die sedert 1798 regeerde, en zich te midden van de woedendste oorlogen, den vrede wist te verzeekeren, doch

doch die, naderhand van zijne aangenomen stelzel afwijkende, en den geslooten vriendschapsband met *Frankrijk* losrukkende, zich voornamelijk in dit jaar 1807, door de alom zegevierende wapenen van NAPOLEON DE GROOTE zag overwinnen, en vernederen: en slechts bij het sluiten van den laatsten vrede te *Tilsit*, op den 9den julij, weder zijne veroverde landen, door invloed van zijne bondgenoot, den Russischen keizer ALEXANDER; voor een gedeelte terug bekwam. Verliezende hierbij, in ’t geheel 28114 vierkante mijlen; en vier millioenen, 594,260 Inwooneren.

\*

## TWEE- EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

## NOORD-AMERIKA. FRANKLIN

Toen men in *Engeland* den pausfelijken Godsdienst hervormde, behield men echter aldaar eenige gebruiken van den Roomschen Godsdienst, en begeerde dat alle inwoners van *Engeland*, deze nieuwe leer, en gebruiken zouden aanneemen. De zoo genaamde *Puriteinen* die in deze pausfelijke gebruiken iets zondigs meenden te vinden; wyl zij onderfelden dat dezelve aanleiding tot afgoderij konden geven, zonderden zich hier van af. De onverdraagzaamheid der Engelsche leeraars, was intusfchen zoo groot: dat de onderwijzers van dit nieuwe genootschap, hoe braaf en geleerd zij ook waren, echter afgezet, en in de gevangenis geworpen werden. Waarop een der gemeenten van deze *Puriteinen* het besluit nam om den wijk naar *Holland* te nemen: offchoon zij door de *Hollanders* goedgehartig aangenomen, en hooggefchat werden, scheenen derzelve zeden hun echter te losbandig te zijn; waarop zij het ijverig verlangen gevoelden, om zich van alle *Europeesche* staten af te zonderen, en zich als een voorbeeld

beeld van zuiverheid, in leer en zeden, een' op zich zelven staand kerkgenootschap te stichten.

Met dit oogmerk, scheepten zij zich in den jare 1620, naar *Noord-America* in: alwaar de Engelschen reeds dikwijls eene volkplanting hadden willen aanleggen; doch 't geen hun tot hiertoe altoos mislukte was. Bijnaar 100 *Puriteinen* landden aldaar, in de oorden, alwaar thans *Nieuw Pleimouth* gevonden wordt; doch wyl zij tegen den winter aldaar aankwamen, en de koude zeer hevig was, waarbij het hun boven dien aan levensmiddelen ontbrak, werden verscheiden hunner ziek; en reeds zes maanden na hunne landing, waren reeds 44 hunner gestorven.— Door den grootsten Godsdienstijver beziel, verduurden zij deze menigvuldige elende, met eene onwankelbare onverschrokkenheid. Zegevierden over alle zwarigheden en hinderpalen; en 't was deze handvol volk, die den staat van *Nieuw Engeland* grondde: uit hun, en veelen hunner navolgers, ontstonden de zoo veel duizende inwoners dezer oorden, die *Masfachufets, Neu Hampshire, Connecticut*, en *Rhode-Island* gegrond hebben.

De eerste colonisten hadden zich meer zuidelijk in *Virginien* gevestigd, welke landstreek zij aldus noemden, ter eere der jongvrouwelijke koningin, ELISABETH: daar jongvrouw of maagd, in het latijn *virgo* heet. In den jare 1632, kwam er een derde hoop volks in *America* aan, zijnde namelijk Catholijken, die insgelijks ter vrije beoeffening van hunnen Godsdienst, *Engeland* verlaten hadden. Deze vestigden zich aan den vloed *Potowmak*, en noem-

noemde dit gebied, ter eere van de maagd MARIA, *Marijland* of *Mariënland*. Aan alle deze colonisten was, reeds gedeeltelijk toen zij *Engeland* verlieten, en gedeeltelijk naderhand, schriftelijk beloofd: „ dat zij, als ook hunne nakomelingen, gelijke rechten met de „ Engelsche onderdanen zouden genieten; even als „ of zij in *Engeland* gebleven waren.” — Dit voorrecht was ook billijk, wijl deze uitgewekenen op hunne eige kosten naar *America* reisden; en, zonder hierin door de Engelsche regering ondersteund te worden; voor hun eigen geld aldaar land en eigendommen kochten. 't Was dus veeleer een geschenk, dat deze nieuwe colonisten hun vaderland aanbragten. *Engeland* gedroeg zich ook eerst zeer verstandig jegens dezen nieuwen staat: liet denzelven eene volmaakte vrijheid, om zich door zoodanige wetten te regeren, als dezelve, de geschikteste vond: en vergunde elk Engelschman om handel met deze uitgewekenen te drijven, als ook om den handel zoover uit te breiden, als hun mogelijk zoude zijn. Onder de Noord-Americanen zelve, heerschte zeer eenvoudige zeden, geheel vreemd van alle ijdelheid en verkwisting: zij kenden geen onderscheid van rang, geen adel noch bischoppen. Een' onvruchtbaren grond bebouwende, kweekten zij denzelven met veel ijver aan; terwijl hunne ligging aan den zee-kant, allerlei soorten van visfcherij begunstigde. Men hoorde in *Nieuw-Engeland* zoo zelden van groote misdaden, dat men zich, in de volkrijkste oorden, sedert jaren lang, geen voorbeeld van eene te-  
regt.

regtstelling herrinneren kon. — In den tijd van 150 jaren groeide deze volkplanting aan tot 3 millioenen menschen: derzelver plantzoenen besloegen 300 mijlen langs den zee-kant, en 60 mijlen ver landwaards in: waarop *Engeland* deszelfs grootsten handel, met de Americaansche Coloniën dreef.

Op deze wijze, waren de Coloniën der nieuwe waereld, bijnaar tot de grootheid van eene op zich zelve staande natie aangegroeid; zonder dat het grootste gedeelte van *Europa* dit zelf vermoedde. De colonisten vertoonden zich het eerste aan de Franschen, bij den vloed *Ohio*, alwaar zij land wilden bebouwen; dat tot hiertoe niemand toebehoord had — de Franschen, die noordwaards, in het bezit van *Canada* waren, wilden dit niet veroorloven: doch een klein leger, onder den 21 jarigen generaal WASHINGTON, dreef hen terug, in den jare 1754. Uit deze oneenigheden, aan de *Ohio*, ontstond de groote, algemeene oorlog; van 1756, tot aan 1763; waarbij *Frankrijk* eindelijk den nederlaag bekwam, en deszelfs bezittingen in *Canada*, aan *Engeland* moest afstaan. Daar de Spanjaarden ook deel aan dezen oorlog genomen hadden, werden zij genoodzaakt, om geheel *Florida*, (dat aan den zuidelijken kant door de colonisten bewoond werd) aan *Engeland* af te staan; 't geen den grond lag, tot de grootheid van dezen staat, die natuurlijk de afgunst der andere Europeesche mogendheden verwekte.

Zoodra *Engeland* de waarde van het bezit dezer Coloniën leerde kennen, trachtte het dezelve meer te beperken; en zodanig te onderwerpen, dat het voordeel derzelver geheel aan *Engeland* toevloede. — Het belette namelijk, den aanleg en vergrooting der fabrieken en manufacturen, in *Noord-America*, door, bij voorbeeld: aan de hoedenmakers te verbieden, van niet meer dan twee leer jongens, te gelijk te mogen houden; als ook om geen hoeden naar andere Coloniën te vervoeren: waarop het Engelsche gouvernement voords, in den jare 1764, een bevel naar *America* zond, dat voor de goederen, die tot hiertoe, aldaar vrij ingevoerd waren, als bij voorbeeld: suiker, koffij en zijde, een zeer hoogen tol zou moeten betaald worden; ten einde hier uit de kosten goed te maken, die er, tot de verdediging van *America*, noodwendig vereischt werden: terwijl de geen, die eenig recht meende te hebben, om zich deswegens te beklagen — zijne zaak voor den Engelschen stadhouder zoude moeten blootleggen; zijnde een man, wiens geheel inkomen, gelijk hij dit zelf bekende: alleen bestond in de geldboeten, die hij de Americanen oplegde.

Alle deze nieuwigheden wekten natuurlijk de opmerkzaamheid der colonisten op; terwijl dezen algemeen van gevoelen waren, dat hunne rechten hier door gekrenkt werden, want daar hun gelijke rechten met de Engelschen toegezegd waren, stond het hun, zoo wel als aan dezen vrij, om zelfs de belastingen en tollén, door de uit hun midden verko-

korene plaatsvervangers, of representanten, te weigeren, of toe te staan.

Doch thans lag het Engelsch parlement den Americanen, die in dit parlement, geen representanten hadden, willekeurige belastingen op. — De colonisten verzetten er zich dus tegen, en verklaarden: dat zij geene belastingen voor wettig erkenden, dan die hun door hunne overigheid, die zij zelf verkoren hadden, opgelegd waren. — Doch het Engelsch parlement sloeg geen acht op deze verklaring, maar gaf, in den jare 1765, bevel, dat de gewone handtekeningen, die bij een handeldrijvend volk dagelijks in gebruik zijn, van *nul* en geener waarde zouden zijn, bijaldien dezelve niet op gestempeld papier, of pergament geschreeven waren; waarvoor een door het Britsche parlement, daarop gestelde belasting, betaald moest worden.

Deze inrichting verwekte eene algemeene verslagenheid, en rasch was men algemeen van gevoelen, dat het met de vrijheid der Coloniën gedaan ware, bijaldien men dit stempel papier aanname. Het volk stormde door de straten; vooral in *Masfachuset*, en schreeuwde overluid: „Voor altoos vrijheid en „eigendom; en geen stempel!“ — Er werden gewelddadigheden gepleegd, aan den genen die het opzicht over deze stempels hadden, als ook aan de koninglijke ambtenaren: dit geschiedde echter tegen den wil der braafste burgers, die zich tot wachters aanstelden: ten einde de verdere gewelddadigheden te verhoeden.

Op den 1sten november van 1765 zou het stempel of gezegeld papier ingevoerd worden. Des morgens werden, in verscheide steden, de klokken geluid, gelijk als bij eene begraafenis gebruikelijk is. Te *Portsmouth* in *Engeland*, hielden de vrienden der Americanen hierop eene formele lijkstatie, welke door de straten toog, vooraf gegaan door twee, met zwart floers bekleedde, trommels; die door de doodsbaar gevolgd werden; waarop een beeld lag, op hetwelk, met groote letters, geschreven stond: *Vrijheid!*

Aan de begraafplaats gekomen zijnde, werd over de verstorvene eene lijkreden gehouden. Doch naauw was dezelve geeindigd, of men verhief het beeld, voorstellende het lijk der vrijheid, van de baar in de hoogte; vermits men zeide nog eenige tekenen van leven aan hetzelfde te bespeuren. Oogenblikkelijk werd er het opschrift afgenomen, en er het volgende op geplaatst: *de weder herlevende Vrijheid*. De klokken begonnen hierop vrolijk te luiden, en algemeene blijdschap vertoonde zich op ieders gelaat. Dit geschiedde echter alles met zeer veel plegtigheid, en zonder iemand in zijn persoon of eigendom te krenken: en het gezegeld papier werd nergens gebezigd. Hierop verbonden de colonisten zich voords terstond met elkander om allen invoer van Engelsche manufacturen te verbieden en te verhinderen. Om deze Engelsche waren des te beter te kunnen ontberen, begonnen zij zelve grof laken te bearbeiten, en schoon het zelve duurder en slechter ware, dan de Engelsche lakens, werd het echter gekocht: en ten einde de wol hun niet ontbreken zou, besloten zij alle om zich van het

het eten van schapenvleesch te onthouden. Alle buitenlandfche sieraden werden afgelegd, en de vrouwen gaven hierin een goed voorbeeld ter navolging aan de mannen. Dit alles werd zoo streng in acht genomen, dat een aantal kooplieden in *Engeland* zich in den uitersten nood bevond, en eenige der bloeiendste manufacturen, geheel stil stonden. — Hierop werd de stempelbelasting, in 1766, weder ingetrokken: 't geen in *Londen* eene grote vreugd veroorzaakte; de schepen op den *Theems*, deden hunne wimpels wapperen; de huizen in de gantsche stad werden verlicht: — en zoodra dit besluit in *America* bekend was, begon het handelvertier weder, en de Coloniën voerden, meer dan ooit te vóóren, derzelve waaren naar *Engeland*. —

Maar *Engeland* had slechts voor een oogenblik toegegeven, doch had het voornemen niet om *America* vrij te laten van belastingen: in den jare 1767, werd er in *Engeland* eene wet vervaardigd: „ Dat door de Coloniën van het invoeren van glas, „ papier, schilder verwen, als ook van de thee, „ een kleinen impost betaald zou worden.” Doch de Americanen beschouwden dezen kleinen tol, als de voorbereiding tot het opleggen van grooter belastingen, en hun eenmaal opgevat mistrouwen, tegen het Engelsch parlement, was oorzaak, dat zij zich allen éénparig tegen deze wet verzetteden, en zich op nieuw verbonden, om den invoer van alle Engelsche manufacturen te verbieden; tot dat het parlement, op nieuw, ook deze belasting ingetrokken zou hebben. —



Doch daar de tol ambtenaren intusfchen hun dienst met veel strengheid waarnamen, werden zij dikwerf door het volk mishandeld; ja velen hunner bevonden zich zelfs in levensgevaar. Thans gaf het Engelsch gouvernement bevel aan twee Engelsche regimenten, om zich naar *America* in te schepen; ten einde de tolbedienden, in de verrichting hunner ambtspligten, te ondersteunen; waarop voords, in 1769, het befluit naar *America* gezonden werd, om de misdadigen uit *Masfachuset* naar *Engeland* te brengen; ten einde aldaar verhoord, en, na bevinding van zaken, gestraft te worden. Dit was een te openlijke en te harde inbreuk op de rechten der Noord-Americanen. De representanten van eenigen der Colonien vereenigden zich, en vestigden dus eene, van *Engeland* onafhangelijke, regering. Hun voorbeeld werd spoedig door de andere Colonien gevolgd; waarop de Engelsche koopgoederen derwaards terug gezonden werden: 't geen verscheide van derzelver manufacturen in verval deed geraken. De Americanen werden intusfchen, door verscheide personeele gewelddadigheden, nog meer aangehitst en verbitterd.

Het Engelsch gouvernement bevond zich dus, in den jare 1769, genoodzaakt om ook dezen tol op te heffen, doch voor ieder pond thee moest drie pences, zijnde 2½ stuivers, betaald worden. De handel begon nu weder te herleven, doch de verbittering bleef voortdauren; te meer, daar de Engelsche foldaten, niet zonder reden, door de colonisten als de werktui-

tuigen van het Britsche despotismus aangezien werden; waardoor, meer dan eens, bloedige tweestrijden tusfchen deze, en de colonisten ontstonden. Bovendien kochten de Americanen geen thee meer van de Engelschen, doch zochten dezelve langs een' anderen weg te bekomen; alwaar zij dezen haatlijken impost niet behoefden te geven. Thans hoopte de thee in *Engeland* zich zoodanig op, dat er bij de 17 millioenen ponden lagen, zonder het minste uitzicht van dezelve te kunnen slijten. De kooplieden werden hierop zeer misnoegd tegen het gouvernement. Hetzelve verkocht deze thee aan de *Oostindische* Compagnie, bestaande uit eene verzameling van kooplieden, die het uitsluitend recht hebben, van met de *Oostindiën* handel te drijven, en hunne thee, zonder tol, uit te voeren. Vermits de tol, die op het uitvoeren der thee lag, vrij hoog geweest was, kon de Compagnie dezelve thans veel goedkoper leveren, dan men dezelve te vooren ergens had kunnen kopen; dus twijfelde men ook niet, of dezelve zou aftrek in *America* vinden. Doch de Americanen bleven verbitterd, wijl de tol bij hen, op het invoeren derzelve, niet was opgeheven. — Door deze gesteldheid moest natuurlijk de theehandel met de colonisten geheel ophouden, en van tijd tot tijd eene monopolie, of uitsluitend voorrecht der Engelsche kooplieden worden.

Toen hierop de, met thee volgeladene, schepen der *Oostindische* Compagnie in *America* kwamen, noodzaakte men dezelve, op verscheidene plaatsen,

om regelregt naar *Engeland* terug te keeren. Te *Boston* waren zij echter in de haven ingelopen, en men maakte reeds toebereidzelen om dezelve te ontladen; waarop zich, op den 18den december van 1773, 17 personen naar deze schepen begaven, die 342 kisten thee open braken, en dezelve in het water uitschudden; zonder iets anders aan de schepen te beschadigen.

Dit was eene openlijke gewelddadigheid, en men verheugde zich in *Engeland*, dat men thans gelegenheid had gevonden, om eene billijke beschuldiging tegen de Americanen te kunnen aanvoeren. De haven van *Boston* werd, in den jare 1774, gesloten, de stad veroordeeld om de gestorte thee te betalen; het haven recht geheel te verliezen; en de koninklijke stadhouder, moest bovendien, al de tot hiertoe door de colonisten gekozene regenten, afzetten.

Dit laatste besluit bragt het gantsche land in opstand, in alle Coloniën werden zamenkomsten gehouden; en allen vereenigden zich om *Boston* te ondersteunen, en hunne bedreigde vrijheid te verdedigen; bijaldien *Engeland* den tol niet ophief, en op nieuw aan alle de provinciën, de vrijheid verleende, om hunne eigen representanten te kiezen. — Doch men besloot daarentegen in *Engeland* om geweld te gebruiken; waarop, in 1775, de eersten aanval op *Boston* gedaan werd. — De Engelsche troepen, wilden zich meester maken van de stad; derzelver magazijnen veroveren, en de volks-

ver

verzamelingen uit elkander drijven. — Doch dit mislukte. — Intuschen was dit de eerste openlijke vijandelijkheid, en het begin van een' oorlog, die die tot 1783 voort duurde. — In 1776 verklaarde zich de Dertien Vereenigde Provinciën, te *Philadelphia*, voor vrij, en onafhankelijk van *Engeland*: derzelver troepen door vrijheidszucht bezielde, en aangevoerd door den verstandigen en dapperen generaal WASHINGTON, zegevierden, en al de mogenheden die *Engeland* afgunstig waren, verheugden zich over deze zegepraal der colonisten; erkenden dezelve voor een vrijen staat, en ondersteunden hen zelfs. *Frankrijk* deed dit vooral, wijl hetzelfde, door den vrede van 1763, zoo diep vernederd was geworden. — *Engeland* moest eindelijk, in den jare 1783, den vrede, door harde opofferingen kopen: terwijl de vereenigde staten van *America*, ten volle voor onafhankelijk verklaard werden. Aan *Frankrijk* werden eenige eilanden en districten in de Oost-, en *Westindien* terug gegeven: en *Spanje* werd weder in het bezit van *Florida* gesteld.

Op deze wijze werd de eerste onafhankelijke staat van *Europa*; door Europeanen, in *America* gevestigd: dezelve onderscheidde zich in de eerste tien jaren, door zuivere zeden, en voortreffelijke staatsinrichtingen; en verwierf zich hierdoor de achting van geheel *Europa*. Doch deze voortreffelijke geest heerscht ook daar reeds niet meer! Sedert het land door nieuwe aanbouwen vergroot, en deszelfs handel bloeiender geworden is, heeft de weelde, en geest

B b 5

van

van koophandel zich ook onder deszelfs inwoners verbreid: 't geen natuurlijk veel invloed op de zeden had, en dezelve eerste zuiverheid verbasterde.

Bij deze vrijmaking van *America* was, behalven de generaal WASHINGTON, ook BENJAMIN FRANKLIN, het werkzaamste geweest. Hij was een boekdrukkers gezelschap, doch een man van veel verstand; die reeds vroeg verscheide kleine schriften zette, die hij zelf opgesteld had: en naderhand veele kleine stukjes verbreidde; waarin de rechten van het volk, met veel vuur verdedigd; doch hetzelfde tevens niet minder opmerkzaam, op deszelfs pligten gemaakt werd; vooral werd zijn Almanach, ten tijtel voerende: *De arme Richard*, met algemeene toejuichingen ontvangen. In 1737, was hij postmeester in *Philadelphia*, en stichtte aldaar, in 1738, het eerste bondgenootschap: om namelijk lieden, wier woningen afgebrand waren, in den opbouw derzelven te verligten. — In 1753, werd hij, door het Engelsche gouvernement, tot eersten postmeester, over al de Coloniën aangesteld, en onder zijn opzicht, werd het Americaansche postwezen voor *Engeland* zeer voordelig. Toen de onlusten, aangaande de zegelbelasting in *America* begon, was FRANKLIN te *Londen*, en stelde alles in het werk, om, op duidelijke gronden, te betogen, hoe onvoorzichtig ieder nieuwe belasting ware; wijl zij natuurlijk eene algemeene ontevredenheid moest verspreiden; onder een volk, dat gewoon was zich zelf belastingen voorteschrijven: zijn voorstellen

werk-

werkten naderhand ook veel mede tot de opheffing der zegels. — Doch wijl het Engelsch gouvernement aanhoudend nieuwe pogingen deed, om de aan zijn vaderland, beloofde voorrechten te ontroven, moest hij natuurlijk op elken stap letten, die door *Engeland*, tegen de colonisten gedaan werd. Aldus onderschepte hij, bij voorbeeld: de brieven van een der groten uit *Londen*, die zich in dezelve, op de honendste wijze, tegen de aanzienlijkste mannen van *Noord-America* uitliet; en tevens aan den aldaar resideerenden stadhouder, bevel gaf: om het volk tot gehoorzaamheid, aan de voorschriften der ministers te noodzaken.

FRANKLIN zond deze brieven naar *Philadelphia*, en dit gaf aanleiding, tot den brief aan den koning; waarin men zich zeer beklaagde over den stadhouder; die zich bij het volk zoo gehaat maakte, en op welkers afzetting, men zoo sterk aandrong. Het Engelsch gouvernement floeg geen acht hier op; en schoon FRANKLIN niets onbeproofd liet, om hun de onbillijkheid, en zelfs het schadelijke van hun gedrag, omtrent de Americanen te betogen; luisterden zij niet naar zijn' wijzen raad.

In 1775 ging hij naar *America* terug, en 't was vooral op zijn aanhoudenden raad, dat de Coloniën zich van een land afscheidden, waarom zij zoo veele herhaalde beledigingen ondergaan hadden. Ja 't was op zijn' raad, dat zij zich gewapenderhand verdedigden; voords werd hij tot president van *Philadelphia* verkozen, ten einde aan den staat van

Pen-

*Pensilyvaniën*, eene nieuwe staatsregeling te geven.

In deze waardigheid reisde hij naar *Parijs*, en bragt aldaar, in den jare 1778, eene verbindtenis, tusfchen *Noord-America*; en *Frankrijk* tot stand. — Toen *Engeland* eindelijk, door herhaalde proeven, overtuigd werd, dat het niet mogelijk ware, om dit land, gewapender hand, onder het juk te brengen: toen de Britfche kooplieden, overluid om den vrede fchreeuwde, was het FRANKLIN, die zich met derzelve onderhandelingen bezig hield. — Naderhand werd hij tot minister, te *Parijs* benoemd; alwaar hij zich de algemeene achting verwierf. — Toen hij, in 1785, naar *Philadelphia* terug kwam, werd hij, op het strand, door een aantal burgers, verwelkomt; die hem, onder een luid gejuich, voor zijne wooning verzelden: terwijl al de inwoners der stad, zich beijverden, om hem blijken van liefde en hoogachting te geven. — Hij ftierf, op den 17den april, van 1790, in zijn 84fte jaar.

FRANKLIN heeft ook zijn naam in geheel *Euro-pa* bekend gemaakt; door zijne uitvinding, van den *Conduktor* of blikfem-afleider. In 1761, zag men het eerst, hoe een huis in *Philadelphia*, waarop een afleider stond; door den blikfem getroffen werd, zonder dat dezelve het huis eenigzins befchadigde.

DRIE.

## DRIE- EN- TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

DE FRANSCH E REVOLUTIE. ENGELANDS  
ZEEMAGT EN HANDEL.

LODEWYK de XIV. liet, in 1715, een drukken-  
de fchuld na. Zijn opvolger, LODEWYK de XV.,  
verftond zich noch de kunst van regeren, noch die van  
bezuinigen; 't geen de oorlog niet verflond, verkwist-  
ten zijne ministers en maitresfen. Eene dezer dames,  
welke zich, bij voorkeur, de liefde des konings had  
weten te verwerven, kostte den flaat, in 5 jaren  
tijds, 40 millioenen daalders, en men wist ten laat-  
ften geen middel meer, om geld te fchaffen. Hierop  
volgde de koning den raad zijner ministers, deed pa-  
pier ftempelen, en gaf bevel, dat men hetzelve, als  
baar geld, moest aannemen. Voords kocht hij al  
het koorn op, en ftelde naderhand den prijs van het-  
zelve zoo hoog, dat hij veel hierop won; terwijl  
tevens het gantfche land zeer zwaar hierdoor gedrukt  
werd. De vlijt der ambachtslieden en landlieden  
worftelde vergeefs tegen dezen dringenden nood,  
waardoor zij tot wanhoop vervielen. Met verlangen  
zag dus het gheele volk eene verandering der rege-  
ring

ring te gemoed; als het eenigste middel ter redding uit deze algemeene elende. — Het verheugde zich dus, toen *LODEWYK* de *XVI.* den throno beklimde.

Deze vorst meende het goed; zijn ernstig voornemen was, om de elende der landlieden te doen ophouden; doch hiertoe waren verstandige raadgevers, als ook ijverige en welmenende staatsambtenaren nodig, en hieraan ontbrak het den goeden koning. De pogingen welken aangewend werden, om den last der schulden te verligten, maakten derzelve last nog drukkender. De koning wist geen raad meer, het volk was ontevreden, wijl het, bij aanhoudendheid de zwaarste belastingen moest opbrengen; en de staatsschulden, in plaats van te vermindern, nog daaglijks vergroot werden. Hierop riep de koning, de eerste vriend des volks, gelijk hij zich zelve noemde, eene Vergadering op, van de representanten des volks, zijnde de zoogenoemde *Nationale Vergadering*, met oogmerk om in dezelve te beslissen, waardoor men den staat zou kunnen redden. — Doch nu barstte de gisting, die heimelijk, sedert lang, in de gemoederen gesmoord was geworden, openlijk uit. — Het volk, de burgerstand namelijk, vorderde dat de belastingen hen niet alleen zouden drukken; maar dat ook de andere twee standen, namelijk de adel en de geestelijkheid, daar in zouden delen; immers hierin bestonden gedeeltelijk de voorrechten, die deze standen genoten, dat zij zich van de drukkende belastingen ontheffen konden. —

De

De burgerstand werd, juist hierdoor, te meer verbitterd, wijl de ministers, die deze drukkende belastingen uitschreven, zoowel als de raden en hovelingen; die het staatsgeld verspilden, alle van adel waren. —

De vertegenwoordigers dezer beide eerste standen, in plaats van het volk door bedaarde redenen te bewegen, en door woorden te overtuigen, zochten het, door de wapenen, schrik in te boezemen. Doch de burgerstand was talrijker, drie vierde der natie behoorde tot denzelve; en geheel *Parijs* was door zulk eene geestdrift bezielde, om al de standen gelijke rechten te doen genieten, dat de beide eerste standen onder moesten doen. Dit geschiedde, doch slechts uit vrees voor het tegenwoordig oogenblik. — Sommige edellieden van flegte beginzelen, trachtten zelfs heimelijk het volk aan te hitzen tot het plegen van groote gewelddadigheden; ten einde hetzelve zich hierdoor eene strenge straf op den hals zou laden. — Deze edellieden kochten zelfs de politie om, om het volk, in deszelfs ongeregelde handelwijs, niet te stuiten; en schetsten hierop aan den koning, zulk een vreeslijk tafereel van de woestheid der burgers: dat deze, voor zijn eigen behoud bekommerd, krijgslieden in *Parijs* deed trekken: en zich door dezelve deed omringen. Thans verbeeldde de hofpartij zich, dat zij gezegevierd hadde; doch 't middel dat zij tot hunne bescherming gekozen had, strekte hun juist ten bederf. De Fransche soldaten wilden niet op de burgers schieten, en sloegen allen eenparig de verhoging van soldij af; welke hun, ten dien einde

de, aangeboden werd. De algemeene liefde der burgers beloonde hun voor deze grootmoedigheid; waanneer zij zich openlijk vertoonden, werden zij door het volk met luid handgeklap ontvangen; hetzelfde omarmde en kuschte hen; terwijl zelfs de voornaamste burgers, gearmd met hen door de straten van *Parijs* gingen.

De nationale vergadering, deed Duitfche troepen in *Parijs* rukken, en door derzelve staten verdeelen; dit vergrootte de verbittering. Het volk beminde den minister NECKER, als deszelfs grootfte lieveling, 't geen hem bij de hofpartij gehaat maakte; welke hem aan den koning voorftelde als het hoofd der muitelingen die in *Parijs* woedden. — De koning fchatte zelf NECKER zeer hoog, doch op de voorftellingen zijner raden, op de aanmaningen van deszelfs broeder, op wien hij veel vertrouwen ftelde; door de aansporingen eener gade, welke hij bemindde, overgehaald, gaf hij bevel, dat NECKER, in den nacht van den 11den julij 1793, de ftad *Parijs* verlaten moest.

Zoodra het volk hiervan onderricht was, werd hetzelfde als door een plotslingschen fchrik aangegrepen, welke kort daarna, tot zulk eene algemeene wanhoop overfloeg, dat alles door de straten fchreeuwde: *Vrijheid of de dood!*... slechts de fabelhouwen en fnaphaanshoten der foldaten, waren in ftaat, om den woesten hoop te verftroijen. Doch de Fransche gardes kwamen de burgers spoedig te hulp: de menigte vergrootte zich, en de vreem-

vreemde troepen waren te zwak, om dezelve tegenftand te kunnen bieden: waarop zij bij de 30,000 man fterk zijnde, de vesting van *Parijs*, de *Bastille*, op den 14de julij 1789, overmeesterden: welken dag, federt dien tijd, jaarlijks in *Frankrijk* gevierd wordt; als de grondlegging der Fransche staatsomwenteling. — Want federt dien tijd, was de adel niet meer beftand, tegen de overmagt der burgers, die, door woeste drift overmeesterd, zich aan geen wet of rechten meer ftoorden. — Daar het volk, hoe zuiver ook deszelfs beginzelen zijn mogen, door woeste driften vervoerd wordende, zich meestal misleiden laat, door booswigten, die, in fchijn van deszelfs rechten te verdedigen, alleen hunne eige grootheid bedoelen — werd het Parijsche volk het werktuig der booswigten, die, onder fchijn van vrijheid, niets dan moord ademden; ten einde zich door de verbeurd verklaard wordende goederen der veroordeelden, te verrijken. Onder het wreedaartig beftuur van foortgelijke onmenfchen volgden zeven jaren, waarin de ongehoordfte gruwelen gepleegd, en dagelijks het burgerbloed vergoten werd. — De adel en geestelijkheid moest de vlugt nemen, om deszelfs leven te redden. De koning werd, op den 5den oktober, gevangen naar *Parijs* gevoerd, en alle goederen van den adel en geestelijkheid werden voor nationale goederen verklaard, en als zoodanig in beflag genomen. In den jare 1791 werd eene nieuwe staatsregeling ingevoerd; waarbij de koning aan het hoofd des staats bleef. — Doch het

recht der wetgeving, door gedeputeerden van het volk: onder den naam, van *Wetgevende magt*, uitgeoeffend werd.

Intusfchen hitste de uitgeweken adel, de buitenlandsche mogenheden, en vooral *Oostenrijk* op, (Want de koningin van *Frankrijk*, was eene zuster van den keizer.) om de beledigde majesteit, des Franschen konings, aan het volk te wreken: waarop, in 1792, Duitsche troepen tegen *Frankrijk* aanrukten. Dit verbitterde de Franschen nog meer: en de partijen, die het niet goed met het volk meenden, hitsten hetzelve in *Parijs* tot de grootste buitensporigheden aan — het Paleis der *Tuilleries* werd geplonderd, de koning zelf, dien men bij het volk verdacht wist te maken, als wilde hij de nieuwe staatsregeling weder vernietigen, werd, na dat hij reeds eene mislukte poging om het rijk te ontwijken, ondernomen had, in de gevangenis gebragt, de staatsregeling, van 1792 vernietigd, en *Frankrijk* op den 21sten september, voor eene republiek verklaard. Van dien dag telden zij het begin hunner jaren, of hun nieuwjaars dag. (Doch in 1806, hebben zij weder de oude tijdrekening, bij alle Christenvolken in gebruik zijnde, aangenomen.)

Deze staatsomwenteling bezielde de gantsche natie dermate tot vrijheidszucht, dat de vreemde legers, die eerst zegenrijk doordrongen, thans, in 1792, aan alle zijden verflagen werden. Deze overwinningen verbitterden het volk dermaten tegen den adel en de hof partij, dat in den jare 1793, op den 21sten januarij, koning *LODEWIJK* de

XVI.

XVIde. openlijk door de *Guillottine* onthoofd werd. — Hij was onschuldig aan de onheilen die dit volk drukten; zijn eenigst ongeluk bestond hier in: dat hij zich geheel door zijn hovelingen, of ministers liet leiden. — Het braaffte gedeelte van het volk wenschte zijn dood niet — daar men geene enkele beschuldiging tegen hem in kon brengen, waardoor men hem van eene *wezenlijke* misdaad tegen de rechten des volks konde overtuigen.

Ook de koningin van *Frankrijk*, en 's konings zuster, madame *ELIZABETH*, werden naderhand op de zelfde wijze ter dood gebragt.....

Van 's konings dood af, kampte partij tegen partij; om de zaak der vrijheid te verdedigen, daar men derzelve tegenstanders als vijanden van het vaderland beschouwde: tegen wien het geoorloofd was, allerlei gruuwzaamheden te plegen: waarop men, met de afschuwelijkste bloeddorst moordde. — *ROBESPIERRE* woedde echter het vreeslijkst, daar men op zijn bevel, in den jare 1793, en 1794, dikwerf 50, 60, ja zelfs 70 inwoners op één dag guillottineerde. — Na zijn dood hielden deze gruweldaden op, doch de vervolgingen duurden in het binnenste gedeelte van *Frankrijk* door; verscheidene oorden, werden geheel door den burger oorlog verwoest. — Te land zegevierden de Fransche legers, onder de aanvoering van verstandige en dappere veldheeren. In 1795 drongen zij in *Holland* door, en werden aldaar, in plaats van als vijanden, als vrienden ontvangen; terwijl zij aldaar mede de revolutie

bewerkten: voords drongen zij zeer diep in *Duitschland* door, en overheerschten geheel *Italiën*, in 1797. *Engeland* bragt hun ter zee echter veel schade toe. In 1802, sloten zij den vrede met de oorlogende mogendheden, te *Amiens*, als ook met *Engeland*; schoon deze vrede van korten duur ware.

BONAPARTE, zijnde in 1769, in *Corfica* geboren, en zich door zijne overwinningen in *Italiën*, in 1797, een grooten naam en roem verworven hebbende, en die voords door het uitvoerend bewind, in 1798, naar *Egypten* gezonden werd, om het zelve te veroveren, kwam, na zich aldaar door nieuwe heldendaden beroemd gemaakt te hebben, aan het einde van 1799 onverwagt in *Frankrijk* terug, en werd hierop tot eersten consul, met twee andere consuls, aan het hoofd der regering benoemd. — De staat voerde toenmaals nog den naam van republiek. — Het eerste waarop hij als consul zijn aandacht vestigde, was, om de binnenlandsche onlusten, die vooral in de *Vendée* woedden, te dempen.

„ Tot hiertoe waren de klagten, die de regering  
 „ der departementen, die aan den zeekant lagen, aan  
 „ het uitvoerend bewind gedaan hadden, vruchteloos  
 „ geweest; er verliep bijnaar geen dag, waarop het-  
 „ zelve geen bericht ontving, van de gewelddadigheden  
 „ en moorden, die de *Chouans*, of koningsgezinden,  
 „ door *Engeland* ondersteund wordende, in de eene of  
 „ andere plaats, of dorp, pleegden. — Het gouverne-  
 „ ment betrouwde deze onheilen, te zullen kunnen stui-  
 „ ten; doch zwak en van veel kracht ontbloot zijnde,  
 „ be-

„ bezigde het zelve ook zwakke en onvoldoende maat-  
 „ regelen, waar door deze treurige onlusten, aanhou-  
 „ dend voortduurden; en aan verscheide inwoners goed  
 „ en leven kostten. — Zoodra BONAPARTE als  
 „ consul aan het hoofd van het staatsbestuur was,  
 „ stelde hij een snel en krachtadig middel in 't  
 „ werk, waardoor hij het burgerbloed spaarde en  
 „ de innerlijke rust veel schieplicher herstelde dan  
 „ hij ooit door het geweld der wapenen had kun-  
 „ nen doen. — Hij kondigde, naamlijk, al de hoof-  
 „ den der *Chouans* eene algemeene *Amnestie* of vergif-  
 „ fenis aan, gaf bevel dat zij, binnen den tijd van eene  
 „ maand, te *Parijs* moesten komen, en aldaar de  
 „ wapenen zouden nederleggen; terwijl hij hun hier-  
 „ bij veiligheid van perfoonen, en vergiffenis van al de  
 „ wanbedrijven die zij te vóóren gepleegd hadden,  
 „ beloofde: hun bovendien verzekerende, dat zij  
 „ weder in al de rechten der burgers hersteld en  
 „ als kinderen des vaderlaads zouden aangenomen  
 „ worden. — Terwijl hij hen daarentegen bedreig-  
 „ de: dat, bijaldien zij hardnekkig bleven volhar-  
 „ den, hij hen als dan door de overmagt der wa-  
 „ penen zoude dwingen en straffen.

„ Deze maatregel had zulk een gewenscht uit-  
 „ werksel, dat een van de opperhoofden der *Chou-  
 „ ans* zich dadelijk naar *Parijs* begaf, aldaar de wa-  
 „ pens nederlegde. — BONAPARTE hield woord,  
 „ en verleende hem niet alleen veiligheid van per-  
 „ soon, maar ontving hem, gelijk een vader een  
 „ afgedwaald kind, weder in zijn ouderlijk huis ont-



„ vangt. Deze trouw in woorden en eeden, werk-  
 „ te zoodanig op de harten der andere opperhoof-  
 „ den, dat zij, de een na den ander, de wapens  
 „ nederlegden; en weder als kinderen des vaderlands  
 „ aangenomen werden. . . . waardoor het BONA-  
 „ PARTE gelukte, om, binnen den tijd van twee  
 „ maanden, honderd duizend gewapende *Chouans*,  
 „ door zagtheid, te ontwapenen, en den vreeslij-  
 „ lijken burgerkrijg, die reeds zoo lang in *Frank-*  
 „ *rijk* gewoed had, te doen ophouden.”

„ Voor den gevoelvollen menschevriend geeft  
 „ deze weldaad, welke hij aan *Frankrijk* bewees,  
 „ hem voor altoos recht op deszelfs onbepaalde er-  
 „ kentenis, en wedijvert, ongetwijfeld, in wezen-  
 „ lijke waarde, met de meer schitterende heldenda-  
 „ den, die hem naderhand de bewondering van  
 „ geheel *Europa* verwierven. — Naast deze, voor  
 „ het menschdom zoo heilrijke, verzoening van  
 „ burger met burger, en broeder met broeder,  
 „ plaatzen wij ook het terug roepen van verscheide  
 „ brave burgers en geestelijken, die, op de on-  
 „ rechtvaardigste wijze, door het uitvoerend be-  
 „ wind, tot de hardste ballingschap veroordeeld  
 „ waren geworden, en waaronder zich verscheide  
 „ lieden bevonden, die, door een achtereenvolgend  
 „ onberispelijk leven, de verdichte misdaden,  
 „ waarmede zij beschuldigd werden, logenstraffen:  
 „ waarbij wij ons, onder zoovele anderen, den  
 „ naam van den heer BARTHELEMY herinneren.  
 „ Daar de deugdzame mensch niet op eenmaal een  
 „ boos-

„ booswigt wordt, en dat de ondervinding de zin-  
 „ spreuk van den grooten Franschen dichter, RA-  
 „ CINE, bevestigt:

„ *Ainsi que la vertu, le crime a ses degrés!*”

„ Door de terugroeping dezer bannelingen, ver-  
 „ wierf BONAPARTE zich de ongeveinste lof-  
 „ spraak der menschheid! daar duizend dankbare  
 „ tranen aan de oogen dier ongelukkigen ontvloei-  
 „ den; die zich, voor altijd, uit de maatschappij  
 „ verbannen dachten te zijn; en, in de overmaat  
 „ hunner vreugde, hem, met stamelende lippen,  
 „ hunnen beschermengel noemden. . . .” (\*)

„ Dan keren wij tot het geschiedverhaal terug.”

Nadat BONAPARTE, door zijne kunde en dap-  
 perheid, op al de vereenigde legers der hem bestrij-  
 dende mogendheden gezegevierd had, gaf hij zich,  
 in den jare 1804, den titel van *keizer der Fran-*  
*schen*, werd, op den 2den december van hetzelfde  
 jaar, te *Parijs*, door den paus, tot erflijk keizer  
 gekroond: en nam hierop den naam van NAPOLE-  
 ON aan, dien hij eerst als voornaam voerde.

Door de kracht zijner wapenen, wist hij alle  
 zijne vijanden, die den gesloten vrede schonden,  
 te overwinnen; ook als keizer voerde hij zelf zijn  
 legers aan, verduurde, even als de geringste zijner fol-  
 da-

(\*) De lezer vergeve deze uitwijding aan den vertaler, die  
 zich hier de aangehaalde trekken uit het leven van NAPOLE-  
 ON herinnerende, dezelve niet met stilzwijgen kon voorbij  
 gaan.

daten, alle ongemakken en ontberingen, waaraan overhaaste en zware togten, als ook de strengste koude, of het onstuimigste weder hem blootstelden. — Gelijk een orkaan, viel, hij na herhaalde zegeprelen, in den jare 1806, het Oostenrijksche leger aan, en verstrooide het zelve als spreuwen: drong door tot in *Weenen*, waaruit de keizer reeds gevlugt was; vervolgde hem met eene onbegrijpelijke snelheid, tot aan de uiterste grenzen van *Oostenrijk*, bood het hoofd aan de vereenigde legers, der Russische en Oostenrijksche keizers, versloeg eindelijk hunne legers, waarop de vrede te *Presburg*, op den 26sten december des jaars 1806 werd gesloten. In 1807 begon een nieuwen oorlog met den koning van *Pruisfen* en zijn geallieerde den Russischen keizer: na alvorens den koning van *Pruisfen* geheel uit zijn land verdreven, en hetzelfde veroverd te hebben, sloot hij eindelijk in de maand julij dezes jaars 1807 te *Tilsit* den vrede met *Rusland* en *Pruisfen*.

In *Italiën*, vestigde hij een nieuw koningrijk waarvan hij den tijtel als koning aannam, stellende aldaar deszelfs aangehuwden schoonzoon, prins *EUGENIUS* onder den tijtel van onderkoning aan. *Piemont* en *Genua* vereenigde hij met *Frankrijk*: *Toscanen* schonk hij, onder den naam van een koningrijk, dat hij met deszelfs alouden naam *Etrurien* noemde, aan een' spaanschen prins; en *Lucca* aan zijn zwager *BACCIOCHI*. Op gelijke wijze benoemde hij, in 1805, zijn broeder *LOUIS BONAPARTE*, tot koning van *Holland*; en schonk naderhand zijn broeder *JOSEPH* het

het koningrijk *Napels*, en bij den jongst gesloten vrede benoemde hij zijn broeder *JEROME* tot koning van *Westphalen*, bestaande uit een gedeelte der veroverde landen aan den *Wezer* en *Elye* gelegen.

*Engeland* is door deszelfs ligging en zeemagt, nog de eenigste mogeheid, welke *NAPOLEON* niet tot den vrede heeft kunnen noodzaken. De grond tot deze zeemagt van *Engeland* werd gelegd onder de regering der koningin *ELIZABETH*, welke van 1558, tot aan 1603 regeerde. — Toenmaals dreeven *Spanje* en *Portugal* den uitgestrektsten handel ter zee; de Spaansche schepen, bragten de metalen, goud, en voornaamlijk het zilver, uit *America* naar *Europa*; terwijl de Portugeesche schepen de kostbare producten uit de *Oostindien* haalden. *Engeland* had toenmaal nog geene buitenlandse bezittingen; deszelfs handel was niets betekennend; de koningin *ELIZABETH*, bezat in het begin van hare regering, slechts 17 oorlogschepen. — Dan de krijg doet sommige koningrijken vallen, en verheft andere weder! — *Engeland* zag de grootheid van *Spanje* met afgunst aan, en *PHILIPS* de IIde, koning van *Spanje*, zijnde een zoon van *KAREL* den Vden, die, van 1555 tot 1598, regeerde, was een groote ijveraar voor den Roomschegezinden Godsdienst, en droeg den Engelschen, als niet Catholijk zijnde, een grooten haat toe, en voornamelijk aan derzelver koningin *ELIZABETH*; vermits deze geweigerd had om zijne gemalin te worden. —

Er was toenmaals wel geen openlijke krijg tus-

schen *Engeland* en *Spanje*, doch deze twee mogenheden leefden echter ook niet in vrede, daar zij zich onderling in 't geheim, zooveel mogelijk, zochten te benadeelen. — De harde vervolgingen, die de protestanten door PHILIPS verduurden, in de *Nederlanden*, namelijk: in *Holland*, *Vlaanderen*, en de landen, die tot aan den laatsten oorlog de *Bourgondische Kreits* uitmaakten, en toenmaals Spaansche provinciën waren, spoorden dezen aan, tot een opstand tegen hem; waarbij zij weigerde om hem langer te gehoorzamen, bijaldien hij haar geene vrije Godsdienstoeffening, en een ongekrenkt genot, van aan hun toegestane burgerrechten deed genieten. De koningin ELIZABETH, ondersteunde hare geloofsgenoten, welke, door haar, in staat gesteld werden, om het spaansche leger te kunnen wederstaan: waarop de *Nederlanden* zich, in den jare 1579, tot een op zich zelve staanden staat verhieven. De vijandelijkheden tuschen de beheerschers van *Spanje* en *Engeland*, hadden de onderdanen der laatste mogenheden aangespoord, om den spaanschen handel, zoo veel mogelijk, te benadelen. De stoute Britten, hadden zich op kleine schepen, op de openbare zee gewaagd, Fransche schepen genomen, en de Spaansche bezittingen, in de *Westindiën* en *America*, uitgeplonderd, en waren, met een rijken buit beladen, in *Engeland* terug gekomen. Dit gelukkig begin spoorde meer Engelschen aan, en verbreidde, binnen korten tijd, de zucht tot het doen van zeetogten onder die geheele natie. Eene mening-

nigte van vaartuigen kruiste rond, om Spaansche galjoenen, met zilverstaven beladen, te veroveren: waardoor de zeelieden daaglijks in moed en kunde toenamen, en geschikter werden tot het doen van grotere ondernemingen.

FRANCIS DRAKE was vooral zeer gelukkig in zijn kruistogt naar de landengte van *Panama*: hij had aldaar de aan gene zijde liggende zee, den grooten westelijken *Oceaan*, ontdekt; waarop, sedert MAGELLAN, geen Europeaan zich gewaagd had. Eergierigheid spoorde hem aan, om de tweede te zijn, die deze grootse onderneming deed. De koningin ELIZABETH ondersteunde hem in dezelve. In 1577 zeilde hij, op den 15den november, met vier schepen, uit *Plymouth*; voer door de *Straat* van *Magellan*, de *Westkust* van *America* langs; maakte in *Peru* een rijken buit; keerde van daar weder terug, en, *Africa* omvarende, bereikte hij gelukkig de *Molukkische* eilanden; komende in 1580, op den 16den september weder te *Plymouth* aan. Zijn aankomst was een vreugdefeest voor geheel *Engeland*. ELIZABETH benoemde den moedigen zeevarer tot ridder, en spijsde bij hem aan boord van het schip dat zulk een merkwaardige reis volbragt had. — Ook was hij niet zonder schatten terug gekomen, daar hij een goeden buit van de Spanjaards veroverd had.

PHILIPS, koning van *Spanje*, wilde zich op eens over alle deze vijandelijkheden wreken; en rustte, ten dien einde, zulk eene ontzachlijke groote vloot uit, dat hij dezelve, in de trotsche hoop op den

den zege, *de onoverwinnelijke* noemde; om hiermede geheel *Engeland*, dat paus SIXTUS de V. hem reeds bij voorraad geschonken had, te veroveren.

Men was in *Engeland* niet zonder vrees; doch ELIZABETH wist het geheele volk door zulk eene algemeene geestdrift ter verdediging van deszelfs Godsdienst en vaderland te bezielen, dat verscheide vermogende Engelschen, als ook minder vermogende zich met elkander vereenigden, en, op hun eigen kosten, schepen deden bouwen; die zij, ter verdediging, aan hun vaderland ten geschenke gaven. Op deze wijze verzamelde zich eene vloot van 197 schepen, die bijnaar 1600 matrozen aan boord had. — De Engelsche schepen, schoon veel kleiner zijnde dan de Spaansche, waren hierdoor meer geschikt tot den strijd, dan de groote Spaansche schepen, die men, niet dan met veel moeite, wenden kon. — *De onoverwinnelijke vloot* leed reeds zeer veel in het *Canaal*; waar de ligter Engelsche schepen dezelve aanvielen en alsdan weder snel terug zeilden. Hun geschut trof ook deze groote gevaarten ligter, dan dat der Spanjaarden hunne lage schepen; wyl hunne kanonkogels de Engelschen meestal over het hoofd vlogen. Menig Spaansch schip werd hierdoor van de vloot afgesneden, en, als een prijs, naar de Engelsche kusten gevoerd. Eindelijk ontstond er een hevige orkaan, die de *onoverwinnelijke vloot* geheel verstrooide; waardoor naauwelijks de helft der uitgezeilde schepen naar *Spanje* terug keerde. Deze merkwaardige gebeurtenis, waarvan het ver-

verval der Spaansche zeemagt, en de toenemende magt van *Engeland* het gevolg was, viel voor in den zomer van den jare 1588.

Toen het gevaar voorbij was, wilde men zich het groot getal schepen; dat men bezat, ten nutte maken, waarop de Engelschen, met veel meer stoutheid dan te vooren, de Spanjaarden op de openbare zee beoorloogden, en voordeelige kaperijen deden. Een kaper uit *Londen*, bragt ter dier tijd, onder anderen, twee Spaansche schepen op, welken met 1400 kisten kwikzilver, en met meer dan twee millioenen afluatsbrieven belast waren; deze laatste hadden geen de minste waarde voor de Engelschen, doch hadden den koning van *Spanje* echter 300,000 guldens gekost; die hij den paus daarvoor betaald had en die PHILIPS, in *Indiën*, ten minsten weder voor vijf millioenen verkocht zou hebben; want om in de vasten, en op andere feestdagen, vleesch te mogen eten, moesten de Catholijken, ter diertijd, verlof van den paus kopen, en PHILIPS deed zich, om de overvaart naar *America*, voor deze verlof of afluatsbrieven, zesmaal zooveel betalen, als hij er den paus voor gegeven had.

Intuschen bragten alle deze kaperijen slechts kortstondige voordelen op, en spoorden den volksgeest eer tot avonturen, dan tot de vestiging van eene zekere bron van welvaart aan; wyl de nieuwe wegen tot den handel zoo schielijk niet geopend werden. — 't Was eerst in 1569, dat een gezelschap van Engelsche kooplieden handel met *Rusland* begon te drijven. De Czaar be-

begunstigde dezen handel. Te vóóren, in 1533, had een ander bondgenootschap van kooplieden zich in de *Levant*, en *Klein-Aziën* den handel geopend. In 1599 werd aan een ander bondgenootschap van kooplieden, den eersten vrijbrief gegeven tot den *Oostindischen* handel. 't Was van dien tijd af, dat de Engelsche zeemagt zich hoe langs hoe meer uitbreidde.

Onder de regering van CROMWELL, die, in 1609, zijn koning, KAREL den Iften, had te regt doen stellen, en voords onder den tijtel van *Protector*, of *Beschermer*, *Engeland* met een koninglijk gezag beheerschte, nam deszelfs zeemagt en handel eene andere wending; de beroemde *Scheepsvaart Acte*, welke hij in den jare 1651 gaf, en voornaamlijk inhield:

„ Dat hetgeen volk veroorloofd ware, om andere wa-  
 „ ren naar *Engeland* te voeren, dan die op den eigen  
 „ grond van het land waar uit zij kwamen groei-  
 „ den, of aldaar bearbeid werden. — Dat van elk schip  
 „ dat andere producten aan boord had, dan die zijn  
 „ land voortbragt, aan welke natie het ook be-  
 „ hoorde, en van hoe weinig waarde deze goede-  
 „ ren ook zijn mogten, de gantsche landing gekon-  
 „ fiskeerd zou worden: en men zelfs geen acht zoude  
 „ geven op de verontschuldiging, welke de schip-  
 „ per zou kunnen voorwenden, dat hij niet ge-  
 „ weeten hadde, dat deze goedeten in zijn schip ge-  
 „ laden waren.”

Deze maatregel was voornamelijk tegen de Hol-  
 landers gericht, welke toenmaals een groot gedeel-  
 te

te hunner schepen gebruikten, om, met dezelve, de producten uit vreemde landen, bij wijze van expediteurs, naar andere mogenheden toe te voeren. Het gewigtig gevolg hiervan was, dat de Engelschen hierop grotendeels zelve alle hunne behoeften uit alle landen haalden; wijl zij, op deze wijze, de waren veel goedkoper kreegen, dan te vooren, daar de tusschen handelaar natuurlijk ook zijn voordeel op de goederen moest hebben, terwijl de koophandel van *Engeland*, tevens hier door binnen kort, zeer vergroot werd.

Vóór CROMWELL, onder KAREL den Iften, had *Engeland* slechts 3 koopvaardij-schepen, die 300 tonnen laden konden, en eenige andere kleine schepen. Na CROMWELL, onder KAREL den Ilden, van 1660, tot aan 1685, telden de Engelschen daarentegen reeds over de 400 schepen, van 300 tonnen, en eenige duizende kleine schepen. — Sedert dien tijd is derzelver zeemagt nog vergroot geworden.

De Portugeezen werden, door de Hollanders, uit *Oostindiën* verjaagd; waarna de Engelschen zich aldaar van de meeste Hollandsche bezittingen meester maakten, door verrasching, of wel door het verraad van de commandanten der Coloniën zelve. In de *Westindiën* en *America* hebben de Spanjaarden, als ook de Franschen, nog aanmerkelijke bezittingen, zoo dat in vredenstijd, het grootste gedeelte der Westindische producten, als: suiker, koffij, tabak enz., ons op Fransche schepen, toegevoerd wordt.

En-

*Engeland* onderscheidt zich ook door de volmaakt-  
heid van des zelfs fabrieken, als bij voorbeeld: door  
deszelfs laken- en staalfabrieken, waar van de stad  
*Birmingham*, in het graaffchap Warwick de hoofdze-  
tel is. — Deszelfs fabriek van aardewerk is insgelijks  
zeer beroemd. De kunstige machines welken de En-  
gelschen in hunne fabrieken bezigen, werken veel me-  
de tot derzelver gemakkelijke bearbeiding; onder dezen  
wordt de damp- of vuurmachine voor een der vernuftig-  
ste uitvindingen gehouden. Dezelve wordt voornaam-  
lijk gebruikt om diep water, of andere voorwerpen,  
als bij voorbeeld: steenkolen, enz. in de hoogte te  
heffen. 't Was de Engelsche capitein SAVARIJ,  
die, in 1700, deze uitvinding deed. Na hem  
werd dezelve door een ander vindingrijk Engelsch-  
man, MATT genaamd, zoo zeer volmaakt, dat zij  
eerst federd 1776, met een goed gevolg, tot de  
grootste werkingen gebruikt wordt.

Offchoon de Hollanders, reeds in den jare 1700,  
verscheide eilanden, in den grooten *Oceaan* gelegen,  
als ook de kusten van *Nieuw-Holland*, gevonden  
hadden, heeft de beroemde COOK aldaar nog zulk  
een groot aantal onbekende eilanden ontdekt, dat  
men hierop al de eilanden, tusfchen *Azia* en *America*  
gelegen, te regt voor een vijfde werelddeel-hield, dat  
van het overige land afgefcheiden is. Men noemt  
hetzelve gewoonlijk *Australiën*, of *Zuidland*; ver-  
mits deze eilanden alleen om den zuidelijken kust  
van den aardbol liggen. Zommigen bestempelen de-  
zelve ook met het Griekfche woord *Polynesiën*,  
wilt

wilt hetzelve uit verscheide eilanden beftaat. Der-  
zelve juist getal is nog niet bekend, doch moet  
zeer groot zijn, daar COOK van gedachten was,  
dat de *Vriendfchaps eilanden* alleen wel 150 in ge-  
tal waren. — *Nieuw-Holland*, het grootste de-  
zer eilanden, is weinig kleiner dan *Europa*. *Euro-  
pa* beftaat eene uitgestrektheid van 170,000 quadraat-  
mijlen; *Nieuw-Holland* omtrend 160,000. — In-  
tusfchen hebben al deze eilanden geene fchatten,  
noch kostbare producten voor den handel opgeleverd,  
doch de kennis van derzelve inwoners, de aard-  
rijkskunde en natuurkunde, zijn hierdoor zeer uit-  
gebreid geworden. Ten einde dezelve niet geheel  
nutteloos zouden zijn, hebben de Engelschen in  
de *Botanij Baaij*, in 1787, eene Kolonie aangelegd,  
werwaarts zij de misdadigers zenden, en fchoon ve-  
len derzelve aldaar niet verbeterd worden, zijn fom-  
migen daarentegen ook nuttige leden van de maat-  
fchappij geworden, door zich aldaar op eene nuttige  
wijze bezig te houden.

COOK heeft drie groote ontdekkingsreizen gedaan.  
De eerste van 1768 tot aan 1771, waarop hij  
voornamelijk de *Gezelschaps Eilanden* ontdekte,  
de nog geheel onbekende oostelijke kust van *Nieuw-  
Holland* opspoorde, en zeer lang vertoefde op het  
eiland *Otaheiti*, alwaar hij de menschen nog ge-  
heel in den beminnelijken stand der onschuld en  
kinderlijke eenvoudigheid aantrof. Op zijne twee-  
de reis, van 1772—1775, maakte hij nog grooter  
ontdekkingen, als zijnde dit de eerste reis, welke hij

rondom de wereld, van het westen tot aan het oosten, gedaan had. Zijne ontdekkingen waren des te belangrijker, vermits men hierdoor verzekerd werd, dat er in de zuidelijke helft van den aardkloot, tegen de zuidpool, geene groote landen meer liggen, gelijk men, tot hiertoe, altoos geloofd had; waarom men ook te voren, op alle oude kaarten, in het zuiden, een groot land afgetekend vindt, onder den naam: *Terra Incognita*, of het *Onbekende Land*. COOK vond in het zuiden niets dan ijs, waardoor het hem niet mogelijk was verder door te dringen. — Op deze tweede reis, werd COOK vergezeld door twee geleerde en schrandere Duitschers, namelijk: JOHAN REINHOLD FORSTER, en GEORGE FORSTER, zijnde vader en zoon, aan wie wij de beste beschrijving van dien merkwaardigen togt te danken hebben. — Van eene derde reis, waarop COOK zich, in 1776, naar den Zuider Oceaen begaf, keerde hij niet weder terug, daar hij, op de *Sandwich Eilanden*, die hij in 1778 ontdekt had, in een gevecht tegen de wilden, op het eiland *O'wy-hee* verslagen werd, op den 14den Februarij van 1779.

VIER

## VIER EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

GEVOLGEN VAN DEN PRESBURGER EN TILSITER  
VREDE. PORTUGAL. SPAANSCH E OPSTAND.  
WEENER VREDE.

Sedert den vrede van *Presburg* in 1805 en van *Tilsit* in 1807, was NAPOLEONS overwigt van magt ten aanzien van *Duitschland* en *Italie* genoegzaam bevestigd en verzekerd. Zelfs had hij in het Hertogdom *Warschau* eenen geduchten voormuur tegen *Rusland*, en eenen middelstaat tusschen *Oostenrijk* en *Pruisen* gevormd, welke geheellijk van zijne leiding afhing.

Dan nu moest ook het *Pyrenee'sche* Schiereiland onder den invloed worden gebragt van het, door hem gestichte, zoo genoemde stelsel des vasten lands, naar hetwelke hij *Engeland*, tot op het sluiten van eenen voordeeligen vrede ter zee, van allen handel en verkeer met het vaste land trachtte uit te sluiten. Zoo zoude dan *Portugal*, sedert meer dan eene halve eeuw naauw aan *Engeland* verbonden, het eerst genoodzaakt worden, van deze verbindtenis af te zien. Een Fransch leger, bij hetwelke zich ook Spaansche hulptroepen zouden voegen, trok daa-

D d 2

daa-

daarop door *Spanje* naar *Portugal*: want tusſchen *Frankrijk* en *Spanje* was, op den 27ſten October 1807, *Portugals* verdeeling in drie deelen vaſtgeſteld en beſloten, zoo dat het noordelijke deel van *Portugal* aan het Parmaſche huis, hetwelk naar *Toskanen* verplaatſt was, het zuidelijke deel aan *Spanjes* Vrededorſt, als Souverein, en het middelſte gedeelte weder aan het huis van *Braganza*, na den vrede, zoude toevallen, bij welken vrede *Engeland* zoude verplicht worden, *Gibraltar* en *Trinidad* aan *Spanje* en andere veroverde Kolonien terug te geven.

Offchoon nu, ten gevolge van dit traktaat (December 1807), *Toskanen* aan *NAPOLEON* overgegeven, en vervolgens, in drie Departementen verdeeld, zelfs in het Franſche Rijk werd ingelijfd, en hoewel de Maarſchalk *JUNOT* (Hertog van *Abrantes*) op den 30 November 1807 in *Lisfabon* binnen rukte, en die hoofdſtad bezette, nadat de Portugeſche koninklijke familie zich, onder *Engelands* invloed, met hare ſchatten, en gevolgd van de aanzienlijkſte Portugezen, naar *Brazilie* had ingeſcheept; zoo veranderde echter, kort daarop, *Spanjes* houding jegens *Frankrijk* zeer aanmerkelyk, waartoe de zamenzwering van den Prins van *Asturie* tegen zynen Vader, in October 1807 ontdekt, aanleiding gaf. Immers weinige maanden later, in Maart 1808, toonde een opſtand in de nabijheid van het Spaanſche Hof, dat de Spaanſche Grooten de regering van den alvermogenden Miniſter, den Vrededorſt, moede waren,  
en

en zich, door de troonbeklimming van *FERDINAND VII*, zochten te bevrijden van *Frankrijks* al te dreigenden invloed, naardien *NAPOLEON* nog altijd aanzienlijke legerbenden naar *Spanje* liet opbreken. Het paleis van den Vrededorſt werd, in den nacht van 17 op 18 Maart, door het gemeen beſtormd en geplunderd, waarop Koning *KAREL IV*, den 19 Maart, van zyne koninklijke waardigheid ten behoeve zyns Zoons aſtand deed. Dan *NAPOLEON* weigerde den nieuwen Koning *FERDINAND VII* te erkennen, alvorens hij hem in *Baijonne* geſproken had, waarheen hij hem, gelijk ook de ouders des Konings, uitnoodigde. Hier was het, dat, als een gevolg van den uitgebrokenen opſtand in *Madrid*, op den 2 Mei 1808, *KAREL IV* eerst de koninklijke waardigheid weder aannam, en vervolgens, op den 8 Mei, alle regten van zyn Huis op *Spanje* en *Indie* in handen van *NAPOLEON* nederlegde. *FERDINAND VII* werd gedwongen, tot dezen aſtand toe te treden, en beide, Vader en Zoon, werden daarop in *Frankrijk* door den Franſchen Keizer vaſtgehouden, die zynen broeder *JOZEF*, tot hiertoe Koning van *Napels*, op den 6 Junij, tot Koning van *Spanje* en *Indie* benoemde. Dan deze regeringsverandering beleedigde het vaderlandſche gevoel der Spanjaarden zoo zeer, dat een algemeene opſtand plotselyk losbarſtte, welke den Franſchen Keizer bloedig leerde, dat zyne wederregtelijke verwifeling der Vorſten eens lands, niet zoo onverſchillig door de geregeerden,



den, als door de Regeerders geduld en toegestemd wordt.

Thans zag men, verrassend en beschemend voor geheel *Europa*, hoe de Spanjaards, steeds te dezer tijd als een krachteloos volk beschouwd, met eene kracht, geestdrift en volharding voor hunne onafhankelijkheid kampten, dat *NAPOLEON'S* hardnekkigheid voor het eerst zich op hunnen onverlaagden moed schandelijk zag afgeftuit. *Spanje* bleef, hoe dikwerf ook in enkele gevechten overwonnen, steeds overwinnaar, en gaf aan geheel *Europa* het aanmoedigendste voorbeeld.

De nieuwe Koning *JOZEF* vond, bij zijne aankomst te *Madrid*, op den 25 Julij, alles in zulk eenen staat van gisting, dat hij, angstig voor zijn zelfbehoud, als van alle kanten door de opstandelingen bedreigd, reeds den zevenden dag na zijne krooning gedwongen werd *Madrid* wederom te verlaten. Thans vernam men voor de eerste maal, dat een Fransch leger, onder den Generaal *DUPONT*, in het Spaansche gebergte *Sierra Morena* was gevangen genomen, dat Spaansche Regimenten, door *NAPOLEON* listiglijk naar de Deensche eilanden gezonden, 's Keizers scherpe waakzaamheid hadden weten te ontsnappen, en naar het Vaderland ontkomen waren. Ook *Engeland* had vrede en een verbond met het Spaansche Volk gesloten, en ondersteunde hetzelfde nadrukkelijk met volk en wapenen. Nu vatteden ook de Portugeezen de wapenen tegen *Frankrijk* op; 30,000 Engelschen landden,

den, en de Fransche troepen moesten, den 30 Aug. 1808, geheel *Portugal* ruimen. *NAPOLEON* over dezen tegenstand verbitterd, stelde zich zelve nu aan het hoofd der troepen, en bragt met geweld zijnen broeder in *Madrid* te rug. Hier kondigde hij eene algemeene vergiffenis af, met uitzondering van tien voornamen Spanjaarden, vernietigde de Inquisitie, en verminderde de kloosters tot op een derde gedeelte, welk gedeelte door zijnen broeder *JOZEF*, in het vervolg, geheel werd opgeheven.

Ondertusfchen zetteden de Spanjaarden hunnen opstand voort, geruggesteund door *Engeland*, hetwelk, offchoon deszelfs troepen onder *MOORE* naar de *Corunha* terug gedrongen, en verplicht geweest waren zich weder in te schepen, op nieuw versche legerbenden deed landen, welke onder *WELLESLEY*, naderhand *WELLINGTON*, de Franschen *Oporto* deden ontruimen, over de *Minho* trokken, en op de Franschen bij *Talavera della Reina*, den 28 Julij 1809, eene volkomene overwinning behaalden. Met de hevigste woede werd er in al de gewesten van *Spanje* gevochten, en het eindelijke gevolg was, dat niet alleen *Portugal* zich geheel en al van het Fransche juk bevrijd zag; maar ook *Spanje*, na de bloedige veldslagen bij *Salamanca* in 1812, bij *Victoria* in 1813, de Franschen in hun eigen land bestookte, en hun deszelfs wraak in den veldslag aan de *Nive*, in 1814, geducht deed gevoelen.

Middelerwijl had *Oostenrijk*, gebruik makende van het gunstige tijdstip, waarop *Frankrijk* met zijne

strijdkrachten in den Spaanschen opstand gewikkeld was, zich reeds in 1808 krachtig ten oorloge toegerust, en opende denzelfden in April 1809 tegen *Frankrijk*, door zijne legers in *Beijeren*, *Italië* en in het Groothertogdom *Warschau* te doen binnenrukken. In den herfst te voren (Sept. 1808) hadden *NAPOLEON* en *ALEXANDER* eene zamenkomst te *Erfurt* gehouden, en het gevolg hunner voortdurende goede verstandhouding was, dat een Rusfisch hulpleger in *Gallicie* tegen *Oostenrijk* optrekken zoude. Dan, welke gunstige verwachtingen men zich ook van *Oostenrijks* ontzaggelijke krijgsmagt vormde, en hoezeer de moed, waarmede men vocht, een beter lot verdiende, de geweldenaar moest nog hooger stijgen, opdat deszelfs diepere val aan de volgende geslachten tot eene waarfchuwendende leering mogte verstreken, dat geen verwaten sterfeling zich ooit driestelijk vermette, den loop van het wijze Godsbestuur in deze wereld te willen veranderen of doen ophouden. *NAPOLEON* overwon, door *Beijerschen* en *Wurtembergers* ondersteund, bij *Abensberg*, bij *Eckmühl* en bij *Regensburg*, voerde zijne legers in het hart der *Oostenrijksche* Monarchij, en zegevierde, ondanks de aanzienlijke verliezen in den slag bij *Asperen* geleden, bij *Wagram*, waarop de vrede van *Weenen*, den 14 October 1809, door *Oostenrijk*, met een nieuw verlies van landen en menschen, smeekend moest worden afgekocht.

Te midden van dezen oorlog had *NAPOLEON*, den 17 Mei, een besluit uitgevaardigd, waarbij alle be-

bezittingen van den Paus met *Frankrijk* vereenigd werden; terwijl *PIUS VII* zelve zich als gevangene uit *Rome* naar *Frankrijk* moest zien henen voeren. Sedert nu de Fransche Keizer, na de scheiding van zijne onvruchtbare Gemalin, *JOZEPHINE*, in December 1809, zich op den 1 April 1810 met *MARIA LOUISA*, dochter des *Oostenrijkschen* Keizers, echtelijk had verbonden, en het *Habsburger Huis*, voor langen tijd, ten voordeele van *Frankrijkscheen* gewonnen te zijn; sedert, in Augustus daarop volgende, een Fransche vorst, beroemd als veldheer onder den naam van *BERNADOTTE*, als opvolger op den *Zweedschen* Troon, naar *Stokholm* werd beroepen — alstoen geloofden, zelfs anders diep doorziende, Staatsmannen, dat *NAPOLEONS* heerschappij steviglijk gevestigd was, en niemand geloofde zulks onwankelbaarder, dan hij zelve, die thans het toppunt zijner magt bestegen hebbende, aan de uitvoerlijkheid zijner verdere ontwerpen geenszins meer twijfelde. Hij noodzaakte alsnu zijnen eigenen broeder *LODEWIJK*, om van zijn *Koninkrijk* afstand te doen, en vereenigde daarop *Holland* met *Frankrijk*, den 9 Julij 1810. Een gelijk lot trof de geheele kust van het Noordelijke *Duitschland*, van den *Rijn* af tot aan de *Oostzee*, en wel op den 13 Dec. 1810, hoezeer, juist een jaar te voren, de onafhankelijkheid der Hanzesteden plechtiglijk te *Parijs* was afgekondigd geworden. Zoo ontnam de Oom aan den Neef een deel van het onlangs aan den laatsten verleende Groothertogdom *Berg*, de

Broeder aan den Broeder een gedeelte van het Koninkrijk *Westphalen*, de Beschermmer aan den Beschermers, den Hertog van *Oldenburg*, als lid des Rijnverbonds, zijn geheel Hertogdom. Zoo ook deed de Fransche regering gestand aan haar plegtig gegeven woord ten aanzien der Hanzesteden, en zoo doende was geen sterfeling in staat te zeggen, wie aan zulk eene willekeurige en hoogstgeweldige handelwijze ooit paal en perk konde stellen. Het geloof en vertrouwen was slechts op God, en de hoop des regtvaardigen werd ook niet te leur gesteld: de booswicht stortte in zijn verderf daar, waar hij, door hoogmoed verblind, zulks het minst van al verwacht had.

\*

### VIJF EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

NAPOLEONS VELDTOGT TEGEN RUSLAND. MOSKOU.  
BERESINA. FRANKRIJKS VAL.

De roof, door NAPOLEON aan den waardigen Hertog van *Oldenburg* begaan, eenen man, zoo naauw met *Ruslands* Keizer vermaagschapt, konde niet missen eene verkoeling tusschen de beide Keizers te bewerken, van welke men voorzag, dat een bloedige oorlog het gevolg zoude zijn. De Hertog van *Oldenburg*, aan des Franschen Keizers poging tot zijne gevangenneming ontsnapt, zocht toevlugt bij ALEXANDER, die hem met eene verdiende hoogachting ontving, en hem tevens zijne bescherming tegen den gewaanden beschermmer, plegtiglijk beloofde. Te vergeefs bood NAPOLEON den Hertog *Erfurt* tot schavergoeding aan; de Hertog wilde van geene ruiling hooren, en verlangde slechts de teruggave zijns regtmatigen eigendoms. Ook ALEXANDER, der veelvuldige onregtvaardigheden van NAPOLEON wars, gevoelde thans, dat zijn mensch- en vredelievend hart hem bij den Tilsiter vrede verhinderd had, NAPOLEONS ware oogmerken te doorgronden. Alsnu begrijpende, dat NA-

POLEONS besluiten van *Trianon*, *St. Cloud* en *Parijs* geene wetten voor hem te *Petersburg* waren, opende hij, die het belang zijns Lands en Volks kende, op nieuw zijne handelsbetrekkingen met *Engeland*. Deze afwijking van het stelsel des vasten lands konde de Fransche Keizer niet straffeloos dulden. Als voortteekens zijner wraak, zag men weldra, in de staatstijdingen der Fransche Regering, Keizer ALEXANDER openlijk gelaakt, beschimpt, beleedigd, de overwinningen zijner vijanden of verdracht of vergroot: want, hoezeer *Rusland* met *Zweden* den vrede had gesloten, duurden deszelfs oorlogen met *Turkije* en *Perzie* voort; terwijl inzonderheid de krijg met de *Porte*, uit hoofde van den tegenstand, ongewone inspanningen van *Ruslands* strijkrachten vorderde.

Ondertusfchen gelukten ook NAPOLEONS staatslisten geenszins naar verlangen. Zijn oogmerk was het allereerst op *Pruisfen* gerigt. Gaarne had hij dit Rijk, door zijne herhaalde onregtvaardige eischen, tot opstand zien gebragt; dan de Pruisfche Regering vervulde met eene lofwaardige standvastigheid, getrouw en stiptelijk, al de haar opgelegde verplichtingen, hoewel dezelve Volk en Land zwaar drukten, en het morren der onderdanen niet dan met moeite konde gesmoord worden. Geheel onverwacht, minder misfchien voor den Franschen Keizer, die BERNADOTTES gezindheid kende, dan wel voor het overige *Europa*, was *Zwedens* trotsfering van het Fransche geweld, toen hetzelfde, op het inrukken van

van Fransche troepen in *Zweedsch Pommeren*, zich eensklaps voor *Engeland* verklaarde. Nu scheen het aan NAPOLEON hoog tijd te zijn, om, alvorens het algemeen misnoegen de magt van het Noord-Oostelijk *Europa* vereenigd had, *Rusland*, bij de verdeeling van deszelfs heerkrachten tegen Perfen en Turken, aan te grijpen, hetzelfde te vernederen en onbepaald tot de aanneming van het stelsel des vasten lands te dwingen. Hierom beschouwde hij den oorlog in *Spanje*, als een bijwerk, niettegenstaande aldaar een held was opgetreden, die met eene geringe legermagt tegen de talrijke Fransche heerbeden, moediglijk en menschlievend tevens, en voordelig kampende, eindelijk de Franschen, in 1812 en 1813, uit geheel *Spanje* verdreef. Dan *Rusland* eenmaal bedwongen, zoo was alles op het vaste land bedwongen, en, veilig en gerust, konde hij alsdan, zoo hij meende, zijn geliefkoosd ontwerp ter verovering van *Engeland* ten uitvoer brengen.

Verklaard werd, overzulks, de oorlog aan *Rusland*. Door de heerkrachten van *Duitschland*, *Italië* en *Polen* onderschraagd, in verbond staande met *Pruisfen* en *Oostenrijk*, welke hem insgelijks hulp-troepen moesten leveren, geloofde NAPOLEON zich sterk genoeg, om nu *Rusland* in *Rusland* zelf te overwinnen. Den 24 Junij 1812 ging hij met een talrijk en geoefend heer over de *Niemen*, en trad op Rusfischen bodem; de Rusfen trokken al vechtende in het binnenste des Rijks terug; moedig volgde NAPOLEON, op zijn geluk vertrouwende, door

ver-

verwoeste en verlatene streken, en, na de bloedige veldslagen bij *Smolensko*, den 17 Augustus, en aan de *Moskova*, den 7 September, rukte hij als overwinnaar, den 14 September, *Ruslands* oude Keizerlijke hoofdstad binnen. Hier in *Moskou* hoopte hij voor zich zelve rust, voor zijne troepen verkwikking en winterkwartieren te vinden, ja, dacht van hieruit en Keizer en Grooten en Volk zoodanig te verkloeken, dat hij den vrede zoude hebben kunnen voorschrijven. Dan zijne overwinningen waren slechts een bedriegelijk dwaallicht, hetwelke hem, bij zijn trotsch zelfvertrouwen, in het verderf stortte. *Moskou's* inwoners zagen liever hunne stad in brand, dan in handen der Franschen. Op eens begon hier en daar een huis af te branden, de wind verspreidde de vlammen, het ontbrak aan werktuigen ter blusfching — en een groot gedeelte van *Moskou* stond in lichterlaaije vlam. Nu was er voor de Franschen onder verbitterde inwoners, afbrandende huizen en gloeiende aschhoopen, aan geen verblijf te denken; maar rondom zich hadden zij eene woestij, overal doorkruisd van eene vijandelijke ruitery, aller wegen kundig en gewoon aan de koude der luchtstreek, middelerwijl versche Rusfische legers van de *Donau*, alwaar de vrede met de Turken was gesloten geworden, met versnelde schreden aanrukten. Bij zulk eenen toestand kwam nog gebrek aan levensmiddelen en de vroege winter. Hun terugtogt was eene vlugt, en verschrikkelijk leden de vlugtelingen aan de *Beresina*, over welke de wan-

wanhoop alleen, tot razernij geklommen, hun den overtogt baande. Na deze laatste poging was de verwarring ten top: duizenden bij duizenden werden of neêrgefabeld, of smoorden in rivieren en moerasfen, of stierven van honger, of vrozen dood, of bleven met bevrorene ledematen langs en op de wegen liggen, hulpeloos, beroofd en uitgeplunderd — terwijl *NAPOLEON* trouweloos aldus de zijnen verliet, om zichzelve slechts te redden. Wie menschelijkheid bezat, ijsde op het vernemen van al deze ellende; maar het verstaalde hart des Franschen dwingelands was en bleef bij dat alles gevoelloos.

Blijkbaar getuigde hiervan *NAPOLEON'S* gedrag bij zijne aankomst te *Parijs*. In stede van middelen te zoeken ter heeling der wonden, aan het Fransche Volk zoo verschrikkelijk geslagen, reet hij dezelve nog bloediger op, toen honderd duizenden op nieuw door de geweldigste middelen ter slagbank werden henen gesleept, om slechts zijnen wraaklust te boeten. *Pruisen*, vooral, was het voorwerp, welks vernieling hij in zijne woede had gezworen, ter straffing van deszelfs voorgewende trouweloosheid in den Rusfischen krijgstogt. Van hier, dat *FREDERIK WILHELM* zich in zijne hoofdstad niet meer veilig achtende, naar *Breslau* week, zich aldaar inniglijk met *Rusland* verbond, en zijne roepstem: *het Vaderland is in gevaar!* van daar ter plaatse aan het geheele Pruisfische Volk luide en nadrukkelijk deed hooren. En deze roepstem was ook niet ijdel: al wie weerbaar was, groot en klein, arm en rijk,

rijk, vloog te wapen met eene geestdrift, voorbeeldeloos in de geschiedenis; terwijl, in de veldslagen bij *Lutzen* en *Bautzen*, *Pruissens* Burgers, met *Ruslands* dappere heerscharen vereenigd, offchoon tegen eenen dubbeld talrijker vijand strijdende, bewezen wat zij vermogten, die zich voor God, Vaderland en Koning het zwaard hadden aangegord. Zij en de Rusfen werden, ja, in de dagen na den slag, door overmagt terug gedrongen; maar niet *Pruissen* en *Rusland*, neen, de gewaande Overwinnaar zelve bood het eerst den wapenstilstand aan, welke echter, uit hoofde der onregtmattige eischen van *Frankrijks* zijde, spoediglijk werd opgezegd.

Over *NAPOLEONS* staatslisten, gebezigd om *Oostenrijk* te winnen en *Zweden* te bevrienden, om door kracht en geweld af te dwingen, wat regt en billijkheid hem ontzegden, zegevierde thans *Europa's* heilige Schutzgeest. Geen bijzonder belang van dit of gene Hof, bejaging van voordeel, vergrooting van grondgebied, vereenigde *Europa's* gedemoedigde Vorsten — wreking van volkeren- en menschen-regt aan den wrevelen belediger van alles wat heilig is, verlossing van zijn ijzeren dwangjuk en vestiging van der staten vrijheid en onafhankelijkheid — dat was de oorsprong van het groote Europeische verbond, hetwelke, tijdens den wapenstilstand, zoo eenstemmig als plegtiglijk gevormd werd. *Oostenrijks* Keizer, *Zwedens* Kroonprins, *Beijerens* Koning voegden zich bij *Rusland*, *Pruissen* en *Engeland*, ter beperking van den trotschen euvelmoed des meinedi-

eedigen overweldigers; en het natuurlijke, gelijk ook het zedelijke overwigt, daardoor in de weegschaal tegen *Frankrijk* gelegd, was te groot, dan dat hetzelfde, bij overspanning van krachten, daartegen zoude hebben kunnen opwegen.

Na de wederzijdsche opzegging van den wapenstilstand, werden overzulks de vijandelijkheden met nieuwe verbittering hervat, wanhopend van den kant der Franschen, bemoedigend en op God vertrouwend van de zijde der Bondgenooten. De Fransche legers nu van *Berlijn* door *KAREL JAN*, uit *Silese* door *BLÜCHER*, uit *Bohemen* door *FREDERIK WILHELM*, in de veldslagen bij *Grosbeeren*, aan de *Katsbach*, bij *Kulm*, *Dennowitz*, *Nollendorf*, afgeslagen en verdreven zijnde, bevochten eindelijk de verbondene legers op den 16 en 18 October, de glansrijke en eeuwig gedenkwaardige overwinning bij *Leipzig*, door welke de val der Napoleontische alleenheerschappij, bij *Moskou* begonnen, voltooid werd. In aller ijl vlugtte het Fransche leger van *Leipzig* tot *Mentz*, den weg met lijken van lastdieren en menschen, met verlatene wagens en kanonnen bedekt latende, en hield niet eerder stand, dan achter den *Rijn*, welke rivier de vlugtenden, voor eenen korten tijd, van de nazettende overwinnaars hield afgescheiden. In dezen toestand van zaken, bij den afval van al zijne overige bondgenooten, en Rusfen en Duitschers aan den *Rijn*, Nederlanders zichzelve met hulp der Pruisfen bevrijdende, Engelschen en Spanjaards over de *Pyreneeën* tot in *Frankrijk* voortgerukt, weigerde *NA-*

POLEON steeds toe te geven, maar eischte van *Frankrijk* nieuwe legers en krachtige opofferingen. De grenzen werden overschreden; WELLINGTON drong tot *Baijonne* door, en, na nieuw behaalde overwinningen op Franschen grond en bodem, bezette hij, den 12 Maart 1814, de stad *Bordeaux*. Rusfen, Pruisfen en Oostenrijkers trokken op naar *Parijs*, en daar NAPOLEON thans vredesonderhandelingen aanbood, nam men dezelve aan, en onderhandelde met hem, tot zoo lang men zijn oogmerk bemerkte, om slechts tijd te winnen. Nu drong men aan op zijn eindelijk besluit — en geheel verbaasd hoorde men den geslagenen, als of hij overwinnaar ware geweest, op zijnen gewonen smadelijken en trotschen toon, eischen voordragen, welke alsnu ook aan den besten en zachtmoedigsten mensch klaarblijkelijk bewezen, dat van dezen man geene verbetering te wachten, geen zekere vrede te hopen ware. Afgebroken werd, derhalve, alle onderhandeling, de legers der Bondgenooten vereenigden zich onder SCHWARZENBERG en BLÜCHER, lieten zich door NAPOLEON geenszins misleiden, die hen naar den *Rijn* wilde lokken, versloegen zijne Maarschalken den 25 en 30 Maart, en op den 31 Maart trokken ALEXANDER van *Rusland* en FREDERIK WILHELM van *Pruisfen*, aan het hoofd hunner lijfwachten, zegepralend *Frankrijks* hoofdstad binnen. Hier werd het oogmerk van het groote bondgenootschap niet voor het eerst, maar openlijk en statig, ter geruststelling des Franschen Volks, bekend gemaakt. „Wij voeren geen oorlog

„log met het Fransche Volk,” zoo spraken de Bondgenooten, „neen, maar eeniglijk met hem, die zich „uwen Keizer noemt, dien wij voortaan als zoo- „danig niet meer willen erkennen (*Engeland* had hem nooit als Keizer erkend), en met wien wij „ons in geene vredesonderhandeling verkiezen in te la- „ten.” Daarop verklaarden en Senaat en Wetgevend Ligchaam NAPOLEON BONAPARTE van zijne keizerlijke waardigheid vervallen, en benoemden LODEWYK XVIII, broeder des vermoorden Konings, LODEWYK XVI, tot Koning van *Frankrijk*. Nu werd, op den 30 Mei 1814, tusschen *Frankrijk* en de verbondene Mogendheden de vrede getroffen en gesloten, ten gevolge van welken *Frankrijk* terug gebragt werd tot deszelfs oude grenzen van 1792, en Koningen en kleinere Vorsten hernamen wat hun van hun eigendom, hetzij gedeeltelijk, hetzij geheel, door Fransch geweld was ontroofd geworden. Zoo verkreeg *Duitschland* bijna al de landen aan gene zijde des *Rijns* terug, welke het sedert 1792 verloren had; *Spanje* en *Portugal* kwamen weder onder de heerschappij hunner wettige Vorsten; *Oostenrijk* herkreeg *Lombardije* en zijn verloren *Illyrie*, *Sardinie* deszelfs oude gewesten, de Paus al zijne vorige regten en bezittingen; *Nederland*, met *Belgie* vereenigd, werd, als een erfelijk Koninkrijk, aan het Huis van *Orange* verzekerd. Alleen *Napels* bleef in het geweld van deszelfs vreemden beheerscher, MURAT; terwijl aan NAPOLEON BONAPARTE het eiland *Elba*, in de Middellandsche Zee, ter verblijfplaats werd aangewezen.

## ZES EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

GEVOLGEN VAN DEN EERSTEN PARYSCHEN VREDE.  
WEENER KONGRES. VELDSLAC BIJ WATERLOO.  
TWEEDE VREDE VAN PARYS.

Zoo schein, bij den Parijschen vrede van 1814, *Europa*, na langen tijd door de hevigste stormen geschokt en gellingerd te zijn geweest, eindelijk tot rust gebragt, en er bleef niets verder over te doen, dan te regelen en te bepalen, wat alsnog, ter vaststelling van regt en orde in de onderlinge verhoudingen der bijzondere Europische Staten, mogte worden noodig geacht. Tot dat oogmerk werd er, in October 1814, te *Weenen* een Kongres geopend, op hetwelke de Keizers van *Oostenrijk* en *Rusland*, de Koningen van *Pruisen*, *Deenemarken*, *Beijeren*, *Wurtemberg*, gelijk ook de afgezanten der overige aanzienlijke Europische mogendheden, aanwezig waren. Gewigtige zaken werden hier besloten, belangrijke geschillen hier beslecht en vereffend: *Hannover* en *Nederland* tot Koningrijken verheven; *Genoa* in *Sardinie* ingelijfd; de nieuwe Koningrijken *Lombardye* en *Illyrie* bepaald; *Polen* onder de heerschappij van *ALEXANDER*, de *Jonische* eilanden onder die van *Groot-Brittannie*; *Pruisen* vergroot met

met een gedeelte van *Saksen* en aanzienlijke *Rijn*-gewesten, *Zweden* met *Noorwegen* enz., en men zag den afloop dezer statelijke vergadering binnen kort te gemoet — toen, in de diepste rust, zoo als een bliksemstraal bij eenen helderen hemel, *BONAPARTES* ontwijking van *Elba* en verschijning op *Frankrijks* kusten vernomen werd.

Het was den 1sten Maart 1815, dat *BONAPARTE* meineedig, verraderlijk en door verraders geholpen, aan *Frankrijks* kusten landde, en, reeds op den 20 der zelfde maand, te *Parijs* juichend door de zedeloosste natie als beheerscher openlijk werd ingehuldigd. Wie wil, verklare anders, dan uit een volslagen gebrek aan zedelijke en godsdienstige beginselen, dit gedrag van het drie vierde gedeelte eens aantals van meer dan dertig millioen menschen. Men zegt: de veranderingen, door de *Bourbons* ingevoerd, of zullende worden ingevoerd, verwekten het algemeen misnoegen der natie; maar bij welk ander volk ter wereld, dan bij het *Fransche*, zoude ooit herstelling van regt en orde, van zedelijkheid en Godsdienst eene leus hebben kunnen worden tot afval van des lands wettige beheerschers?

Ondertuschen was *LODEWIJK XVIII*, wien het lot zijns doorluchtigen broeders verbeidde, ter naauwer nood aan de woede zijner verraders ontsnapt, en de groote Mogendheden bevonden zich, ten gelukke van *Europa*, nog op het *Weener Kongres* verzameld, toen *BONAPARTE* zich in zijne drieste onderneming zoo wederregtelijk geslaagd zag. *Cos-*



*tenrijk* en *Rusland*, *Pruisfen* en *Groot-Brittannië* hernieuwden hun voormalig verbond ter vernietiging der heerschappij van *Frankrijks* vreemden geweldenaar, en alle andere Europifche magten, behalve den Koning van *Napels*, wedijverden, om insgelijks tot hetzelfde toe te treden. Nu bragten de Bondgenooten legerfcharen te been, talrijker dan ooit te voren, en wel aan den *Boven-Rijn* onder SCHWARZENBERG, aan den *Neder-Rijn*, onder BLÜCHER, in de *Nederlanden* onder WELLINGTON; terwijl, van zijnen kant, BONAPARTE het fttaande leger reeds geheelijk tot zijne zijde had overgehaald, hetwelke hij dagelijks door nieuwe manfchappen, uit alle Fransche gewesten opgeroepen en verzameld, al meer en meer vergrootte en versterkte. Hulp en ondersteuning vond hij, daarenboven, in MURAT, Koning van *Napels*. Deze was, ten gevolge eener geheime verbindtenis met NAPOLEON, op den 2 Maart, aan het hoofd eens aanzienlijken legers uit zijne ftaten opgebroken, en tot *Bologna* voortgedrongen; maar de Oostenrijkers, onder BIANCHI, dreven den vijand, in veelvuldige gelukkige gevechten, terug, en dwongen door de overwinning bij *Tolentino*, den 3 Mei, het Napolitaanfche leger tot een verdrag, uit kracht van hetwelk de hoofdstad *Napels* door Oostenrijksche troepen bezet, en de wettige Vorst, FERDINAND IV, in de regering zijner landen geheelijk hersteld werd. MURAT vlugte naar *Frankrijk*.

Intusfchen trachtte BONAPARTE zijn gezag te ves-

vestigen, binnen 's lands door eene groote, ftatelijke volksvergadering, buiten 's lands, door geopende onderhandelingen met de verbondene Mogendheden. In *Frankrijk* flaagde hij grootendeels door misleiding en grootspraak; niet zoo bij de Bondgenooten. Het laafte fcheen hij ook te hebben voorzien, naardien hij van alle kanten het volk ten ftrijde opriep, en talrijke legerbenden, vooral op de grenzen van *Belgie*, verzamelen deed. Hierhenen reisde hij als nu af, om eene kans te wagen, aan welker goeden uitflag hij geenszins twijfelde, en waarvan hij de Franschen, vóór zijne afreize, voorloopig had verzekerd gehouden. Scherpe, offchoon geene beflifende, gevechten werden er nu geleverd, waarbij *Pruisfens* heerfcharen door overmagt terug gedrongen werden, en men BONAPARTES oogmerk duidelijk ontwaarde, om de verbondene Engelsche en Pruisfifche legers van een te fcheiden, in *Brusfel* binnen te rukken, en de Engelschen, vervolgens, in zee te dringen. In dit zijn voornemen zag hij zich het eerst te leur gefield, inzonderheid, door Nederlanders bij *Quatre-Bras*; maar volkomen was zijne teleurstelling, toen hij, onder BLÜCHER en WELLINGTON, door Nederlanders en Engelschen en Pruisfen, welke laafsten hij als geheel vernield waande, op den 18 Junij, bij *Waterloo*, in zoodanige wanorde op de vlugt werd geflagen, dat hij zelve slechts ter naauwer nood ontkwam, zijn geheel leger genoegzaam of vernield, of gevangen werd, en Engelschen Pruisfen en Nederlanders, hunne overwinningen ver-

volgende, voor de tweede maal, *Frankrijks* hoofdstad zegevierend binnentraden. **LODEWIJK** werd op zijnen voorvaderlijken troon hersteld, en **BONAPARTE**, over zee naar *Amerika* willende ontsnappen, zag zich ook hier in zijne poging verijdeld en gedwongen, zijn levensbehoud der Engelsche grootmoedigheid aan te vertrouwen. Met **LODEWIJK XVIII** werd een tweede vrede gesloten, *Frankrijk* verplichtende, den Bondgenooten eene krijgsschatting van zeven honderd millioen Franken te betalen, hun, ten waarborge dezer betaling, eene reeks van deszelfs beste grensvestingen in handen te stellen, en zich te belasten met de verzorging van het bondgenootschappelijke leger, hetwelk, ter bezetting der vestingen en ter bewaring van *Frankrijks* inwendige rust, tot op de voldoening der krijgsschatting, in *Frankrijk*, ten getalle van 150,000 man, verblijven zoude. **BONAPARTE** zond men, als krijgsgevangen Veldheer, naar *St. Helena*, om aldaar zijne dagen te eindigen in hartverfcheurende wroegingen over de vele rampen, wrevelig en heerschzuchtig, door hem aan *Europa* berokkend. Zijnen hulpgenoot, **MURAT**, trof een harder lot. De schuilplaats weigerende, hem in de Oostenrijksche Staten aangeboden, werd hij, in zijne misdadige bemoeijing ter herkrijging van zijnen Napelschen troon, gevangen genomen, en doodgeschoten.

Zoo was thans de rust der wereld algemeen gevestigd, de bloedige woelingen der Zuid-Amerika-

nen

nen tegen *Spanje* alleenlijk uitgezonderd; maar ook inzonderheid *Europa*, indien men de stoornis der Barbarijsche rooffstaten, en derzelver geduchte tuchting door Engelsche en Nederlandsche vloten, in 1816, daarvan afreken, zag men alsnu volkomen in rust verzekerd door den zedelijken en godsdienstigen wil van al deszelfs beheerschers, in het *heilige verbond* zoo stellig en vastelijk uitgedrukt en gewaarborgd. Van hier het tegenwoordig streven der Europische Staten naar eenen toestand, overeenkomstig met den voortgaanden geest des tijds, 's menschen verstandelijke en zedelijke beschaving en volmaking: grondwettige monarchijen, op regt en Godsdienst, op wederzijdsche liefde van regeerders en geregeerden gebouwd en opgetrokken; hartelijke pogingen ter meerdere verbreiding der christelijke zedeleer door lofwaardige bevordering der bijbelgenootschappen; afschaffing van alles wat handel in blanke of zwarte slaven moge heeten — negerhandel, lijfeigenschap; meer algemeene onderlinge verdraagzaamheid van strijdigdenkenden in het stuk van Godsdienst — viering van het eeuwfeest der Kerkhervorming ook in Katholijke landen; belangloozere oefening, eindelijk, van kunsten en wetenschappen, voortgezet met minder halfstarrige wrijving van tegenovergestelde gevoelens. Weldra zal men, even als in oudere tijden, maar met verbeteringen, welke het tegenwoordige standpunt der staatskunde heeft doen kennen, staatsverbonden zien opgericht, de storting van rust voor de toekomst, in ons werelddeel

E e 5

ten

ten minsten, onmogelijk makende. Reeds geeft *Duitschland* door zijn *Duitsch verbond* het voorbeeld. Ook andere staten zullen gewisfelijik dit voorbeeld volgen — en vrede en eendragt tusschen eenlingen en eenlingen, tusschen volken en volken, zullen voortaan in *Europa* heerschen — maar vrede en eendragt, gegrond op regt en plicht, gevorderd door Godsdienst en zedelijkheid.

## TIJDREKENKUNDIG OVERZIGT

DER

MERKWAARDIGSTE VOORVALLEN

UIT DE

## ALGEMEENE GESCHIEDENIS.

## VOOR CHRISTUS.

2000. NINUS en SEMIRAMIS, stichters van het groot Asyrische Rijk.
1800. JOZEF. De Joden trekken naar *Egypte*.
1500. MOZES geleidt de Joden uit *Egypte* naar *Palestina*. — KADMUS, de Phenicier, brengt het letterfchrift naar *Griekenland* over.
1200. De Phenicische Koophandel bloeit. — In *Egypte* worden Obelisk en Pyramiden gebouwd. — *Troje* wordt door de Grieken veroverd. — De Regters onder de Joden.
1050. DAVID. Bloei van het Joodsche Rijk.
1000. SALOMO. — HOMERUS, een Grieksch dichter.
888. SARDANAPALUS in *Asfyrie*. — *Karthago* gesticht. — LYKURGUS, wetgever te *Sparta*.
754. Stichting van *Rome*.

## VOOR CHRISTUS.

600. Ondergang van het Asfyrische Rijk. — NEBUKADNEZAR sticht het groote Babijlonische Rijk. — SOLON, wetgever te *Athene*.
555. Ondergang van het Babijlonische Rijk. — CYRUS sticht het nog grootere Perzische Rijk van den *Donau* tot aan den *Indus*.
490. Overwinning der Grieken over de Perzen bij *Marathon*, door MILTIADES.
480. Overwinning der Grieken over de Perzen bij *Salamis*, door THEMISTOCLES.
444. PERIKLES, de welsprekende Griek; PHIDIAS, de beroemde Grieksche beeldhouwer.
400. SOCRATES. Binnenlandsche oorlogen vernielen den schoonen bloei van *Griekenland*.
333. ALEXANDER vernietigt het Perzische Rijk, en sticht de Grieksch-Macedonische Monarchie van de *Adriatische zee* tot aan gene zijde van den *Indus*, welke echter, terstond na zijnen dood, in kleinere staten verdeeld wordt.
280. *Rome* verheft zich. Overwinning over PYRRHUS.
218. Oorlog met *Karthago*. — HANNIBAL.
146. *Karthago* en *Korinthe* door de Romeinen verwoest.
88. *Rome* zegepraalt overal; maar burgeroorlogen verderven den staat van binnen.
30. AUGUSTUS zegeviert bij *Actium* (Romeinen over Romeinen), verovert *Egypte*,

en

## VOOR CHRISTUS.

en wordt Keizer van *Rome*. — CHRISTUS wordt geboren.

## NA CHRISTUS.

70. *Jeruzalem* verwoest.
100. Bloei van het Romeinsche Rijk.
200. Het Romeinsche Rijk wordt verzwakt door slechte Keizers, en aangevallen door Duitische volken.
333. KONSTANTYN te *Konstantinopel* wordt Christen.
374. Volksverhuizing.
395. THEODOSIUS verdeelt het groote Romeinsche Rijk in het Oostersche en Westersche.
476. Ondergang van het Westersche Keizerrijk.
555. BELISARIUS en NARSES, Veldheeren van JUSTINIANUS, veroveren het noordelijke *Afrika* en *Italie*. — Longobarden heroveren het noordelijke *Italie*.
622. MAHOMED. Schielijke uitbreiding van den Mahomedaanschen godsdienst, en van de Arabische magt.
732. De Arabieren geslagen bij *Tours* door den Frank, KAREL MARTEL.
800. KAREL de groote sticht het Frankische Rijk tusfchen de *Ebro*, *Tiber*, *Raab* en *Eider*.
900. Het Frankische Rijk wordt in *Frankrijk*, *Duitschland* en het noordelijke *Italie* verdeeld.
919. HENDRIK, de stichter van steden in *Duitschland*.

NA CHRISTUS.

1073. GREGORIUS VII. Investituur-regt, ongehewde staat der geestelijken, HENDRIK IV van *Duitschland*.
- 1005—1250. Kruistogten.
1200. Bloeiende koophandel van *Venctie* en *Genua*.
1300. Uitvinding van het Buskruid. Gebruik van het Kompas.
1428. Uitvinding der Boekdrukkunst te *Haarlem*.
1453. *Konstantinopel* door de Turken veroverd. De Grieken vlugten naar *Italie*. — HENDRIK de Zeevaarder in *Portugal*. Ontdekking van de westelijke kust van *Afrika*.
1492. COLUMBUS ontdekt *Amerika*.
1498. De weg ter zee naar de *Oost-Indie*, langs de Kaap de *Goede Hoop*, door Portugeezen gevonden.
1517. Kerkhervorming door LUTHER, ZWINGLI en KALVYN. — KAREL V, Koning van *Spanje* en Keizer van *Duitschland*. — Uitvinding der Zakuurwerken.
1540. Jezuïten. — Verbittering tusfchen Roomschen en Protestanten.
1600. *Holland* verovert *Oost-Indie*. *Portugal* verzwakt. — ELIZABETH van *Engeland*. HENDRIK IV van *Frankrijk*.
- 1618—1648. De dertigjarige oorlog verzwakt *Spanje* en *Oostenrijk*, verheft *Frankrijk* en *Zweden* (GUSTAAF ADOLF), verschafft den Protestanten gelijke voorregten, als den Rooms-

NA CHRISTUS.

- Roomschen. — De koffij, thee, suiker en tabak worden meer bekend en gebruikt in *Europa*.
- 1643—1715. LODEWYK XIV. *Frankrijk* in aanzien en verval. — FREDERIK WILLEM de Groote van *Brandenburg*, 1675 bij *Fehrbellin*.
- 1689—1725. PETER de Groote van *Rusland*. *Zweden* vernederd. KAREL XII. Slag bij *Pultowa* 1709.
1740. FREDERIK II, Koning van *Pruïssen*. — MARIA THERESIA van *Oostenrijk*.
- 1756—1763. Zevenjarige oorlog. — *Frankrijk* uitgeput. — *Pruïssen* in aanzien. — *Engelands* heerschappij ter zee. Groote veroveringen in *Oost-Indie* en *Noord-Amerika*.
1770. COOK. *Australie*.
1766. Noord-Amerikaansche Staten. — WASHINGTON. FRANKLIN. — KATHARINA II van *Rusland* heerscht in het Noorden, vernedert de Turken.
1789. Fransche omwenteling.
1799. BONAPARTE. 1804. NAPOLEON.
1812. NAPOLEON geslagen aan de *Beresna*.
1813. Veldslag van *Leipzig*. NAPOLEON vlucht over den *Rijn*.
1814. Intogt der Bondgenooten binnen *Parijs*. NAPOLEON afgezet en naar *Elba* gezonden. Vrede met *Frankrijk*. — Weener Kongres.
- 1815.

NA CHRISTUS.

1815. Terugkomst van NAPOLEON BONAPARTE in *Frankrijk*. — Slag van *Waterloo*. — Tweede zegepralende intogt der Bondgenooten in *Parijs*. — NAPOLEONS vernedering en verbanning naar *St. Helena*.
1816. Het heilige verbond. — Vernedering van *Algiers* door Engelsche en Nederlandsche Vloten.
1817. Het Duitsche verbond. — Viering van het eeuwfeest der Kerkhervorming ook in Roomsche landen.
1818. Beklimming van den Zweedschen troon door den Franschen Veldheer BERNADOTTE, onder den naam van KAREL JAN.

\*



